TÜRK DEVRİM TARİHİ ENSTİTÜSÜ

NUTUK

KEMAL ATATÜRK

Cilt : I

1919 - 1920

DEVLET KİTAPLARI

ONUNCU BASILIŞ

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1970

TÜRK DEVRİM TARİHİ ENSTİTÜSÜ

NUTUK

KEMAL ATATÜRK

Cilt : I

1919 - 1920

DEVLET KİTAPLARI

ONUNCU BASILIŞ

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1970

TÜRK DEVRİM TARİHİ ENSTİTÜSÜ

NUTUK

KEMAL ATATÜRK

Cilt : I

1919 - 1920

DEVLET KİTAPLARI

ONUNCU BASILIŞ

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1970

Atatürk'ün, Cumhuriyet Halk Partisinin 15 - 20 ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan İkinci Kurultayında 36,5 saat devam etmek suretiyle altı günde söylediği bu tarihî nutkun, vesikaları ile birlikte Türk Devrim Tarihi için birinci elden ve en önemli kaynaklardan biri bulunduğu şüphesizdir.

İlk defa Arap harfleriyle 1927 de metin ayrı, vesikalar ayrı birer cilt olmak üzere biri lüks diğeri âdi olarak iki baskısı yapılan bu değerli eser, Türk harflerinin kabulünden sonra yetişen nesil için doğrudan doğruya faydalanılamaz bir hale geldiğinden, Millî Eğitim Bakanlığınca üç cilt olarak 1934 te tekrar bastırılmış ve 1938 de de yalnız nutuk kısmı bir cilt halinde birleştirilerek, Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümünde gayet ucuz bir fiyatla umumi istifadeye konulmuştur.

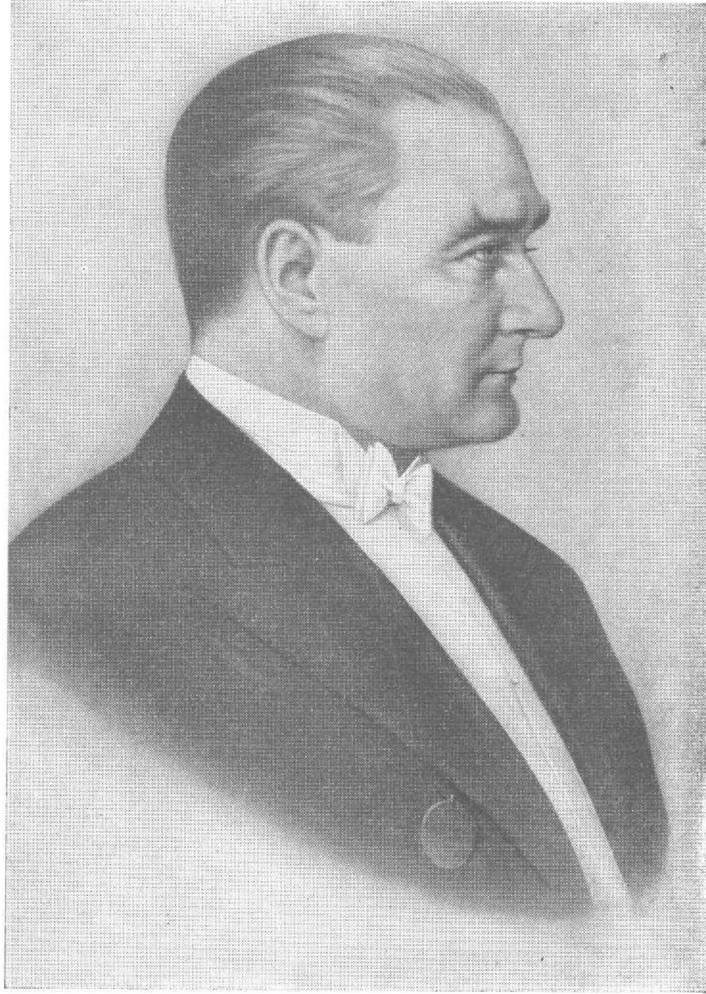
Bugün her iki basımın da tamamen tükenmiş olduğunu gören ve bu eserin fakülte ve yüksek okullarımızda Türk Devrim Tarihi derslerini takibeden gençlerimizin bu konudaki çalışmalarına en kuvvetli bir dayanak olduğunu bilen Enstitümüz, Nutk'un bugünkü genç nesil için daha kullanışlı olabilecek bir baskısını yapmayı lüzumlu görmüş ve Millî Eğitim Bakanlığınca tasvibedilen esaslara göre, yine üç cilt halinde tamamlanacak olan bu seriyi meydana getirmiştir.

Üçüncü cildin sonuna biyografik ve tarihî bilgileri de bulunan bir şahıs adları endeksi ile nutkun temas ettiği tarihî olaylar esas alınarak tertiplenmiş, gereken hususlarda

izahlı, bir tahlilî endeks ve metinlerde geçen, bugün artık yazı dilimizde bile kullanılmıyan ve aynı zamanda Türk Dil Kurumu tarafından 1944 te yayımlanan «Türkçe Sözlük» te bulunmıyan bütün kelimeler, terkip klişeleri ve bazı deyimler için de bir küçük sözlük eklenecektir.

Bu suretle Atatürk'ün bütün yaşıyan ve yaşıyacak Türk nesillerine yadigâr bıraktığı bu yüksek değerli eserden daha geniş ölçüde faydalanma imkânları bir miktar daha arttırılmış olacaktır.

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü

Kemal Atatürk
(1881 — 1938)

I.

Samsuna çıktığım gün umumi vaziyet ve manzara

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye:

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûbolmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden V a h d e t t i n, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. D a m a t F e r i t Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cepanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konyada, İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her

tarafta, ecnebi zabit ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919 da İtilâf Devletlerinin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmire ihracediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı Hıristiyaniye hafi, celi, hususi emel ve maksatlarının temini istihsaline, devletin bir an evvel, çökmesine sarfı mesai ediyorlar.

Bilâhara elde edilen mevsuk malûmat ve vesaik ile teeyyüdetti ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden **Mavri Mira heyeti** (Vesika: 1), vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibiahmeri, resmî muhacirin komisyonu; **Mavri Mira heyetinin** teshili mesaisine hadim. **Mavri Mira heyeti** tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

Ermeni Patriği Z a v e n Efendi de, **Mavri Mira heyeti** ile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut **Pontus Cemiyeti** sühuletle ve muvaffakıyetle çalışıyor (Ves. 2).

Mukabil halâs çareleri

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her mıntakada birtakım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeye başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsat, birtakım teşekküller doğurdu. Meselâ: Edirne ve havalisinde **Trakya - Paşaeli** unvaniyle bir cemiyet vardı. Şarkta, (Ves. 3) Erzurumda ve Elâzizde (Ves. 4) merkezi

umumisi İstanbulda olmak üzere **Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti** teşkil edilmişti. Trabzonda **Muhafazai Hukuk** namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi Dersaadette de, **Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti** vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasiyle Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı (Ves. 5, 6).

İzmirin işgal olunacağına dair mayısın on üçünden beri fiilî emareler gören İzmirde bazı genç vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavelei efkâr eylemişler ve emrivaki haline geldiğine şüphe kalmıyan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve **Reddi İlhak** prensipini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmirde Yahudi Maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu teşebbüs ümidedilen derecede temini maksat edememiştir.

Millî teşekküller, siyasî maksat ve hedefleri

Bu cemiyetlerin maksadı teşekkülleri ve hedefi siyasileri hakkında muhtasaran itayı malûmat eylemek muvafık olur mütalâasındayım.

Trakya-Paşaeli Cemiyetinin rüesasından bazılariyle daha İstanbulda iken görüşmüş idim. Osmanlı Devletinin izmihlâlini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Vatanı Osmaninin inkısama uğrıyacağı tehlikesi karşısında, Trakyayı, mümkün olursa Garbî Trakyayı da raptederek, bir kül olarak İslâm ve Türk camiası halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman varidi hâtırları olan yegâne çare İngilterenin, bu mümkün olmazsa Fransanın muavenetini temin etmek idi. Bu maksatla bazı

ecnebi rical ile temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir **Trakya Cumhuriyeti** teşkili olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin maksadı teşekkülü de, [nizamnamelerinin ikinci maddesi] şark vilâyetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasi haklarının serbestii inkişafını temin edecek esbabı meşruaya teşebbüs etmek, mezkûr vilâyetler ahalii İslâmiyesinin tarihî ve millî haklarını, indelhace, âlemi medeniyet huzurunda müdafaa eylemek; şark vilâyetlerinde vâkı olan mezalim ve cinayatın esbap ve avamili ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrasiyle mücrimlerin müsaraaten tecziyelerini talebetmek; anasır beynindeki suitefehhümün izalesi ile kemafissabık revabıtı hasenenin teyidine gayret etmek, hali harbin vilâyatı şarkiyede tevlidettiği harabî ve sefalete, hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretiyle, mümkün mertebe, çaresaz olmaktan ibaret idi.

İstanbuldaki merkezi idarelerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, vilâyatı şarkiyede Türkün hukukunu muhafaza ile beraber tehcir esnasında yapılan suimuamelâtta milletin katiyen methaldar bulunmadığını ve Ermeni emvalinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekâta mâruz kaldığını ve hattâ hilâfı emir tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri muamelâtı, müdellel vesaikle âlemi medeniyete arz ve iblâğa ve vilâyatı şarkiyeye karşı dikilen enzarı ihtirası hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor [Erzurum şubesinin beyannamesi].

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin ilk Erzurum şubesini teşkil eden zevat, vilâ-

yatı şarkiyede yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, **Türklük - Kürtlük - Ermenilik** mesailini; ilmî, fennî ve tarihî noktai nazarlardan, tetkik ve tetebbü ettikten sonra, müstakbel mesailerini şu üç noktada tesbit ediyorlar [Erzurum şubesinin matbu raporu]:

1) Katiyen muhaceret etmemek.

2) Derhal ilmî, iktisadi, dinî teşkilât yapmak.

3) Tecavüze mâruz kalacak vilâyatı şarkiyenin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin İstanbuldaki merkezi idaresinin medeni ve ilmî vesaitle temini maksat edilebileceği hakkında fazla nikbin olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu yolda sarfı mesaiden geri durmuyor. Vilâyatı şarkiyede Müslüman anasırın hukukunu müdafaa için **Le Pays** namında Fransızca bir gazete neşrediyor. **Hâdisat** gazetesinin imtiyazını deruhde ediyor. Bir taraftan da İstanbuldaki Düveli Mütelife mümessillerine ve İtilâf Devletleri başvekillerine muhtıra veriyor. Avrupaya bir heyet izamına teşebbüs ediyor (Ves. 7).

Bu izahattan sühuletle anlaşılacağını zannederim ki, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetini vücuda getiren mühim sebep ve endişe, vilâyatı şarkiyenin Ermenistana verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkuku da, şark vilâyetleri nüfusunda Ermenilerin haizi ekseriyet gösterilmesine ve tarihî hukuk noktai nazarından, mukaddem telâkki ettirilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî vesaikle cihan efkârı umumiyesini iğfale muvaffakıyetinde ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, aynı esbap ve vesaitle mücehhez olarak hukuku milliye ve tarihiyeyi müdafaaya çalışıyor.

Karadenize sahil olan mıntakalarda da, bir Rum Pontus hükümeti vücuda getirileceği korkusu vardı. İslâm ahaliyi, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, hakkı beka ve mevcudiyetlerini muhafaza gayesiyle, Trabzonda da bazı zevat ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbulda olan **Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti**'nin maksat ve hedefi siyasisi, isminden müsteban olmaktadır. Herhalde merkezden ayrılmak gayesini takibediyor.

Memleket dahilinde ve İstanbulda millî varlığa düşman teşekküller

Vücuda gelmeye başlıyan bu teşekküllerden başka, memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Ezcümle Diyarbekir (Ves. 8, 9), Bitlis, Elâziz vilâyetlerinde, İstanbuldan idare olunan **Kürt Teali Cemiyeti** vardı. Bu cemiyetin maksadı, ecnebi tahtı himayesinde, bir Kürt hükümeti vücuda getirmekti.

Konya ve havalisinde, İstanbuldan idare olunan, **Tealii İslâm Cemiyeti** teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında **İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri** de vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbulda, muhtelif maksatlarla hafi ve aleni olmak üzere de, birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

İstanbulda mühim addolunacak teşebbüslerden biri **İngiliz Muhipleri Cemiyeti** idi. Bu isimden, İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaati şahsiyelerini sevenler ve şahıslariyle menfaatlerinin masuniyeti çaresini L l o y d G e o r g e hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arıyanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devletinin, kül halinde,

bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamıyacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri cayi teemmüldür.

Bu cemiyete intisabedenlerin başında Osmanlı padişahı ve halifei ruyi zemin unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezaretini işgal eden Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştcular da vardı. Meselâ: Rahip Frew gibi. Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Frew idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri aleni cephesi ve medeni teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine mâtuf mahiyeti idi. Diğeri hafi ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuuru millîyi felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafi kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın cemiyetin aleni teşebbüsatında olduğu gibi hafi cihetinde de ondan daha ziyade **rolör** olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim vesaikle daha vazıh anlaşılacaktır.

Amerika mandası istiyenler

İstanbulda bir kısım rical ve nisvan da, halâsı hakikinin **Amerika mandasını** talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabeti mutlakanın noktai nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun vaziyeti

Vaziyeti umumiyeyi tesbit için ordu cüzütamlarının, nerelerde ve ne halde olduğunu tasrih etmek isterim. Anadoluda, başlıca, iki ordu mü-

fettişliği tesis olunmuştu. Mütarekeye dahil olur olmaz, kıtaatın muharip efradı terhis olunmuş, silâh ve cepanesi elinden alınmış, kıymeti harbiyeden mahrum birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine mensup kıtaatın vaziyeti şöyle idi:

Bir fırkası (41 inci Fırka) Konyada ve bir fırkası (23 üncü Fırka) Afyon Karahisarında bulunan 12 nci Kolordu, karargâhiyle Konyada bulunuyordu. İzmirde esir olan 17 nci Kolordunun, Denizlide bulunan 57 nci fırkası da, bu kolorduya ilhak edilmişti.

Bir fırkası (24 üncü Fırka) Ankarada ve bir fırkası (11 inci Fırka) Niğdede bulunan 20 nci Kolordu, karargâhiyle Ankarada.

İzmitte bulunan 1 inci Fırka, İstanbuldaki 25 inci Kolorduya raptedilmişti. İstanbulda da 10 uncu Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan, 61 inci ve 56 ncı Fırkalar, karargâhı Bandırmada bulunan İstanbula merbut 14 üncü Kolorduyu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı Meclisin küşadına kadar, merhum Y u s u f İ z z e t Paşa idi.

3 üncü Ordu Müfettişliği ki, müfettişi ben idim, karargâhımla Samsuna çıkmış bulunuyorum. Doğrudan doğruya tahtı emrimde iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvasta bulunan 3 üncü Kolordu, [kumandanı beraberimde getirdiğim Miralay R e f e t Bey]. Bu kolorduya mensup bir fırkanın (5 inci Kafkas Fırkası) merkezi Amasyada, diğer fırkasının (15 inci Fırka) merkezi Samsunda idi. Diğeri, merkezi Erzurumda bulunan 15 inci Kolordu idi. Kumandanı K â z ı m K a r a b e k i r Paşa idi. Fırkalarından birinin (9 uncu Fırka) merkezi Erzurumda, kumandanı R ü ş t ü Bey, diğerinin (3 üncü Fırka) merkezi Trab-

zonda idi. Kumandanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbula davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburtta ihtifa etmiş, fırka vekâletle idare olunuyor; kolordunun diğer iki fırkasından 12 nci Fırka Hasankale şarkında hudutta, 11 inci Fırka Bayazıtta bulunuyordu.

Diyarbekir havalisinde bulunan, iki fırkalı, 13 üncü Kolordu, müstakil idi, İstanbula tâbi bulunuyordu. Bir fırkası, (2 nci Fırka) Siirtte; diğer fırkası (5 inci Fırka) Mardinde idi.

Müfettişlik vazifemin geniş salâhiyetleri

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve kumandam cari olduğundan fazla bir salâhiyetim vardı ki, müfettişlik mıntakasına mücavir bulunan kıtaatı askeriyeye dahi tebligat yapabilecektim. Kezalik mıntakamda bulunan ve mıntakama mücavir bulunan vilâyata da tebligatta bulunabilecektim.

Bu salâhiyete göre Ankarada bulunan 20 nci Kolordu ve bunun mensubolduğu müfettişlik ile ve Diyarbekirdeki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu rüesayı memurini mülkiyesiyle muhabere ve münasebette bulunabilecektim.

Bu vâsi salâhiyetin, beni İstanbuldan nefyü teb'id maksadiyle Anadoluya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi edildiği mucibi istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlıyarak vermediler. Herçibadabat benim İstanbuldan uzaklaşmamı arzu edenlerin icadettikleri sebep "Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsuna kadar gitmek" idi. Ben, bu vazifenin ifası, bir makam ve salâhiyet sahibi olmaya mütevakkıf olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkânıharbiyei Umumiyede bulu-

nan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden zevat ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete mütaallik talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hattâ Harbiye Nazırı olan Ş a k i r Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüdetmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda, mührünü basmıştır.

* *
*

Umumî manzarayı dar bir çerçeve içinden görüş

Bu izahattan sonra manzarai umumiyeyi, daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve sehil bir surette, hep beraber müşahede edelim:

Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve mânen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felâketin dehşet ve sıkletini idrake başlıyanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çarei halâs telâkki eyledikleri tedbirlere mütevessil... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zâbitler, Harbi Umuminin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, çarei halâs aramakla meşgul...

Burada, pek mühim olan, bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevi rabıtalarla muti ve sadık. Millet ve ordu ça-

rei halâs düşünürken bu mevrus itiyadın sevkiyle kendinden evvel makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünüyor. Halife ve padişahsız halâsın mânasını anlamak istidadında değil... Bu akideye muhalif, rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur...

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Çarei halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamıyacağı vehmi, hemen bütün dimağlarda yer etmişti. **Osmanlı Devletinin** yanında, koskoca **Almanya, Avusturya - Macaristan** varken hepsini birden mağlûbeden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar anlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde çarei halâs ararken iki şey mevzuubahis olmıyacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmıyacaktı ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak şartı esasi olacaktı.

Düşünülen kurtuluş çareleri

Şimdi, Efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım, bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için, nasıl bir karar varidi hâtır olabilirdi?

İzah ettiğim malûmat ve müşahedata göre üç nevi karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, **İngiltere himayesini** talebetmek.

İkincisi, **Amerika mandasını** talebetmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı

memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül halinde, bir devletin tahtı himayesinde bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: **mahallî halâs çarelerine mâtuftur.** Meselâ; bazı mıntakalar, kendilerinin Osmanlı Devletinden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı mıntakalar da, Osmanlı Devletinin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın esbabı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

Benim kararım Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinadettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikati halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir **ata yurdu** kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bimana elfazdan ibaretti.

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talebolunmak isteniyordu?

O halde ciddî ve hakiki karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha, İstanbuldan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak ba-

sar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

* *
*

Ya istiklâl, ya ölüm

Bu kararın istinadettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklâli tamme malikiyetle temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyeti mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesbi liyakat edemez.

Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, aczü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu dereceye düşmemiş olanların istiyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Binaenaleyh, *ya istiklâl ya ölüm!*

İşte halâsı hakiki istiyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında ademi muvaffakıyete duçar olunacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret!

Peki Efendim. Diğer kararlara mutavaat halinde netice bunun aynı değil miydi!

Şu fark ile ki, istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyet-

siz bir millete nazaran yâr ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur.

Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazariyle bakılamazdı. Artık, vatanla, milletle hiçbir alâkai vicdaniye ve fikriyesi kalmamış bir sürü mecaninin, devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi?

Hilâfet vaziyetine gelince, ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakiki medeniyet âleminde gülünç telâkki edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzım geliyordu. Umumca mevzuubahis olmasında azîm mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuubahis olmasında zarureti mutlaka bulunuyordu.

Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu.

Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak

Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icabediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musibolamazdı. **Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürü-**

yerek **hedefe vâsıl olmaya çalışmak** lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik efal ve icraatımız bir silsilei mantıkiye ile mütalâa olunursa, ilk günden, bugüne kadar takibettiğimiz istikameti umumiyenin **ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.**

Burada, zihinlerde mevcudolması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin, çözülmesini teshil için, bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın halâsını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakıyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar iradei milliye idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabiî ve gayrikabili içtinap bir seyri tarihî idi. Bu mukadder seyri tarihiyi ananevi itiyadiyle, derhal ihtisas eden hanedanı hükümdari, ilk andan itibaren millî mücadelenin hasmı bîamanı oldu. Bu mukadder seyri tarihiyi ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. Fakat nihayete kadar şâmil olan bu ihtisasimizi ilk anda kâmilen izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalât üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi; harici tehlikenin yakın tesiratı karşısında, müteessir olanlar arasında, ananelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhi haletlerine mugayir olan muhtemel tahavvülâttan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakıyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmekti. Milletin inkişaf ve itilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakıyet yolu, yakın refiki mesaim olarak tanınmış zevattan bazılariyle aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve tâli birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve

hattâ iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlıyan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü **Cumhuriyete** ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, tenevvür etmeniz için, efkârı umumiyenin tenevvürüne medar olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Millî sır

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzım gelirse, diyebilirim ki, **ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir** ***millî sır*** **gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.**

* *
*

Ordu ile temas

Şimdi, Efendiler, ilk olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı.

Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanına 21 Mayıs 1919 da yazdığım bir şifrede "ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteessir ve müteellim olduğumu; millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından, müşterek mesai ile, en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzuruma gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete duçar olmak mahiyetinde bulunduğundan buralarda birkaç gün kalmak zarureti olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa işarını" rica ettim (Ves. 10).

Filhakika Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin İslâm ahaliye tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan hükümeti mahalliyenin ecnebi müdahalâtı yüzünden hiçbir tedbir alamaması, vaziyeti müşkül kılmıştı.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümidettiğimiz bir zatın Samsuna mutasarrıf tâyinini temin için teşebbüs almakla beraber, Üçüncü Kolordu Kumandanını muvakkaten Canik mutasarrıfı tâyin ettim. Mümkün olan tedabiri mahalliye alınmaya ve bilhassa ahalinin vaziyeti hakikiye hakkında tenvirine ve orada bulunan ecnebi müfreze ve zâbitlerinden içtinap ve ihtiraza mahal olmadığını izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalide millî teşkilâta tevessül olundu.

23 Mayıs 1919 da Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanına, "Samsuna geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malûmattan haberdar olmak istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbulda iken alâkadar olmuştum. Cenuptan Ankara havalisine şimendiferle nakli mevzuubahis idi. Bu nakliyata mümanaat edilmekte olduğunu anlamış olduğumdan İstanbuldan hareketim günlerinde Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan C e v a t Paşadan, kolordunun şimendiferle nakli teahhur ederse karadan yürüyerek Ankaraya sevkını rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifre telgrafnamemde "Yirminci Kolordu aksamının kâmilen Ankaraya gelmeye muvaffak olup olmıyacağını sordum. Canik livası hakkında malûmat verdikten sonra bir iki güne kadar Samsundan karargâhımla, bir müddet için Havzaya gideceğimi ve herhalde Samsundan hareketimden evvel beni tenvir edecek malûmata intizar eylediğimi" yazdım.

Yirminci Kolordu Kumandanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1919 da aldığım cevapta "İzmirden muntazam malûmat alamadıklarını, Manisanın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğlide bulunan aksamının, kâmilen şimendiferle nakline muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat, mesafenin uzaklığı sebebiyle Ankaraya ne vakit muvasalat edeceğinin malûm bulunmadığını" bildiriyordu.

Kolordu kumandanı aynı telgrafnamesinde "Afyon Karahisarında bulunan 23 üncü Fırkanın, mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen efradı bu fırkaya göndermekte olduklarından bahsettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri havalisinde bazı muhilli asayiş vakayi hakkında haberler gelmeye başladığını zikrediyor ve peyderpey malûmat vereceğini" yazıyordu" (Ves. 11).

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havzadan, Yirminci Kolordu Kumandanından ve aynı zamanda, bu kolordunun mensubolduğu Konyadaki ordu müfettişliğinden "Afyon Karahisarındaki fırkanın takviyesi için hangi menabiden istifade edilmekte olduğunu ve tezyidi kuvvetine imkânı maddi bulunup bulunamıyacağını ve bugünkü ahval ve vaziyetimize nazaran, bu fırkaya, nasıl bir vazifenin tevcihi düşünüldüğünü" sordum (Ves. 12, 13).

Kolordu kumandanı 28 Mayıs 1919 da sorduğum hususata dair malûmat veriyor ve Yirmi Üçüncü Fırka "düşmanın bir işgalî vaziyeti karşısında mevkiini terk etmiyecek ve duçarı tecavüz olursa, ahalii mahalliyeden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir" diyordu (Ves. 14).

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919 da verdiği cevapta "Yirmi Üçüncü Fırka, Karahisardaki asayişi muhafaza ile beraber her türlü işgal hâdisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir" diyordu. Bu vesaitin hazırlanmakta olduğunu ve Konyada orduya zahîr olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana malik olmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konyada bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler şayidir, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir, demiştim. Böyle bir sual tevcihinden maksadım biraz da medarı teşvik ve tembih olmak idi. Müfettişliğin son malûmatı bunun üzerinedir (Ves. 15).

Kolordu kumandanı bu istizahıma "Konyada vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim" demişti.

Yirminci Kolordu ve Konyadaki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malûmattan teyakkuz ve intibahı mucip noktaları 1 Haziran 1919 da Erzurumda On Beşinci Kolordu ve Samsunda Üçüncü Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlarına bildirdim (Ves. 16).

Trakyada bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntaka ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla, İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşadan 16 Haziran 1919 da zatî şifre ile — Cevat Paşa ile mufarakatim günü mahrem ve şahsi bir şifre kararlaştırmış idik — Edirnede kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Beyin nerede bulunduğunu sordum (Ves. 17). Cevat Paşa 17 Haziranda cevap verdi. "Cafer Tayyar Beyin Birinci Kolordu Kumandanı olarak Edirnede bulunduğunu" öğrendim (Ves. 18).

Amasyadan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirnede, Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar

...keti milliyenin memleketin istihlâsı için elzem ol-

Beye şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu hususatı kaydettim. "İstiklâli millîmizi boğan ve inkısamı vatan tehlikelerini ihzar eden Düveli İtilâfiyenin icraatı ve hükümeti merkeziyenin esir ve âciz vaziyeti ma-

duğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum" diyor, kanaat ve icraatıma kavi imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüsata başladığını; Çinede bulunan 57 nci Fırkaya da emir vermekliğimi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu (Ves. 20).

* *
*

Millî teşkilât vücuda getirilmesi ve milletin ikazı

Bir hafta kadar, Samsunda ve 25 Mayıstan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sonra Amasyaya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiyeye tebliğ ettim.

Şayanı dikkattir ki, İzmirin ve bunu takiben Manisanın ve Aydının işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna tessür ve şikâyet izhar olunmamıştı. Milletin, bu haksız darbe karşısında sâkit ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurumda On Beşinci Kolordu, Ankarada Yirminci Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konyada Ordu Müfettişliğine tamimen şu yolda tebligatta bulundum:

İzmirin ve maalesef bunu takibeden Manisa ve Aydının işgali, müstakbel tehlikeyi daha aleni ihsas etmiştir. Tamamiyeti mülkiyemizin muhafazası için, tezahüratı milliyenin daha canlı olarak, izhar ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâli millîyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hâdiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teessürat zaptolunamıyor. Kabili hazım ve tahammül

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919 da verdiği cevapta "Yirmi Üçüncü Fırka, Karahisardaki asayişi muhafaza ile beraber her türlü işgal hâdisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir" diyordu. Bu vesaitin hazırlanmakta olduğunu ve Konyada orduya zahîr olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana malik olmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konyada bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler şayidir, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir, demiştim. Böyle bir sual tevcihinden maksadım biraz da medarı teşvik ve tembih olmak idi. Müfettişliğin son malûmatı bunun üzerinedir (Ves. 15).

Kolordu kumandanı bu istizahıma "Konyada vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim" demişti.

Yirminci Kolordu ve Konyadaki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malûmattan teyakkuz ve intibahı mucip noktaları 1 Haziran 1919 da Erzurumda On Beşinci Kolordu ve Samsunda Üçüncü Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlarına bildirdim (Ves. 16).

Trakyada bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntaka ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla, İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi C e v a t Paşadan 16 Haziran 1919 da zatî şifre ile — C e v a t Paşa ile mufarakatim günü mahrem ve şahsi bir şifre kararlaştırmış idik — Edirnede kolordu kumandanının kim olduğunu ve C a f e r T a y y a r Beyin nerede bulunduğunu sordum (Ves. 17). C e v a t Paşa 17 Haziranda cevap verdi. "C a f e r T a y y a r Beyin Birinci Kolordu Kumandanı olarak Edirnede bulunduğunu" öğrendim (Ves. 18).

Amasyadan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirnede, Birinci Kolordu Kumandanı C a f e r T a y y a r

Beye şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu hususatı kaydettim. "İstiklâli millîmizi boğan ve inkısamı vatan tehlikelerini ihzar eden Düveli İtilâfiyenin icraatı ve hükümeti merkeziyenin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur."

"Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükümete teslim etmek, inkıraza münkat olmaktır."

"Trakya ve Anadolu teşkilâtı milliyesini tevhit ve sadayı millîyi gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sıvasta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili mukarrerdir."

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti, haizi salâhiyet olmamak üzere İstanbulda bir heyet bulundurabilir."

"Ben İstanbulda iken Trakya Cemiyeti âzasından bazılariyle teatii efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi. İcabedenlerle mahremane görüşerek derhal teşkilât yapınız ve benim yanıma da murahhas olarak kıymettar bir iki zat gönderiniz. Onlar gelinciye kadar Edirne vilâyetinin hukukunun müdafii olmak üzere beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikayı imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz."

"Gayei istiklâlin istihsaline kadar tamamiyle milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadoludan hiçbir yere gitmemek katidir."

Trakya kuvvei mâneviyesini takviye maksadiyle bu talimata şu malûmatı da dercettim: Anadolu ahalisi baştan aşağı yekvücut bir hale getirildi. Kararlar, bilâistisna tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek ittihaz ediliyor. Vali ve mutasarrıfların hemen kâffesi bizimle beraberdir. Anadoludaki teşkilâtı millîye kaza ve nahiyelere kadar tevessü etti. İngiliz

himayesi altında bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftaranı bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti (Ves. 19).

* *
*

Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarını işgali

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarlarını da işgal eylediğinden haberdar oldum. Fakat İzmirde ve Aydında bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz sarih bir malûmata destres olamıyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetler kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziranda, Fırka 56 Kumandanı B e k i r S a m i Beyin iki gün evvelki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56 ncı Fırkaya İzmirde H u r r e m Bey namında bir zat kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmirdeki iki alayın bakıyetüssüyufu zâbitleriyle beraber hemen kâffesi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanyaya nakletmişler. B e k i r S a m i Bey bu bakıyetüssüyufun kumandasını deruhde etmek üzere gönderilmiş.

B e k i r S a m i Bey 27 Haziran 1919 tarihli telgrafnamesinde 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziranda Bursaya muvasalatında alabildiğini söylüyor ve verdiği malûmat ve izahatta "Makasıdı milliyeyi hayyizi fiile isal edecek vesaiti kâfiye bulamadığımdan, fırkamı tanzim ve tensika muvaffak olursam daha iyi hidematın icrasını kabil gördüğümden 21 Haziran sabahı Kuladan Bursa istikametinde harekete mecbur oldum. Mamafih birçok mevanie rağmen hareketi milliyenin memleketin istihlâsı için elzem ol-

duğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum" di-yor, kanaat ve icraatıma kavi imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüsata başladığını; Çinede bulunan 57 nci Fırkaya da emir vermekliğimi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu (Ves. 20).

* *
*

Millî teşkilât vücuda getirilmesi ve milletin ikázı

Bir hafta kadar, Samsunda ve 25 Mayıstan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sonra Amasyaya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiyeye tebliğ ettim.

Şayanı dikkattir ki, İzmirin ve bunu takiben Manisanın ve Aydının işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna tessür ve şikâyet izhar olunmamıştı. Milletin, bu haksız darbe karşısında sâkit ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurumda On Beşinci Kolordu, Ankarada Yirminci Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konyada Ordu Müfettişliğine tamimen şu yolda tebligatta bulundum:

İzmirin ve maalesef bunu takibeden Manisa ve Aydının işgali, müstakbel tehlikeyi daha aleni ihsas etmiştir. Tamamiyeti mülkiyemizin muhafazası için, tezahüratı milliyenin daha canlı olarak, izhar ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâli millîyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hâdiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teessürat zaptolunamıyor. Kabili hazım ve tahammül

olamıyan bu ahvalin derhal izalesini, bütün medeni milletlerle, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilâyata göre pazartesi başlayıp çarşamba günü, müracaatin arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler aktiyle tezahüratı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düveli muazzama mümessilleriyle Babıaliye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber tezahüratı milliyede âdap ve sükûnetin fevkalâde mahfuziyeti ve Hıristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zatıalilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetiyle işin hüsnü idaresinden ve muvaffakıyetten âcizlerinde itminanı tam mevcuttur. Neticesinin imba buyurulmasını rica eylerim.

Mitingler, millî tezahürler

Verdiğim bu talimat üzerine her yerde mitingler yapılmağa başlandı.

Yalnız mahdut yerlerde, bazı tevehhümat tesiriyle tereddüdedildiği anlaşılmıştır. Meselâ: On Beşinci Kolordu Kumandanının, Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden (Ves. 21): "Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine mâruz kalınması ve hiç yoktan bir hâdise çıkması düşüncesine binaen mitinge karar verilmiş iken mevkii file konulmadığı... miting heyetinin içtimaında S t r a t i, P o l i d i s'in de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde, mühim bir merkez olduğundan orada, millî teşebbüsat ve faaliyet hususlarında mütereddidane hareket ve Yunanlılar aleyhinde tezahüratı milliye müzakeratına S t r a t i, P o l i d i s Efendileri iştirak ettirmek gibi teşebbüsün ademi ciddiyetine delâlet edecek gevşeklikler, bittabi İstanbul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler telâkki edilir.

Verdiğim talimattaki noktai nazarı, aleyhte kullanacak kadar, meharet gösterenler de oldu. Meselâ: Sinoba yeni tâyin olunan bir mutasarrıf, orada yapı-

lan tezahüratı bizzat tedvir ediyor ve miting mukarreratını bizzat yazıp ahaliye imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu zatın, zavallı ahaliye, gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar gizleniyordu: "Türkler terakki ve tekâmül edemedi ve Avrupanın esasatı medeniyesini kabul ve temessül edemediyse bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ilerigelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti tahtında olmak şartiyle Avrupanın nezaret ve murakabesiyle teşekkül edecek bir idare ile yaşıyabilir."

Efendiler, Sinop ahalisi namına İtilâf Devletleri mümessillerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın zirindeki imzalara göz gezdirirken müftü vekili efendinin imzasını mütaakıp gördüğüm imza, arz ettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi sanisi olan zatın imzası idi.

Millî tezahürlerin akisleri

Her tarafta, tezahürat, yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nazırının şu telgrafını aldım:

İngiltere Fevkalâde Komiserliğinden Babıaliye tebliğ olunup Harbiye Nezaretine tevdi olunan nota sureti aynen berveçhizirdir:

Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu mıntakasında şekaveti âdiyeden başka bir şey olmadığı malûm olmakla beraber son notada beyan olunan ahval hakkında tahkikatı mahsusa bilicra neticesinin sürati işarını rica ederim.

31/5/1919 Harbiye Nazırı

Şevket

Suret

1 — Sıvastaki hal ve mevkii hazıra ve şehri mezkûrda veyahut bu şehrin kurbinde azîm miktarda tecemmü etmekte bulunan Ermeni mültecilerinin selâmetine mütedair âhiren oldukça daii endişe havadis almış olduğumu zatı samii fahimanelerine bildirmekle kesbi fahrederim.

2 — Binaenaleyh askerî kumandanının dairei memuriyeti dahilinde bulunan Ermenilerin hüsnü muhafazası ile himayeleri için bilcümle tedabiri mümkine ittihaz etmesini âmir ve bir gûna kital veyahut suimuamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya mesul tutulacağını müş'ir bir telgrafnamenin Harbiye Nezareti Celilesince mumaileyh kumandana âcilen keşidesi zımnında evamir ita buyurulmasını zatı samii fahimanelerinden rica ederim.

3 — Bu talimata mümasil talimatın memurini mülkiyei aidesine itasını ayrıca rica ederim.

4 — Dahili memleketteki asayişsizlik hakkında zatı samii fahimanelerinin ne derece muhik surette endişenak bulundukların bildiğim cihetle zatı samii fahimanelerine ayrıca işbu (. . . . . .) mümaşat buyurulacağından mutmainim.

5 — Mevzuubahis olan talimatın tarihi itası hakkında verilecek malûmatın mahzuziyeti senaveranemi mucibolacağını beyan ederim.

Sıvas Vali Vekâletinden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da "bugün Miralay D e m a n g e imzasiyle alınan telgrafnamede "Aziziyede İzmirin işgali üzerine Hıristiyanların katil ile tehdidedildiği ve bu ise muvafık olmayıp size vaziyetten haber veriyorum ki bu haller müttefik askerleri tarafından vilâyetinizin işgaline sebebolur" mealinde işaratta bulunulmaktadır... ilh." denilmekte idi.

Hakikatte, ne Sıvasta daii endişe bir hal vardı ve ne de Hıristiyanların katil ile tehdidedildiği vâkı idi. Mesele, milletçe yapılmaya başlanılan mitinglerden müteessir olan ve bunu emellerinin husulüne mâni addeden anasırı Hıristiyaniyenin, ecnebilerin nazarı dik-

katini celp için bililtizam yaptıkları işaat kabîlinden olarak kabul etmek lâzımdır (Ves. 22, 23, 24). Harbiye Nezaretinin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arz edeceğim:

Istihbarat
Gayet aceledir
Adet
58

3 Haziran 1919

Harbiye Nezareti Celilesine

C: 2 Haziran 1919 şifre:

Sıvas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve bilâhara gelen mültecileri tethiş edecek hiçbir hâdise olmamıştır. Ne Sıvasta ve ne de civarında daii endişe hiçbir hal yoktur. Herkes sakinane iş ve gücleriyle meşguldür. Bunu sureti katiyede arz ve temin ederim. Binaenaleyh İngiliz notasındaki istihbarat membaının ne olduğu âcizlerince bilinmek lâzımdır. İzmirin ve Manisanın işgali haberi müessifi üzerine ahalii İslâmiyece yapılan ve anasırı Hıristiyaniye hakkında hiçbir fikri husumet tazammun etmiyen içtimalardan belki de bazılarının mütevahhiş olmaları varidi hâtırdır. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamamii masuniyetinden emin bulundukça anasırı gayrimüslimenin duçarı haşyet olmasına hiçbir sebep yoktur ve bu bapta devlete karşı her türlü mesuliyeti taahhüt ve buna tamamiyle emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve mevcudiyeti milliyeyi imha ve bekayi hayatı tehlikeye isal eden işgal, suikast ve taaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan filiyatın zuhuratı mümasilesine karşı ne milletin heyecan ve teessüratı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremiyeceğim gibi bu yüzden tahaddüs edecek vakayi ve hâdisatın karşısında da mesuliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretiyle tarafımdan verilen cevap sureti bilûmum kumandanlara, vali ve mutasarrıflara tamimen tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipleri Cemiyetine iştirakle İngiltere müzaheretinin talebedilmesi, bu cemiyet namına, S a i t M o l l a imzasiyle umum belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini akim bırakmak için milleti lüzumu gibi tenvir etmekle beraber hükümet nezdindeki teşebbüsatım malûmunuz olmuştur (Ves. 25). Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde **Türkiye - Havas - Reuter** ismindeki ajansın, inikadeden **Şûrayi Saltanat** hakkındaki tafsilâtta "heyeti umumiyenin fikri, Türkiyenin düveli muazzamadan birinin müzaheretini temini merkezindedir" havadisini neşrü tamim etmesi üzerine sadrazama "Milletin istiklâli millîyi muhafazaya âzim olduğunu ve bütün avakıbı meşumeye karşı en son fedakârlığı göze aldırdığını ve vicdanı millîyi temsil etmiyen ihbaratın şayanı endişe akisler tevlidettiğini" yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrazam F e r i t Paşanın Parise malûm olan daveti üzerine, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk içtima günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede noktai nazar ve sureti hareketimin ne olduğunu tavzih maksadiyle şu vesikayı aynen arz edeceğim:

Şifre
Aceledir
Zata mahsustur

Havza, 3/6/1919

Samsunda Üçüncü Kolordu Kumandanı R e f e t Beyefendiye.

Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanı K â z ı m Paşa Hazretlerine.

Canik Mutasarrıfı H a m i t Beyefendiye.

Erzurum Valisi M ü n i r Beyefendiye.

Sıvas Vali Vekili Hâkim H a s b i Efendi Hazretlerine.

Kastamonu Valisi İ b r a h i m Beyefendiye.

Ankarada K. O. 20 Kumandanı A l i F u a t Paşa Hazretlerine.

Konyada Yıldırım Kıtaatı Müfettişi C e m a l Paşa Hazretlerine

Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili C e v d e t Beyefendiye.

Van Valisi H a y d a r Beyefendiye.

Fransa mümessili siyasisi Mösyö D e f r a n c e'ın nezdi sadaretpenahiye gelerek hukuku Osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edebileceklerini tebliğ eylediği Dahiliye Nezaretinin tebligatı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti milliye ve bu suretle muhafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi katisi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğu Düveli İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarünileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuku Osmaniyeyi müdafaa için bezli himmet buyuracakları tabiîdır. Ancak milletçe katiyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kesbi nezaket eder. Birincisi, alelıtlak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayi asliyei vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Parise müteheyyii hareket heyetin içtihadiyle vicdanı millînin talebi katisi arasında mutabakati tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabili telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlideden sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan vilâyatı şarkiye ahalisi bittabi müteessir ve istizahı keyfiyete mecbur oldu. İnikadetmiş olan Şûrayı Saltanatta da hemen heyeti umumiye istiklâli millînin muhafazasını ve mukadderatı milletin

bir şûrayı millîye tevdiini talebeylediği halde yalnız hükümetin istinadeylediği İtilâf ve Hürriyet Fırkası namına Reis S a d ı k Beyin tahrirî ifadesinde İngilterenin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vasiasını ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mesailinde arzuyu millî ile hükümeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleriyle beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaai hukuku millette takibedeceği esasat ve program milletçe malûm olmadıkça marûlarz noktalarda endişenâk olmaktan men'inefs edilemez. Bu suretle vilâyat ve mülhakatındaki Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin heyeti mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemiyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zatı şahaneye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tammı millînin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti milliyenin mahfuziyeti milletçe şartı esasi olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esasatını millete resmen ve alenen iblâğı talebolunmalıdır. Milletin bu tarzı hareketiyle, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu Düveli İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyecektir. Mütalâatı mesrudenin icabedenlere sürati isal ve iblâğını vatanımızın mukadderatı namına zatıalii vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zamanı vusulünün işar buyurulmasını da rica ederim.

..ustafa Kemal

..anbula geri ..ağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919 da İstanbula harbiye nazırı tarafından davet olunduğumu ve mahrem sualim üzerine kimler tarafından ve ne için talebedildiğimi, ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktiyle bilmünasebe vukubulan beyanatımda ifade etmiştim. O zat, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında bulunan C e v a t Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile vukubulmuş olan muhaberatın bir kısmı umumca malûm olmuştur. Bu muhaberat, Erzurumda istifa ettiğim tarihe kadar muh-

telif harbiye nazırlariyle ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir.

Anadoluya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamiyle temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar tenvir edilerek teyakkuz ve intibaha getirilmiş, teşkilâtı milliye fikri taammüme başlamıştı. Vaziyeti umumiyeyi artık bir kumandan sıfatiyle sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vukubulan davet emrine ademi itaat ve ademi icabet göstermiş olmakla beraber millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsan âsi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikına karar verdiğim teşebbüsat ve icraatın esaslı ve şedit olacağını tahmin güç değildi. Binaenaleyh teşebbüsat ve icraatın bir an evvel şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin vahdet ve tesanüdünü temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Sıvasta umumi bir millî heyet toplamak kararı

Bu sebeple, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakyaya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın, tatbikı zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli teşkilâtı milliyesini tevhidederek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sıvasta umumi bir heyeti milliye toplamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Beye 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasyada dikte ettiğim tamimin esas noktaları şunlar idi:

1 — Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2 — Hükümeti merkeziye deruhde ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor.

3 — Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4 — Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir.

5 — Anadolunun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvasta millî bir kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir.

6 — Bunun için tekmil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın sürati mümkine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icabetmektedir.

7 — Her ihtimale karşı keyfiyetin bir *sırrı millî* halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.

8 — Vilâyatı şarkiye namına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre inikadedecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyatı saire murahhasları da Sıvasa vâsıl olabilirlerse Erzurum Kongresinin âzası da Sıvas içtimaı umumisine dahil olmak üzere hareket eder (Ves. 26).

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim husus, zaten vermiş ve dört gün evvel Trakyaya tebliğ etmiş olduğum bir kararın Anadoluya da tamimen tebliğine müteallik bulunuyor. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada ittihaz edilmiş mahuf ve esrarengiz, yeni bir karar olmadığı, zannımca sühuletle takdir buyurulur.

Bu noktanın tavazzuhu için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır, (göstererek) dört maddeyi ihtiva ediyor, muhteviyatını beyan ettim. Nihayetinde benim imzam vardır. Bir de vazife itibariyle erkânıharbiye reisim bulunan Miralay K â z ı m Beyin (elyevm İzmir Valisi K â z ı m Paşa), erkânıharbiyemden tebliğe memur, H u s r e v Beyin (elyevm sefir), makamatı askeriyeye şifre eden yaverim M u z a f f e r Beyin ve makamatı mülkiyeye şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Adını saklıyan bir tanıdığın Amasyaya gelmesi

Bu imzaların, bu müsveddeye konması bir hüsnü talih ve tesadüftür.

Daha, Havzada bulunduğum sırada Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanı A l i F u a t Paşadan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf, "tanıdığınız bir zat bazı rüfeka ile İstanbuldan buraya gelmiştir. Sureti hareketleri hakkında ne emir buyuruyorsunuz" mealinde idi. Âdeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merak ve istiğrabımı muciboldu. Mevzuubahis zatı tanıyorum, benden hattı hareket soruyor, Ankarada arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf da şifredir. O halde neden ismini şifre olarak dahi yazdırmaktan içtinabediyor?! Bir hayli düşündüm. İntikal eder gibi oldum; tahmin buyurulur ki muamma halliyle iştigale zamanım müsait değildi. Fakat, F u a t Paşayı yakından görmek, mıntakaları, muhitleri, düşünceleri hakkında müdavelei efkâr eylemek, bence pek ziyade şayanı arzu idi. Bu muammalı telgraftan mülhem olarak kendisine şu ricada bulundum: "Ankaradan ayrıldığınızı, ihsas etmiyecek tertibat ve tedabir aldıktan sonra, tebdili nam ve kıyafet ederek birkaç gün için serian bana mülâki

olunuz. İstanbuldan gelen arkadaşları da beraber getiriniz."

Filhakika F u a t Paşa, dediğim gibi Havzaya hareket eder. Fakat, bazı mücbir esbaptan dolayı, derhal Havzayı terk edip Amasyaya gitmeye mecbur olmuştum. F u a t Paşa, Havza yolunda, vaziyeti anlar ve Amasyaya teveccüh eder. İşte bu suretle 21/22 de Amasyada nezdimde bulunuyor. İsmi şifrede zikrolunmıyan zat da R a u f Bey idi.

İstanbulu terk etmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada, R a u f Bey nezdime gelmişti. Râkibolacağım vapurun takibolunacağını ve İstanbulda iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsukan işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbulda kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm. Ve hareket ettim. Kendisine de evvel ve âhir İstanbuldan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

R a u f Bey, filhakika İstanbuldan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış... Fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan Elli Altıncı Fırka Kumandanı Miralay B e k i r S a m i Beye mülâki olmak ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farz ederek Bandırma-Akhisar tarikiyle Manisa havalisine gitmiş. Gittiği yerde, ahvali mâneviyeyi bozuk, vaziyeti mühlik ve müthiş görmüş. Derhal tebdili nam ederek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar üzerinden Aziziye - Sivrihisar tarikiyle ve araba ile de Ankaraya F u a t Paşanın nezdine gelmiş ve bana müracaat etmiş; pek güzel ama! ismini saklamak suretiyle beni üzmekte mâna var mıydı?

Diğer taraftan, Üçüncü Kolordu Kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım R e f e t Be-

yi, artık Sıvasa, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Mülhakata çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, bittesadüf o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin tereddüdü

Şimdi, imza meselesine gelelim:

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada R a u f ve R e f e t Beyler benim odamda, F u a t Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

R a u f Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye vaz'ı imza için kendinde bir alâka ve salâhiyet görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun bir hatırai tarihiye olduğunu dermeyan ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

R e f e t Bey, imzadan istinkâf etti ve böyle bir kongre akdindeki maksat ve faydayı anlıyamadığını söyledi.

İstanbuldan beri, beraber getirdiğim bu arkadaşın — tuttuğumuz yola nazaran — anlaşılması pek basit olan bir meselede, izhar ettiği haleti fikriye ve hissiyeden müteellim oldum. F u a t Paşayı çağırttım. Paşa, noktai nazarımı anlayınca derhal imza etti. F u a t Paşaya R e f e t Beyin tereddüdü sebebini anlıyamadığımı söyledim. F u a t Paşa, R e f e t Beyden, biraz ciddî, istizahta bulunduktan sonra, R e f e t Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vaz'etti. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşküldür.

[Buyurun! merak eden tetkik edebilir.]

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, mütaakıp senelere ve hâdiselere ait bazı muzlim noktaları tenvire medar olur zanniyle dermeyan edilmiştir.

stanbulda ba-zatlara gönderdiğim mektup

Kongreye daveti mutazammın tamim, makamatı mülkiye ve askeriyeye şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbulda bulunan bazı zevata da gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumi mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım zevat şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edib Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nazırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferit Paşa (bilâhara Harbiye Nazırı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları muhtasaran tekrar edeceğim:

1) Yalnız mitingler ve tezahürat, büyük gayeleri, hiçbir vakit kurtaramaz.

2) Bunlar, ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinadederse rehakâr olur.

3) Zaten acı olan vaziyeti mühlik şekle koyan, en müessir âmil, İstanbuldaki muhalif cereyanlar ve âmali milliyeyi muzır bir şekilde infirada uğratan siyasi ve gayrimillî propagandalardır. Bunun mücazatını vatanımız aleyhinde, pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4) Artık İstanbul Anadoluya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir.

5) Size teveccüh eden fedakârlık pek büyüktür (Ves. 27).

* *
*

Ali Kemal Beyin tamimi

25 Hazirana kadar Amasyada kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezare-

tinde bulunan A l i K e m a l Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek ve hiçbir matlubumu is'af etmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifre muhteviyatı, şayanı dikkat bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arz edeceğim:

Dahiliye Nazırı A l i K e m a l Beyin 23/6/1919 tarihli ve 84 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir.

M u s t a f a K e m a l Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrariyle azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahalii İslâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayrikanuni teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasisini idareten de artırdı. Müşarünileyhin İstanbula celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri katisi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek, umuru hükümete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettübeden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve padişah

Bu şifre tamimden, ben, ancak Sıvasa muvasalat ettiğim 27 Haziran 1919 tarihinde

haberdar oldum. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihinde bu tamimi ile düşmanlara ve padişaha mühim bir vazife ifa ettikten sonra 26 Haziran 1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Beyin sadarete verdiği resmî istifanameden başka, saraya gidip padişaha bizzat verdiği istifanamesi suretlerine ve şifahi mâruzatına ve padişahın ona verdiği cevaba çok sonra muttali oldum.

Ali Kemal Bey istifanemelerinde, bilhassa padişaha olanında: "Bilâdı Osmaniyenin mehali muhtelifesinde serzedei zuhur olan âsarı ihtilâl ve iğtişaştan; nairei ihtilâlin derhal ve mevzian teskinü itfa ve imhası maksadiyle ittihazı tedabir, sırf makamına ait iken mazhar olduğu iltifat ve itimadı şahaneyi çekemiyen bazı rüfekasının birçok âzarı vahiye serdiyle ihtilâlin tevsii dairei şümul etmesine, sebebiyet vermekte olduklarından" bahsettikten sonra "memuriyeti resmiyeden çekilmekle beraber sureti hususiyede arzı hizmet ve sadakat edeceğini" ilâve ediyor ve şifahen de, "vazifei resmiyeden tecerrüdü nimelvesile addeden husemasının tehacümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz" istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben "beni büsbütün yalnız bırakmıyacağına eminim. Sadakatiniz, beni, büyük ümit ve tesellilere sevk etmişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Beyle teşriki mesaiden ayrılmayınız" iltifatında bulunuyorlar (Ves. 28).

Sadakatinden padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i, nezaret makamında ve huzuru şahanede gördükten sonra, onu, bir de asıl, hakiki vazifesi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın, Rahip Frew'a yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

"A l i K e m a l Beye son felâketi üzerine beyanı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım, bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır."

"A l i K e m a l Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde biraz teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbabı fikir ve kalemi, evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar harekâtı milliyeyi şimdilik iyi görüyorlar demiş. A l i K e m a l Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek, Z e y n e l â b i d i n partisiyle de teşriki mesaiye çalışıyor. Hulâsa, işler bulandırılacak."

Aynı mektubun bir haşiyesi vardır. Şimdi onu da, okuyalım: "Haşiye: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. M u s t a f a K e m a l Paşaya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz."

Bu vesaik hakkında sırası gelince, daha ziyade malûmat veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Galip Bey Sıvasta

A l i K e m a l Beyin, Amasyada iken henüz haberdar olmadığımı arz ettiğim, tamimi, memurinin ve halkın efkârını hakikaten teşettüte sevk etmiş. Her yerde, eksik olmıyan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki menfi tezahüratın ve fiiliyatın en mühimmi Sıvasta hazırlanmaya başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu muhtasaran tasvir edeyim: Dahiliye Nazırı A l i K e m a l Beyin tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sı-

vasta, Ali Galip Bey namında bir zat, on kadar refakatiyle hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbuldan, Mamuretülâziz valisi olarak gönderilmiş olan Erkânıharb Miralayı Ali Galip'tir. Gûya, vilâyet memurini tâliyesi olmak üzere, birtakım insanları da, İstanbuldan intihabetmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip, güzergâhında bulunan Sıvasta tevakkuf etmiş. Vazifei mahsusası bulunduğuna şüphe etmemek lâzım gelen, Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Vazifesini hüsnü tatbik için tertibat ve tedabir almaya başlamış.

Dahiliye Nezaretinin, aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sıvas sokaklarında "benim; hain, âsi, muzır bir adam olduğuma dair" duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de, bir gün; Sıvasta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek, Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra, Sıvasa gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğini istizah etmiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır, demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış, müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... Hattâ bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Nazarlarımızı, tekrar temas etmek üzere bir an için, bu levhadan ayıralım ve Amasyaya tevcih edelim.

Sıvasa hareket Ayın 25 inci günü, Sıvasta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haberdar oldum. 25/26 Haziran gecesi yaverim

Cevat Abbas Beyi çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasyadan cenuba hareket edeceğiz, dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, Beşinci Fırka Kumandanı ve erkânıharbiyemle, mahrem olarak, şu tedbiri kararlaştırdık: Beşinci Fırka Kumandanı, fırkasından, güzide zâbit ve efrattan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlıyarak serian teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokada hareket edecektim. Müfreze teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sıvas istikametine sevk olunacak ve benimle irtibat arıyacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmiyecek ve mümkün olduğu kadar Amasyada da ifşa olunmıyacaktı.

26 da Amasyadan hareket ettim. Tokada vâsıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim muvasalatımın Sıvasa ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27 de Sıvasa hareket ettim. Otomobil ile Tokattan Sıvasa takriben altı saattir.

Sıvas valisine, Tokattan Sıvasa hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanını istimal etmiştim.

Telgrafta bililtizam saati hareketimi kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sıvasa malûmat verilmemesini temin edecek tedabiri aldırdım.

Şimdi, Efendiler; nazarlarımızı tekrar Sıvasta terk ettiğimiz levhaya atfedelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda tatbik olunacak muamelenin münakaşası sah-

nesine... Münakaşanın hararetli bir safhasında, R e ş i t Paşanın eline, benim Tokattan çekilen telgrafımı, verirler. R e ş i t Paşa, hemen A l i G a l i p Beye uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin!" der. R e ş i t Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır, diye ilâve eder.

Bunun üzerine, A l i G a l i p, "ben tevkif ederim dedimse, benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim, demek istedim", deyince, hali içtimada bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden, "haydi öyle ise istikbaline gidelim" diyerek içtimaa hitam verirler...

Ancak, eşraf ve mütehayyizan ve ahali ve askerle parlak bir istikbal ihzar edebilmek için biraz zaman kazanmak lâzım geldiğini; halbuki hesapça, benim; Sıvas şehri methallerine kadar takarrübetmiş olacağımı nazarı dikkate alarak beni; methale yakın olan Ziraat Nümune Çiftliğinde; bir istirahate imale edecek çare düşünmüşler. Vali Paşa karargâhımın sıhhiye reisi olup evvelce teşkilât için, Sıvasa göndermiş olduğum T a l i Beyi davet ve bu vazifenin ifasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize mülâki olacağını söylemiş...

Filhakika, tam Nümune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, T a l i Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. T a l i Bey, hikâye ettiğim vaziyeti bertafsil izah ettikten sonra, vazifesinin, beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, derakap ayağa kalktım, "çabuk otomobillere ve Sıvasa" dedim!

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: İstikbal merasimi yapacağız, diye T a l i Be-

yi iğfal etmiş olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak istiyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

R e ş i t Paşa, "Efendim birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı" diye söze başladı. "Yarım dakika dahi istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza R a u f Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim. Siz buraya...

Bu basit tedbirden maksat, muhtacı izah değildir.

Sıvas şehrinin methaline vusulümüzde, caddenin iki tarafı azîm bir kalabalık ile dolmuş, kıtaatı askeriye vaz'ı mahsusunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selâmladım...

Bu manzara, Sıvasın muhterem ahalisinin ve Sıvasta bulunan kahraman zâbit ve askerlerimizin bana, ne kadar merbut ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Binaenaleyh, doğru Kolordu Kumandanlık dairesine gittim ve derakap maiyetiyle beraber A l i G a l i p'i ve onun vasıtai icraiyesi olduğunu anladığım müfsitleri celbettirdim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek zaten, kâfi derecede, yorgunluğu mucib olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı, işaret etmekle iktifa edeceğim.

Efendiler; bu A l i G a l i p, gördüğü suimuameleden sonra, mahrem beyanatı olduğunu söyliyerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Harekâtının zevahirine ehemmiyet vermemekliğimizi

rica ile Mamuretülâziz vilâyetini kabul ederek gelmekten maksadının, benim noktai nazarıma hadim olmak bulunduğunu ve Sıvasta tevakkufu, bana mülâki olup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar işgal etmek suretiyle, muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

* *
*

Erzuruma hareket

Sıvasta, teşkilât ve tarzı hareket hakkında icabedenlere talimat verildikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sıvastan Erzurum istikametinde hareket edildi.

Bir haftalık meşakkatli bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü ahalinin ve askerin cidden samimî tezahüratı içinde, Erzuruma muvasalat olundu. Hükümeti merkeziyenin muhtemel menfi tebligatını kontrol ve tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedabir ve tertibat alınması için umum kumandanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim (Ves. 29).

Kumandan, vali ve Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesiyle temasa gelindi.

Vali M ü n i r Bey, İstanbulca azledilmişti. Hareket etmeyip Erzurumda kalması hakkındaki işarım üzerine henüz Erzurumda bulunuyordu. Bitlis vilâyetinden infikâk edip İstanbula gitmek üzere Erzurumdan geçen M a z h a r M ü f i t Bey de aynı suretle Erzurumda bana intizar ediyordu.

Millî gaye için ortaya atılmak kararı

Bu iki vali beylerle, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, İzmit mutasarrıfı sabıkı Süreyya Bey ve karargâhıma mensup Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey ve Erkânıharb Husrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir müdavelei efkârda bulunmayı münasip gördüm. Kendilerine umumi ve hususi vaziyeti ve takibi mecburi olan hattı hareketi mevzuubahis ettim. Bu münasebetle en gayrimüsait vaziyetleri ve umumi, şahsi mehaliki; her ihtimale karşı ihtiyarı zaruri olan fedakârlığı izah ettim. Bir de, "millî gaye için ortaya atılacakların, bugün imhasını düşünen yalnız saray, hükümet ve ecnebilerdir. Fakat, bütün memleketin iğfal edilmesini ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek lâzımdır. Pişüva olacakların, her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinciye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icabeder. Kalblerinde bu kuvveti hissetmiyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar.

Bir de mevzuubahis vazife, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından kabili tedvir değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sada ile bağırmak ve bütün milleti, bu sadaya iştirak ettirmek lâzımdır.

Benim, azlolunduğuma ve her türlü avakıba mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen teşriki mesai etmek, aynı avakıbı şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, mevzuubahis ettiğimiz vaziyetin talebettiği adamın, diğer birçok noktai nazarlardan da-

hi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talebettiği tarzda harekete muvafakat etsin!" dedim.

Bu beyanat ve izahattan sonra, sümmettedarik karar vermek muvafık olamıyacağından bir müddet düşünmek ve hususi müdavelei efkâr edebilmek için, müzakereye hitam verdiğimi, beyan ettim.

Tekrar içtima ettiğimizde; işin başında, benim, devam etmemi ve kendilerinin bana muin ve zahîr olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddî mazeretine binaen bir zaman için kendisinin fiilî vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakıyet için, şartı esasi olduğunu zikrettim. Bu cihet, tamamen, tasvip ve tasdik olunduktan sonra içtimaa nihayet verildi.

Efendiler; İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında, yekdiğerine halef, selef olan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzaratı Sulhiye Komisyonunda çalışan İsmet Beyden başlıyarak Erzuruma gelinciye kadar, her yerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, zâbit ve her türlü rical ve zevat ile burada, Erzurumda yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir buyurulur.

Erzurum Kongresi hazırlıkları

Erzuruma muvasalatımın ilk günlerinde, Erzurum Kongresinin inikadını temin için ittihazı tedabir ile iştigale ehemmiyet verildi.

Efendiler, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Mil-

liye Cemiyetinin, 3 Mart 1919 tarihinde, bir heyeti faale vücuda getirmek suretiyle teşekkül etmiş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi temmuzunun onuncu günü Erzurumda bir **Vilâyatı Şarkiye Kongresi** akdine teşebbüs etti. Benim henüz Amasyada bulunduğum tarihlerde, haziran içinde, şark vilâyetlerine murahhas göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilâyetlerden murahhas celbi için o tarihten itibaren, benim Erzuruma muvasalatıma kadar ve ondan sonra da, bu hususta fevkalâde sarfı gayret etti.

Fakat, o günlerin şeraiti içinde böyle bir maksadın temininde müşkülâtın büyüklüğü suhuletle takdir olunur. Kongrenin yevmi içtimaı olan 10 Temmuz takarrübettiği halde, vilâyetlerden icabeden murahhaslar intihap ve izam olunmuyordu.

Halbuki bu kongrenin akdini temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddî teşebbüsat alınmak icabetti.

Vilâyetlerin her birine aleni iş'aratta bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün teahhurla miktarı kâfi murahhas celp ve cem'ine muvaffakıyet hâsıl oldu.

Efendiler, faaliyeti milliyeye ordu mensuplarının müzahereti ve askerî ve millî faaliyeti hemahenk kılmak hususu, mühimdi.

Trabzondaki fırka, vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı H a l i t Bey Bayburtta muhtefi idi. H a l i t Beyi iki noktai nazardan ihtifagâhından çıkarmak lâzımdı. Biri ve en mühimmi, İstanbula davetin ve bu davete ademi icabetin korkulacak, ihtifa edilecek mahiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensupla-

rına göstererek kuvvei mâneviyeyi yükseltmek icabediyordu. Diğer sebep, sahilde mühim bir nokta olan Trabzona haricin bir tasallutu vukuunda oradaki fırkanın başında ateşîn bir kumandan bulundurmak muvafık idi.

Binaenaleyh, H a l i t Beyi Erzuruma celbettirdim, kendisine bizzat talimatı mahsusa verdikten sonra icabında, derhal fırkasının başına geçmek üzere Maçkada bulunması için emir verdirdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbulda Harbiye Nezareti makamında bulunan F e r i t Paşanın ve padişahın, İstanbula avdetimi temin için temadi eden iğfalkâr telgraflarına da birer suretle cevap vermekle, izaai vakte mecbur bulunuyorduk.

Resmî sıfat ve salâhiyetleri bırakarak milletin şefkat ve civanmertliğine güvenmek ve vicdani vazifeye devam etmek kararı

Harbiye Nezareti, İstanbula gel! diyor. Padişah, evvelâ tebdilhava al, Anadoluda, bir yerde otur, fakat bir işe karışma, diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte behemehal gelmelisin! dedi. Gelemem! dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Hazirandan, 8 Temmuza kadar, bir aydır devam eden, oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu, ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10,50 sonrada Harbiye Nezaretine, saat 11 sonrada padişaha vazifei memuremle beraber silki askerîden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum.

Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete iblâğ edildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudret membaın-

dan ilham ve kuvvet alarak, vicdani vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinliyenlerin ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tâbirle safdilliklerini muktezayi kiyaset ve tedbir göstermeğe çalışmış olanlar hakkında, bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu vesikayı aynen ıttılaınıza arz etmek isterim.

140/140 Konyadan, 9 Temmuz 1919
Saat: 6

Üçüncü Ordu Müfettişliği Seryaverliğine

Telgraf ve Posta Müdiri Umumisi Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makina başında muhabere ettiler. Muhaberenin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbula getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında, yapılacak muamele derdesttir.

Konya valisi de:

— Teşekkür ederim, dediler.

Münasip surette Paşa Hazretlerine arz etmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşanın İstanbula gitmesi

Filhakika, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın on gün müddetle mezunen Dersaadete gittiğinden dört gün evvel haberdar olmuş ve mütehayyir kalmıştım.

C e m a l Paşa ile Samsuna çıktığımdan itibaren, makasıdı milliyeyi temin için teşriki mesai sadedinde ve askerî, millî tertibat ve teşkilât hususlarında muhaberatımız vardı. Kendisinden, ümitbahş, müspet cevaplar almıştım.

Benim ile, bu tarzda münasebete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine, mezuniyet alıp İstanbula gitmesi kârı akıl olamamak lâzım gelirdi. Bu sebeple: 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konyada On İkinci Kolordu Kumandanı Miralay S a l â h a t t i n Beye şu iki maddeyi yazdım:

1 — C e m a l Paşanın on gün müddetle Dersaadete hareketinin sebebi hakikisini vazıhan ve serian iş'ar buyurmanızı;

2 — Zatıâlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvanın başından infikâkiniz caiz değildir. Bu bapta F u a t Paşa ile de muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Her gün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi, rica ederim.

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankarada F u a t Paşaya da verdim.

S a l â h a t t i n Beyin Konyadan 6/7 Temmuz tarihinde, yani R e f ik H a l i t Beyin, Konya Valisi C e ma l Beyle telgraf başında konuştuğu sırada, verdiği cevabi şifre telgrafta "C e m a l Paşa, İstanbulda bazı zevat ile temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusiyle mezunen Dersaadete gitmiştir" denilmekte idi (Ves. 30, 31, 32, 33).

C e m a l Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra A l i R ı z a Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

Kumandayı terk etmemek emri

Maatteessüf, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerinin yanından ayrılmaması tavsiye olunan S a l â h a t t i n Beyin de bir müddet sonra İstanbula gittiğini ha-

ber aldık. C e m a l Paşanın gösterdiği bu suimisal üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu umumi tebligatta bulundum:

1 — İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında, iradei milliye âmil ve hâkimdir. Ordu işbu iradeyi milliyenin tâbi ve hadimidir.

2 — Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple, kumandadan ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tevhidi mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntakai nüfuzlarında kalarak vezaifi milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yani bir ikinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tâyini halinde, kumanda asla terk olunmıyacak ve bilûmum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın selbolunduğu serdiyle, muamelei vakıa reddolunacak ve kabul edilmiyecektir.

3 — Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına mâtuf olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından vâkı tazyikat neticesinde, hükümet herhangi bir kıta ve teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmiyecektir.

4 — Âmal ve gayesi istiklâli millînin teminine mâtuf olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsatının zaıf ve inhilâline bâdi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, katiyen menedecektir.

5 — Devlet ve milletin temini istiklâli gayesinde, bilcümle memurini mülkiyei devlet, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru muzahiridir.

6 — Vatanın herhangi bir mıntakasına, taarruz vukuu halinde, umum millet, müdafaai hukuka âmade bulunduğundan bu gibi hâdisat vukuunda tevhidi icraat için derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek vahdeti harekât temin olunacaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumelide bulunan bilûmum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icabedenlere tebliğ olunmuştur.

Refet Beyin Üçüncü Kolordu Kumandanlığını bırakması

Bu tebligatı umumiyemizden, beş altı gün sonra, Kavaktan, "K. O. 3 Kumandanı R e f e t" imzalı 13 Temmuz 1919 da yazılmış bir şefre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

İstanbuldan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Reisi Miralay S a l â h a t t i n Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile avdetimi Nezaret emrediyor. S a l â h a t t i n Bey, maksat dahilinde çalışacak. Vaziyeti umumiyeye nazaran kumandayı mumaileyhe devri muvafık buldum ve Harbiye Nezaretine hitaben istifamı verdim. Ayrıca tafsilât veririm. Sıvas istikametinde hareket ediyorum. Beşinci Fırka Kumandanı A r i f Bey vasıtasiyle Amasyaya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tarz ve tavırdan pek memnun olmadım. R e f e t Beyin benimle olan müşareketi ef'ali İstanbulca malûm. Bu ef'ali mürevviç olan bir zat onu tebdile ve hem de İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabiî olan hüküm, bu zatın İngiliz noktai nazarına hadim olabileceğine dair kendisine itimadedilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zan mertebesinde olsa dahi, R e f e t Beyin kumandayı tevdide istical etmemesi, hiç olmazsa bizim de noktai nazarımızı alması iktiza ederdi.

İtimadedip kumandayı tevdi ettiğine göre de, hiç olmazsa bir müddet ondan ayrılmayıp vaziyet ve noktai nazarlarımızı tamamen telkin edebilecek kadar beraber çalışması ve kendisini bizimle irtibata koyduktan sonra uzaklaşması mâkul olurdu, mütalâasında bulundum. Maahaza, emrivaki karşısında bırakılmış olduğuma göre iki noktada teselli aramakla iktifaya mecbur idim. Birincisi, R e f e t Beyin telgrafı metnindeki "S a l â h a t t i n Bey maksat dahilinde çalışacak" cümlesi; diğeri de, R e f e t Beyin hiç olmazsa İstanbula gitmemiş olması idi.

Bu vaziyet üzerine, "kumandanların İstanbula gitmek hususunda en küçük bir gafletlerinin pek pahalı olacağını ve programımızı hüsnü tatbika devam edeceğimizi" umum kumandanlara bildirmek suretiyle he-

men nazarı dikkatlerini celbettim. Refet Beye de aynı tarihte (14 Temmuz 1919) "Salâhattin Beyin, kararlarımızı hüsnü tatbik eyliyeceği buradaki rüfekanezdinde pek ziyade tahassüsatı mucip ve kuvvetbahş olmuştur" cümlesini de ihtiva eden bir şifre telgraf keşide ettirdim.

Salâhattin Beyin kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14 Temmuz 1919

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Refet Beyedir: Zirdeki telgrafnameyi muvafık görürseniz Salâhattin Beye tevdi ve iblâğ ve imba buyurunuz.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendiye: İstanbulun mahsur muhitinden, mübarek sînei millete gelmeniz ve rüfekai hamiyetinizin sahai azmü vatanperverisini teşrifiniz büyük bir meserretle karşılandı. Gayei mukaddesemizin tahsili uğrunda sepkedecek gayreti müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zaferyabeyliyecektir. Gözlerinizden öperim.

(*Mustafa Kemal*)

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve tereddüt, yine Salâhattin Beyin "maksat dahilinde çalışacağını" söyliyerek itimadeden ve hemen kumandayı teslim edip Sıvas istikametinde uzaklaşan Refet Bey tarafından izhar edilmiş oldu.

R e f e t Beyin Amasyadan yazdığı bir telgraf, yalnız S a l â h t t i n Bey hakkında tereddüdü değil, daha birkaç noktaya taallûk eden mütalâatı da ihtiva ediyordu. Müsaade buyurursanız aynen arz edeyim:

Müstaceldir
Asayişe müteallıktir — Amasyadan, 15/7/1919
719

Erzurumda K. O. 15 Kumandanlığına

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

S a l â h a t t i n Beyi tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi lâzımdır. Evvelâ K â z ı m Paşa tebrik vesilesiyle mülâyim ifadelerle kendisiyle muhabereye girişmelidir. H a m i t Beyin azli hakkında henüz bir şey yok. Fakat mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu. Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümidetmiyorum. Mamafih tesir yapıyorum. Benim avdetim için İngilizlerin, hükümeti tazyik edecekleri muhakkak. Ben vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre K â z ı m Paşanın vaziyeti dahi tehlikelidir. Daima itidalin gözetilmesini ve vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (R e f e t).

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Bu telgrafnamede ismi geçen H a m i t Bey, Samsun mutasarrıfı bulunuyordu. H a m i t Bey, Samsuna muvasalatımızın ilk günlerinde, R e f e t Beyin, mazideki hukuk ve muarefesi sebebiyle, maksadı müşterek dahilinde, nihayete kadar, bizimle beraber, fedakârane çalışacak evsafta bir arkadaş olduğuna itimadı bulunduğu cihetle, bana tavsiye ettiği ve benim sadarete ve hususi olarak Erkânıharbiyei Umumiye Reisi C e v a t Paşaya vukubulan işaratımla Samsuna getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zatın, er geç, azlolunacağına şüphe var mıydı? Fakat, R e f e t Bey, "mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu" diyor. Hangi mahalde? Kimlerin nezdinde, kim teşebbüsatta bulundu?! Sonra, azlolunursa, buralarda kalacağını pek ümidetmiyorum. Mamafih tesir yapıyorum! diyor; nereye, İstanbula mı gidecek, nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında, R e f e t Bey, kendisinin avdeti için İngilizlerin, hükümeti tazyik edeceklerini muhakkak görüyor ve vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağını söylüyor. Halbuki vaziyet malûm ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli umumi talimatımda bildirdim. (Mezkûr talimatın ikinci maddesi) Ondan başka yapılacak şey yoktu.

R e f e t Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki "K â z ı m Paşanın da vaziyeti tehlikelidir." Bu ne demektir? Salâbetlerini, en çok muhafaza etmeleri lâzım gelen arkadaşların; herhalde rahmet okumıyacak kimselerin sözlerinden tehlikeler tahayyül etmeleri ve bunu bir kanaatle söylemeleri neye delâlet eder?

R e f e t Bey, telgrafının sonunda, bana da ders veriyor. "Daima itidalin gözetilmesini" ve "vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim" diyor.

Buradaki, itidal kelimesinden, maksadın ne olabileceğinin tefsirini erbabı izana terk ederim.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı hüsnü tatbik edip vazifesi başından ayrılmadan evvel yapmış olsaydı, daha samimî hareket etmiş olurdu, zannındayım.

Hamit Beyin İstanbul Hükûmetince azli

Efendiler, H a m i t Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsundan bana şu kısa telgrafı yazmıştı:

Azlolunduğumu mevsukan haber aldım. Şu bir iki gün zarfında vüruduna intizar ediyorum. Mütaakıben İstanbula gideceğimi arz eylerim.

Refet Beyin kumandayı, terk etmiş olmasından müteessir iken aynı günde, mühim bir noktada kendisinden fedakârane bir vaziyet memul ettiğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki tabiî şerait dahilinde bulunuyormuşuz gibi, gayrikabili tefsir bir zihniyet göstermekte olmasına muttali oluyorum.

Hamit Beye 15 Temmuz 1919 tarihinde, şöyle bir telgraf yazıldı:

Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Etem Beyin tâyin olunduğunu haber aldık. Refet'e yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhazai emniyet, size İstanbula gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan maada, biz, kıymetli arkadaşlarımızı, Dersaadetten Anadoluya çekip çıkarmaya ve bu veçhile ciddî vatanperveranı mahrumu âmal etmemiye çalışırken, siz bu hareketinizle, lâakal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet'e mülâki olunuz. Ya Sıvas civarında birlikte kalırsınız, veyahut müreffehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevabı katî bekleriz (Ves. 34).

Beş gün sonra [20 Temmuz 1919] Canik Mutasarrıfı Hamit Beyin Samsundan gelen telgrafı şu idi:

Bizansın mütezayit rezaletleri karşısında, meyus olan millet, şarktan bir şulei ümit bekliyor.

Buralara ve buradakilere öyle hayalî şekil ve vücutlar veriyorlar ki acaba bir şey var mı diye, ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Filhakika uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin şekil ve nazariyatiyle uğraştığımıza, uzun yollar intihabettiğimize kaniim. Zamanın, halin intizara tahammülü yoktur. Memleketin vaziyeti, dakikadan dakikaya fenalaşıyor. Binaena-

leyh efkârımızı telhis, ef'alimizi tesri iktıza ediyor. Bu hususta, benim hatırıma gelen şudur:

Aynı zamanda her taraftan zatı şahaneye bir telgraf çekelim. On aydan beri gözü önünde alelekser kendi arzu ve hevesi dahilinde cereyan eden rezaletler delâletiyle nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin herçibadabat mukadderatını ele almaya karar verdiğini ihtar ve kırk sekiz saat zarfında, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil ve meclisi müessisanın daveti tahtı karara alınmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükümetini tanımadığımızı ilâve edelim. Bunda hiçbir müşkül yok, ananevi boyun kırmaktan müteessir olmıyan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin efendim.

Beş gün evvel, azlolunduğu takdirde İstanbula gideceğini, arz eden Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz mütehevvirane yazılmış olmakla beraber, karar ve faaliyet telkin eder, bir mahiyette bulduğunuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf bey, milletin bir şulei ümit beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmiyen, şekil ve nazariyatla uğraşan şaşkınlar zannediyor. Efkârı telhis, efali tesri için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün noktai nazarlarındaki ademi isabeti tebarüz ettiren çirkin bir fikri izhar etmese idi, iyi ederdi.

Efendiler, tarih, "ananevi boyun kırmaktan müteessir olmıyan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!" fikir ve içtihadında bulunanların duçar oldukları âkıbetler ve ukubetlerle doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının böyle sakim ve merdut zihniyetlere asla kapılmamaları lâzımdır. H a m i t Bey, bu telgrafında, bizim R e f e t Beyle beraber dahile çekilmesi hususundaki işarımıza asla temas etmiyor.

H a m i t Beyin bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta: "İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil

etmek için evvelâ o kabinenin istinadedebileceği bir kuvveti vücuda getirmek lâzımdır. O da, vilâyatı şarkiye kongresinin ve onu mütaakıben de, Sıvas umumi kongresinin inikadiyle olacaktır" dedik.

Refet Beyle muhabereler

Efendiler, Üçüncü Kolorduya, bu münasebetle Refet ve Salâhattin Beylere tekrar temas etmek icabediyor. Vesile şudur:

İngilizler, Sıvasa bir tabur göndereceklerini işaa ettiler. Her ihtimale karşı Sıvasa gelen muhtelif istikametler üzerinde, tedabiri askeriye aldırmak lâzım geldi. Bu münasebetle Amasyada bulunan Beşinci Fırka Kumandanlığına, 18 Temmuz 1919 tarihinde, verdiğim bir emir metninde, henüz Amasyada bulunan Refet Beye ait de şu cümleler vardı: "Keyfiyet hakkında Refet Beyin ehemmiyetle nazarı dikkati celbolunur. İhtimal ki Refet Bey böyle bir vaziyeti nazarı dikkate alarak şimdilik Amasyada kalmayı da tercih eder."

Beşinci Fırka Kumandanının 19 Temmuz 1919 da verdiği cevapta, calibi dikkat şu cümleler vardı: "Salâhattin Bey el'an Samsundadır. Şimdiye kadar kendisiyle temas edemediğim gibi hiçbir muhaberei ciddiye ve mühimme cereyan etmemiş olduğundan miri mumaileyhin fikir ve kanaatinin ne merkezde olduğunu bilemiyorum."

"Fakat — Refet Bey — icabında İngilizlere mukavemet edecek kadar cüret gösteremiyeceğini ihsas etmişti."

"Refet Bey 18 Temmuz 1919 da Sıvasa hareket etti." (Ves. 35).

Bunun üzerine Refet Beye şu şifreyi verdirdim:

Şifre
Zata mahsustur — 19 Temmuz 1919
Adet
115

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Sıvasta Uçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Miralay İbrahim Tali Beyefendiye.

Refet Beyedir: Salâhattin Beye telgrafımı verdiniz mi? Mumaileyh arkadaşımızın kanaati katiyelerinin mutlaka tesbit edilmesi ve çünkü tereddüt yahut iki cepheli idare gibi mucibi felâket bir vaziyete hiçbir veçhile tahammül ve mümaşat olunmaması, bir vecibei vataniye olduğundan bu hususta, evet veya hayır tarzında kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi elzemdir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak, kendileri için yegâne programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta olduğu halde hiçbir katî malûmat alınamaması ve İstanbuldan alınan bir malûmatta mumaileyh hakkında muhkem bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden evvel Sadık Beyle hafi bir temas ve hususiyetinden bahıs ve şikâyet edilmesi bu telgrafımın yazılmasına saiktir. Bunu ve bunun avakibini bilhassa sizin takdir ve halletmeniz lâzımdır. Zira herhangi bir mahfili ahalide, söyliyeceği yanlış ve gayei milliyeye mugayir bir tek sözün dahi, husule getireceği tesiri makûsu ve bunun ihdas eyliyeceği vaziyeti şimdiden düşünmek kâfidir (Mustafa Kemal).

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Yalnız, bu telgrafımıza değil çok şeye cevap olan Refet Beyin bu telgrafını aynen arz edeceğim:

Asayişe müteallik ve gayet aceledir — Sıvastan, 22/7/1919
1828

Erzurumda Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretlerine

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Telgrafınızı Salâhattin Beyden ayrıldıktan sonra aldığım için kendine

veremedim. S a l â h a t t i n Beyi herkes gibi siz de âlâ tanırsınız. Mütereddit tabiatlı bir zat. On günden fazla bu mıntakada kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vazifei vataniyesini hatırlattım. Memleketini herhalde sever ve fakat vakitsiz icraata gelemez. Aşağı yukarı Vali R e ş i t Paşadan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordudan geçen eslihadan malûmattar olduğu gibi bu işin tesviyesi için İstanbulda dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya intihabı C e v a t Paşa tarafından olmuş. Binaenaleyh maksada muzır olamaz ve hiçbir mahfili ahalide gayeye mugayir tek bir söz söylemez. Bilâkis maksat dahilinde ve fakat sâkit bir surette çalışmayı vadetti. S a d ı k Beyle münasebeti hakkında verilen malûmata inanamıyorum. Zaten, aldığımız haberi iyi tevsik ve muayyen bir program tanzim etmeden çalışmak kuvvetlerin ziyaını muciboluyor. Şark ahvali hakkında, bana, verdiğiniz malûmatta aldığınız mübalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Resen karar verecek insanların, hakiki vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyurursunuz. Binaenaleyh S a l â h a t t i n Beyi maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak. Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek. Emirlerinizin kısa ve sarih olmasını rica ederim. S a l â h a t t i n Bey hakkındaki telgrafınızı lûtfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sükûnet ile hitam bulan bu telgraftan katî maksadınızı çıkaramadım. Mamafih birkaç güne kadar S a l â h a t t i n Bey Samsundan avdet ediyor. Kendisiyle görüşeceğim. Herhalde Mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihazı tedabir ediyorum.

2 — Samsuna çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları, değiştirmekle beraber bilhassa Sıvasta bulunduğunu zannettikleri zatıalilerine karşı bir tehdit maksadiyle çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbula gitmeye ikna için, Kavakta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek ve fakat zatıalilerini duçarı za'f etmek için beni aldırdıklarını açıktan söyledi. Zatıalilerinin diğer mesnedi K â z ı m Paşa imiş, binaenaleyh K â z ı m Paşa, İngilizlerin ısrarını mucibolacak zâhirî bir sebep vermemelidir. F e r i t Paşanın istifası hengâmında K â z ı m Paşayı vekâlete tâyin etmesi İstanbuldakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı kar-

şısında bir şey yapamazlar. K â z ı m Paşanın vekâlete tâyini de S a l â h a t t i n Beyin S a d ı k Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

3 — Benim İstanbula celbim için İngilizlerin sureti resmiyede İstanbulu tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında sureti resmiyede bir mecra var (!). Bu tazyik artarsa S a l â h a t t i n Beyi müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4 — H a m i t Beyin tebdili şayiası henüz tahakkuk etmedi. Mumaileyhin mahallinde ipkası için gerek S a l â h a t t i n Bey [*] ve gerekse İngilizler İstanbula müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesidir. S a l â h a t t i n Beyin yerine, Konyaya S e d a t Beyin geldiği dahi doğru değildir. Her ne kadar tekmil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da K â z ı m Paşanın vekâlete tâyini bunun aksini gösteriyor.

5 — Sıvas Kongresi hakkında sadaretten doğruca vilâyetlere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisardaki Fırka Kumandanı bu kongreye murahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş. Bu tarzı hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icabettirmiyor mu? Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır (!). Yalnız kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sıvas Kongresinden hali hazırda bir fayda ümidediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sıvasta ve aleni bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Cenup istikametlerinden Sıvasa gelecek bir darbe bilhassa bu vilâyet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Anadoluyu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilâyetin, son zamana kadar âdeta bitaraf görünmesi pek ziyade haizi ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka akdine lüzum varsa aldığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkünse acaba bunun şarkta bir mahalde akdi daha muvafık olmaz mı?

6 — Sıvas ve Amasya şehirleri halkı pek mülevves, kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Fimabat ona göre tanzimi mesai edeceğim.

[*] Diğer S a l â h a t t i n Beydir.

7 — İstanbuldan aldığım haberde buradaki Harekâtı Milliyenin hiçbir fırka veyahut bir şahsın âmali mahsusasını tatmin maksadiyle olmayıp sırf selâmet ve istiklâli millînin temini gayesine mâtuf olduğu hakkında, tarafı âlilerinden, bir beyanname neşri suretiyle İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil, belki Erzurum Kongresinin mukarreratına ithalen neşri muvafık olacağını zannediyorum.

8 — Ajanslar, Meclisi Mebusan intihabatından bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (R e f e t).

Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da aynen zikretmekle iktifa edeceğim.

Şifre
Zâbit marifetiyle keşidesi — 23/7/1919
Aceledir
171

Sıvasta Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi Z e k i Beye

R e f e t Beyefendiye:

1 — S a l â h a t t i n Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat bulunamıyor. Hatırladığıma göre miri mumaileyh hakkında bahsolunan hususat İstanbuldan bildirilmişti. Her alınan haberi, arzu edildiği veçhile tevsik, nadiren müyesser olur. Şark ahvali hakkında aldığımız malûmat, mubalâğadan âri olmamakla beraber, bize, yanlış bir hatve attırmış değildir, kanaatindeyim. Mukadderatımızda, yalnız şark hâdisatının tecelliyatı esasına istinatla iktifa edilmiş değildir. Teşkilâtı milliyeye vüsat ve uzviyet vermek, kongrelerle âmali milliyeyi temessül ettirmek, orduyu teşkilâtı milliyeye müzahir bulundurmak, maksadı millînin ziyaına meydan vermemek için kumanda, silâh mesailinde, malûm katî kararı vermek hususatında yapıldığından başka türlü ve daha müteenni davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir miydi? Herhalde vaziyeti hazıra, cümlenin memnuniyetini mucip derecededir.

2 — K â z ı m Paşanın vekâlete tâyini pek münasip olmuştur. İngilizlerin ısrarını mucip zâhirî bir sebep vermemiye çalışıyor. Fakat silâh meselesi ve Trabzona ihraca mümanaat keyfiyetinde müsamahakâr davranamıyacağımız aşikârdır. Halbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmiyecektir.

3 — İngilizler, benim İstanbula celbim hususunda fevkalâde ısrar ve hükümeti son derece tazyik ettiler. Hükümet ve zatı şahane ile, makina başında, günlerce devam eden muhaberatta, bu cihet pek aşikâr bildirildi. Bu muhaberat, mülâkatımızda manzuru âlileri olacaktır. Fakat, meslekten istifa edince ısrar hitam buldu. Buna kıyasen zatıaliniz hakkında da, istifadan sonra büyük ısrar memul etmem. Mahaza aksi takdirde dahi, izinizi kaybetmekten ise, S a l â h a t t i n Beyin müşkül vaziyete girmesini tercih ederim. Burada H a l i t Bey hakkında, hükümet ve İngilizler, K â z ı m Paşaya çok ısrar ettiler. K â z ım Paşa bir şey yapılamıyacağını söylemekte ısrar suretiyle, elyevm H a l i t Bey, gayriresmî, fırkasına sahip bulunuyor.

4 — H a m i t Bey, son bir telgrafiyle hepimizden daha seri hareket arzusunu izhar ediyor. Şimdilik tadil olundu.

5 — Sıvas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Filhakika bazı yerlerde müspet ve bazı yerlerde de menfi ifratkârlık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre müsmir harekâtta bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Umum için bu katî ve sarih program, bugün inikada başlıyan Erzurum Kongresi müzakeratından çıkacaktır.

Sıvas Kongresinden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sıvas Kongresi ilk mevzuubahis olduğu gün dahi her taraftan ve bilhassa cenuptan bir darbe vürudunu ağlebi ihtimal gördüğüm ve bu sebeple müdafaa tedabiri zımnında ricada bulunduğum derhatır buyurulur. Maahaza, Erzurum Kongresinin devamı inikadı esnasında, Sıvasa vürudedecek murahhasların miktarına ve Erzurum Kongresinin yapacağı tesiratla hâdis olacak vaziyete göre daha amelî ve emin bir suret dahi düşünülür.

6 — Tanzimi mesai husundaki noktai nazarı biraderileri pek musiptir. Maahaza şehirlileri de millî his ve tesir altında tutmaktan hali kalınmıyacağını ümidederim.

7 — Harekâtı milliyenin gaye ve maksadı, kongre marifetiyle tamim olunacak beyannamelerle, tasavvur buyurduğunuz veçhile neşrolunacaktır.

8 — Meclisi Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbulda değil, Anadoluda. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir. Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim.

(*Mustafa Kemal*)
Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Erzurumluların yardımları

Efendiler, askerlikten istifamı mütaakıp, Erzurum halkının bilâistisna ve Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesinin, hakkımda pek bâriz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hâtırayı, burada, alenen zikretmeyi bir vecibe addederim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, "cemiyetin başına geçmemi ve heyeti faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tâyin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı."

Bu beş zat; R a i f Efendi, mütekait Binbaşı S ü l e y m a n Bey, mütekait Binbaşı K â z ı m Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü N e c a t i Bey, T u r s u n Bey zade C e v a t Bey idi. Bahsettiğim tezkerede, R a u f Beyin de heyeti faale riyaseti saniyeliğine intihabedildiği bildiriliyordu (Ves. 36).

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Reisi R a i f Efendi ve âza H a c ı H â f ı z Efendi, S ü l e y m a n Bey, M a k s u t Bey, M e s u t Bey, N e c a t i Bey, A h m e t Bey, K â z ı m Bey ve Kâtip C e v a t Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbuldaki merkezi idare riyasetlerine isale çalıştıkları bir telgrafla, "merkezi umumi namına beyanı rey ve mütalâa eylemek salâhiyeti-

nin, bana verildiğinin telgrafla işarını" da rica ettiler (Ves. 37).

Bundan başka, bizim, Erzurum Kongresine girmemizi teshil için, kongreye Erzurum mümessili olarak intihabedilmiş olan mütekait Binbaşı K â z ı m ve T u r s u n Bey zade C e v a t Beyler mümessillikten istifa ettiler.

II.

Erzurum Kongresi

Efendiler, malûmu âlileri olduğu veçhile Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuzunun 23 üncü günü, pek mütevazı bir mektep salonunda inikadetti. İlk günü, beni, riyasete intihabettiler. Kongre heyetini vaziyet ve bir dereceye kadar, noktai nazar hakkında tenvir için vukubulan beyanatımda:

"Tarih ve hâdisatın sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmiyecek ve bundan müteheyyiç olmıyacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemiyeceğine, işaret ettim. Mütareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemiyeceğini, binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak mahkûmu iflâs olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda, son sözü söyliyecek ve bunun hükmü-

nü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın, ruhu celâdeti olduğunu ifade ettim.

Kuvvei mâneviyenin takviyesine medar olmak üzere de bütün malûm milletlerin maksadı millîlerine vâsıl olmak için — içinde bulunduğumuz tarihteki — faaliyetlerine dair mevcut bazı malûmatı hulâsa ettim.

Ve mukadderata hâkim, bir iradei milliyenin, ancak Anadoludan zuhur edebileceğini tasrih ettim ve iradei milliyeye müstenit bir şûrayi millî tesisini ve kuvvetini iradei milliyeden alacak bir hükümetin teşkilini, ilk hedefi mesai olarak gösterdim." (Ves. 38).

rzurum kongresi beyannamesi ve kararları

Efendiler; Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Muhassalai mesaisi, tesbit ettiği nizamname ve bu nizamname muhteviyatını ilân eden beyannamedeki münderICattan ibarettir.

Bu nizamname ve beyanname muhteviyatından, zaman ve muhitin istilzam ettirdiği birtakım tâli ve suri mütalâat ve mülâhazatı zaide tayyolunarak tetkik olunursa, birtakım esaslı ve şümullü prensiplere ve kararlara destres oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu prensiplerin ve kararların bence, daha, o zaman, nelerden ibaret telâkki edilmiş olduğunu işaret edeyim:

1) **Hududu millîye dahilinde bulunan bilcümle aksamı vatan bir küldür. Yekdiğerinden infikâk kabul etmez.** [Beyanname, madde 6. Nizamname, madde 3 ün tafsilâtı. Nizamname ve beyannamenin birinci maddeleri mütalâa ve tetkik buyurulsun].

2) **Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümetinin inhilâli halinde millet müt-**

tehiden müdafaa ve mukavemet edecektir. [Nizamname, madde 2 ve 3, beyanname, madde 3].

3) Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine hükümeti merkeziye muktedir olamadığı takdirde, temini maksat için, bir hükümeti muvakkate teşekkül edecektir. Bu hükümet heyeti, millî kongrece intihabolunacaktır. Kongre münakit değilse, bu intihabı heyeti temsiliye yapacaktır [Nizamname, madde 4, beyanname, madde 4].

4) **Kuvayi milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır** [Beyanname, madde 3].

5) Anasırı Hıristiyaniyeye hâkimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyemizi muhil imtiyazat ita olunamaz [Beyanname, madde 4].

6) **Manda ve himaye kabul olunamaz** [Beyanname, madde 7].

7) Meclisi millînin derhal içtimaını ve icraatı hükümetin Meclisin murakabesine vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır [Beyanname, madde 8].

Bu prensipler ve bu kararlar muhtelif şekillerde görülmüşlerse de, asla mahiyeti asliyelerini değiştirmeksizin, imkânı tatbik bulmuşlardır.

Efendiler, biz, kongrede hulâsa ettiğim bu kararları ve bu prensipleri tesbite çalışırken, Sadrazam F e r i t Paşa da ajanslarla birtakım beyanat neşrediyordu. Bu beyanata, sadrazamın, milleti jurnalı dense sezadır. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilân ediyordu: "Anadoluda iğtişaş zuhur etti. Kanunu Esasiye muhalif olarak Meclisi Mebusan namı altında içtimaat vukubuluyor. Bu hareketin, memurini mülkiye ve askeriye tarafından men'i icabeder."

Buna karşı icabeden tedabir alındı ve Meclisi Mebusanın içtimaa daveti talebolundu (Ves. 39).

Ağustosun yedinci günü kongre içtimaına hitam verirken, kongre heyetine:

"Esaslı mukarrerat ittihaz olunduğunu ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "tarih, bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim (Ves. 40).

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve hâdisatın ispat etmiş olduğuna kaniim, Efendiler.

Erzurum Kongresi, nizamname mucibince bir Heyeti Temsiliye teşkil etmişti.

Cemiyetler Kanununa tevfikan ilmühaber itası zımnında, Erzurum vilâyeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannamede, Heyeti Temsiliye âzasının isim ve hüviyetleri, şu suretle münderiçti:

Mustafa Kemal	Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi
Rauf Bey	Bahriye Nazırı Esbakı
Raif Efendi	Sabık Erzurum Mebusu
İzzet Bey	Sabık Trabzon Mebusu
Servet Bey	Sabık Trabzon Mebusu
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincanda Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Berut Valii Sabıkı
Sadullah Efendi	Sabık Bitlis Mebusu
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

(Ves. 41).

Efendiler, istitrat kabîlinden şunu arz edeyim ki bu zevat hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sıvas Kongresine iştirak etmişler ve onu mütaakıp biri Erzuruma, diğeri Erzincana avdet ederek bir daha iltihak eyleme-

mişlerdir. R a u f Bey ve Sıvas Kongresinde iltihak eden B e k i r S a m i Bey İstanbulda Meclisi Mebusana gidinciye kadar, beraber bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresinde görülen tereddütler

Efendiler, hâtıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresine âza olarak girip girmemekliğim şayanı teemmül görülmüş olduğu gibi, kongreye dahil olduktan sonra da, reis olup olmamaklığım üzerinde, izharı tereddüdedenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülâhazatını hüsnüniyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilâkis maksadı mel'anet takibettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Meselâ, düşman casusu olup hernasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendini kongreye murahhas tâyin ettirıp gelen Ö m e r F e v z i Bey ve bunun rüfekası gibi. Bu zatın bilâhara hıyaneti, Trabzonda ve oradan firar ettikten sonra İstanbuldaki efal ve harekâtiyle sübut bulmuştur.

Kongrenin hitamından iki üç gün evvel diğer bir münakaşa da, mevzuubahis olmağa başlamıştı. Bazı samimî arkadaşlarım, benim Heyeti Temsiliyeye dahil olarak aleni faaliyetimi mahzurlu görüyorlardı. Mütalâaları şu noktalarda hulâsa edilebilir: "Millî teşebbüsat ve faaliyetin bütün mânasiyle milletten doğduğunu, hakikaten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde teşebbüsat daha kuvvetli olur ve kimsenin suitefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfi düşüncelerine mahal bırakmaz. Fakat tanınmış ve bahusus hükümeti merkeziyeye ve makamı hilâfet ve saltanata karşı âsi vaziyete düşmüş; noktai hücum teşkil eden benim gibi bir adamın, bütün bu teşebbüsatı milliyenin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin makasıdı milliyeye

müstenit olmaktan ziyade hususi emeller istihsaline mâtuf telâkki edilmesine imkân olur. Binaenaleyh, Heyeti Temsiliye, vilâyat ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle, millî bir kuvvet gösterebilir."

Bu mütalâatta, ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de, bu mütalâata muhalif olan mütalâatımı; istinadettirdiğim noktalardan bazısını tadadedeyim: Evvelâ; ben, behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, iradei milliyenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve müsellâhan ittihazı tedabire başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları, takdir ve tesbit ettirebilmek için, kongrede, tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha evvel izah ettiğim esasat ve mukarreratını, herhangi bir heyeti temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taallûk etmediğini, itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakayi beni teyidetmiştir. Bundan başka, daha Amasyada iken takarrür ve bütün millete vesaiti mümkine ile tebliğ ettirdiğim Sıvas Umumi Kongresinin akdini temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız vilâyatı şarkiyeyi değil, bilcümle aksamı vatanın aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve halâsını temin çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü, bende böyle bir kanaat mevcudolsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüsat ve faaliyette bulunanların netayici mesaisine intizaren istifa etmememek yolunu bulurdum. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim. Bilâkis, ben de,

bazı, iki yüzlü ve iki cepheliler gibi zahîren pek mutantan ve müdepdep olan, o günün ordu müfettişliğini ve yaveri hazreti şehriyari sıfatını muhafazada berdevam kalırdım. Gerçi, benim alenen ortaya atılmamda ve bilûmum millî ve askerî harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, ademi muvaffakıyet halinde herkesten evvel ve herkesten ziyade en büyük ikap ve azaba duçar edilmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, hayat ve mematı mevzuubahis olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?

Efendiler, ben, bazı rüfekaca serdolunan mütalât ve tevehhümata mütavaat gösterseydim; iki noktai nazardan, büyük mahzurlar tevellüdedecekti. Birincisi; mütalâatımda, mukarreratımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zaıf olduğunu itiraf etmek ki bu husus, benim vicdanen deruhde ettiğim vazife noktai nazarından gayrikabili telâfi bir hata olurdu.

Efendiler, tarih, gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakıyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezelzel bir reisin vücudu elzemdir. Bütün ricali devletin naümidî ve aciz içinde... Bütün milletin başsız olarak zulmetler içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit zatın, bin bir sureti hareket ve içtihat gösterdiği hengâmelerde istişarelerle, birçok hatırlara ve nüfuzlara mahkûmiyet lüzumuna kanaatle, salim ve esaslı ve bilhassa şedit yürümek ve en nihayet çok müşkül olan hedefe vâsıl olmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda mazhariyete nail olmuş bir heyeti içtimaiye irae olunabilir mi? İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş

gelişigüzel zevattan, bilfarz Erzincanlı bir nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da teşkili, ihtimalden hariç olmıyan herhangi bir heyeti temsiliyeye, mevzuubahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi? ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi iğfal etmiş olmak gibi bir hata irtikâbetmiyecek miydik? Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzuubahis olsa da, bu tarz, şayanı emniyet telâkki edilebilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, gayrikabili ret hakayikten görüldüğüne asla şüphe yoktur. Maamafih, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hâtırat ve vesaik ile de burada teyidetmeyi, nesli âtinin içtimai ve siyasi ahlâkiyatı noktai nazarından bir vazife addederim.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da temas edeceğim vakayi münasebetiyle, bu husus, kendiliğinden tavazzuha başlıyacaktır.

* *
*

Efendiler, Erzurum Kongresinin hitamında, Ferit Paşadan sonra Harbiye Nezaretine yeni geldiği anlaşılan bir Nazım Paşa imzasiyle 15 inci Kolordu Kumandanlığına 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

Mustfa Kemal Paşa ile Refet Beyin mukarreratı hükümete muhalif efal ve harekâtlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersaadete izamları Babıalice bittensip mahallî memurinine evamiri lâzime verildiğinden kolorduca ciddî muavenette bulunulması ve neticesinden malûmat itası rica olunur.

Bu emre, Kolordu Kumandanlığı tarafından lâyık olduğu veçhile cevap verildi ve bu cevabı diğer kumandanlara da aynen verdirerek nazarı dikkatlerini celbettirdim.

Kongre beyannamesi, dahilde her tarafa ve ecnebi mümessillerine muhtelif vasıtalarla iblâğ olundu. Nizamname de kumandanlara ve sair şayanı itimat olan makamata kısım kısım şifre ile verilerek mahallerince tabı ve teksir ve neşrinin teminine çalışıldı. Bu husus, bittabi, günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sıvasta Üçüncü Kolordu Kumandanı S a l â h a t t i n Beyden, 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafnamede, "nizamnamenin, ikinci ve dördüncü maddelerinin intişarını mahzurlu mülâhaza ettiği, bir kere daha tetkikı lüzumu" bildiriliyordu (Ves. 42).

İkinci madde — Müttehiden müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiğine;

Dördüncü madde — İdarei muvakkate teşekkül edebileceğine dair olan maddelerdir.

Karakol cemiyeti

Biz, Erzurumda, kongre mukarreratının her tarafça anlaşılmasına ve müttehiden tatbikatını temin esbabına tevessül ederken, "Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi" ve "Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi" diye matbu birtakım evrakın, bütün orduya, kumandan, zâbit, herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik.

Bu talimatnameyi okuyan, bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle aleni ve millî müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkiliyle iştigal etmekte olduğum zehabına düşmüşler. Filhakika, bu teşkilât ve teşebbüsatın failleri,

ki, İstanbulda bulunuyorlarmış. Teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesine göre, merkezi umumi âzaları ve adetleri ve mahal ve tarzı içtimaları, sureti intihap ve tavzifleri sureti mutlakada hafi ve mektum tutulur.

Bir de, en ufak ifşaat veya Karakal Cemiyetine hatar ve tehlike ve hattâ tehlikeyi dai bir şüphe getiren, derhal idam olunur.

Vezaifi Umumiye Talimatnamesinde de, "bir millî ordudan" bahsolunuyor ve "bu ordunun başkumandanı ve büyük erkânıharbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkânıharbiyeleri müntehap ve mansubolup mektum ve hafi tutulur. Bunlar, vezifelerini sureti mahremanede hafiyen ifa ederler" sarahati okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ve bu nizamname ve talimatname ahkâmını asla mevkii tatbika koymamaları lâzım geldiğini ve teşebbüsün membaını tahkik etmekte olduğumu bildirdim.

Sıvasa, muvasalatımdan sonra, oraya gelen K a r a V a s ı f Beyden anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı rüfekası imiş.

Herhalde, bu tarzı hareket doğru değildi. Herkesi idam ile tehdidederek meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul birtakım kumandanlara itaate mecbur kılmaya kalkışmak, çok hatarnak idi. Filhakika derhal, bütün ordu mensuplarında yekdiğere karşı bir ademi emniyet ve tevahhuş başladı. Meselâ, herhangi bir kolordu kumandanının; benim kumanda etmekte olduğum kolordunun, acaba mektum ve hafi kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan, acaba, ne vakit ve nasıl kumandaya vazıyed edecek? ve acaba ba-

na ne muamele yapacak? gibi bihakkın birtakım tevehhümata kapılması müstebat değildi.

Sıvasta K ara V a s ı f Beye, gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük erkânıharbiyenin kimler olduğunu sorduğum zaman, hepsi siz ve arkadaşlarınızdır cevabını vermişti. Bu büsbütün istiğrabımı mucibolmuştu. Bu cevap, elbette, mâkul ve mantıki olamazdı. Çünkü, bana, asla, böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve muvafakatimi almış değildi.

Bu cemiyetin bilâhara, hassaten İstanbulda muhafazai unvan ederek idamei faaliyete çalışmış olduğu anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair bizzarure bize verilmiş olan malûmatta, samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz.

Avrupadan bir şey beceremeden dönen Ferit Paşaya çektiğim şifre

İstanbul hükümetini, teşebbüsatı millıyeye, mümanaatten sarfı nazar ettirmek, muvaffakıyet için sürat ve sühuleti mucibolacağından, mühimdi. Bu mülâhaza ile, F e r i t Paşanın bittabi hiçbir şeye muvaffak olamıyarak, âdeta muhakkar bir surette İstanbula avdetinden istifade ederek, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifre telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

Mösyö C l e m e n c e a u'n zatı fehametpenahilerine olan mufassal cevapnameleri, âhiren mütalâa güzarı çakeranem olduktan sonra Dersaadete nasıl bir hamulei ye'sü âlâm ile muavedet buyurduklarını takdir ediyorum . . . .
. . . .
. . . . taksim ve imha kanaatini bu kadar bâriz ve haysiyetşiken gösteren bir ifade karşısında titremiyecek ferdi hassas tasavvur edemem. Cenabı Hakka binlerce hamdü sena edelim ki milletimiz ruhundaki azmi celâdetle tarihi hayat ve mevcudiyetini ne tevekküle, ne de böyle cellâdane hükümlere hiçbir zaman kurban etmiyecektir.

Şimdi pek eminim, ki, zatı fehametpenahileri, bugünkü vaziyeti umumiyeyi ve menafii sahihai devlet ve milleti üç ay evvelki nazarlarla görmüyorlar.

Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin, daima, biribirinden fazla za'fa uğraması ve nihayet maalesef artık meflûç bir menzileye inmesi haysiyeti âliyei millîye karşısında cidden pek hazin oluyor. Muhakkaktır ki vatan ve millet mukadderatı için dahilen ve haricen mesmu ve sahibi kelâm olmak mutlaka iradei millîyeye istinat ile meşruttur.

Hakkı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahet ve ciddiyete mukabil hükümeti merkeziye hasım vaziyet almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarzı hareket bittabi mucibi esefi azîmdir. Milleti, hükümeti merkeziyeye karşı, arzu edilmiyen hareketlere saik olabilecek mahiyettedir. Gayet samimî arz edeyim ki, millet, her türlü iradesini ikaa muktedirdir. Teşebbüsatının önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükümeti merkeziyenin menfi teşebbüsatı hiçbir tarafta ve hiçbir kimse tarafından cayi tatbik bulamamaya mahkûmdur. Millet, çizdiği program dairesinde, gayet katî ve sarih hatvelerle maksadına yürümektedir. Hükümeti merkeziyenin şimdiye kadar olan mümanaatkâr teşebbüslerinin hiçbir tarafta hiçbir tesir yapamamakta olmasiyle hakiki vaziyetin takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin irae eyledikleri tarikte çarei halâs aramak dahi abestir ve binnetice mucibi husrandır. Maahaza, İngilizler dahi en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek hiçbir istinadı olmıyan ve millet namına hiçbir taahhütte bulunamıyan ve bulunsa bile milletçe mûta olamıyacak olan bir heyeti hükümetle neticeli bir işe girişmek mümkün olamıyacağına kani olmuşlardır.

. . . .
. . . .

Bütün temenniler şu merkezdedir ki hükümet, meşru olan cereyanı millîye karşı mümanaatkârlıktan feragatle Kuvayi Milliyeye istinat ve her türlü teşebbüsatında âmali milliyeyı rehber ittihaz eylesin!

Bunun için de, mevcudiyet ve iradei milliyeyi temsil edecek olan Meclisi Mebusanın en kısa bir zamanda inikadını temin eylesin! . . . .
. . . .

Sıvas Kongresi hazırlıkları

Efendiler, Sıvasta inikadını temine çalıştığımız kongreye her taraftan murahhas intihabettirmek ve onların Sıvasa gelmelerini temin etmek için, daha Amasyada başlamış olan mesai ve muhaberat el'an devam ediyordu. Bütün kumandanlar ve her tarafta birçok erbabı hamiyet fevkalâde sarfı himmet ediyorlardı. Fakat, yine her tarafta menfi ve aleyhtarane propagandalar ve bilhassa hükümeti merkeziyenin mâni tedabiri; işi müşkülleştiriyordu.

Bazı yerlerden, hem murahhas intihabetmiyorlar ve hem de kuvvei mâneviyeyi kesredecek ve herkesi naümidiye sevk eyliyecek cevaplar veriyorlardı. Meselâ; Yirminci Kolordu Kumandanı namına Erkânıharbiye Reisi Ömer Halis Beyin İstanbuldan alınan malûmatı muhtevi 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde şu maddeler nazarı dikkati calip görüldü:

"1 — Dersaadet murahhas göndermiyor. Oradaki icraatı tasvibetmekle beraber cüretkâr bir vaziyete girmeyi arzu etmiyor.

2 — Dersaadetten, murahhas göndermek, imkân haricindedir. Teklif olunan zevat; orada müsmir, muvaffakıyetli iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, beyhude masarif etmemek ve meşakı seferiyeye mâruz kalmamak için hareket etmiyorlar. [Malûmdur ki, bazı zevatı hususi mektupla da davet etmiştik.]"

Biz, her taraftan mürahhas intihap ve izam ettirmek hususunda tesadüf edilen müşkülâtı bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan, en emin olmak üzere, kongreye mahalli inikat, intihabettiğimiz, Sıvasta da, bir telâş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada, bilmünasebe arz edeyim ki, ben Sıvası hakikaten minküllilvücuh emin addetmiş olmakla beraber, daha Amasyada iken, Sıvasa gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından icabeden teda-

bir ve tertibatı askeriyeyi aldırmayı da muvafıkı ihtiyat bulmuştum.

Sıvas valisinin endişeleri

Sıvasın heyecanına şu suretle ıttıla hâsıl oldu. 20 Ağustos günü öğleyin, Sıvas Valisi R e ş i t Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman Paşanın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf budur:

Erzurumda M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Evvelâ tasdiimden dolayı affı âlilerini rica ve afiyeti devletlerini istifsar ederim. Maksadı tasdiimi berveçhiati arz ve izah ediyorum efendim. Zâhiren Fransızlara ait müessesatı tesellüm etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere, Cizvit papazlariyle beraber İstanbuldan evvelki gün Sıvasa gelerek makamı vilâyeti ziyaret eden Fransız zâbitlerine iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülâkatın hitamında orada hazır bulunan Fransız Binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö B r u n o t biraz hususi görüşmek arzusunu izhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen nakledіyorum:

M u s t a f a K e m a l Paşa ile Kongre Heyetinin Sıvasa gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbuldan gelen Fransız zâbitleri söylediler. Sizinle bu kadar samimî görüşüp ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum, dedi. Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da son söz olarak "eğer M u s t a f a K e m a l Paşa Sıvasa gelir ve burada kongre akdine teşebbüs olunursa beş on gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer olduğunu sureti katiyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hissi hürmet icabatı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, emrivaki halini aldığında kanaat edersiniz. Olvakit vatanınızın baisi felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz" sözlerini sarf etti. Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifreli telgraf da başka şekilde yazılmakla beraber aynı kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zâbitlerinden biri de dün Kolordu Kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında Kumandan Beyefendinin fikri-

ni anlamaya çalıştığı gibi bu sabah da Mösyö Brunot bendenize gelerek saat alafranga 3 te diğer Fransız zâbitleriyle beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibariyle şunu da söyledi. "Ben dünden beri bu mesele üzerine pek çok imali fikrettim. Nihayet şuna karar verdim ki eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyeti, Sıvas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhine tahrikâtta bulunmazlar ve anlar hakkında mütecavizane lisan kullanmazlarsa kongrenin inikadında hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben General Frachet d'Esperey'e yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin inikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu ketmetmiyeceksiniz ve samimî dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız kongrenin tarihi inikadını öğrenmek lâzımdır" dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta katî bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şeyi ketmeylemiyeceğimi söyledim. Binbaşının işgal meselesinde dünkü katiyeti ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazarı âlii dakikedanilerine arz etmeyi vecibeden ve bu bapta tafsilâtı zevaitten addederim. Aynen anlaşılıyor ki bunların fikri kongreyi Sıvasta toplatmaya muvafık görünerek Kongre heyeti kiramiyle sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikâtta bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de emrivaki haline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre bir telgraf da başka şekilde yazılmış olmakla beraber hemen aynı zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati mektum tutulmak istirhamiyle Efendimize arz ediyorum. Bundan sonra hattı hareketin tâyini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar mütekarrip ve âdeta el ile tutulacak derecede mer'i olduğunu bilip dururken keyfiyetten Zatıalilerini haberdar etmemeyi ve binaenaleyh Sıvasta kongre akdinden sarfı nazar edilmesini arz eylemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için Zatı Devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvanı kiramdan pek ziyade rica ederim ki ikinci bir kongrenin behemehal akdine lüzumu katî yoksa, vazgeçilsin. Var ise, dört taraftan işgali pek kolay olan Sıvasın merkezi içtima olmasından sarfı nazarla işgal ihtimali pek bait olan

Erzurumda veyahut tensip buyurulursa Erzincanda inikadı esbabına tevessül buyurulmasını selâmeti memleket namına istirham ederim. Kolordu Kumandanı S a l â h a t t i n Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca K â z ı m Paşa Hazretleri vasıtasiyle size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan Sıvas mebusu sabıkı Rasim Bey de Erzurum mebusu sabıkı H o c a R a i f Efendi Hazretlerine bu baptaki malûmat ve mütalâasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Bittabi mütalâa buyurduktan sonra H o c a R a i f Efendi Hazretlerinin Ilıcadan avdetinde kendilerine lûtfen yollarsınız. İşte efendim vaziyet bu merkezdedir. Hamiyeti müsellemenize karşı fazla tasdiden hazer eder ve emri cevabinize intizar eylerim Efendim. İşte R a s i m Beyin telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen arz edeceğim. Ertesi gün Heyeti Temsiliye namına da, aynı mealde, uzun bir telgrafla teskin ve tatmine çalışıldı (Ves. 43). Ayrıca Kadı H a s b i Efendiye de bilvasıta bir telgraf verildi (Ves. 44). Kolordu kumandanına da icabı gibi yazıldı (Ves. 45). R a s i m Beye de müsterih olması için bizzat yazdım (Ves. 46).

Sıvas Valisi R e ş i t Paşa Hazretlerine

20 Ağustos 1919
Saat: 1 sonra

İta buyurduğunuz malûmata ve mütalâatı samilerine hassaten arzı teşekkür ederim. Mösyö B r u n o t ve rüfekasının makamı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim. Sıvas Kongresinin inikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbulda bulunan salâhiyettar Fransız ricali siyasiyesinin de âcizlerine gönderdikleri haberler, Anadoluda millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatın pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin mutalebatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsnü kabul ve tatbikını deruhde ede-

ceklerine dair şimdiden tahrirî teminat vermeye hazır oldukları merkezindedir. Mösyö B r u n o t'nun ikinci mülâkatta tebdili lisan ve kesbi mülâyemet eylemesi, âcizlerini kazanmak cihetine mâtuf olmaktan müstebat değildir. Fransızlar tarafından Binbaşı B r u n o t'nun dediği gibi beş on günde Sıvasın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hâtırı Devletinizde olsa gerektir ki İngilizler bu husustaki tehdidatında daha ileri giderek Batumdaki askerlerinin Samsuna ihracına karar verdiler ve hattâ mahza bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin kavi bir azmü iman ve ateş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra hem kararlarından sarfı nazar etmeye ve hem de Samsuna çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmeye mecbur olmuşlardır. Sıvas Kongresinde mevzuubahis olacak hususat, Erzurum Kongresi Beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar katiyen mevcut değildir. *Burada şunu da arz edeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai siyanet ve membai şefaat milletimin sinesidir.* Kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli inikadı hakkında müessir olmak, bendenizin şahsi hükmümün pek ziyade fevkınde haizi tesir olan millet kararına taallûk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların, Kongre Heyetinin Sıvasta toplanmasına mürevviç görünerek ve badehu heyeti ele geçirmeye imkân bulması âcizlerince pek bait tevehhümattandır. Bütün mâruzatımı aynen Mösyö B r u n o t'ya söylemenizde hiçbir mahzur görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö B r u n o t ve rüfekasına, milletimizin muhafazai hukuk ve müdafaai istiklâl için Erzurum Kongresi Beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbuldaki mümessili siyasilerine de iblâğ eylemiş olduğu mukarreratı esasiyeyi tatbikte hiçbir suret ve sebeple duçarı tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö B r u n o t bilmelidir ki Fransızların Sıvası işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakkıftır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö B r u n o t ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile, Fransız milletince muta olabileceğine ihtimal verilemez.

Mebus R a s i m Beyin R a i f Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini okudum. Korkmaya mahal olmadığının kendilerine lûtfen iblâğını rica ederim.

Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütalâatı ve gerek R a s i m Beyin telgrafnamesini Heyeti Temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sıvas Kongresi hakkındaki kararı katî ancak Heyeti Temsiliyenin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek suret, zatı sâmilerine arz olunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, B r ü n o t'nun tehdidatının halka işaasiyle kuvvei mâneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramatı mahsusamın kabulünü ve S a l â h a t t i n Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen cevap üzerine R e ş i t Paşadan alınan ikinci telgraftır.)

Bendeniz anlıyabildiğim kadarını Efendimize arz etmekle vazifei vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbuldaki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve Zatı Devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayanı itimat olduğunu kestirememekte mazurum. Hamiyeti müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuubahis olduğuna göre iyice düşünerek lâzım gelen hattı hareketin tâyini, Efendimizle Kongre heyeti kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramatı mahsusamı takdim ederim Efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbekir ve Bitlis havalisinde, efkârı tenvir maksadiyle, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsan tanıdığım birtakım rüesaya hususi mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt civarlarında bulunan bazı aşair rüesasiyle de temas ve irtibatlar temin ettim (Ves. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53).

rzurumu terk lüzumu

Nihayet, Efendiler; ağustos içinde, her taraftan birtakım murahhasların Sıvasa müteveccihen hareket eyledikleri ve kısmen Sıvasa mu-

vasalat etmeye de başladıkları anlaşıldı. Sıvasa muvasalat eden murahhaslar tarafından Sıvasa ne vakit hareket edeceğimiz istifsar olunmaya başlandı.

Artık, Erzurumu terk etmek lâzım geliyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim malûmattan müsteban olmuştur ki, Sıvas Kongresi, şark ve garp vilâyetlerinin ve Trakyanın yani bütün memleketin ittihadını temin gayesine mâtuf idi. Bu sebeple şark vilâyetlerinin, bu kongrede, murahhasları bulunmak icabederdi. Bu vilâyetlerden, Sıvas Kongresi için murahhaslar intihabettirmeye kalkışmak gayriamelî bir fikirdi. Erzurum Kongresini akteden murahhasların Sıvasa tahriklerine kalkışmanın da mümkün olamıyacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku namına mahallerinden, salâhiyet almış olan bu murahhasların daha umumi bir gayeye mütaallik salâhiyetleri de yok idi. Aynı noktai nazardan, Erzurum Kongresinin Sıvas Kongresine vilâyatı şarkiye namına bir heyeti murahhasa göndermeye salâhiyeti olamıyacağı da meydanda idi.

Yeniden murahhas intihabettirmeye kalkışmak ne kadar gayriamelî idiyse, birtakım nazariyat çerçevesi içinde, sıkışıp kalmak dahi o kadar gayriamelî idi.

En basit ve amelî çare, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Heyeti Temsiliyesini Sıvasa götürüp kongreye ithal etmekten ibaret idi.

Āzadan Mutki aşiret reisinin, Mutki dağlarından çıkmaktan mütevahhiş olduğunu bizzat bilirdim. Siirt Mebusu S a d u l l a h Bey ortada yok.

S e r v e t ve İ z z e t Beyler, kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzona gitmiş bulunuyorlar.

Erzurumda R a u f Bey ve R a i f Efendi var. R a i f Efendi de beyanı mazeret ediyor.

Yolumuzda Erzincanda Şeyh F e v z i Efendiyi bulabileceğiz.

S e r v e t ve İ z z e t Beyleri davet ettim, gelmediler. R a i f Efendiye bize refakat etmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet, Heyeti Temsiliye âzası olarak, Erzurumdan üç kişi, Erzincandan bir kişi ve Sıvasta bulduğumuz B e k i r S a m i Beyle beş kişi olduk ve Sıvas Kongresini vücuda getiren murahhasların vesikalarını tetkik lüzumu hissolunduğu zaman, ben, orada şöyle bir vesika yazdım ve altını Heyeti Temsiliye mühriyle mühürledim.

"Heyeti Temsiliyeden:

M u s t a f a K e m a l Paşa
R a u f Bey
Ulemadan R a i f Efendi
Şeyh F e v z i Efendi
B e k i r S a m i Bey

Berveçhibâlâ esamisi mâruz zevat, Şarkî Anadolu namına Sıvas Kongresinde bulunmak üzere Erzurum Kongresince memur edilmiştir. (Mühür)"

Efendiler, Erzurumu terk ettiğimiz tarih 29 Ağustos 1919 dur.

[S]ıvas yolunda Amasyadan, Erzuruma gelirken, Sıvasta küçük bir hikâyeye zemin olan vaka hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurumdan Sıvasa giderken de buna mümasil küçük bir vaziyete temas ettik.

Erzincandan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı methaline gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve zâbitlerinin, heyecanlı ve mütelâşi bir tarzda otomobillerimizi tevkif ettiklerini gördük.

Vaziyeti izah ettiler: "Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez."

Bir zâbit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tardedecek ve yolu açacak imiş...

Pek iyi ama, bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinciye kadar, geri, Erzincana dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lâzım! Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi mûtat zamanda katedip muayyen günde, Sıvasta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple tevahhuş ve tevakkuf ettiğim, Sıvasta ve her tarafta şayi olursa panik başlıyabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almayı muvafık buldum.

Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan, fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını — elyevm bir alay kumandanı olan O s m a n Bey, ki T u f a n Bey namiyle mâruf olmuştur. Bunların başında idi — bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmiyerek otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmıyacak... Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapıyan eşkıyaya temas edilirse, hep otomobillerden atlıyacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız ve kalanlar tekrar kabili istimal otomobillere binerek serian ileri uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de bu idi...

Bu tertip ve tarzı hareketi, mâkul ve emniyetli görmiyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâziz Va-

lisi A l i G a l i p Beyin Dersimde dolaştığı ve bazı tesvilât ve tertibata çalıştığı malûm idiyse de izah edeyim ki, ben, evvelâ, hakikaten Boğazın tutulduğuna kani olmadım. Bunu, hükümeti merkeziyenin mümaşatkârı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, mahza, beni tevakkufa mecbur etmek için tasni edilmiş, bir plân telâkki ettim. Saniyen, Dersim Kürtleri Boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence, çok muhtemel idi.

Hulâsa, yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylûl 1919 günü Sıvasa muvasalat ettik. Ahalinin, şehrin çok uzaklarından başlıyan büyük ve parlak tezahüratiyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu Kumandanı olan S a l â h a t t i n Bey, Sıvasta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen murahhasların yerleştirilmesinde ve Heyeti Temsiliye için lise binasının ve kongreye mahsus salonun ihzarında ve her türlü tertibat ahzinde mihmannüvazlığa misal olacak surette fevkalâde çalışmışlardı.

R e f e t Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Halbuki, 7 Temmuz 1919 tarihli talimatımız mucibince, kendi mıntakası olan Üçüncü Kolordu mıntakasından ayrılmamak lâzım ve bilhassa tam Sıvasta kongre inikadedeceği günlerde orada bulunması muvafıktı. Muhabere ile kendisinin Ankarada olduğu anlaşıldı. Ankarada Kolordu Kumandanı A l i F u a t Paşaya "derhal ve behemehal Sıvasa gönderilmesini" emrettim. 7 Eylûlde geldi ve Heyeti Temsiliye âzası olarak tarafımdan Kongre Heyetine takdim olundu.

Efendiler, bizden evvel gelmiş olan murahhaslar, muvasalatımıza intizaren, aralarında içtimalar yapmışlar ve ihzari bazı projeler kaleme almışlar.

Muvasalatımızdan sonra da bazı hususi içtimalar ve müzakereler olmuş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için, bu noktayı izah edeyim:

Sıvas kongresi açılıyor

Sıvas Kongresi, 1919 Eylûlünün 4 üncü perşembe günü zevalden sonra saat ikide açıldı.

Öğleden evvel murahhaslar meyanında bulunan ve öteden beri şahsan tanıdığım Husrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malûmat verdi: "Rauf Bey ve sair bazı zevat, Bekir Sami Beyin evinde hususi bir içtima akdetmişler ve beni reis yapmamıya karar vermişler." Arkadaşların, bilhassa Rauf Beyin, böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Husrev Sami Beye, itiraf edeyim ki, biraz ciddî olarak, böyle mânasız sözleri bana isal etmemesini ihtar ettim. Verdiği haberin aslı olmak imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, suitefehhümatı mucip sözler sarfının caiz olmadığını da ilâve ettim.

Efendiler, ben, bu kongrede riyaset meselesine ehemmiyet vermiyordum. Riyasete, belki müsin bir zatın getirilmesi muvafık olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da noktai nazarını istimzacettim. Bu meyanda, kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Beye tesadüf ettim. "Kimi reis yapalım?" dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir lisanla: "Sen reis olmamalısın!" dedi. Derhal Husrev Sami Beyin verdiği malûmatın sıhhatine inandım ve bittabi

müteessir oldum. Gerçi, Erzurum Kongresinde de benim riyasetimi mahzurlu görenler vardı. Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu izah etmiştim. Bu defa, en yakın arkadaşlarımın, aynı zihniyeti izhar etmeleri beni düşündürdü. R a u f Beye: "Anladım, B e k i r S a m i Beyin evinde ittihaz ettiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsun" dedim ve cevabına intizar etmeden, yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin küşadını mütaakıp ilk söz alan bir zatı âlinin, kongre zaptında aynen mazbut olan şu ifadesini işittik.

"— Efendim, şimdi tabiî riyaset meselesi mevzuubahis olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere münavebe ile olmasını ve âza veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle hurufu heca sırasiyle ihraz edilmesini teklif ediyorum."

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği vilâyetin ismi elif ile başladığı gibi isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu. Ben, sahibi davet sıfatiyle bir nutuk iradederek (Ves. 54), kongreyi açtıktan sonra, muvakkaten, makamı riyasette bulunuyordum.

"— Bu neden icabediyor, efendim?" diye sordum.

"Sahibi teklif: Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsnü tesir etmiş olur" dedi.

Efendiler, ben, vatanın, sahibi teklifle beraber, bütün milletin, hepimizin nasıl bir girivei felâket içinde bulunduğumuzu, göz önüne getirerek, çarei halâs olduğuna kani bulunduğum teşebbüsatı, namütenahi müşkülât ve mevanie rağmen, maddi, mânevi bütün

mevcudiyetimle, hayyizi fiile çıkarmaya çalışırken, benim, en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbuldan gelmiş ve bittabi vaziyetin içyüzüne gayrivâkıf, hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisaniyle, bana, şahsiyattan bahsediyorlar.

Bu teklifi reye koydum. Ekseriyetle reddettiler ve reis intihabını reyi hafi ile reye vaz'ettim. Üç rey müstesna olmak üzere beni reis intihabettiler.

* *
*

Sıvas Kongresinin meşgul olduğu işler

Sıvas Kongresinin, ruznamei müzakeratını, Erzurum Kongresinin nizamname ve beyannamesi muhteviyatı ve bir de bizim Sıvasa muvasalatımızdan evvel gelmiş olan yirmi beş kadar âzanın hazırladığı bir muhtıra teşkil edecekti.

İlk küşat günü olan 4 Eylûl günü ile beşinci, altıncı günleri, yani üç gün,

İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumiyle ve yemin formülü hazırlamakla; padişaha ariza yazmakla ve kongrenin küşadı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre, siyasetle iştigal edecek mi, etmiyecek mi zemininin münakaşasiyle geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet, siyasetten başka bir şey değil iken bu son zemini münakaşa şayanı hayret değil midir?

Nihayet, kongrenin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi muhteviyatını müzakere ve hemen intacettik. Bunun sebebi Erzurum Kongresi Nizamnamesinde yapılması lâzım gelen tadilâtı zaten ihzar ve icabedenleri tenvir etmiş bulunuyorduk.

Maahaza, yapılan tadilât, bilâhara bazı itirazat ve ihtilâfatı ve birçok muhaberat ve münakaşatı mucib-olduğu için, bu tadil olunan noktaların mühimlerini işaret edeceğim:

1) Cemiyetin unvanı "Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" idi. "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" oldu.

2) "Heyeti Temsiliye, Şarkî Anadolunun heyeti umumiyesini temsil eder" kaydi yerine "Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder" dendi. Mevcut âzaya da daha altı zat ilâve olundu.

3) "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine mâtuf telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine mâtuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir." denildi.

Bu iki cümledeki fark, mâna itibariyle bittabi pek büyüktür. Birincisinde Düveli İtilâfiyeye karşı hasmane vaziyet ve mukavemet telâffuz olunmuyor. İkincisinde bu cihet sarahat kesbediyor.

4) Nizamnamede, dördüncü maddeyi teşkil eden mesele oldukça münakaşayı muciboldu. Madde şu idi:

"Hükümeti Osmaniye bir tazyikı düvelî karşısında buraları (yani şark vilâyetlerini) terk ve ihmal etmek ıstırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askerî vaziyetlerin tâyin ve tesbiti" yani idarei muvakkate teşkil etmek meselesi.

Sıvas Kongresi Nizamnamesinde bu maddedeki "buraları" yerine "mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek..." suretinde şâmil ve umumi bir kayıt kondu.

Amerika mandası için propagandalar

Bundan sonra 8 Eylûl içtimaında, bahsettiğim muhtıraya temas edildi. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi mevzuubahis ediliyordu.

O günlerde, İstanbuldan gelen bazı zevat, Amerikalı Mister Brown namında bir de gazeteciyi Sıvasa getirmişlerdi. Bu mesele hakkında kongrede cereyan eden müzakerattan bahsetmeden evvel mesele hakkında, heyeti aliyenizin kâfi derecede tenevvürüne medar olmak üzere, evvelâ, bu zemine mukaddeme olacak bazı malûmat arz edeyim. Bu malûmatı, Erzurumdan beri başlıyan bazı muhaberattan daha iyi anlaşılacağı için aynen arz edeceğim.

Asayişe mütaallik
gayet müstaceldir

Amasyadan, 25/26 Temmuz 1919

Erzurumda Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Bugün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasyaya muvasalat ettiler. Kendileriyle uzunca müddet teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşaya ve Rauf Beyefendiye arzı ihtiramat ederler. Müşarünileyh, atideki mütalâasını arz etmekliğimi rica etmiştir.

2 — İstiklâl, şayanı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâli tam talebettiğimiz halde mülkün menatıkı mütaaddideye taksimi, katî ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilâyete munhasır kalacak istiklâle, tamamiyeti mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır. Memaliki Osmaniyenin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartiyle bir müddeti muayyene için Amerika mandaterliğini talebetmeyi milletimiz için en nafi bir şekli hal kabul ediyorum. Bu bapta Amerika mümessili ile görüştüm. Birkaç şahsın değil, bütün milletin sadasını Amerikaya duyurmak lâzım geldiğini söyledi ve atideki şerait dairesinde Wilson'a, Senatoya ve Amerika Kongresine müracaatta bulunulmasını dermeyan eyledi.

a) Âdil bir hükümetin tesisi.

b) Maarifi umumiyenin neşri ve tamimi.

c) Hürriyeti edyan ve mezahibin temini.

d) Muahedatı hafiyenin ilgası.

e) Umum memaliki Osmaniyeyi şâmil olmak üzere Amerika Hükümetinin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3 — Bundan başka kongremizin intihabedeceği bir heyeti, Amerikaya bir zırhlı ile isal etmeyi de mümessil deruhde etmiştir.

4 — Bekir Sami Bey daha bir iki gün buralarda kalacağından her gûna emir ve talimatın vasıtai âcizanemle tebliğini ve hassaten Sıvas Kongresinin ne zaman içtima edeceğini ve kendilerinin yevmi mezkûra kadar nerede intizar eylemesi muvafık olacağının iş'ar buyurulmasını istirham eylemekte olduğu.

Fırka 5 Kafkas Kumandan Vekili
Arif

Şifre — Erzurum
Acele ve zatîdir
196

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

1 — Elyevm Amasyada bulunan valii esbak Bekir Sami Beyefendiye mahsustur: Telgrafnamei âlilerinden pek müstefit olduk. Hali inikatta bulunan Vilâyatı Şarkiye Kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca haizi tesir ve nüfuz ve sahibi kelâm tanınmış zevattan mürekkep bir heyeti muktedire halindedir. Bu kongrede şimdiye kadar olan müzakeratta devlet ve milletin istiklâli tammı musırren müdafaa olunmaktadır. Binaenaleyh henüz bizce de şurut ve mahiyeti müphem bir Amerika mandaterliğinden kongreye doğrudan doğruya bahsolunması, pek mahzurlu olacağı cihetle zatı âlilerinin Dersaadette hali temasta bulunduğu zevat ile olan müzakereye istinaden zirdeki noktaların izahiyle bizleri serian tenvir buyurmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evel de resen Dersaadetten buna dair gelen malûmat meşkûk görüldüğü cihetle aynı esaslar dairesinde istizah kılındığı gibi 21 Temmuz 1919 tarihinde de Sıvasta Refet Bey vasıtasiyle Dersaadetten gelen malûmatta aynı meşkûkiyet bulunduğu cihetle oradan da doğruca şurut ve izahat talep edilmiştir.

a) İstiklâli tam talebedildiği halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi katî ve şüphesizdir buyuruluyor. Bu kanaatin membaı nedir?

b) Tamamiyeti mülkiyeden maksat, mülkün tamamisi mi, yoksa hukuku hükümrani midir?

c) Memaliki Osmaniyenin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartiyle mandaterlik talebini en nafi bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak mümessilin dermeyan ettiğini bildirdiğiniz mevat ile bu şekil birbirine mütenakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca hükümet kuvvei teşriiyenin itimadına mazhar ve murakabesine tâbi bir heyetten ibaret olur ki artık bu heyetin tesisinde Amerikanın dahlü tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, âdil bir hükümetin tesisini Amerikadan talebe mahal yoktur veyahut âdil bir hükümetin tesisi Amerikadan talebedilince meşrutiyetin bekası lâfızdan ibaret kalır.

d) Maarifi umumiyenin neşrü tamiminden maksat nedir? Vehleten hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir. Çünkü daha şimdiden yalnız Sıvasta yirmi beş kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh maarifi Osmaniye ve İslâmiyenin neşrü tamimi ile bu teşebbüsün sureti imtizacı nasıl olacaktır.

e) Hürriyeti edyan ve mezahibin temini fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve mânası nedir?

f) Mümessilin beşinci madde olarak bahseylediği umum memaliki Osmaniyenin hudutları nedir? Yani kablelharb olan hududumuz mudur? Eğer bu tâbir içinde Suriye ve Irak dahil ise Anadolu halkının Arabistan namına mandaterlik talebine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

g) Hükümeti hazıranın siyaseti nedir? T e v f i k Paşa neden Londraya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takibettiği görülüyor. Farklar nedir? Hükümet Amerika mandasını nasıl telâkki ediyor? Yani buna mütemayil mi, müstağni mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terk ettiler? Amerikalılar mandayı almağa ne dereceye kadar mütemayil ve arzukeştir?

2 — Sıvas Kongresinin inikadı Erzurum Kongresinin hitamına muallâktır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Zatı sâmile-

rinin buna intizaren ya Tokatta yahut Amasyada bulunmaları muvafıktır. Arzı hürmet eyleriz.

Mustafa Kemal

Asayişe mütaallik ve aceledir — Amasyadan, 30/7/1919

93

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Bekir Sami Beyden alınan cevap berveçhiati arz olunur:

a) İstiklâli tam talebedildiği halde mülkün menatıkı âdideye taksim ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız Dörtler Meclisince mukarrerdir. Binaenaleyh buna mâni olmak için bir mandayı talebetmek de en muvafık olacağını beyan etmiştir.

b) Yalnız hukuku hükümet mevzuubahis, tamamii mülkümüzün muhafazası esastır.

c) Amerikadan herhangi şekilde bir hükümet talebetmiyeceğiz. Amerikaya âdil bir hükümeti tesis edeceğimizi temin edeceğiz. Kanunu Esasimiz ahkâmı mer'i, hanedanı saltanatın her türlü hukuku hükümranisi bâki ve mahfuz ve hariçte heyeti temsiliyemiz kemakân mevcudolmak şartlariyle Amerika Hükümetinin esbabı saadet ve inkişafımıza müzahir olmasını talebedeceğiz. İstiyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Maarifi umumiyenin neşrü tamiminden maksat Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine müsaade değil, maarifi milliye ve İslâmiyemizi neşrü tamime sarfı ihtimam edeceğimize kendilerini temin ile beraber müzaheretlerini taleptir. Mandaterliği Amerika misyonerlerine değil, Amerika Hükümetine tevdi etmek istiyoruz.

e) Hürriyeti edyan ve mezahıp esasen ahkâmı diniye ve İslâmiyemiz muktezasındandır. Amerika efkârı umumiyesi bu hakikate vâkıf olmadıkları için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz ve mümessilin bahsettiği hudut kablelharb mevcudolan hududumuzdur. Suriye ve aksamı saire hakkında bizim mandaterlik talebine salâhiyetimiz olup olmaması kongrece halledilecek bir meseledir. Esasen Suriye ve Irakta Amerika heyetleri ârayi umumiyeye müracaat ettiler. Suriye ve Filistin de müstakil bir Arap Hükümeti tesisini talep ile beraber Amerika mandaterliğini diğerlerine tercih eylediklerini izhar ettiler.

f) Hükümeti hazıra henüz teşekkül ettiğinden siyaseti meçhuldür. Ancak evvelki hükümetlerin siyasetleri âciz ve Kuvayi İtilâfiyenin her bir emrine mümaşat idi. T e v f i k Paşa Londraya gitmiyerek F e r i t Paşa ile avdet etmiştir. Amerika, Ermenistan Hükümeti taayyün etmeden, dolaşan heyetlerinin raporlarına nazaran, büyük bir Ermenistan teşekkülüne maddeten imkân mevcudolmadığı merkezindedir. Mandaterlik hakkında mufassal bir ariza posta ile takdim olunmak üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan vâkı olacak tebligata intizaren Tokatta bulunacağım. Amasya ve Tokatta ve kazalarda icabeden tebligat icra, iyi neticeler vereceğini ümit, etmekteyim. Cümlenize ihtiramatımı takdim ederim efendim.

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Şifre
Zata mahsustur

Erzurum, 1/Ağustos/1919

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Bu telgrafın hemen B e k i r S a m i Beyefendiye isali ve cevabının müstacelen alınması rica olunur:

B e k i r S a m i Beyefendiyedir.

C: 3/7/1919. Amerikan mandaterliği hakkındaki izahatı ahirenize muttali olduk. Bu şeraite göre esas itibariyle korkulacak bir şey olmamak lâzım. Maahaza daha bir nokta hakkındaki mütalâai âlilerini de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar şerait dermeyanına müsait bulunacak olan Amerika Hükümeti bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi fevait ve menafi temin etmiş olacaktır. Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir? Bu baptaki kanaat ve istıtlâatı samileriyle de tenvir buyurmalarına müsaraaten intizar eyleriz Efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3/8/1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

B e k i r S a m i Beyden alınan cevap berveçhiati arz olunur:

M u s t a f a K e m a l Paşaya mahsustur: Amerikalılarla şimdiye kadar cereyan eden müzakerat bittabi daima hususi bir şekil-

de vâkı olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğuna nazaran mandaterliklerin tarafeyni âkideyne tahmil edilecek şerait hakkında teatii efkâr edilmemiştir. Mümkün olduğu takdirde ihzariyle Sıvas Kongresinin sürati küşadı lüzumunu hulâsaten arz eylerim.

Erkânıharbiye Kaymakamı
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Efendim.

Memleketin siyasi vaziyeti en had bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tâyini için Türk milletinin zarını atıp müspet bir vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Haricî vaziyet İstanbulda şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiyede mandaterlik meselesini Amerika Senasına resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini Senanın kabul etmemesi için sarf ediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabiî işlerine gelmiyor.

Suriyede hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiyede telâfi etmek istiyor, İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngilterenin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere Türkün vahdetini, asrileşmesini, hakiki bir istiklâl almasını, âti için bile olsa, istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asri ve kavi bir Müslüman - Türk Hükümeti, başında hilâfet de olursa, İngilterenin Müslüman esirleri için bir suimisal teşkil eder. Türkiyeyi kül halinde İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa Klerikal sınıflar memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabil olamıyacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiyeyi vahdet halinde muhafaza zaruri görülürse yani taksim ancak büyük askerî fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa, Lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahîr ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasi adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut. M o r i s s o n gibi meşhur simalar Amerikanın Türkiyede umumi manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir sureti hal de Türkiyeyı Trakyadan, İzmirden, Adanadan belki de Trabzondan ve mutlak İstanbuldan mahrum

ettikten sonra eski "kapitülâsyon" ları ve boğulmaya mahkûm dahilî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbulda kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şâmil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1 — Aramızda herhangi şerait altında Hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadi müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten surî olan istiklâlimizden ekalliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükümet ve asri bir idare tesisi için patrikhanenin siyasi imtiyazlar, ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasiyle mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamıyacaktır.

2 — Birbirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhret namına yaşıyanların hırsını tatmin eden hükümet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asri bir halk haline koyabilecek bir hükümet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzım gelen para, ihtısas ve kudrete sahip değiliz. Siyasi istikrazlar siyasi esareti tezyidediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükumet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini müfit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kaadir asri bir makina haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakiki istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiyeyi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Haricî rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahîre ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupadan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emrivakiler kalkmak ve süratle dâvamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lâzım gelen kuvveti haiz bir devletin müzaheretini istemek lâzımdır. İstilâcı Avrupanın bin bir vesaiti ve melûn siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatiyle Amerikayı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Şark Meselesini de, Türk Meselesini de âti için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzım gelen Amerika da, tabiî mahzursuz değildir. İzzetinefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerikanın resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerikanın idari makinasında bir mevki tutmaz. Amerikanın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupada gaile almaya taraftar değildir. Fakat onların izzetinefs meselesi yaptıkları Avrupaya, usulleri ve idealleriyle faik bir millet olmak daiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse Avrupaya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerikanın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbula Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayriresmî Amerikanın fikri, hafi olarak şudur: Türkiyeyi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartiyle umumi ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken umumi bir kongre aktederek Amerikayı istemiştir. Amerikada Suriyenin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmaya mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak — bilhassa İngiltere — Ermenilere tâvizat vermek istiyor, Amerika efkârı umumiyesinde Ermeni mazlûmları nâmına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi, hattâ vahdeti milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir sureti hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadoludaki harekâtı dikkat ve muhabbetle takibeden bir Amerika var. Hükümet ve İn-

gilizler bunun, Hıristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerikaya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevkı mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî hareket süratle ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerikada hemen zahîr bulacağını yine çok mühim mehafil temin ediyorlar.

Sıvas Kongresi inikat edinciye kadar Amerika komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda zahîr olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerikaya müracaata mecbur görüyoruz. Vâsıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiyeyi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Âti için inkişaf ve vahdet muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiyenin hayırlı evlâtlarından yarının bânileri olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakıyetinize dua ederim. Millî dâvada caniyle ve başiyle çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919

Halide Edip

Karahisarısahip, 13/8/1919

K. O. 15 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Dersaadetteki fırakı muhtelifenin bilittihat Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz ettikleri mukarrerat berveçhizir mâruzdur:

1 — Ermenistan için Türkiyenin şark hududu üzerinde Ermenilerin işine yarıyacak bir arazi parçası terk etmeye vilâyatı

şarkiyenin Türkleri ve orada iş başında bulunan büyükleri, âtide refahını ve serbest inkişafını düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları, yalnız bu fikirlerini oradaki Kürtlerle teşriki mesai eylemiş olmak ve Kürtlerin de Ermenilere terki arazi fikrine katiyen mütemayil olmamak dolayısiyle izhara taraftar olmadıklarını ve hattâ izhar etseler bile orada Türk ekseriyetinin şeraiti âtiye kendilerine — temin edilmedikçe — bu fikirde Kürtlerden ayrılmıyacağını zannettiklerini; şöyle ki: Evvelen, Türk ve Kürt ekseriyeti ve aralarındaki ekalliyeti sairenin meskûn olduğu arazinin tamamiyeti; saniyen, Türk istiklâli tammı temin edilmek ve fiilen teyidolunması; rabian, Türkiyenin asri tekâmülâta mazhar olabilmesi için serbestçe inkişafına mâni olan kuyudun ref'iyle W i l s o n prensiplerinde vadedildiği veçhile istiklâl ve hukukundan en emin bir tarzda istifadesine imkân bahşolunması; hâmisen, bu hususatta ve Türklerin tesrii terakkiyatında Amerikanın bize müzaheretini Cemiyeti Akvama karşı taahhüdetmesi.

2 — Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni nakledileceği arazide derhal iskânı ve derhal arazilerinden istifadelerini temin etmesi için Amerikanın muavenet etmesi.

3 — O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif Ermenilerin de yeni Ermenistan hududu dahiline nakillerinin temini.

4 — Ermenistan nam ve hesabına olarak vâkı olmasını muhtemel gördüğümüz terki arazi keyfiyeti müstakil bir Ermenistan namına değil, ancak büyük ve medeni bir devletin mandası altında inkişaf edecek asri bir devlet namına olacaktır. Çünkü bugünkü Ermenistana arazi terk etmek Türkiyenin başına ikinci bir Makedonya yapmak demek olduğu gibi Kafkasya için de bir âmil teşkil etmek demektir.

5 — Bütün bunlar kabili münakaşa bir "teklif" mahiyetindedir. Bunların katî mahiyet iktisabetmesi ancak memleketteki heyetlerle temas etmek mümkün olursa oraya Amerika heyetinden bir zatın izamı elzemdir.

6 — Ve en nihayet meselenin şekli kanun ve meşrua ircaı için Meclisi Millii Osmaniye tevdii tabiîdir.

K. O. 12 Kumandanı
Salâhattin

Şifre Erzurum, 21/8/1919
Zata mahsustur
339

K. O. 12 Kumandanlığına
K. O. 20 Kumandanlığına

(Yalnız K. O. 12) C, 13/8/1919 şifre:

Dersaadette firakı muhtelifenin Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz eyledikleri mukarrerat burada Heyeti Temsiliyemizce son derece şayanı teessür ve teessüf görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistana vilâyatı şarkiyeden arazi terki mevzuubahis olmaktadır. Halbuki ekseriyeti kahire Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için bil'amel mümkün olamıyacağı şöyle dursun unsurlar arasındaki münaferet ve hissi intikamın dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin avdetleri halinde bile vilâyetler dahilinde mütekâsif olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Binaenaleyh erbabı ceraimden olmıyan Osmanlı Ermenilerine yapılacak âzami müsaade, şeraiti âdiye ve mütesaviye dairesinde vatanlarına avdete rızadan başka bir şey olamıyacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harbden evvel bile buraların sekenesi kısmı âzamı Türk ve kısmı kalili Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermenilerden ibaret idi. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur, binaenaleyh bu gibi cemiyetler salâhiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin sulh hazırlıkları meyanında yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbula gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Asayişe aittir Ankaradan, 14/8/1919
2013

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya: Dersaadete hitaben yazmış olduğunuz son cevaplarınız mahalline isal edilmiş ve cevap olarak matbu raporla Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet,

Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok zevatın fikrine muvafık olan Kara Vâsıf'ın yani Cengiz'in, Halide Edip Hanımın mütalâalarını havi uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile hulâsa edilerek arz edileceği gibi asılları da Sıvasa gönderilecektir. Bunların cümlesinde bir müzaherete ihtiyaç messettiği ve bu müzaheretin Amerika tarafından ifası ehveni şer olarak kabul ve tasvip edildiğine dair esbabı mucibe beyan edilmektedir. Matbu rapor; Câmi, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi Beylerle Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün fırka ve cemiyetlerin efkârı yoklandıktan sonra, ekseriyeti azimeye göre tanzim edilmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an evvel iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak lâzım imiş. Amerikalıları oyalıyarak tehiri hareketlerine çalışılıyormuş. Kongre süratle katî karar verebilir mi? sualiyle Amerikalılar, taraftarlığını ima ediyormuş. Kongrenin inikadını tâcil buyurmaları rica olunur.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Bu telgrafta bahsolunan uzun mektuplar, günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Yekdiğerine zeyil olan o şifrelerden biri de şu idi:

Asayişe aittir
Zata mahsustur

Ankaradan, 17 Ağustos 1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Reisi
Kâzım Beyefendiye

Mustfa Kemal Paşa Hazretlerine: 16/7/1919 ve 880 numaralı şifrenin dokuzuncu maddesine zeyildir:

Kara Vasıf'ın 10 numaralı madde hakkında zeyil olarak verdiği malûmat:

1 — Bir müzaheret şeklinde Amerikaya taraftar olursak ve bunu Vilâyatı Şarkiye Kongresi, Millî Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükümetimize yazarsa Wilson'un Amerika kongresine karşı güzel bir noktai istinat olacağı. Dersaadette ekser münevveran buna taraftar ve böyle bir şey ihzar ediyorlar. Eğer Ana

dolu da yaparsa faydalı olur diyorlar. Böyle olursa Amerikanın mandasından bilistifade diğer habîsleri çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak kabil olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle takbih ediyorlar. Yani hükümeti terzil ve milletimizi de takbih ediyorlar. Murahhasların İstanbuldan çıkışını, Parise gidişini, muhtıraları......... sonra diyorlar ki Avrupanın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Meselâ; Avrupa büyük Ermenistan yapmıyor. Sizin sadrazam Torostan hudut veriyor. Ermenistan istiyor. Halbuki şimdiye kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkün demedi. Umum raporlara nazaran Anadoluda, Türkiyede bir Ermenistan olmak, hattâ muhtar ve mahallî idareler tesis etmek bile mümkün değildir. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu idare müthiş bir kuvvei askeriyeye istinadettirilmezse olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lûtfu yapamaz. Diğer devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki oralarını zaptetsin ve "...... sulh" yapsınlar. Bu da kabil değil. Rekabet mânidir. İşte Dersaadetin havadisleri. Oraca teemmül edilsin. Zaman epeyce vardır. Amerika kongresi hemen hemen Wilson'u dinlemek üzeredir.

2 — Dersaadette büyük temaslar var. Anın için Mustafa Kemal Paşa umumi bir emir verir mi? Yoksa Dersaadetin karar ve mesaisine muvafık kalır mı? Mesaideki gaye milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hâkimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya umumî bir emir vermezse ve kendisi de serian oradan Amerika ve İngiliz ve sairleriyle irtibat yapmazsa tabiî burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna nazarı dikkati celbederim. Bu rolü, siyaseti daha âlâ tedvir eder bir [tgtlkhn]. Mustafa Kemal Paşa harekâtına kuvvetine istinat ise [btlstn] onun akval ve beyanatı etvarü harekâtiyle fiilen ve kavlen tekzibedilmiş.

3 — Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü gidiyor. Sadık Beyin en gözde bendelerinden olan bu zatın mevki sahibi olmaması düşünülüyor.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Kara Vasıf Beye bildirilmek üzere verilen cevap şu idi:

Şifre — Erzurumdan, 19/8/1919
Zata mahsustur. Aceledir
152

K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

C: 17/8/1919

1 — Bahsedilen Amerika manda müzaheretinin gayet dikkatli olarak tahlili ve gayei milliyemiz ile mukayese olunması pek mühimdir. Dersaadetteki zümrei mesainin gayesi milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hâkimiyetin temini noktasında tasvir ve irae edildiğine göre Amerika mandasını kabul halinde bu gaye masun kalabilir mi?

2 — Arzuyu milliye tâbi ve muvafık olmıyan kararlar hiçbir zaman millet nazarında mûta olmıyacağı cihetle mukadderatı milliye ve vataniyede vicdani milliye tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi hüsnü ifa için arzuyu millînin içtima ve taallûkunu beklemeden hiçbir meselede salâhiyettar görünmemiz caiz değildir. Bu sebebe mebnidir ki tarafımızdan ecanip ile temas ve irtibatın kongrenin mukarreratına istinadettirerek millet namına yapılmasını tercih etmekteyiz. Lehülhamt vatanımızdaki cereyanı millînin pek ziyade inkişaf ve taazzuvu ve kesbi kuvvet eylemekte olması bizleri daima bu noktaya cezp ve davet ediyor.

3 — Şurası da nazarı dikkatte tutulmalıdır ki memleket ve milletin mukadderatı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmağa salâhiyettar olabilecek bir hükümet ancak hâkimiyeti milliye esasını kabul ve şûrayı millînin vücudunu tasvip ile ona istinadetmeyi terviceden bir hükümettir. Şu takdirde hükümeti merkeziyeyi terkibedecek zevatın mutlaka bu evsafta olması muktazidir. Bizce olduğu gibi oradaki mesainiz de bu noktanın teminine mâtuf olmalıdır.

4 — Kariben kongre mukarreratına vâkıf olacaksınız. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bir küçük malûmat daha vereyim. Sıvasa gelmiş olan, gazeteci Mister B r c w n ile bizzat görüşmeyi münasip gördüm. Muhatabını sühuletle anlıyan çok zeki bir genç.

Manda meselesinin Kongrede müzakeresi

Şimdi, efendiler, kongrede manda hakkında, cereyan etmiş olan müzakere ve münakaşayı mümkün olduğu kadar cereyan ettiği gibi heyeti aliyenize dinletmeye çalışacağım:

Birçok zevat söz aldılar. Kimseye söz vermeden evvel, makamı riyasetten, zabıtnamede aynen münderiç olan şu kısa mülâhazayı serdettim: Bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavelei efkâra başlamadan evvel bazı noktalara nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu raporda meselâ Mister B r o w n'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikrolunmaktadır.

Efendiler, Mister B r o w n: "Ben hiçbir sıfatı resmiye ile görüşmüyorum, tamamiyle hususi bir surette görüşüyorum" diyor ve hattâ Amerikanın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmiyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Manda, siz ne derseniz odur!" diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavelei efkâr etmezden evvel on dakika istirahat edelim [saat: 3 25].

Mütaakıp celsede — İlk söz V a s ı f Beyindir, dedim. V a s ı f Bey evvelâ, mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilâhara görüşürüz" dedi.

Âzadan M a c i t Bey namında bir zat — Heyeti umumiyece asıl müzakere edilecek mesele şimdiden sonra yalnız yaşıyabilecek miyiz, yaşıyamıyacak mıyız, mandayı ne şekil ve surette anlıyarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur, tarzında beyanatta bulundu. Ben, ma-

kamı riyasetten — "Zannederim bu rapordan iki noktai nazar tezahür ediyor: Bunların birincisi; devletin dahilî ve haricî istiklâlinden vazgeçememesi ve ikincisi de, devlet ve milletin haricin tazyikatı muzırrasına karşı bir muavenet ve müzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucibolan nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı, teemmül için Teklif Encümenine havale edelim. Bilâhara huzuru âlilerine arz edelim. Herhalde dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: "Deruhde ettiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir; beyhude münakaşata hasredecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim" dedi. Ben, makamı riyasetten; "Bu meseleyi encümen reisi olmak dolayısiyle izah edeyim [ben aynı zamanda Teklif Encümeni Reisi idim]: Bu muhtıra muhteviyatı encümende okundu ve birçok müzakere ve münakaşa edildi; fakat katî karar verecek tarzda kanaat tahassül etmedi; evvelce heyeti umumiyede okunmaksızın Teklif Encümenine havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup heyeti umumiyenin noktai nazarı taayyün ettikten sonra tekrar Teklif Encümenine havale edilerek katî kararı vermek istemiştik" dedim. İsmail Fazıl Paşa (merhum) da söz alarak şu beyanatta bulundu: "Bekir Sami Beyin fikrine iştirak ederim; kaybedecek vaktimiz yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir: Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tesbit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve ehem olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar heyeti umumiyeye havale ile vakit geçirmiyelim. İş uzar. Zamanımız kıymettardır. Buna bugün, yarın, yahut öbür gün herhalde heyeti umumiyede bir karar verelim. En-

cümende vakit geçirmiyelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir."

Bunu mütaakıp H a m i Bey söz alarak İ s m a i l Paşa Hazretleriyle B e k i r S a m i Beyefendinin fikirlerine iştirak ettiğini söyledikten sonra "herhalde bir müzaherete muhtacız ve bunun en iptidai delili de, varidatı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir!" buyurdular.

Bundan sonra, R a i f Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İ s m a i l F a z ı l Paşa ona cevap verir tarzda uzun beyanatta bulundu. Ondan sonra tekrar B e k i r S a m i Bey söz söyledi ve dedi ki: "İ s m a i l F a z ı l Paşa Hazretlerinin tamamiyle iştirak ettiğim beyanatına yalnız bir şey ilâve edeceğim: Kırım Muharebesinde galip sıfatiyle çıkarak iştirak etmiş olduğumuz Paris Kongresindeki müttefiklerimizin bize tahmil etmiş oldukları şeraiti malûme ile bu şimdi okunan muhtıradaki metalibimiz mukayese edilecek olursa, hangisinin daha çok muhilli istiklâl olduğu anlaşılır zannederim!"

B e k i r S a m i Beyden sonra H a m i Bey ve H a m i Beyden sonra da R e f e t Bey (R e f e t Paşa) söz söylediler. R e f e t Beyin beyanatı aynen şu idi: "Mandanın istiklâli ihlâl etmiyeceği muhakkak iken bazı rüfekamız — müstakil mi kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz? — tarzında birtakım mütalâalar dermeyan ediyorlar! Onun için her şeyden evvel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Mamafih mandadan bahsetmezden evvel de, efkârı gıcıklıyan bu raporda, bu tabirin ne suretle telâkki edilmiş olduğunu anlamak lâzımdır. F a z ı l Paşa Hazretleri "istiklâli muhafaza şartiyle manda" buyuruyorlar. H a m i Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor: Bir esbabı mucibe kısmı var,

ondan sonra bir de mandanın tarifine ait kısım var... Manda meselesini bunlardaki noktai nazarlara göre muhakeme için evvelâ bir noktayı anlamak isterim; bu muhtıra muhteviyatı heyeti umumiyece müzakereye vaz'edilmiş midir, edilmemiş midir?" İ s m a i l F a z ı l Paşa: "Suitefehhümü mucibolduğundan biz üçümüz — yani F a z ı l Paşa, B e k i r S a m i ve H a m i Beyler — bu muhtırayı istirdadediyoruz. Keenlemyekün addettik" dedi (bu muhtıranın müsveddesi de, tebyizi de kendilerinde kalmıştır.)

Riyasetten — "Muhtıra istirdadolunmuştur" dedim.

Muhtıranın istirdadedilmiş olmasına rağmen, söz alan R e f e t Bey zabıtnamede beş, altı sahife yer tutan beliğ bir nutuk iradetti. Bu nutuktan aynen zabıtnameden aldığım bazı cümleler, hatibin maksadını izaha kifayet edecektir, zannederim!

R e f e t Bey diyordu ki: "Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalbleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerikayı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir.

. . . .

. . . . . lâf itibariyle, manda ile istiklâl birbirine mâni şeyler değildir; yalnız, eğer biz hakikatte kuvvetli olmıyacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhilli istiklâl olur. Bir de, diyelim ki, biz haricî ve dahilî bir istiklâli tam isteriz! Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? yapamıyacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmıyacaklar mı? bunu düşünelim! Şurası muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek is-

tiyorlar; fakat eğer biz, bugün bir devletin kefaleti altında bir sulh aktedecek olursak ileride, müsait şerait altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı temin ederiz. Lâkin eğer menfi bir vaziyet hâsıl olacak olursa, acaba büsbütün ziyan etmiş olmıyacak mıyız? . . . .

. . . .

Herhalde bir Amerika kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmıyan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira varidatı olan bir kavim için bir müzahereti hariciye olmaksızın idamei hayat etmek imkânı olamaz! Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve haricî bir muavenet sayesinde terakki edemiyecek olursak ihtimal, âtide Yunanistanın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz...

Allah muhafaza buyursun, eğer, İzmir Yunanistanda kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistandan vapurlarla asker getireceği halde, acaba biz Erzurumdan hangi şimendiferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh, Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir bulmak için lâzımdır." Hatip sözlerini şu cümle ile bitirdi: "Eğer bu mâruzatımla müzakeratı âtiye için bir mukaddeme yapabildimse müteşekkirim."

Efendiler, bu parlak ve mahirane nutkun, dinliyenlerin fikir ve kanaatleri üzerinde yapabileceği dalâletkâr tesirin derecesini sühuletle takdir buyurursunuz... Efkârın, bunu takibetmesi muhtemel olan aynı fikirdeki hatiplerin nutuklariyle büsbütün tesemmüm etmesine meydan vermemek ve sureti hususiyede tenvir ve irşada zaman bulabilmek için, derhal — on dakika istirahat edelim efendim diyerek celseyi tatil ettim [saat: 5 30 da].

Efendiler, bu nutkun son cümleleri calibi dikkattir. R e f e t Beyefendi, Yunanlıları İzmirde muvakkat telâkki ediyor ve hali harbde olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmirde kalırsa ve hali harbe girilirse başa çıkamıyacağımız kanaatinde bulunuyor.

Bundan sonraki celsede Bursa murahhaslarından A h m e t N u r i Bey, manda aleyhinde uzun beyanatta bulundu. H a m i Bey buna daha uzun beyanatla cevap verdi ve hakikaten pek uzun olan diskurunun sonlarına doğru beyanatını şu malûmatı ita ederek teyidediyordu:

"Fakat şimdi biraz da işin katî bildiğim bir cihetinden bahsedeceğim. Meselenın bu safhasında alâkadar olan zat ile şahsan temas ettiğimden sözlerim tahminî değil, katîdir. İstanbuldan hareketimden evvel Sadrı Sabık İ z z e t Paşa Hazretlerini ziyarete gitmiştim; herhalde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de kani idiler; bendenizden de bu husustaki fikrimi sordular, ben de düşündüklerimi arz ettim; birkaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler: Suriye ve Adana havalisinde dolaştıktan sonra İstanbula gelip siyasi fırkaların noktai nazarlarını istizah ile meşgul olan Amerika Tahkikat Heyeti Âzası, İ z z e t Paşayı konağında ziyaretle Anadoludaki teşkilâtı milliyenin Türk milletini temsil ettiğine kani olduklarını ve paşayı da (yani İ z z e t Paşayı) bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve: "Eğer siz Erzurum ve Sıvas Kongrelerine Amerikan mandasını talebettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir" demişler; Paşa, bunu, bendenize izah ettikten sonra, bu milletin bir harbe daha kudreti kalmadığından ve herhalde böyle bir çareye tevessül mecburiyetinde bulunduğumuzdan bahsetti ve Sıvasa gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmaklığımı tavsiye

buyurdu. İ z z e t Paşanın kanaati de bu suretle talebedilecek bir mandanın yüzde doksan ihtimali kabulü bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şerait dermeyanı zaruri olduğu merkezindedir. Hattâ Paşa, Amerika için milletin arzusuna istinadetmeden, mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, kongremiz tarafından izhar edilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir noktai istinat olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbuldan şifre ile Erzurumda R a u f Beye bildirdim." "Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler beyhude telâş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiyelim de isterlerse "devleti ebet müddet olduk!" diyelim."

Bu son söze cevap verenler meyanında H u s r e v S a m i Beyin şu sadası işitildi: "Fakat bizim bu mesaiden maksadımız, kendimizi müdafaa ile milleti ebet müddet olduğumuzu ispat etmektir!" H a m i Bey, buna, bir ricat ima eder tarzda cevap verirken, K a r a V a s ı f Bey söz aldı ve o günkü içtimaın nihayetine kadar beyanatta bulundu. V a s ı f Beyin uzun sözlerinin kısasını, zabıtnamede aynen mazbut olan şu cümlelerle enzarı aliyenize vaz'ediyorum: "Bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler yine müzaherete muhtacız. (V a s ı f Bey sözlerinin mebadisinde mandaya, müzaheret, ismini verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler, halbuki bizim varidatımız bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız; bunun için müstakil yaşamaya, vaziyeti maliyemiz müsait değildir. Sonra, yanıbaşımızda, bizi taksim etmeyi emel edinmiş hükümetler var; onların ihtirasatına karşı mahvoluruz!

Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz; bu haller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler." V a s ı f Bey hitabesini şu sözlerle bitiriyordu:

". . . . . İstanbuldaki Amerikalılar "mandadan korkmayınız, Cemiyeti Akvam Nizamnamesine dahildir" diyorlar; işte bütün bu esbaba mebni İngiltereyi kendimize daimî düşman ve Amerikayı da ehveni şer addediyorum; eğer tasvibederseniz buradan İstanbuldaki mümessile bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpito istiyebiliriz."

Eylûlün dokuzuncu salı günkü içtimada, manda meselesine temas eden R a u f Beyin mazbut beyanatı aynen şudur: "Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse sair mehafil tarafından birçok sözler söylendi. Vakaa heyeti aliye, müzahereti hariciye esasını kabul buyurdu ise de bu müzahereti kimden istiyeceğimiz tasrih edilmedi; Amerika olduğu ima tarikiyle anlatılıyorsa da, benim kanaatimce doğrudan doğruya zikrinde bir mahzur olamaz."

rzurum Kong esi hiçbir suetle manda abulü hakkında karar vermiş değildir

Bu sözlerden, R a u f Beyin telâkkisiyle, gerek Sıvas Kongresi Heyetinin ve gerek Erzurum Kongresi Heyetinin telâkkiyatı arasında bir suitefehhüm olduğuna şüphe yoktur. R a u f Beyin telâkkisini tefsir eden bu beyanatının, gerek Erzurum ve gerek Sıvas Kongreleri beyannamelerinin yedinci maddesindeki tarzı tahrirden neşet ettiğine hükmolunabilir. Filhakika bu maddenin tarzı tahririnde ihtimal ki — mandacılıkta pek ileri giden ve namütenahi propagandalariyle

efkârı umumiyeyi duçarı zaıf edenleri iskât ve belki bundan daha ziyade onların müddealarına bir cevap olmak üzere bir nevi hususiyet vardır. Madde muhteviyatı mantık dairesinde tetkik ve mütalâa olununca ne manda ve ne de Amerikanın mandaterliğini talep fikri mevcudolmadığı tahakkuk eder. Bu noktayı vazıhan irae için mevzuubahis maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde: 7 — Milletimiz, asri gayeleri tebcil ve fennî, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devletin, fennî, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da âcilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı âmali milliyemizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa "herhangi devletin fennî, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız" sözlerinden manda fikrine zahibolanlar bulunabilir. Fakat mandanın mâna ve medlûlü bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi bu sarahat dairesinde vukubulacak muavenetleri maalmemnuniye karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbekir şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grupunun ve Kayseri-Sıvas-Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grupunun fennî, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında ve alelûmum diğer şimendifer hatlarımızın, yollarımızın, limanlarımızın inşa-

ları teklifinde bulunacak ecnebi sermayedaranının muavenetlerini maalmemnuniye kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamiyetini ihlâle mâtuf muzmerratı olmasın. Bu maddede münderiç olan "milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devlet" ifadesinden Amerika Devleti mânası çıkarılmaya da mahal yoktur. Çünkü bu esaslara riayetkâr dünya devletleri meyanında yalnız Amerikalılar mevcut değildir. Meselâ İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de mevzuubahis olabilir mi? Bir de, eğer Amerika Devletine bir ima yapılmak istenseydi "herhangi devletin" yerine "bir devle'ın" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle iktifa edilmek lâzım gelirdi. Binaenaleyh maddenin izah ettiği şerait dahilinde fennî, sınai, iktisadi muavenetin hüsnü telâkkisi umum devletlere şâmil olduğu sarihtir.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki noktai nazarımın, — ki bundan evvel cari ve bu dakikada heyeti aliyenizin de ıttılaı dahilinde bulunan bunca muhaberat ve münakaşatımızla sabit olmuştur — aylardan beri gece gündüz beraberimde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmolunabilir mi? O halde R a u f Bey ya esasen benimle hemfikir değildi veyahut hemfikir idi de Sıvasta İstanbuldan gelenlerle mülâkattan s nra tebdili fikir etmiş oluyor. Burasını kestirmek bence müşküldür Şimdi biraz daha R a u f Beyi dinliyelim; R a u f Bey, şu surctle sözüne devam ediyor:

"Mütarekenin bidayetinde Almanlar sulhu imza etmiyecek zannolunurken İngiliz matbuatı bazı ifşaatta bulundu; bunun birinci kısmı Almanyanın sulhu

imza edeceğine dairdi. Bu tahakkuk etti. İkinci kısmı da Türkiyenin taksimine dairdi. Bu hamdolsun tahakkuk etmedi. Bu kısımda konferansın kararı mucibince Kızılırmağın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcüstanla Azerbaycan da Amerikaya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmağın garbındaki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere mahreci Antalya olarak Türkiyeyi teşkil ediyordu. Bu kısmın şimali, İtalya ve Fransız ve cenubu da İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmirin işgali bu ifşaatın doğruluğunu ispata başladı. Binaenaleyh bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerikanın müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim."

R a u f Beyin fikrini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem ki ihtiyaç kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskât edecek mutavassıt bir çare ile hitam buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine R a u f Bey oldu: "Amerikada senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan menfi propagandaların tevlidettiği cereyanı efkârı tashih için her şeyden evvel Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyeti davet etmek". Bu teklif ittifakı ârâ ile kabul olundu. Kongre Divanı Riyasetinin imzalariyle bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusada ehemmiyet atfetmiş değildim.

Efendiler, küçük bir istitrat yapayım. Vesika olarak müracaat ettiğim Kongre Zabıtnamesi, Divanı Riyaset Kâtipliğinde bulunan Afyon Karahisar Murah-

hası Ş ü k r ü ve manda lehinde nutuklarını dinlediğimiz H a m i Beyler tarafından tutulmuş ve H a m i Beyin yazısiyle muntazam bir deftere tebyiz olunmuştur.

Sıvas Kongresini akim bırakmak teşebbüsleri

Efendiler, kongre 11 Eylûlde hitam buldu. 12 Eylûlde Sıvas ahalisinin de huzuriyle açık bir celse yapılarak bazı nutuklar iradedildi. Kongre müzakeratı esnasında mühim olarak Meclisi Mebusanın tesrii intihabı ve mahalli içtima neresi olmak lâzım geleceği hususatına temas edildi. Fakat şimdi izahına başlıyacağım mesail kongre müzakeratını kısa kesmeyi icabettiriyordu. Bu son noktalarla bilâhara Heyeti Temsiliye iştigal etti. 9 Eylûl 1919 günü toplanmış olan bazı malûmat kongreye şu suretle izah edildi: "Eskişehir ve Afyon Karahisarındaki İngiliz kuvvetleri taz'if edildi. General M i l l e r Konyaya geldi. Konya Valisi C e m a l Bey ve Ankara Valisi M u h i t t i n Paşa muhalefette tereddüdediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi A l i R ı z a Bey de tıpkı C e m a l Bey fasilesinden bir adammış. Rüfekayı kiramın böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şedit tedabir ittihazını F u a t Paşadan rica etmiştim. F u a t Paşa da kongrenin kendisine olan itimadına istinaden kongre namına icabeden tebligat ve teşebbüsatta bulunmuştur. Bu tarzı hareketin heyeti aliyenizce kabul edilmesini rica ediyor. F u a t Paşa, valilere şedit ihtaratta bulunuyor. Mıntakalara ümerayı askeriyeden millî kumandanlar tâyin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi salâhiyet bahşedilmiştir diyor". Kongre teklifi kabul etti. Bunu mütaakıp şu yolda izahata devam ettim:

"Buraya G a l i p Bey isminde bir vali tâyin edilmiş, geliyormuş; fakat bunun Harput Valisi A l i G a-

lip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir malûmata destres olduk. Mister Nowil isminde bir İngiliz binbaşısı Bedirhanilerden Kâmuran, Celâdet ve Cemil Beylerle beraber maiyetinde on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatyaya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhani Halil Bey tarafından istikbal edilmişlerdir. Harput valisi de zâhiren bir posta hırsızını takip bahanesiyle otomobille Malatyaya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansurdaki müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan teşkili va'diyle aleyhimize ve bize karşı suikast icrasına sevk etmek olduğu anlaşılmış ve mukabil tedabire de tevessül edilmiştir. Meselâ valiyi ve diğerlerini tevkif ettirmek istiyoruz. Malatya mutasarrıfı da Kürt aşairini Malatyaya davet etmiştir. Bu vaziyet üzerine 13 üncü Kolordu mıntakasında faaliyete girdik. İcabeden tedabir ittihaz edilmiştir. Yarın akşam Harputtan sevk edilen bir müfrezei askeriye erbabı fesadı tenkil edecektir. Buradaki kolordu kumandanı da lâzım gelen tedabiri ittihaz etmiştir. Malatya ve diğer mahallere de lâzım gelen emirler verilmiştir."

Efendiler, hemen Sıvas Kongresinin bütün müddeti cereyanınca sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan hâli kalmıyordum. Ancak aldığım bütün malûmatı olduğu gibi Kongre Heyetine arz etmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum. Gördünüz ki, şimdi izah edeceğim veçhile, hakikaten tehlikeli addedilebilecek mahiyette olan Ali Galip meselesinden de bahsederken ihtiyatkâr bir lisan kullanmayı tercih etmiştim. Bence en mühim mesele her nevi müşkülât ve mehalike rağmen Sıvas Kongresinin neticeli mukarreratla müzakeratını bir an evvel ikmal etmiş olmak ve bu mukarreratı memlekette tatbika gi-

rişmek idi. Bu arzum husul buldu. Bütün memlekete şâmil millî teşkilât nizamnamesinin ve umumi kongre beyannamesinin derakap tabı ve neşrü tamimi esbabına tevessül olundu. Yalnız memulün fevkında yeni hâdisat karşısında kalındığından kongrenin hitam bulmuş olmasına rağmen Kongre Heyetinin yeni vaziyetler inkişaf edinciye kadar Sıvasta kalmalarını münasip gördüm ve icabederse daha kuvvetli fevkalâde bir kongre akdi için de istihzaratta bulundum. Ali Galip'in firarı üzerine Kongre Heyetini Sıvasta alıkoymaktan sarfınazar edildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine fevkalâde kongre akdine de ihtiyaç görülmedi (Ves. 55).

Ali Galip hâdisesi

Şimdi Efendiler, mücadele tarihimizde mühim bir vaka teşkil eden Ali Galip meselesi hakkında müsaade buyurursanız biraz tafsilât vereyim:

Efendiler, daha temmuz bidayetinde, Erzurumda bulunduğum zaman Celâdet ve Kâmuran Âli isminde iki şahsın ecnebiler tarafından, külliyetli para ile Dersaadetten Kürdistana gönderileceği, bunların tesvilât ve aleyhte tahrikâta memur oldukları ve bir iki gün zarfında hareket etmiş veyahut edecekleri istihbar edildi. Bu haber üzerine, bunların, dağdağasız tarassut ve derdestleri lüzumunu 3 Temmuz tarihinde Diyarbekirde 13 üncü Kolordu Kumandanına ve ayrıca Erkânıharbiye Reisi olan Halit Beye ve Canik mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustosta, 13 üncü Kolordu Kumandanına verdiğim emirde, mevzuubahis insanların, İstanbuldan hareket eylediklerinin bildirildiğini ve ittihaz olunacak tedabir meyanında hassaten Mardin istasyonun-

da sıkı bir murakabe tesisinin muvafık olacağını yazdım.

Sıvas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylûl tarihinde, "Bedirhani ailesinden C e l â d e t ve K â m u r a n ile Diyarbekirli C e m i l Paşazade E k r e m namlarında üç şahsın, refakatlerinde, vaktiyle Diyarbekir vilâyetinde aleyhimizde propaganda yapan bir ecnebi zâbiti bulunduğu halde, silâhlı Kürtler muhafazasında olarak Elbistan ve Arga üzerinden Malatyaya geldikleri ve mutasarrıf, belediye reisi taraflarından istikbal edildikleri 13 üncü Kolordunun işarından anlaşılıyor.,, 15 inci Kolordu Kumandanı K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın 3 üncü Kolordu Kumandanlığına buna dair gönderdiği 6 Eylûl 1919 tarih ve 529 numaralı şifresinde verilen malûmatta "ecnebi zâbitinin, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu tetkik etmek üzere hükümeti merkeziyenin müsaadesiyle dolaştığını söyledikleri; Malatyada bulunan süvari alayı; mevcudu az olduğundan bunları tevkife cesaret edemediği; maahaza bunların derhal tevkifi için İstanbula müracaat edildiği 13 üncü Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malûmatını Harput valisinden sordum.,, denilmekte idi (Ves. 56). Harput Valisi A l i G a l i p Beydir. Bu adamların ne maksatla geldikleri 3 Temmuz tarihinden beri malûmumuzdur. Beş on müsellâh Kürde karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tevkifine cesaret edilememiş; asıl calibi hayret olan cihet, bunların tevkifi için İstanbula müracaat edilmiş olduğu haberidir!

Bu küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen noktaları; o zamanki vaziyeti görüşte, şayanı dikkat telâkki ve zihniyet farkları gösterdiği için kayıt ve işaret ediyorum.

Diyarbekirde, 13 üncü Kolordu Kumandanının tarzı hareketi, mucibi iştibah görüldüğünden, doğrudan doğruya, bu kolordunun Erkânıharbiye Reisine, 3 üncü Kolordu Kumandanının imzasiyle 7 Eylûl 1919 tarihinde yazılan (zata mahsus) şifrede, Vali G a l i p, Malatya Mutasarrıfı H a l i l ve K â m u r a n ve C e l â d e t ve E k r e m Beylerle beraber İngiliz binbaşısının behemehal tevkif ve Sıvasa sevk edilmeleri için, Elâzizde bulunan 15 inci Alay Kumandanı İ l y a s Beyin bizzat emrinde altmış kadar atlı ve estersüvarın en geç olarak 9 Eylûlde Harputtan Malatyaya hareketi için — tesrian lilmaslaha — doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin sürati hareketinin temini rica edildi. 8 Eylûlde, Sıvastan da bir otomobil ile bazı zâbitan gönderileceği malûmatı verildi (Ves. 57).

Diyarbekirden, Erkânıharbiye Reisinin 7/8 Eylûl 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede "tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum. Bu bapta kumandan beyin emir vereceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü havassı askeriyelerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vukubulacak tebligatı ise, tamamen icrada tereddüdederler. Bu bapta İstanbulla muhaberedeyiz. Bu hale göre icrayi icabı menutu reyi âlileridir. Şifre kaleminin 357 numarasiyle arz edilmiştir."

K. O. 13 Erkânıharbiye Reisi
Halit

Elâzizdeki Alay Kumandanı İ l y a s Beyden K. O. 13 Kumandanının emrine cevaben gelen 8 Eylûl tarihli telgrafta da "Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim tehir edilmiştir. Kolordunun muvafakati olmadan, buradan, hareket etmekliğim münasip olmıya-

cağından hareket emrimin kolordudan tebliğine delâlet buyurunuz" denilmekte idi (Ves. 58).

H a l i t Beye derakap verdiğim cevap, aynen şu idi:

7/8 Eylûl 1919

"Zevatı malûmenin habaseti sabit olmuştur. Hükümeti merkeziye...... bu habasette müşterektir. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu bapta tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevketmiyecek surette, derhal emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır. Kumandanın tereddüdedeceğine ihtimal veriyorsanız, zatı âliniz tarafımızdan Elâziz ve Malatyadaki alay kumandanlarına vukubulmuş tebligatımızın icrasını bildiriniz. Lüzumu hakiki varsa, kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi deruhde etsin! Teenni zamanı geçmiştir. İcraat cevabınıza muntazırız kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Kumandanı İ l y a s Beye de, aynı tarihte, bizzat şu emri verdim: "Zevatı malûmenin hıyaneti tahakkuk etmiştir. İstanbuldaki hükümeti merkeziye dahi bunların hıyanetinde müşterektir. Kolordunuz kumandanının, bu hususta istizan etmesi ve cevap alamaması varidi hâtırdır. Binaenaleyh meselenin hallini ve teminini zatıalinizden beklerim. Cevabınıza muntazırım efendim. Malatyadaki icraatınızı mütaakıp lüzum hâsıl olursa Sıvasta, bize, iltihak edersiniz. M u s t a f a K e m a l". Şifre haricindeki imza da K. O. 3 Erkânıharbiye Reisi Z e k i Beyin idi.

Malatyada bulunan Süvari On İkinci Alay Kumandanını da 7/8 Eylûl gecesi, bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Kumandanı C e m a l Beyden vaziyet ve kuvveti hakkında malûmat aldım. Gelenlerin, beraberlerindeki müsellâh Kürtlerin "on beş yirmi kişi kadar" olduğunu ve alayın da merkezde "ancak o kadar kuvveti" bulunduğunu söyledi.

Ben kuvveti kâfi gördüm. Hattâ süvari ve topçu alayının yalnız zâbitleri kâfi gelebilirdi. Yalnız hususi vaziyet ve haleti ruhiyeyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf mükâlemesi şöyle cereyan etti:

"Ben — Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı ve Kâmuran ve Celâdet ve Ekrem Beylerin kâffesinin müdebbirane bir tertiple bu gece tevkifleriyle Sıvasa tahrikleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmaya müsait midir? Size buradan ve Harputtan muavenet yetiştirilecektir.

Cemal Bey — Valiyi de beraber mi?

Ben — Bilhassa, evet!

Cemal Bey — Arz ettiğim veçhile, vaziyet ve kuvvetim buna gayrimüsaittir. Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerin tevkifleri hakkında 13 üncü Kolordu Kumandaniyle muhabere cereyan etti. Neticesinde, şimdilik tevkifleri, vaziyetin nezaketi hasebiyle muvafık olamıyacağı hakkında emir de vürudetmiştir" dedi.

Artık, bu zatın daha ziyade üzerine varılamazdı. "Kendilerine hissettirmeksizin sıkı tarassudatta bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, istikameti hareketlerini ve ne vasıta ile hareket edeceklerini derhal bildiriniz" talimatını vermekle iktifa ettim (Ves. 59).

8 Eylûl günü Cemal Beyden şifre ile "zevatı malûmenin hâlâ orada olup olmadıklarını ve tarassut tertibatının derecei emniyetini" sordum ve "kendisine günde iki defa rapor vermesini" emrettim.

Halit Beye yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylûl 1919) aldığım cevapta, Elâzizde Alay Kumandanı İlyas Beye emir verildiği ve bu emrin sureti bildiriliyordu (Ves. 60).

Kolordu Kumandanı C e v d e t Bey dahi, İ l y a s Beyin 52 estersüvar ve iki mitralyözle 9 Eylûl sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylûl akşamı Malatyada bulunacağını bildirdi. 9 Eylûl tarihli olan bu şifresinde "muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur göreceğimi" de beyan ediyordu (Ves. 61).

9 Eylûlde, İ l y a s Bey müfrezesinden maada, Aziziyeden iki süvari bölüğü, Siverekten Malatyadaki alaya mensup bir bölük dahi Malatyaya tahrik edildi (Ves. 62, 63, 64).

Vali A l i G a l i p'in ve Bedirhanilerle, C e m i l Paşa zadenin yaptığı propaganda tesirini izale için Elâziz ve Dersim havalisi ile alâkası olduğu malûmum olan ve Kemahta bulunan H a l e t Beye (sabık mebus) 9 Eylûlde Elâzize hareket ve H a y d a r Beyle tesisi irtibat etmesini yazdım (Ves. 65). Ayın nihayetine doğru vâsıl oldu.

Van valisi bulunan H a y d a r Bey de Elâziz vilâyetini deruhde etmek üzere Erzurumdan tahrik edilmişti. H a y d a r Bey 15 inci Kolorduya mensubolup Mamahatunda bulunan bir süvari alayı ile de irtibat tesis ederek icabında bu alayı Malatya istikametine tahrik edecekti.

Otomobil ile bazı zâbitanın da Malatyaya sevk edileceğine dair bir kayıt vardı.

Filhakika, arkadaşlarımızdan, R e c e p Z ü h t ü Bey, Üçüncü Kolordu yaveri sıfatı zâhiriyesiyle benden aldığı hususi talimatla, refakatinde bazıları olduğu halde 9 Eylûlde, otomobil ile Malatyaya hareket etti. Maalesef, râkibolduğu otomobil yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangalda kırılmış ve tam zamanında Malatyaya yetişememişti Kangaldan sonra kâh araba ve kâh hayvanla gece, gündüz kat'ı mesafe ede-

rek Sıvastan hareketinin dördüncü günü badezzeval Malatyaya vâsıl olabilmişti. Recep Zühtü Beyin verdiği raporlar vaziyetin tenvirine çok hadim olmuştu.

Efendiler, 10 Eylûl günü geç vakit şu telgrafı aldık:

Zata mahsustur. Malatyadan, 10/9/1919
Hiç durmıyacaktır.

Sıvasta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinedir:

1 — 10/9/1919 saat 2 sonrada bilâvukuat Malatyaya muvasalat olunmuştur.

2 — Zevatı malûmenin kâffesi maalesef Kâhta istikametine firar ettikleri, tafşilâtın mütaakıben arz edileceği mâruzdur. Alay 15 K. İlyas

Aynı günde ve fakat, İlyas Beyin telgrafından sonra da şu telgrafı alıyoruz:

Gayet aceledir. Malatyadan, 10/9/1919

Sıvasta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1 — Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı ve hempaları olan malûm eşhas alay 15 in Elâzizden hareketini ve kendilerinin tevkif edileceklerini haber alır almaz, bugün alessabah firar etmişlerdir. Bunların Kâhtadaki Bedir Ağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri Ekrat ile burayı basmağa gelecekleri mervidir.

2 — Bunların ve Bedir Ağa aşiretinin fenalığa cüret ettikleri takdirde, takibat icrası hakkında kolordudan emir alınmış, izleri takibedilmekte ve netice ayrıca arz edilecektir.

3 — Alay 15 Kumandanı maiyetindeki kuvvetle, bugün saat 2 sonrada, Malatyaya geldikleri mâruzdur.

Süvari Alay 12 Kumandanı Binbaşı
Cemal

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf, yanyana getirilerek tetkik olunursa şayanı dikkat bazı noktaların nazara çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Kumandanı C e m a l Bey, tarafımızdan aldığı talimatı veçhile malûm eşhası sıkı ve emin bir surette tarassut altında bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Eşhası merkume 10 Eylûl günü alessabah kaçtıkları halde C e m a l Bey, bu malûmatı, ancak, İ l y a s Bey müfrezesinin muvasalatından ve İ l y a s Beyin raporundan sonra bildiriyor. C e m a l Bey firarilerin, İ l y a s Bey müfrezesinin Elâzizden hareketlerini haber aldıklarını söylüyor. Halbuki telgrafhane C e m a l Beyin tahtı tarassudunda idi.

Sonra, firarilerin Ekrat toplayıp Malatyayı basacaklarının mervi olduğunu da ilâve ediyor. Bu noktalar, süvari alay kumandanı hakkında şüphe ve tereddüdü celbetmekten hâli değildir.

Bilâhara alınan malûmattan anlaşıldı ki, A l i G a lip ve rüfekası 9 Eylûl akşamı haberdar edilmişler. A l i G a l i p geceyi uykusuz hükümet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylûlde maiyetlerinde birkaç jandarma ve müsellâh Kürt olduğu halde, hükümet dairesinde toplanıyorlar, sandık emininin odasına giriyorlar, sandığı açıyorlar, beraber almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve sandığa vaz'etmek üzere de şu senedi yazıyorlar:

"M u s t a f a K e m a l Paşa ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere ol baptaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylûl 1919: H a l i l R a m i, A l i G a l i p."

İ l y a s Bey müfrezesinin, Malatyaya yaklaşmakta olduğu anlaşıldığı bir sırada, süvari alay kumandanı, zâbitlere, mutasarrıfın evini, hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar ve telefon tellerini kesiyorlar

ve evi basıyorlar. Bu ameliyenin başladığını hisseden H a l i l Beyin ailesi, hükümet dairesine haber veriyor. Hükümette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve refikleri vaziyetten haberdar olur olmaz havf ve telâş ile her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar ve maiyetleriyle birlikte hazır bulunan atlarına binerek hemen firar ediyorlar (Ves. 66, 67).

Süvari alay kumandanının ve topçu alay kumandanının; valinin, geceyi hükümet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan ziyade valinin tevkifi mühim olduğu da meydanda idi. Binaenaleyh, malûm eşhasın firarında müsamaha olduğu muhakkaktır. En zayıf tefsire göre malûm eşhasın maiyetlerindeki beş on müsellâh jandarma ve Kürt ile müsademeden büyük fenalık çıkabileceği vehmi Malatyadakileri — endirekt — tedbirc sevk etmiş ve merkum eşhası ürküterek kaçırmayı tercih ettirmiştir, denilebilir.

10 Eylûlde İ l y a s Beye verdiğim talimatta başlıca zikrettiğim noktalar:

1 — Firarilerin süratle derdestleri;

2 — Kürtlük cereyanına asla müsait zemin bırakılmaması;

3 — Malatyada mutasarrıflığın Jandarma Kumandanı T e v f i k Bey tarafından deruhde edilmesi, münasip ve sahibi namus ve hamiyet bir zatın da Harputta makamı vilâyeti serian işgal etmesi;

4 — Malatya ve Harputtaki kuvayı hükümeti tamamen ele alarak millet ve vatan aleyhinde hiçbir icraata meydan verilmemesi;

5 — Firarilere uyanların bilâaman ve merhamet imha edileceğinin tamimi ve namuslu halkın hakikatten haberdar edilmesi;

6 — Mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye sokacak olan ecnebi askerine de mukabele olunacağının derpiş edilmesi ve tertibatı ve tedabirinin" işarından ibaret idi (Ves. 68).

Efendiler, firarilerin, etraf ve civar aşairinden birtakım Kürtleri toplıyabileceklerini ve hattâ Maraşta bulunan ecnebi kuvvetlerinden temini istifade edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lâzımdı. Onun için alınmış olan tertibatı ve bu işe hasredilmiş olan kuvvetleri takviye etmek icabediyordu. Bu maksatla Sıvastan, daha bir estersüvar müfreze 9 Eylûl akşamı Malatyaya sevk edildiği gibi Üçüncü Kolordu mümkün olduğu kadar, kuvvetlerini cenuba indirecek, On Üçüncü Kolordu takip keyfiyetini temin edecek ve hainlere kıpırdıyacak bir fırsat vermemek için âzami tesiri göstermek lüzumuna binaen Mamahatundaki süvari alayı da Harput istikametine tahrik olunacaktı. Bu hususta 3 üncü, 13 üncü ve 15 inci Kolordu Kumandanlarına icabı gibi tebligat ve temenniyatta bulunuldu (Ves. 69).

Efendiler, verdiğimiz direktifler dairesinde firarileri takibettirirken, bir taraftan da, elimize geçen bazı vesaikı gözden geçirelim. Bu vesaik, hâdiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve hükümeti merkeziyenin redaetini her türlü izahattan, daha mükemmel bir surette tebarüz ettireceğini zannettiğimden aynen mütalâaları zait addolunmaz fikrindeyim.

Evvelâ, Dahiliye Nazırı Âdil Beyle Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşanın müşterek imzalariyle, Elâziz Valisi Ali Galip Beye verilen 3 Eylûl 1919 tarihli talimatnameyi okuyalım!

Bunu mütaakıp, Dahiliye Nazırının, sevk olunacak kuvvet ve sarf olunacak para miktarı hakkında Babıaliden çektiği telgrafını görürüz;

Deraliye
906
Bizzat halledilecektir

Elâziz Valisi G a l i p Beyefendiye

C: 2 Eylûl 1919 numara iki:

Arz olunmuştur. İradei seniyesi bugün sâdır olacaktır. Binaenaleyh kesbi katiyet etmiştir. Talimat şudur: Malûmunuz olduğu veçhile Erzurumda Kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplananların ne de ittihaz ettikleri kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller memleketçe birtakım kıylükali muciboluyor. Avrupaya ise pek mübalâğa ile aksettirilmekte oluyor. Binaenalâzalik pek fena suitesirat hâsıl etmekte oluyor, ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde mücerret bu mübalâğat ve suitesirattan endişeye düşen İngilizlerin ahiren Samsuna epeyce bir kuvvet çıkaracakları istidlâl olunuyor. Hükümetin, umum sırasında tarafınıza da icra ettiği tebligatı malûmeye mugayir hareketine devam etmekte olursa çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sıvasa ve oradan daha ilerliyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali bait değildir. Bu ise, memleketin menafiine bittabi münafidir. Erzurumda toplanan eşhası malûmenin kariben Sıvasta içtima ederek yine bir kongre akdetmek istemekte oldukları muhaberatı vakıadan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmıyacağı hükümetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupaya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icabediyor. Bunun için de evvelbeevvel Sıvasta hükümetin itimadı tanımına mazhar ve selâmeti memlekete muvafık olan tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Zatı vâlâlarını anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sıvasta kongre akdetmek istemekte olan birkaç kişiye mümanaat etmek o kadar güç bir şey değil ise de erkân ve ümera ve zâbitan ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükümetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar tas'ip ve eşhası malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecekleri nazarı dikkate alınarak şayanı itimat bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temini muvaffakıyet için münasip görülmektedir. Binaberin evvelce yazdığım veçhile oralardaki Kürt-

lerden itimadedilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sıvasa hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvüsul vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları cüzi olmakla beraber hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmıyacağı cihetle derhal tesisi nüfuz ederek içtimaa meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen derdest edip mahfuzen İstanbula gönderebileceğiniz derkârdır. Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidarı hükümet, dahilde sergüzeştcuyane harekâtta bulunanları yıldırarak bu gibi harekâtı gayrimarziyenin vukuuna mâni olacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsnü tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfı nazar etmeleri için hükümetçe bir memseki kaviye müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sıvas muteberanı ahalisinden bazılarından mevsukan tahkik olunduğu veçhile ahali bu politikacıların tahrikâtından, para toplamak için vâkı olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükümete her suretle müzaherete hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından sureti mahsusada muavenet olunacağı ihbar edilmektedir. Bu suretle kâfi ve hükümete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun kemali sühuletle ve muvaffakıyetle tatbikı mücerret derecei nihayede iltizamı mektumiyete vâbestedir. Sıvasa memuriyetinizden hattâ o cihetlere gideceğinizden efradı ailenizden en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sıvasa girinciye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Bu, muvaffakıyetin üssülesasıdır. Bu cihetle şimdilik herhalde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on gün duracağınızı efradı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sıvasa bağteten vâsıl olmaya gayret eylemelisiniz. Oraya vusulünüzde âtide münderiç telgrafnameyi icabedenlere bittebliğ, vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir taraftan da makina başında Nezarete işarı keyfiyet etmelisiniz. Bu suretle vaziyet malûm olur olmaz size yine makina başında tarafımdan icabı hale göre tebligatı lâzime icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sıvasa celbedebilir-

siniz. Şu kadar ki elyevm orada bulunan R e ş i t Paşanın valilikten azlolunduğu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarünileyh tarafından Nezarete müracaat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan kimselerin Sıvasta kariben birleşmek istedikleri işaratı vakıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika geçirilmiyerek bir an evvel hareket ve bir saat evvel muvasalata gayret etmeniz de maslahaten ehem ve elzemdir. Şu esbap ve mülâhazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizin işarı muktazidir. Sıvasta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur: Zatıalilerinin Sıvas vali ve kumandanlığına tâyinleri Meclisi Vükelâ karariyle bilistizan şerefsâdır olan iradei seniyei hazreti padişahi iktizasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sıvastaki memurini mülkiye ve askeriyeden icabedenlerine bilirae vali ve kumandanlığı deruhde ederek ifayı vazifeye mübaşeret ve hemen işarı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

3/9/1919

Dahiliye Nazırı *Âdil* — Harbiye Nazırı *Süleyman Şefik*

Gayet müstaceldir — Babıaliden, 6 Eylûl 1919

Malatyada Elâziz Valisi G a l i p Beyefendiye

C: 6 Eylûl 1919.

Eşkıya takibi için sevk olunacak kuvvet masarifinin jandarma tahsisatına mahsuben malsandığından tesviyesi zaruridir. Kaç kuruş sarf olunacağının ve sevk edilecek kuvvetin miktariyle yevmi hareketin serian işarı.

Nazır
Âdil

Dahiliye Nazırı üç gün sonra da A l i G a l i p'in bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgrafı veriyor:

Müstaceldir. Deraliye, 9/9/1919

Malatyada Elâziz Valisi Beyefendiye

C: 8 Eylûl 1919. Numara iki:

Sıvasta şayanı itimat vasıta olmadığı cihetle malûmatı kâfiye.......... alınmamakta ise de ora ahalisinden, burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan malûmatı umumiyeye nazaran evvelâ, ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen asker ekallikalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar eşhası malûme ile kumandan ve zâbitandan bazılarıdır. Bunlar, işe millî bir şekil vererek maksatlarını tervicettirmeye çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğu cihetle istediğiniz malûmatı daha sühuletle istihsal edebilirsiniz. Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri cihetle bir gün evvel azimetiniz daha ziyade kesbi ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakıyeti o nispette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarlariyle vakti hareketinizin bir gün evvel tâyin ve işarına muntazırım.

Nazır
Âdil

Ali Galip Bey, cevaben, Malatyadan son olarak şu telgrafı veriyor:

Gayet müstacel ve mahremdir.
Bizzat halledilecektir.

Dahiliye Nezaretine

Şehrihalin on dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkıyanın takip ve derdesti için Malatyadan hareket edecek veçhile tedabiri muktaziye icra edilmiştir. Biavnihi tealâ müsademede neticeten muvaffakıyet olduğuna itimat buyurulsun. Yalnız işaratın cevapları ve muktaziyatı tehir buyurulmamalıdır.

9/9/1919 Elâziz Valisi
Ali Galip

Bu telgraftan, 9/10 Eylûl gecesini hükümet dairesinde, heyecanlar içinde sabaha kadar uykusuz ge-

çiren A l i G a l i p'in, 9 Eylûl 1919 günü henüz kahramanlığının üzerinde ve biavnihitaalâ müsademede muvaffakıyetten pür ümit olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, vaka ve bu vesaikten haberdar edilen rüesayı memurini mülkiyeden, Dahiliye Nazırı d i l Beye ve kumandanlardan da Harbiye Nazırı S ü l e y m a n Ş e f i k Paşaya ademi itimadı mutazammın telgrafnameler keşidesi muvafık olacağı düşünüldü. Umumun nazarı dikkati celbolundu.

Sıvas Valisi R e ş i t Paşanın telgrafına cevap veren d i l Beyin şu sözleri ne kadar hayret ve istiğraba sezadır. d i l Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerle bitiriyordu: ". . . . Elbette iradei seniyei cenabı hilâfetpenahi hükmü âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz!" (Ves. 70).

Efendiler, bittesadüf bu muhabere esnasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım; şu telgrafı tesvit edip çekilmek üzere memura verdim:

11/10/1919

Dahiliye Nazırı Ā d i l Beye

Milleti, padişahına mâruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. G a l i p Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister N o w i l gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin âkıbetini öğrendiğiniz zaman kendi âkıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bilcümle kumandanlar da, icabı gibi müracaatlarda bulundular.

12 Eylûle kadar aldığımız raporlardan firarilerin, 10/11 Eylûl gecesini Rıkada geçirdikleri ve 11/12 Eylûl gecesini de, Rıkanın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu (Ves. 71). Bu malûmat, 20 nci, 15 inci ve 13 üncü Kolordu Kumandanlarına bildirildi (Ves. 72.)

11 Eylûlde ve 11/12 Eylûlde Malatya ile telgraf başında vukubulan muhaberat, henüz Malatyada, evamir ve talimatı katiye almış olan zevatın zihinlerinde teşevvüşe delâlet edecek mahiyette idi.

Elâzizden gelen Alay Kumandanı İ l y a s Bey, "Mutasarrıf beyin gönderdiği bir âdemi mahsus tarafından, Vali A l i G a l i p ve Mutasarrıf H a l i l Beylerin bazı şeraitle mevkilerine avdet etmek istedikleri" ifade edilmiş. Binaenaleyh "selâmeti memleket namına bunların bu suretle vâkı olan tekliflerini kabul etmek muvafık olup olmadığı hakkındaki emrinizin intizarında bulunduğumuz mâruzdur" demekte idi [11 Eylûl] (Ves. 73).

Bunu takiben, 11/12 Eylûl gecesi de, yine telgraf başına gelen Süvari Alay Kumandanı C e m a l ve Mutasarrıf Vekili T e v f i k ve Topçu Alay Kumandanı M ü n i r ve Jandarma Yüzbaşısı F a r u k ve Baytar Binbaşısı M e h m e t ve Elâzizden gelen Alay Kumandanı İ l y a s Beyler namına İ l y a s Bey şunları yazdırdı:

Malatyadan İ l y a s Bey: — Şimdi şayanı itimadolan Jandarma Yüzbaşısı F a r u k Beyden alınan malûmat berveçhizirdir:

F a r u k Bey Kâhta ve civarında takipte idi. Malatyaya beş saat mesafede Rıka karyesinde Kürtlerin

içtima eylediklerini ve elyevm mutasarrıfla rüfekasının orada bulunduğunu, Sivereğe kadar olan aşairin peyderpey mahalli mezkûra gelmekte oldukları ve Dersim aşairine varıncıya kadar Kürtlük namına davet edildiği, mutasarrıfın fikri, evvelâ Malatyaya hücum ve kâmilen yağma edildikten sonra bütün kuvvetle Sıvas istikametine yürüyeceklerini, Malatyada bulunan Türkleri katil ve tardedeceklerini ve Dersimlilerin de aynı zamanda Harputa yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatyadan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir zül ve hakaret imiş gibi telâkki olunuyormuş. Vali, bu yağma ve katli nüfusa taraftar ve razı olmadığını, fakat mutasarrıfın fikrine de mâni olamıyacağını bildirmiştir. Malatyaya harben girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısı da Urfada bulunan İngiliz fırkasının harekete âmade olduğunu bildirmiş ise de Hacı B e d i r Ağa da bunu kabul etmediği ve aşairin Malatyanın Kürdistan ve Malatyada Kürt bayrağı çekilmesine ısrar eyledikleri dün akşam vali Malatyaya avdet etmek istemiş ise de bırakmadıkları mübalâğadan âri olarak arz olunur. Şartları zirdedir:

1 — Valinin yerine avdeti;

2 — Mutasarrıfın kemakân yerinde kalması;

3 — Elâzizden gelen askerin iadesi;

4 — Valinin yüz müsellâh Kürtle Malatyaya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sıvas istikametine yürümesi;

5 — Aşairden alınan yedi tüfek, bir rövelverin iadesi;

6 — Berveçhibâlâ mâruzatıma iradeleri.

İ l y a s Beye şunu yazdım:

11/12 Eylûl 1919

Malatyada İ l y a s Beyefendiye

1 — Verdiğiniz malûmat heyetimizce nazarı dikkate alındı. Zatıalinize şerait dermeyan eden kimlerdir? Bittabi böyle bir münasebete girişmek katiyen doğru değildir. Hıyanetleri tahakkuk eden vali, mutasarrıf ve hempalarının derdestleri ve tahrik etmeye çalıştıkları bazı gafil kimseleri irşadetmek mevzuubahistir. Bunun için kemali şiddetle mukabele etmek lâzımdır. 13 üncü ve 15 inci ve 3 üncü kolordu kumandanları, bu dakikada telgraf başında müştereken ittihaz olunacak tedabiri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan kuvvetler her taraftan tahrik olunmuştur. Sükûnet ve ciddiyetle oraca icabeden tedabirin tarafı âlinizden ittihaz edilmiş bulunduğuna emniyetimiz berkemaldir. O mıntakada bulunan bilcümle telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili T e v f i k Bey biraderimizin hükümet kuvvetini ve nüfuzunu âzami surette göstermesi nazarı dikkatte tutulmalıdır.

2 — Bu anda bütün Anadolu merakizinden zatı şahaneye hıyaneti vakıa arz edilmektedir. Oraca da aynı suretle hareket olunmalıdır.

3 — İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de, içtimaa muvaffak olsalar bile kuvvei askeriye karşısında ne dereceye kadar muvaffak olacaklarını takdir buyurursunuz.

4 — B e d i r Ağayı ve Keven aşireti rüesasını ve bu harekâtı hainaneye muhalif olan rüesayı tarafınıza celbe tevessül buyurulması münasip olur.

5 — Hısnımansurdan hareket eden süvari bölüğiyle Siverek ve Diyarbekirden hareket eden birer taburla irtibatınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede mevcut Kongre Heyeti namına
Mustafa Kemal

Gerçi, kongre hali içtimada ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat kuvvei maneviyeyi takviye için Kongre Heyetinin alâkasını göstermeği muvafık gördüğüm gibi imza olarak yalnız "Kongre Heyeti" diye de aynı mealde ayrıca bir telgraf da yazdım (Ves. 74).

Bu telgrafıma zeyil olarak, Urfada, Ayıntapta, Maraşta bulunan ve cüzi olan ecnebi kuvvetlerini bildirerek "size bir ecnebi fırkasından bahsedenlerin beyanatı, vatan ve millet hainlerinin yalanını naklederek maneviyatınızı kırmak alçaklığından..." dır dedim (Ves. 75).

İ l y a s Bey işaratıma verdiği cevapta "taarruz halinde mukavemeti şedide ibrazı sureti katiyede kararlaştırılmıştır" dedikten sonra, "eldeki kuvvet, Malatyayı uzun müddet bir Kürt taarruzuna karşı müdafaaya kâfi değildir. Bunun için sürati mümkine ile kuvayi muavine sevkına delâlet buyurulması tekiden müsterhamdır" dedi (Ves. 76).

İ l y a s Beye, icabında bir şey tebliğ edilebilmek için, telgrafhanede bir zâbit bırakarak, mühim olan işinin başına gitmesini rica ettim (Ves. 77).

İ l y a s Beyden 12 Eylûlde keşide olunan bir telgrafnameyi, muhtelif noktai nazarlardan zâbitlerimiz ve memurlarımız için şayanı istifade olacağı mülâhazasiyle aynen arz edeceğim:

Malatyada, 12/9/1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Halepteki İngiliz ordusuna mensup miralay rütbesinde Mösyö P. P e e l isminde bir İngiliz zâbiti bugün 12/9/1919 zevalinde Malatyaya gelmiştir. Maksadı Malatya, Harput ve Diyarbekir mıntakalarında eşraf ve memurini mülkiye ve askeriye ile görüşmek olduğunu; firari Mister N o w i l'in vazifei memuriyeti hakkında ademi malûmat beyan etti ve bu hususta İngiliz Hükümetinin katiyen malûmatı olmadığını ve böyle bir propagandacı zâbitin buralarda gezmesini kabul edemiyeceğini ve aşair içerisinden derhal buraya celbi için kendisine emir vereceğini söyledi. Eğer maksadı hainane ile buralarda gezdiğine kanaat hâsıl ederse mevkufen Halebe sevk edeceğini ilâve etti ve Vali G a l i p Beyin de kendisiyle görüşmek üzere hayatının muhafazası hususunda kendisine teminat vererek buraya davet

etmesini talebetti. Bu hususta mafevk makamdan mumaileyhin buraya gelebileceği hakkında emir almadan buraya gelmesinin mümkün olamıyacağını ve bu hususta makamata müracaat edeceğimi de söyledim. Bu muvafakat emrinin sürati tebliğine delâletimi rica etti. Kendisi mutemedi âlii siyasi namiyle yâd edilirmiş. Hükümeti merkeziye kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün ikametten sonra Harputa gidecekmiş. Vesikası yoktur. Kendisi muhterem bir misafir olduğu ve hakkında ihtiramatı mahsusa yapılacağı söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu zatın Harputa doğru seyahat yapmasına müsaade edelim mi? İşarı. Sıvastan iki zâbitin şimdi geldiği mâruzdur.

Alay 15 Kumandanı
İlyas

Bu telgraf muhteviyatında mevzuubahis hususat hakkında tarzı hareketi müş'ir noktai nazarlarımız, şu suretle kısaca bildirildi:

Tel — Sıvas, 12/9/1919
Gayet aceledir.

Malatyada On Beşinci Alay Kumandanlığına

C: 12/9/1919:

1 — Kim olursa olsun vesikasız bir ecnebi zâbitinin memaliki Osmaniye dahilinde işi yoktur. Kendisine kemali nezaketle fakat askerce katî bir surette keyfiyeti iblâğ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncıya kadar da eşraf ve memurin ile hiçbir siyasi temasa gelmemesi için yanına muktedir, müdrik bir zâbit terfik ediniz.

2 — Firari valinin hıyaneti vataniye ile müttehem olduğunu, ele geçince derdest ile kanunun pençei adaletine teslim edileceğini, bu bapta başka türlü bir şey yapmak imkânı olmadığını ayrıca izah edersiniz efendim.

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tedabir ve tertibat ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin iğfale çalıştıkları aşair dağılmış, naümit kalan Ali Galip evvelâ Urfaya ve oradan

Halebe firar etmiştir. Mister N o w i l de nezaret tahtında müreffehen Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle firar eylemişlerdir. Bu safahatı, daha ziyade izahta bir fayda görmüyorum. Bu hususata dair beyanatıma lâhika olarak intişar edecek olan vesaikın mütalâasından hal ve âti için şayanı intibah noktalar istihracolunacağını ümit ederim (Ves. 78, 79, 80, 81).

* *
*

ıyanetin müşerek müteşebbislerinden Ferit Paşa Kabinesine taarruz

Efendiler, A l i G a l i p teşebbüsünün, padişahın ve F e r i t Paşa hükümetinin ve ecanibin müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arz ettiğim vesaika muttali olduktan sonra, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannederim. Bu hıyanetin, müşterek müteşebbislerine karşı, alınması lâzım gelen vaziyet sarihtir. Ancak mukabil teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan sarfı nazar etmek, o günün icabatı olmakla beraber teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere tevcihten içtinaben bir noktada temerküz ettirmek, muvafıkı ihtiyat idi. Biz de, hedefi taarruz olarak yalnız F e r i t Paşa Kabinesini tesbit ettik ve padişahın zimethal olduğunu bilmemezlikten geldik. F e r i t Paşa Kabinesinin, padişahı hakayikten haberdar etmeyip iğfal etmekte olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyetten agâh olduğu takdirde derhal kendisini iğfal edenlere lâyık oldukları muameleyi tatbik edeceğine emniyetimiz olduğunu ileri sürdük ve hükümetin sabit olan cinayeti üzerine kendisine itimadın insilâbı tabiî olduğundan hakikati hali yalnız ve ancak doğrudan doğruya padişaha arz etmekle vaziyetin ıslahı mümkün olacağını teşebbüsatımız, için noktai azimet addettik. Bu mülâhazaya binaen; Eylûlün on birinci günü, padişaha hitaben bir

telgrafname hazırlandı; bu telgrafnamede tahmin buyuracağınız veçhile zamanın icabı olan birçok suri elfaz içinde "hükümetin bilmuharebe kongreyi basmak suretiyle beynelislâm sefki dimaya tasaddi ettiğinden, Kürdistanı ayaklandırmak suretiyle vatanı parçalatmak plânını para mukabilinde taahhüdetmiş oldukları vesaik ile tahakkuk ettiğinden, hükümetin bu bapta vasıtai icraiyesi olanların hâsiren firara icbar edildiği, derdestleri halinde kanunun pençei icraatına tevdi olunacakları ve bu cinayetleri tertip ve Dahiliye ve Harbiye nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren hükümeti merkeziyeye, milletin itimat ve emniyetinin münseliboldugu zikredildikten sonra, namuslu zevattan mürekkep bir heyeti cedidei hükümetin teşkili ile bu casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraatı seriai âdilânenin icrası talep ve bir heyeti âdilei hükümetin teessüsüne kadar merkezi hükümetle bir veçhile muhabere ve münasebette bulunmamıya karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamıyacağını, zatı vakaya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanları arza mecbur olduk" deniliyordu (Ves. 82).

İşte bu telgrafname suretinin umum kolordularca İstanbula çekilmesi münasip düşünüldü. 11 Eylûl günü telgraf başında kolordu kumandanlarına şu servisi verdim:

"Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3 üncü, 15 inci, 20 nci, 13 ve 12 nci kolordu kumandanlarının müşterek imzasiyle çekilmesini münasip görüyoruz. Mütalâa ettikten sonra diğer kumandanlarla aynı zamanda çekmek için intizar buyurunuz."

Suret

Makamı Sadareti Uzmaya

"Şimdi, doğrudan doğruya başkumandanı akdesimiz, halifei zişanımız efendimize mâruzatı mühimmede bulunmak mec-

buriyetindeyiz. Hail ika edilmemesini rica eder, aksi takdirde tevellüdedecek netayici vahimenin mesuliyetinin sırf zatı fahimanelerine raci kalacağını arz ederiz. K. O. 12, K. O. 13, K. O. 20, K. O. 15, K. O. 3."

Vukubulacak mâruzatı mühimme, arz etmiş olduğum veçhile padişaha yazılan telgrafname muhteviyatından ibaret idi.

Eylûlün 11 inci günü, bilhassa 12/13 üncü gecesi her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek mukarrer olduğu veçhile İstanbul ile muhabereye çalışıyordu. Fakat sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, sadrazamın telgrafları alıp cevap vermesi için tazyikatta bulunuyorduk. İstanbul merkezi telgraf memurlariyle vukubulan uzun çekişmelerden sonra bir telgraf memuru şu servisi verdi:

"Sadrazam Paşaya yazılan ifade telefonla söylenildi. Alınan cevapta: Telgrafname münderıcatı Sadrazam Paşa Hazretlerine arz olundu. Vukubulacak mâruzatları usulü dairesinde telgrafla arz olunmalıdır. Telgrafnameler de usulü dairesinde takdim edilir, buyurduklarını müdür bey söylüyor efendim" (Ves. 83).

Bunun üzerine nısfılleylden sonra saat 4 te şu telgraf Sıvas telgrafhanesine gönderildi:

11/12/1919

Sadrazam Ferit Paşaya

Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını pâyimal ve zatı hazreti padişahinin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zatı hümayuna arz etmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık

kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti katiyede alâka ve irtibatını katedecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zâbitanı marifetiyle itilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.

Umumi Kongre Heyeti

Sıvas Telgraf Müdiriyetine de aynı zamanda, telefonla şu emir verildi:

"Kongremizden müntehap bir heyetle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya mabeyni hümayuna keşidesine İstanbulca mümanaat olunduğu bildiriliyor. Bir saat zarfında telgrafın keşidesine muvafakat olunmadığı takdirde İstanbulla bütün Anadolu telgraf muhaberatını kat'a mecbur olacağımızı mafevkınıza bildiriniz."

Umumi Kongre Heyeti

Kolordu kumandanlarına da âtideki umumi tebliğ yapıldı:

Sıvastan, 11/12.9.1919

K. O. 20 Kumandanlığına
K. O. 15 Kumandanlığına
K. O. 13 Kumandanlığına
K. O. 3 Kumandanlığına

Kongrenin atebei mülûkâneye olan mâruzatına Dersaadette Telgraf Başmüdiriyetince mümanaat edilmiştir. Bir saat mühlet zarfında mabeyni hümayuna yol verilmezse tekmil Anadolunun Dersaadetle muhaberei telgrafiyesi kestirileceği cevaben mezkûr müdiriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu matlabı meşruuna cevabı muvafakat alınmadığından ânı tebliğden itibaren Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezleriyle Sinopta telgraf muhaberatının tatili, yani kongrenin işaratından maada hiçbir telgraf Dersaadete geçirilmemesi ve Dersaadetten kabul olunmaması ve Garbî Anadolu ile muhaberemize mâni olmıyacaksa Geyve Boğazı cihetindeki hattın dahi tutulması veya muvakkaten kat'ı ve icraat neticesinin işarı rica olunur.

Bu talimata mümanaat edecek telgraf memurları mahal-

lerinde derhal divanıharbe verilerek haklarında en ağır ceza tatbik olunacaktır. Işbu tebligatın infazı 20 nci, 15 inci, 13 ve 3 üncü Kolordu Kumandanlıklarından rica edilmiştir. Vusulünün işar buyurulması.

Sıvasta Umumi Kongre Heyeti

Bu telgraf muhteviyatı, mütaakıp telgraflarla ikmal edildi (Ves. 84, 85).

11/12 Eylûl gecesi yapılmış olan umumi tebliğe zeyil olarak da şu ricada bulunuldu:

Bu gece netice elde edilinciye kadar bütün kumandanlar ve rüesayı memurini mülkiye ve alâkadar heyetlerin telgrafhaneleri terk etmemeleri rica olunur.

Umumi Kongre Heyeti

Telgrafhanelere de şu ihtarda bulunuldu:

Lâhikadır: Bu tebligatın icra olunduğu haberi Kongre Heyetince malûm olduktan sonra aynı veçhile beynimizde muhaberata devam olunacağından telgrafhanelerde adam bulundurulması mercudur.

Kongre Heyeti

tanbuldaki hükûmetle münasebeti kesmek kararı

İstanbulun, verilen bir saat mühlet zarfında saraya yol vermiyeceği anlaşılıyordu. Binaenaleyh 12 Eylûl 1919 günü umum kumandanlara ve vilâyata şu tebliği umumi yapıldı:

Bir saate kadar, sureti âtide münderiç telgrafname Umumi Kongre Heyeti tarafından sadrazama çekilecektir. Binaenaleyh siz de hemen bu esas ve mealde birer telgrafname keşide ediniz ve hemen bildiriniz efendim.

Umumi Kongre Heyeti

Saat beşte Sadrazama berayi malûmat kaydiyle verilen ve aynı zamanda bilûmum kumandanlara ve vilâyata vukubulan tebligat şundan ibaret idi:

1 — Hükümet, milletin sevgili padişahına olan mâruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüdeylediğinden millet de meşru bir heyeti hü-

kümet resikâra geçinciye kadar hükümeti merkeziye ile münasebatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurini mülkiye, askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sıvasta Umumi Kongre Heyetine bildirecektir.

2 — İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayi memurini mülkiyeye verilmiştir.

12/9/1919 *Umumi Kongre Heyeti*

Mebusan intihabı ile iştigale başlanması

Efendiler, ayın on ikinci günü hükümeti merkeziye ile umumiyetle muhabere ve irtibat katedildi. Bazı müstesna mahaller ve bu mahallerle olan münakaşatımızı ayrıca izah edeceğim. Ondan evvel müsaade buyurursanız daha mühim telâkki edilmesi lâzım gelen bir mesele hakkında arzı malûmat edeyim; malûmu âlileridir ki, F e r i t Paşa hükümeti mebusan intihabı için sureta bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolunun İstanbulla kat'ı irtibat ettiği 12 Eylûl gününe kadar, bu emir tatbik olunmamıştı. Son vaziyet üzerine en mühim meselenin mebusan intihabını tâcilen temin etmek olacağını takdir buyurursunuz. Binaenaleyh 13 Eylûlde derhal bu hususla da iştigale başlanıldı (Ves. 86). Uzun tafsilât vermektense zikrettiğim tarihte verilen ilk umumi talimatı aynen nazarı ıttılaınıza vaz'etmeyi daha faydalı addederim. Tebligat şudur:

Tel 13/9/1919

Balıkesirde K. O. 14, Konyada K. O. 12, Diyarbekirde K. O. 13, Erzurumda K. O. 15, Ankarada K. O. 20, Bursada Fırka 17, Çinede Fırka 58, Bandırmada Fırka 61 Kumandanlıklarına ve Fırka 61 vasıtasiyle Edirnede K. O. 1, Niğdede Fırka 11 Kumandanlıklarına, Vilâyetlere, Müstakil Sancaklara, Belediyelere.

(Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyelerine)

Hükümeti merkeziyenin ittihaz ve takibetmekte olduğu mesleki irticakâraneye ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhataratı azîmesine karşı müdafaai hukuk ve muhafazai mevcudiyet için Meclisi Millînin intihap ve inikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir.

Hükümeti merkeziye milleti iğfal ile mebusan intihabatını aylarca icra etmemiş olduğu gibi son zamanda verdiği intihap emrini de türlü esbap ile tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşanın, Torosun ötesindeki vilâyatımızdan feragat ettiği Sulh Konferansına verdiği nota ile sabit ve Aydın vilâyetinde Yunanlılarla tahdidi hududa teşebbüsü oradaki işgali, emrivaki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksamı meşgulei sairei memleket için de bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetiyle mülk ve milleti inkısama uğratacağı kaviyyen melhuz ve Meclisi Millînin inikadından evvel sulhnameyi imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu memul bulunmuş olduğundan Umumi Kongre, orduyu ve milleti intibaha davetle berveçhiati hususatın sürati icrasını mesaili hayatiyei milliyeden ad ve beyan eyler:

Evvelâ — İntihabat hazırlıklarının mer'i kanundaki en asgari müddet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri faaliyeti tamme ile çalışmalıdır.

Saniyen — Sancaklardan çıkarılacak mebusların miktarı nüfusuna nazaran adedi hemen tesbit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilâhare bilmuhabere hallolunacaktır.

Salisen — Gerek intihap hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucibi teahhur esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir teahhura meydan verilmiyerek asgari müddet zarfında intihabatın intacı.

İşbu kararı mıntakanızdaki bilcümle Belediye ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine tebliğ ve icabının sürati ifasına muavenet buyurmanız rica olunur.

Heyeti Temsiliye

[M]emleketi mer[ke]siz bırakmamak için

Ferit Paşa hükümeti, taannüdünde devam ediyordu. Malûm olduğu veçhile düşünceye kadar devam etti. Memleketi gün-

lerce mercisiz bırakmak elbette pek büyük mahzurları dai olurdu. Bu sebebe binaen, evvelâ mütalâa sormak üzere ve mütaakıben bazı itirazata bakmaksızın emir tarzında tebliğ ettiğimiz mukarreratı Eylûlün 13/14 gecesi şu suretle tesbit ve tesvidetmiştim:

Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret berveçhiati mâruzdur: Bu baptaki noktai nazar ve mütalâai âlileri alındıktan sonra heyeti umumiyece tezekkür olunarak mevkii tatbika konacaktır. 15/9/1919 zevaline kadar işarına muntazırız efendim.

Amali milliyeyi bir sureti hainanede tevil ve tefsir ile teşebbüsat ve harekâtı milliyemizi gayrimeşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakati ebediyesini bütün vesaiti meşrua ve kanuniye ile teyide müsaraat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir seddi hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyliyen hükümeti merkeziye ile kat'ı münasebat ıztırarında kalan Umumi Kongre Heyeti, berveçhizir mukarreratı zatıalilerine tebliği vazife addeyler:

1 — Namı namii hazreti padişahiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır. Bilâtefrikı cinsü mezhep ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulacaktır.

2 — Memurını hükümetin vazifei mevdualarını milletin âmali meşruasına tevfikan icra eylemeleri tabiîdir. Maahaza ifayı vazifeden istinkâf eyliyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayı vazifede âmal ve cereyanı millî hilâfında hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmeti din ve millet namına bir sureti şedide tecziyeleri katidir.

4 — Memurini müstafiye ve ahaliden her kim olursa olsun mukarreratı milliyeye muhalif harekât ve telkinatı mefsedetkâranede bulunanlar dahi şediden duçarı mücazat olacaklardır.

5 — Mülkü milletin selâmet ve saadeti, adlü hakkaniyet, dahili memlekette emnü asayişin teminiyle kabildir. Bu bapta icabeden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlariyle vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazardır.

6 — Milletin mâruzatı zatı şahaneye arz ve iblâğa muvaffak olunup da emnü itimadı millîyi haiz bir hükümeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sıvasta Umumi Kongre Heyeti Temsiliyesi olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilâtı millîye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.

Mustafa Kemal

* *
*

Yapılan itiraz ve tenkitler

Efendiler, bu son arz ettiğim tebligatımız üzerine, kısmen hafif ve fakat kısmen de oldukça şedit itirazlara, mukavemetlere ve hattâ mukabil teşebbüslere ve tehditlere mâruz kaldık. İtirazat ve tenkidat, yalnız son tebliğimiz ahkâmına münhasır kalmadı. Bu münasebetle daha başka noktalara da şümul peyda etti. Bu hususta heyeti aliyenize bir fikri mahsus vermiş olmak için, bu yolda cereyan etmiş olan muhaberattan bazılarını kısaca arz etmekliğime müsaadenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesinin 14 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: "Mukarreratın tatbikından evvel, hükümeti merkeziyeye kırk sekiz saat mühlet itasının muvafık olacağı umumca karargir olmuştur" tarzında zararsız bir mütalâa serdolunuyordu (Ves. 87).

Diyabekirden 13 üncü Kolordu Kumandanı C e v d e t Bey, 14 Eylûl 1919 tarihli uzun şifresinde: "Merkezi hükümetle büsbütün kat'ı alâka edilerek mercii muhaberat Kongre Heyeti Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasi bir maksat takibedenler bu hareketi hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek efkârı tağlit edeceklerdir". "Bu vaziyet devam ederse memur ve askerin maaşatı ve iaşe masarifatı için memba ve tedbir

düşünüldü mü?". "Hükümeti merkeziye İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve mesaiye rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükümet teşkiline imkân yoktur. İngilizler, hükümetin muvafakatiyle vâsi mikyasta bir işgal plânı tatbik ederse yeni baştan İngilizlerle muharebeye girişmeye taraftar mısınız? ve girişildiği takdirde muvaffakıyetten ne dereceye kadar eminsiniz? Bu hareketi musırrane vatanın menafiine muvafık mıdır?" (Ves. 88) tarzında birtakım mütalâat ve sualleri ihtiva ediyordu.

Erzurum Heyeti Merkeziyesinin 15 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: Talimatnamemizin altıncı maddesinin (yani Heyeti Temsiliyenin merciiyetine ait) nizamnamemizle tevfik edilmek üzere heyeti merkeziyelerden muvafakat istihsali icabeder" denilmekte idi.

Malatyada Kumandan İlyas Beyin 15 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: "Elâziz vilâyeti halkının, kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece tenvirlerine değin bu hususun tehir edilmesi tensip buyurulursa muvafık bulduğumu arz eylerim" mütalâası dermeyan ediliyordu (Ves. 89).

İçinde bulunduğumuz Sıvasın Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi de uzun bir raporunda: "Tebliğ buyurulan mevaddın heyeti mecmuasından memlekette bir idarei muvakkate ilân edileceği anlaşılmaktadır" maddesiyle başladıktan sonra "bunun, cemiyet nizamnamesinin maddei mahsusasına ve hiçbir maddesine istinadetmek imkânı görülememekte olduğu hakkında" nazarı dikkatimiz celbediliyor ve "zatı şahaneye iblâğı mâruzat edebilecek vesaili kemali sükûn ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayı" tavsiye ediyordu (Ves. 90).

Heyeti Temsiliye âzamızdan bulunup mütaaddit davet ve ricalarımıza rağmen bize refakat etmiyen, Sı-

vas Kongresinde bulunmamak için mazeretler icat eden S e r v e t Beyin "Esselâmü aleyküm" hitabı dindaranesiyle başlıyan 15 Eylûl 1919 tarihinde Trabzondan keşide ettiği açık telgrafnamesinde: "Sıvas Kongresi beyannamesini ve bilâhara tebligatınızı aldık. Cevaben bildirdiğimiz mütalâat K â z ı m Paşa Hazretlerince görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür"... "Evvelâ Sıvas Kongresi, umumi kongre şekline girmiş ve bir Heyeti Temsiliye vücuda getirmiş olduğu anlaşılıyor, ki bu cihet mukarreratımıza münafidir"... "Sıvas Kongresi, Heyeti Temsiliyemiz meyanına âza intihabına salâhiyettar olamıyacaktı"... "Hükûmeti merkeziye ile kat'ı muhaberat bir emrivaki oldu"... "Heyeti Temsiliyenin merciiyeti meselesi efkârı umumiye nazarında pek nahoş tesirler yapacaktır. Bu cihetten katiyen sarfınazar buyurulmalıdır"... "Sıvas Kongresi, Erzurum Nizamnamesini tadile salâhiyettar değildir. Bu kongre, Vilâyatı Şarkiye Heyeti Temsiliyesine tebaiyete mecbur olacaktı. Erzurum mukarreratı hakkında, ezhanı umumiyenin, bir devrei ihtizaz geçirdiği bugünlerde, anın gayrı ahkâma şüpheli nazarlarla bakacağında şüphe buyurmayınız"... "Erzurum Kongresi ahkâmı haricinde yapılacak muameleye iştirak edemiyeceğiz" protestosiyle hitam buluyordu (Ves. 91).

15 inci Kolordu Kumandanı K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın 15 Eylûl 1919 tarihinde vukubulan işaratında: "Sıvas Kongresinin istifsarına, cevaben Trabzon heyetinden S e r v e t, İ z z e t ve Z e k i Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu zevata itimat ve hürmetim fevkalâdedir. Mumaileyhimin mütalâatına saik olan fikri asliyi anlıyorum ve taraftarım" dedikten sonra teferruat hakkındaki nikatı nazarını serdediyor ve ezcümle "Erzurum Kongresi, Şarkî Anadolu vilâyatı namına-

dır. Sıvas Kongresi ise, umum milleti temsil eden bir kongredir ki, bu kongrenin de ayrıca bir heyeti temsiliyesi olmak tabiîdir. Ancak Sıvas Umumi Kongresi Heyeti Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesini ilga etmiş olmuyor. Bu Heyeti Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliyeden olup elyevm Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesinden istifa etmelerini talebetmek doğru olabilir. Sıvas Kongresi, umum milletin menafiini ve Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesi de, münhasıran Şarkî Anadolu vilâyatının hukuk ve menafiini muhafaza eder"... "Heyeti Temsiliyenin merciiyet ve salâhiyet keyfiyeti meselenin ruhu esasisini teşkil etmektedir ki, bu mephasta şimdiden istical edilmemesi hususunda sizinle tamamen hemfikirim. Heyeti Temsiliye teklifatından birden beşe kadar olan maddelerine gelince; bunların değil sorulmasını, hattâ beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm" mütalâasında bulunuyordu (Ves. 92).

* *
*

Trabzonda Servet Beye yazdığımız cevabi telgrafla Kâzım Kara Bekir Paşaya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Beye yazılan telgrafname şu idi:

Trabzonda Servet Beyefendiye

Trabzon Heyeti Merkeziyesinden sorulan mütalâaya henüz cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretlerinden de sorulmuştu. Mütalâatın mezcine neden lüzum görüldüğü bit-

tabi anlaşılamamıştır. Sıra ile vukubulan mütalâatınıza aynı sıra ile berveçhiati arzı cevap ediyorum:

Evvelâ; Sıvas Kongresinin umumi bir kongre olacağı cümlenin malûmu idi. Bunun, sizce, başka mahiyette telâkki edilmekte olduğunu şimdi ilk defa sizden işitiyorum. Heyeti temsiliye meselesine gelince; bu heyet, esasen Erzurum Kongresinin intihap ve kabul ettiği heyettir. El'an bendenizle beraber R a u f Bey, B e k i r S a m i Bey, R a i f Efendi, Şeyh Hacı F e v z i Efendi Sıvasta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört âzamız noksan olmakla beraber ekseriyet vazifesini ifa etmektedir. Bu cihetin de zatıalilerince bâriz bir surette malûm olacağına şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, vaziyetin ehemmiyetine binaen daha Erzurumda iken davet etmiş ve diğer rüfekanın beraber götürüleceği bildirilmişti. Sıvas Umumi Kongresinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince bazı âza ile Heyeti Temsiliyemizi takviye edebileceği beraber mevzuubahis olmuş ve bunda da beis görülmemiş, bilâkis vahdeti umumiyeyi temsil için bu, lâzimeden addedilmişti. Sıvas Umumi Kongresinde bundan başka bir şey yapılmamıştır. Hükümeti merkeziye ile kat'ı muhaberat, mukarreratı esasiyemizin dördüncü maddesinin haricinde değil, dahilinde ve hattâ o muhteviyatın istiabedemiyeceği vâridi hâtır olmıyan hıyanetkârane esbaba müstenit mahiyettedir. Esasen bu emrivakii yapan biz değil, hükümeti merkeziyedir. Şifre telgrafnamemizin tatbikı muhteviyatı bir emri zaruridir. Bundan, hiçbir suretle sarfı nazar etmeye imkân kalmamıştır. Biz, ciheti tatbikıyede reyi muvafakatinizi istihsale teşebbüsü bir vazife addettik. Muvafakat edip etmemek, sizce takdir olunacak bir keyfiyettir. Yalnız şunu da arz edeyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumelinin müttehiden harekete mecbur olduğu bir istikamette, ekalliyetin değil ekseriyetin muvafakatine tâbi olmak ve ekalliyetleri bu tabiiyete irca etmek mecburiyeti katiyesi vardır. Merciiyet ve salâhiyet meselesi hakkında daha mâkul bir noktai nazarınız varsa lûtfen bildiriniz. İttihazı zaruri görülen bugünkü tarzı hareket dikkatle tetkik buyurulursa tamamen nizamnamemize ve Erzurum Kongresi mukarreratı esasiyesine mutabıktır. Bunun haricine çıkıldığı noktayı göremiyorum. Binaenaleyh zatıalilerinizin kendinizi hariç bırakmak istediğiniz nizamname ve mukarreratı malûme fevkındaki icraatın izah buyurulmasını rica ederim. Bugün gayrikabili içtinap bir hareket varsa, o da, hükümeti merkeziyenin mukadderatı

millet ve memleketi alçakça İngilizlerin arzusuna tevdi ve kendi menfaatlerine kurban etmesidir. Buna karşı buraca ittihaz olunan karardan başka bir karar ittihazına imkân varsa lûtfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir Paşaya da verdiğimiz mufassal cevabın mukaddematı aynen şöyle idi:

"Servet ve Izzet Beylerin, Heyeti Temsiliyenin Trabzon Heyeti Merkeziyesinden istizah eylediği hususta cevaben çektikleri açık telgrafname alındı. Muhteviyatının, açık olarak işaası mahzurdan salim olmıyan bu mütalâatı, Heyeti Temsiliye, tamamen Servet ve İzzet Beylerin şahsi mütalâaları olarak telâkki eder. Heyeti Temsiliye, tamimen talebettiği mütalâatı, İzzet ve Servet Beylerden değil, nizamname mucibince Trabzon Heyeti Merkeziyesinden talebetmiştir. Servet ve İzzet Beylerin noktai nazarlarını havi hususi telgrafname ile tarafı âlinizden hem kendilerine ve hem de Heyeti Temsiliyeye cevap olmak üzere dermeyan buyurulan mütalâat hakkında da berveçhiati izahata lüzum görülmüştür:

a) Evvelâ; mumaileyhimayı malûmunuz olan mütalâata saik olan fikri asliyi keşfetmek maatteessüf Heyeti Temsiliyece mümkün olamamıştır.

b) Nizamnamenin dördüncü maddesi muhteviyatı, bir idarei muvakkate teşkili esbap ve şeraitini izah eder. Halbuki malûm vakayii ahirei ihanetkârane sebebiyle ittihaz edilmiş ve edilmesi lüzumu hakkında mütalâa sorulmuş olan tedabir, hiçbir vakit idarei muvakkate teşkil etmek gayesine mâtuf değildir. Binaenaleyh bu hususta dördüncü madde arasında münasebet aramaya lüzum yoktur. Tedabir, zatı şahaneye doğrudan doğruya arzı hale yol bulmak ve meşru bir kabinenin mevkii iktidara is'adını istirham etmek maksadına mâtuftur.

c) Sıvasta inikadeden kongre, Garbî Anadolu murahhaslariyle Erzurum Kongresinin heyeti umumiyesi, binaenaleyh umum Şarki Anadolu vilâyatı namına sahibi salâhiyet olmak üzere, kongrenin kararına tevfikan intihabedilen bir heyeti mahsusa bulundurmakla, Sıvas Kongresi bittabi umum Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere umumi bir kongre halini kesbetmiştir. İşbu kongre, Erzurum Kongresi mu-

karrerat ve teşkilâtını aynen, fakat bittabi teşmilen kabul eylemiş ve binnetice Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti unvanı şâmili altında tevsian tevhidedilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ve kongrenin mukarreratı esasiyesi zaten bu gayei âliyenin teminini emeli katî olarak göstermiştir. Sıvas Umumi Kongresi, Erzurum Kongresinde Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına intihabeylediği Heyeti Temsiliyeye, tamamen beyanı itimadederek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için Heyeti Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna nazaran, Sıvas Umumi Kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresinin kararları başka ve Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette mevzuubahis olamaz ve bunun mevzuubahis olması şüphesiz ki pek samimî olan maksadı vahdet ve gayei mukaddesemiz için son derece muzırdır. Bu takdirde birbirini ilga eden heyeti temsiliyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca, diğerinden istifasını talebetmek doğru olabileceği âzalar da mevcut değildir. Bugün, umum Anadolu ve Rumeliye şâmil olan cemiyetimizin, Sıvasta bulunan yegâne Heyeti Temsiliyesi; Erzurum Kongresinde nizamnamenin mevaddı mahsusasına tevfikan müntehap dokuz zattan beşinin huzuriyle ifayı vazifeye devam etmektedir..." "Hukuk ve salâhiyeti ve menafii Şarki Anadolu vilâyatından bittabi hiçbir veçhile az olmıyan Garbî Anadolunun, muhik ve meşru olan mütalâat ve tekâlifini nazarı dikkate almıyarak onları, alelıtlak tâbi vaziyetinde bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususattandır." .... "Bu sebeple Heyeti Temsiliyemiz altı âza ilâvesiyle takviye olunmuştur" (Ves. 93).

Bundan sonra daha birçok izahatı ihtiva eden bu telgrafnamemiz, aynen Trabzon Heyeti Merkeziyesine de keşide edilmiştir (Ves. 94).

Bu münakaşat üzerinde daha bir hayli izah ve istizahlar oldu. Hattâ "Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" imzayı mevhumiyle diğer vilâyata aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü (Ves. 95). Ni-

hayet on beş gün sonra Trabzondan bir telgrafname aldık. Fakat Servet Beyden değil... Aynen arz edersem vaziyet anlaşılır.

Sıvasta Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal
Paşa Hazretlerine

Sureti zirde dercedilen Trabzon Belediye Heyetinin telgrafı Dersaadete şimdi keşide ediliyor. Bu suretin 15 inci Kolordu Kumandanlığına yazdırıldığı mâruzdur.

Mevki Kumandanı
Ali Rıza

1 Teşrinievvel 1919

Suret

"Dersaadet" Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadoludan yükselen feryadı millîyi Trabzon kendisine mahsus vakar ve sekinetle tetkik ve takibetti. Memleketin, bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbeti vataniyeniz varsa artık terki mevki ediniz Paşa Hazretleri.

Âza *Hüsnü* — Âza *Mehmet Salih* — Âza *Mehmet Avni* — *Ahmet* Âza — Belediye Reisi *Hüseyin*

Âza *Şefik* — Âza *Mehmet* — Âza *Temel*

* *
*

Kâzım Kara Bekir Paşanın tavsiyeleri

Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Eylûl 1919 tarihinde de, zata mahsus bir şifre aldım. Pek samimî ve uhuvvetkârane bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu. Kâzım Kara Bekir Paşa: "Paşam; diyor,

Sıvastan gelen tebligat ve tamimler, kâh Heyeti Temsiliye namına ve kâh resendir. 10 Eylûl 1919 tarihinde, Dersaadetteki hükümete hitaben, resen tebligat ve ihtaratımız vâkı olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vâkı olan tebligat, sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile, büyük bir samimiyetle ve selâmeti fikirle tenkid olunuyor. . . . . Bunun ne kadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz"... "Binaenaleyh Heyeti Temsiliye ve kongre mukarreratının daima imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye neşrini rica ederim." Telgrafname şu cümlelerle hitam buluyordu. "Zatı samilerinin herhalde ortada münferit bir şekilde görülmemesi muktazayı nef'i memlekettir. İttifakı ârâ ile (bu noktada reyleri toplanan zevat veya heyetin kimler olduğunu henüz bugüne kadar öğrenmek müyesser olmamıştır) mâruz olan işbu ricalarımın hüsnü telâkki buyurulacağından eminim, ellerinizden öperim" (Ves. 96)..

Kâzım Kara Bekir Paşayı samimî olarak tereddüt ve tenkide düşürdüğünü gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar bâriz olarak muhakeme ve izaha ihtiyaç derkârdır. O tarihteki hissiyat ve efkârının mahsulü ilhamı olan mütalâamı, bugünün yeni tesiratına kaptırmaktan ihtirazen, o tarihte verdiğim cevabı aynen arz etmeyi tercih ederim:

19 Eylûl 1919

On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C: Muhterem kardeşim, derin bir samimiyete müstenit olduğuna asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık bir lisanı uhuvvetle bildirmiş olmanız revabıtı uhuvvetimizin tarsinine ve kalbî memnuniyetimin tecellisine bâdi olmuştur. Tasavvur buyurulan

mehaziri tamamen takdir ediyorum. 10 Eylûl tarihinde resen hükümete vukubulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada bittesadüf Dahiliye Nazırı Â d i l Bey ile makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi R e ş i t Paşaya verdiği mânasız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsi olmak üzere mumaileyhin şahsına hitaben malûmunuz olan biraz sertçe ihtaratta bulundum. Bu âdeta bir muhavere şeklinde cari olmuştur. Bundan başka gerek hükümete ve gerek zatı şahaneye ve gerek ecanibe vukubulan müracaatlarda alelıtlak "Kongre Heyeti" veya "Heyeti Temsiliye" ifadesi imza makamına kaim olmuştur. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve malûmunuz olan bir mektuba kongre karariyle beş kişi vaz'ı imza etmiştir ki bu meyanda bendenizin de imzam vardır. Dahilî olan aleni muhaberata gelince; bunda da Heyeti Temsiliye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca suitesir ve ademi emniyeti mucibolduğu görüldü. Filhakika böyle umumi bir tâbirin delâlet eylediği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mesul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsan makina başına çağrılmaya başlandım. Âdeta Heyeti Temsiliye unvanı altında gizlenen şahıslarla, müşareketi şahsiyem olup olmadığına dair bir tereddüt emaresi hissolundu. Hattâ Trabzondan S e r v e t Bey de Heyeti Temsiliye imzalı tebligatı suitelâkki ve heyeti mezkûrenin keyfiyet ve kemiyeti hakkında birçok yanlış mütalâalardan sonra şahsan bendenizi makina başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu münakaşaların sebebinin imzanın Heyeti Temsiliye olarak, mevhum bir şahsiyet ifade eder tarzda vazedilmiş olduğunu söyledi. İşte bu esbaptan nâşi bu imza meselesi işarı biraderilerinden evvel Heyeti Temsiliyece mevzuu müzakere olmuştu. Heyeti Temsiliyenin hafi bir komite heyeti icraiyesi olmayıp hükümetin müsaadei resmiyesini almış kanuni, meşru bir cemiyetin mümessillerinden mürekkep bulunması cihetiyle kanunu mahsusuna tevfikan, mukarrerat ve tebligatın bir şahsı mesul tarafından imzalanması usulü zaruri görülmüştü ve Heyeti Temsiliyenin tebligat ve neşriyatına umumi ve mevhum bir nam izafesi suretiyle düşeceği gayrikanuni şeklinden dolayı hâsıl olacak mahzurlar cereyanı millî aleyhtarlarının esasen yapmakta oldukları muzır propagandalara imza bulunmak yüzünden ilâve edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve binnetice müttefikan, vaz'ı imza

usulü tahtı karara alındı. Bu karara rağmen, bu defa vukubulan ihtarı biraderileri üzerine meselenin bir kere daha mevkii tezekküre vaz'ını Heyeti Temsiliyeye teklif ettim. Evvelce dermeyan edilmiş olan esbap ve mütalâata binaen aynı suretle yazılan şeylerin Heyeti Temsiliye karariyle olduğu tasrih edilmek üzere yazılmasına müttefikan karar verdiler. Şahsım mevzuubahis olmak itibariyle bu müzakerede bitaraf kalmayı münasip gördüm. Prensip olarak bir zatın imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir zatın imza etmesi mevzuubahis oldu. Bu noktada heyetin dermeyan eylediği mehazir şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zatın imzasiyle tebligata başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasiyle ya aramızda bir nifak ve iftirak olduğuna hükmolunacak veyahut herhangi bir zat imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan müçtenip, gayrimeşru bir vaziyette olduğuma ve binaenaleyh harekâtın gayrimeşru bulunduğu zehabına düşülecektir. Bundan sarfı nazarla, heyeti umumiyeye itimat ve emniyetbahş olacak bir arkadaşımız, imzasiyle ortaya çıkınca bugün benim hakkımda vârit olan mehazir aynen o arkadaşımızın da hakkında vârit olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin vaz'ı imzaya başlaması gibi binnetice bizim için eseri zaıf teşkil edecek olan bir silsile takibetmek lâzımdır. Bilmem bu ciheti ne dereceye kadar tasvip buyurursunuz? Filhakika bendenizin şahsım, bilhassa işin mebdeinde hedefi taarruz gibi tasavvur edilmişti. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vâkı olmuş, elhamdülillâh kâmilen maksadımız lehine neticelenmiştir. Hükümeti merkeziye ve bedhahan her teşebbüsünde makhur olmuştur. Ecanibe gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddî temas hâsıl olmuş ve bunların Sıvasa kadar gelen sahibi salâhiyet memurini lehimizde bizimle hüsnü münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvayi Milliyenin, bir iki kişinin eseri tahrikâtı olmayıp tamamen millî ve umumi bir şekil ve mahiyette olduğunu ıttılaımız dahilinde bârapor mercilerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi harekâtta az, çok önayak olanlar hakkında memleketimizde malûm olan ahlâksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların kıylükalinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu haleti hissiye her millette de aynıdır. Bu gibi mahzurlara karşı buraca düşünülen yegâne çare, bizim sarsılmaz bir tesanüdü samimiyetle maksadı mübeccelimize yürümekte bir an

tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendeniz menafii umumiyeye ait ve şâmil olan ef'al ve harekâtımızda zatî içtihadımla değil, umum rüfekayi kiramımın vicdanı ve samimi birliğiyle hareketi tercih ettiğim zatı biraderilerince müsellemdir. Maahaza bu hususta başkaca vârit olacak mütalâai biraderilerinin işarına intizar eder, kemali hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

* *
*

Efendiler, İstanbul Hükümetiyle kat'ı muhaberat eylediğimiz 12 Eylûl 1919 tarihinden sonra F e r i t Paşa Kabinesinin sukutu tarihine kadar muhtelif tarihlerde tekrar padişaha, ecnebi mümessillere, İstanbul Şehremanetine ve umum matbuata muhtelif muhtıra ve beyannameler yazıldı (Ves. 97).

Padişahın beyannamesi

20 Eylûl 1919 tarihli, Sadrazam D a m a t F e r i t imzalı bir tebliği umumi ile padişahın da bir beyannamesinin intişar ettiğini hatırlıyacaksınız (Ves. 98). Bu beyannamenin şayanı dikkat noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1 — Hükümetin takibettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve meveddetini celbetti.

2 — Bir heyeti mahsusa mahallinde bitarafane tahkikata iptidar etti. Hakkımız enzarı medeniyette tezahür etmektedir.

3 — Vahdeti milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.

4 — Bazı kimseler tarafından gûya ahali ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilân ediliyor.

5 — Bu hal, şeraiti kanuniye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçarı tehir

ediyor ve sulhun takarrübeylemekte bulunduğu bir sırada, vücudu lâbüt olan Heyeti Mebusanın içtimaını tavik eyliyecektir.

6 — Bugün umum efradı milletimden intizarım evamiri hükümete tamamii ittibadır.

7 — Düveli muazzamanın hissiyatı nısfetkâraneleri, Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin itidalperverliği mevki ve haysiyetimizi temin edecek bir sulha kariben nailiyet ümidimi tevsik eylemektedir.

Malûmu âlileridir ki, bu beyannamenin neşrü tamimi bizim, memleketle İstanbul Hükümeti arasında muhaberat ve münasebatı katettiğimiz ve bu noktada ısrar eylemekte bulunduğumuz günlerde vukubuluyor. Herhalde verdiğimiz talimat ve evamiri umumiyeye riayet edildiği takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması lâzimeden idi. Halbuki şimdi arz edeceğim bir telgrafnameden, mukarrerat ve tebligatımıza mugayir ve noktai nazarımıza külliyen muhalif olarak bu beyannamenin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Kumandanına

Zatı şevketsimatı hazreti tacidarı ekreminin milletine karşı lûtfen vukubulan beyannamei humayunlarının derhal memurin ve ahalii beldeye tevdii lâzımdır. Ta ki, hükümeti hainei hazıranın, meleksimat padişahımız efendimizi ne kadar küstahane bir cüretle hâlâ iğfal etmekte olduklarını anlamıyanlar kaldıysa, tamamen muttali olsunlar. Millet ve memleketi için kalbi humayunlarının ne kadar büyük bir şefkat ve muhabbetle mali olduğunu gösteren işbu beyannamede, en aşikâr bir surette göze çarpan hususu, kabinenin harekâtı hainanesi hakkında atebei hilâfetpenahiye millet tarafından arz olunan şikâyetnamenin hâlâ vâsılı ıttılaı şahaneleri olmadığı keyfiyetidir. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine erkânının tevcih ettiği hançeri ıhanete muttali olsalar idi, bu hainleri bir dakika bile mevkilerin-

de tutmıyacaklarına beyannamei humayundaki samimiyeti ifade en büyük bir şahittir. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, hilâfetpenah efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Binaenaleyh millete düşen vazife, padişahı zişanına muhabbet ve sadakati müebbedesini tekrar alettekrar arz ve izhar etmekle beraber umum millet ve ordunun bir kütlei müttehide halinde hukuku müeyyedei şahanelerini ve hayatı millet ve memleketi kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu hareketi meşruai sadıkaneyi, padişahımız efendimizden gizledikleri, büsbütün makûs bir şekilde gösterdikleri hakikatini dün karar verildiği vaçhile atebei hilâfetpenahiye bilâvasıta arz ve iblâğ etmektir. Erzurum ahalisinin bu bapta yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir.

21 Eylûl 1919

K. O. Kumandanı

Kâzım Kara Bekir

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir haşiye ile bize de bildiriyordu:

Bu bapta mütalâatı âlileri var mı? Bu beyannamei humayun milletin padişahına karşı arzı hakikat eylemesine tekrar bir fırsat vermiştir ki Erzurum ahalisi kabinenin bilcümle cinayetlerini tekrar etmek suretiyle yeniden atebeye mâruzatta bulunacaklardır. Bunun suretini ya berayi keşide veya berayi malûmat heyeti muhteremelerine takdim edeceğim.

Kâzım Kara Bekir

Makina başında cevaben bildirdiğimiz mütalâa şu idi:

Ferit Paşa kabinesinin ef'al ve harekâtı cinayetkâranesine ait olan vesaik millete lüzumu derecede, kura ve nevahiye kadar tebliğ ve tamim edilememiş olduğu malûmu âlileridir. Böyle olsa bile bu tebligat ile beyannamei humayun muhteviyatını karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek ve hakikati hali istihracetmek katî değildir. Bu cihetle biz esasen böyle bir beyannamenin Babıalide tasni edilmekte olduğunu daha evvel haber almış ve bunun, ezhanı milleti teşvişten, sıyanet için İs-

tanbuldan alınmamasını tensibetmiştik. Zaten İstanbulla muhaberatı resmiyenin münkati bulunması hasebiyle doğrudan doğruya saraydan değil, yine F e r i t Paşanın haşiyesiyle Babıaliden verilen işbu beyannamenin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve sair merakizde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için daha evvel milletin zatı şahaneye arzı hal ve hakikat etmesine müsaade olunması lâzım gelirdi. Binaenaleyh bu beyannamenin neşir ve tamimine vesatati faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merakizde icabedenler tarafından okunmuş bulunduğuna nazaran tasavvur buyurduğunuz gibi her merkezden İstanbula bir telgraf keşidesi muvafık olur.

Mustafa Kemal

Padişahın bu beyannamesinin, efkârı millette hâsıl edeceğine şüphe olmıyan menfi tesiratın bir dereceye kadar önüne geçebilmek için mezkûr beyanname muhteviyatını tekzip ve iptale medar olacak tarzda padişaha bir cevap yazmayı ve bunu memlekette neşir ve tamim ederek okutturmayı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık (Ves. 99).

[H]alit Beyin Tra[b]zon ve civarın[d]a teşkilâtı mil[li]yeye memur edilmesi

Efendiler, Trabzonda bir iki zatın, pek hamiyetli ve muhterem olan Trabzon halkının hiç de malûmatı taallûk etmediği halde, onlar namına, oradaki mevcudiyeti milliyeyi şahıslarında temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden teşebbüsat ve mukarreratı milliyenin lüzumu gibi tatbik ve icra edilememekte olduğuna kani oldum. Trabzonda vali bulunan G a l i p Bey namında bir zatın da menfi cereyanı tevlitte âmil olduğunu anladım. Buna binaen Trabzon civarında Torulda bulunan ve henüz fiilen fırkasına kumandaya başlamamış bulunan H a l i t Beyin Trabzon havalisinde teşkilâtı milliyeye memur edilmesi muvafık mütalâa edildi ve kolordu kumandanına bu mütalâa bildirildi. 20 Eylûl 1919 da

alınan cevapta: "İngilizlere karşı ihfa edilen, H a l i t Beyin, mizacı iktizası, ihdas etmesi muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz" zemini üzerinde bazı mütalâattan sonra, "H a l i t Bey haberim olmadan mâruzatta bulunsa bile tervicedilmemesi" bildiriliyordu (Ves. 100).

K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın bu telgrafına verdiğimiz cevapta: İngiliz mahzurunun bizlerce mutasavver olmadığını ve şedit ve katî hareketin mahzurlu görüldüğüne göre Trabzonun ıslahı neye ve ne gibi vasıtaya mütevakkıf ise anın doğrudan doğruya kendileri tarafından ittihazını, 22 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafla, rica ettik (Ves. 101).

Bizim, On Beşinci Kolordu Kumandaniyle bu muhaberelerimiz tarihinde, Toruldan Kaymakam H a l i t Bey de doğrudan doğruya bizimle muhabereye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında tenvir etmek maksadiyle mukabelede bulunduk.

On Beşinci Kolordu Kumandanının, nev'ama bizim 22 Eylûl 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı, evvelâ tenvir ve irşadetmek vazifesini yaptıktan; temerrüdedenler görülürse, onları da lâyık oldukları muameleye mâruz bırakmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle tahassül eden prensipini aynen Trabzon muhitinde tatbik ettiğini beyandan ve Dokuzuncu Fırka Kumandanı R ü ş t ü Beyi, erkânıharbiyesiyle birlikte, Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzona gönderdiğini, H a l i t Beyi Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sonra "İngiliz telâkkisine gelince, âcizlerince mümkün olduğu müddetçe aşikâr ve maddi bir husumetten içtinabı tercih ederim" kanaati ifade olunuyordu (Ves. 102). Buna verdiğim 29 Eylûl 1919 tarihli hususi ve şahsi ce-

vabımda şunları yazdım: "Trabzon vilâyeti efkârı umumiyesi hakkında tamamen buraca da tenevvür edilmiştir. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livalariyle muhabere edilmektedir. Merkezdeki hal dahi valinin tevkif ve teb'idinden sonra zail olmuştur. (Valiyi tevkif ve mahfuzen Erzuruma gönderen, işaretim üzerine, Halit Beydir.) Rüştü Beyin Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzona gönderilmesinde varidi hatırım olan nikatı arz edeceğim.

Evvelen, valiyi tevkif eden Halit Beydir. Birkaç gün sonra Rüştü Beyin bu suretle gönderilmesi Halit Beyin hareketini oradaki bedhahana karşı tenkid gibi olabilir.

Saniyen, Halit Bey, mühim vaziyetlerde, fırkasının başına geçmeye müterakkıp iken, bugün, geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî avanda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten müteessir olabilir. Bu tertipten sarfı nazar buyurulmasını rica ederim. Maahaza kolordunuzun hususatı askeriyesine müdahale etmek istemem (Ves. 103).

Kâzım Kara Bekir Paşanın verdiği 2 Teşrinievvel 1919 tarihli uzun cevapta; bu muamelenin Halit Beyin müracaatı üzerine olduğunu ve kendisine vaziyeti lâyıkiyle anlatmak için Erzuruma davet edildiğini bildirdi (Ves. 104). Halbuki 1 Teşrinievvel 1919 tarihinde Üçüncü Fırka Emir Zâbiti Mülâzimievvel Tarık imzasiyle, Seryaverim Cevat Abbas Beye gelen hususi bir şifrenin nihayet cümleleri şöyle idi:

Ahiren kumandan bey, üçüncü fırka kumanda vaziyeti hazırasının tebdilini kolordudan talebetti. Şayet kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse bilâemir fiilen kumandaya iptidar eyliyeceğini ve kararı sabık veçhile kolordudan ayrılarak kongreyi resen âmir tanıyacağını arz eylerim. Paşa Hazretlerini lüzumu veçhile tenvir buyurunuz efendim (Ves. 105).

Bu tarihten on beş gün sonra idi, K â z ı m K a r a B e k i r Paşadan 17 Teşrinievvel 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

"Mıntakai âcizide arzuyu millînin temin ve tatbikı için son noktaya kadar askerlikten ve silsilei meratipten ayrılmamak cihetini, âtinin zaptü raptı için dahi elzem görüyorum. Cüretle basiretin mezcedilmediği yerlerde ve işlerde, netice pek parlak da olsa, tez elden makûs ve mahkûm olduğu emsaliyle sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız mümessillerinin bulunduğu Trabzon muhitinde silsilei meratibin rânâ görülmesine ve pek basiretkâr harekete ihtiyaç, fevkalâdedir.

Maatteessüf verdiğim sarih talimata rağmen H a l ı t Beyin, bizzat ve kıyafeti askeriyesiyle, valiyi tevkif ettiği garabeti, dile destan olmuştur. (H a l i t Beyi bu harekete sevk edenin kim olduğunu arz etmiştim.) İntihabat meselesinde bu suretle ibrazı faaliyet ederse, kendi haklarında İngilizlerce vâkı olan demarşın tekerrürü ve müşkül vaziyetin tahassülü, gayrikabili içtinabolur. (İntihabat meselesinin tesri ve arzuyu millîye mutabık temini için H a l i t Beye ve sair icabeden birçok zevata, sarfı himmet ve gayret eylemeleri bilhassa rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının gayrikabili içtinap ne gibi bir vaziyet vücuda getirebileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlıyamamış olduğumu itiraf edeyim.) Bunun için miri mumaileyh ile muhabere edilmiyerek arzuyu âlilerinin tatbikında delâleti âcizanemi istirham eylerim. Mumaileyhin vaziyeti zatiyesi her türlü dâvadan beri ise herhangi bir mıntakadan mebus intihabı hakkındaki fikri sâmilerinin işarı mâruzdur.

Bu telgrafa 19 Teşrinievvel 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

H a l i t Beyin mebus olmak veya olmamak hususundaki temayülâtını bilemediğimden bu bapta beyanı mütalâa edemiyeceğim efendim.

Efendiler, F e r i t Paşa Kabinesinin sukutuna kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız mesail mütenevvidir. Mevani ve müşkülât, az değildi. Bunların

kâffesini tadat ve izaha kalkışmak heyeti aliyenizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı ikmal edeceğini tasavvur ettiğim bazı noktalara yalnız temas etmekle iktifa edeceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, hükümeti merkeziyece Dersim mutasarrıflığına tâyin edildiği anlaşılan ve Sıvasa muvasalat eden Osman Nuri Bey, 8 Eylûlde Sıvasta alıkonuldu.

Cereyanı millî aleyhinde, harekâtı hainanede bulunduğu tahakkuk eden Ankara Valisi Muhittin Paşa, maksadı mahsusla devre çıkmış idi. 13 Eylûlde Çorumda bulunuyordu. Muhittin Paşanın derdestiyle mahfuzen Sıvasa sevkı Ankarada Kolordu Kumandanına ve Samsunda Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanına emir verildi. Muhittin Paşa mevkufen Sıvasa getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Nasayih ve ihtaratı lâzimede bulunduktan sonra sinnine hürmeten Samsun üzerinden İstanbula gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç, dört gün sonra hususi tarzda Sıvasa davet olundu.

Harekâtı milliyeye muhalefetleri anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin tahtelhıfz Sıvasa sevkleri 16 Eylûlde Niğdede Fırka Kumandanlığına emrolundu.

Kastamonu valisinin İstanbul hükümetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hâdise

Efendiler, Kastamonuda vali bulunan İbrahim Bey, ben, Ordu Müfettişi iken Erkânıharbiye Reisim bulunan Miralay Kâzım Beyin şahsan tanıdığı bir zat idi. Bu sebeple kendisine her türlü esrar tevdi olunmuştu. Aramızda şifre muhaberat cari idi. Kendisi hükümeti merkeziye tarafından İstanbula davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lâzım gelirken, anlaşılmaz esbap ve mülâhazat ile

— İstanbulda tevkif olunmak için — Kastamonuyu terketmişti. İstanbul, İ b r a h i m Beyin yerine diğerini Kastamonuya vali tâyin etmişti. Bu zat, Eylûlde İneboluya muvasalat etmiş bulunuyordu. Mumaileyhin tevkifini mahallinde icabedenlere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir safha oldu. Müsaadenizle biraz tafsil edeyim; Kastamonuda ve Kastamonu vilâyeti dahilinde zaıf ve tereddüt âsarı meşhudolmağa başlayınca, Kastamonuya şayanı emniyet ve muktedir bir zâbitin gönderilmesini Ankarada bulunan A l i F u a t Paşadan rica etmiştim. F u a t Paşa, Kastamonu mevki kumandanı sıfatiyle oraya Miralay O s m a n Beyi göndermişti. O s m a n Bey, tam 16 Eylûl günü Kastamonuya muvasalat etmişti ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin tatbikını miri mumaileyhten intizar ediyorduk. Arz ettiğim emri verdikten sonra, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında malûmata intizar ediyordum. Gece olmuştu. İstediğim malûmatı verecek, Kastamonuda bir muhatap bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylûl gecesi, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Miralay O s m a n Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonuya geldim. Hükümeti merkeziyenin adamları ve vali vekili ve jandarma kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsali hamiyet zâbitanımızın himmetleriyle şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay kumandanını beraber tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongreye istirham ederim, bütün mukarreratından burayı haberdar ederek Kastamonu ahalii muhteremesini tenvir buyursun. Yeni valinin İneboluya indiği müstahberdir, hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada vali vekili ve saire tâyini hakkında millî kongrenin bana salâhiyet vermesine ve işbu istirhamımın cevabına makina başında şimdi intizar eylediğim mâruzdur.

Osman Beyle makina başındaki muhaberemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum:

"Elyevm orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada erkânı vilâyetten şayanı itimat kim vardır? Yeni tâyin olunup İneboluya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Beyin cevabı şu idi: "Halen vilâyete hâkimim, herhalde, kongrenin müzahir olarak beni tenvir etmesi lâzımdır. Tâyin olunan vali, Konya valiliğinden mütekait, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Erkânı vilâyetten Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Beye şu emri verdim: "Şimdi bizzat vali vekâletini deruhde buyurunuz ve bütün kuvayi askeriye ve mülkiyeyi elinize almağa tamamen salâhiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi, derhal tevkif ettirecek tedabiri seria ittihaz buyurunuz, icraatınıza fiilen mümanaat edenlere karşı bilâtereddüt silâh istimal ettiriniz. Vilâyet defterdarı, benim Diyarbekirden tanıdığım Ferit Bey ise size muavenet etmesi lâzımdır. Bolu mutasarrıfına, aldığınız vaziyet ve salâhiyeti, şimdi, bildirerek onun da İstanbula karşı aynı veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Beye de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre miftahı vardır?"

Osman Beyin cevabı: "Vali vekâletini Defterdar Ferit Beye vereceğim, kendim deruhde edemiyeceğim. Bildiğiniz Ferit Beydir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi azledilmiştir. Vekâlet, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Beydedir. Mazhar Tevfik Beyin Sinopta olduğu bildiriliyor.

Şifre miftahı mevkuf alay kumandanındadır, talebedildi, alacağım cevaba göre arz ederim Efendim."

"Yanınızda başka şifre miftahı var mıdır? F e r i t Bey şimdi neredededir, vaziyetten malûmattar mıdır?" diye sordum.

"Vaziyetten malûmatı yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre miftahı almadım; çünkü tevkif edileceğimi bilmiyordum, makam şifresiyle yazarım ümidinde idim" cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?" sualini yazdırdım. Buna da verdiği cevapta: "Jandarma Kumandanı E m i n Bey, yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, merkezde jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdürü H a l i l Bey de yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Ş e r i f Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tevkif edilmiştir. Jandarma Tabur Kumandanı E m i n Bey yüzbaşıdır. Defterdar F e r i t Bey geldi, yanımdadır."

"E m i n Beyi biraz anlatır mısınız" sualine "318 neşetli, Üsküplü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: "E m i n Efendiyi tanırım, teşekkür ederim. F e r i t Beye vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususat, makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Kumandanı şayanı emniyet olmadığı takdirde onun yerine sizce tensibolunacak münasip birinin vekâlete geçirilmesi esbap ve tedabirinin istikmali düşünülmelidir. Muavenete ihtiyaç görüyor musunuz?" O s m a n Bey: "Kuvvetçe ihtiyaç görüp görmediğimi bilâhara arz edeceğim; Jandarma Tabur Kumandanı, yeni geldiği için ahvali malûm olamamıştır efendim" cevabını

verdi. O s m a n Beye başka bir söyliyeceği olup olmadığını ve F e r i t Beyle ahvale dair görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

16/17 Eylûl 1919

O s m a n Bey ve F e r i t Beyefendiye

Tedabir ve icraatınızda muvaffakıyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tevkif edildiğinden haberdar buyurmanıza intizar eyleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbula karşı harekete geçiyor

F e r i t Bey, vali vekili; Miralay Osman Bey, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatiyle faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına davet ederek malûmat talebetmiştim.

İstanbulda icabeden makamata matlup veçhile umumun imzası tahtında telgraflar yazıldığı ve bilûmum vilâyat ve elviyeye de bu telgrafların tebliğ kılındığı bildirilmekle beraber birtakım sualler de soruluyordu. Ezcümle "Halk diyormuş ki: 1 — Diğer vilâyat efkârı umumiyesi bizimle beraber değiller midir? 2 — Bu gayritabiî ahval ne zamana kadar devam edecektir? 3 — Kabinenin temerrüdüne karşı ne gibi tedbir buyuruldu? Lûtfen bizi tenvir buyurunuz Paşam!"

Halka atfen tevcih buyurulan bu suallerin vali vekili ve kumandan beylerin de fikirlerini işgal etmekte olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Binaenaleyh saatlerce Sıvas-Kastamonu telini işgal eden uzun malûmat ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle hulâsa edebilirim:

1 — Tezahüratı millîye, vatanın her köşesinde salâbet ve hararetle mevcuttur. Bütün vilâyetlerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak cüzütamına kadar bütün ordularımız ta-

mamen hassas ve vahdeti kâmile halinde, tebliğ olunan mukarreratı tatbik ve icra eylemektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sualine cevap olmak üzere de:

2 — Ne vakit ki Kastamonu halkı, bu hali gayritabiî bulup endişeye düşmek za'fından kurtularak maksadımızı istihsal edinciye kadar sebat etmekte eseri tereddüt göstermiyecektir, işte o zaman bu gayritabiî hal kendiliğinden zail olacaktır. Kabinenin temerrüdü tabiîdir; buna karşı başka tedbire kalkışmadan evvel ilk tedbirimizi hakkiyle ve her tarafta katiyetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Meselâ; Bolu vaziyeti hakkında ne yapılmıştır? Bolu hizasına kadar tekmil mevakiin İstanbul ile muhaberatı resmiyesinin katolunduğundan emin miyiz? Buna dair, muntazır bulunduğumuz malûmat henüz vürudetmedi. İşte, bu dediğim tedbir, İstanbula kadar teşmil olunduğu takdirde kabinenin temerrüde takati kalmıyacağını zannederim. Maahaza bundan sonra da bir inadı eçhelâne ve eblehaneye devam etmek isterlerse herhalde daha müessir tedbirler tatbikına imkân vardır.

Bundan sonra vali ve kumandanın verdiği malûmattan şunlar anlaşıldı; İneboludan İstanbula iade edilen yeni vali Zonguldakta, Dahiliye Nazırından şöyle bir emir almış:

"Bolu ve havalisi serbesttir, Zonguldağa çıkınız, vilâyetin icabeden mahalleriyle muhabere ediniz ve emri ahire kadar orada bekleyiniz." Filhakika yeni vali, Zonguldakta kalmış ve tehdidata başlamış. F e r i t ve O s m a n Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tevkif edip karadan Kastamonuya gönderilmesini emreylemişler, mutasarrıf bunu yapmamış. Maahaza teşebbüsten haberdar olan yeni vali, orada barınamıyarak, Dersaadete avdet eylemiş (Ves. 106).

Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı

Bilmünasebe arz etmiştim ki, Yirminci Kolordu Kumandanı A l i F u a t Paşa, kongre namına, bazı mukarrerat ve tertibat ittihaz eylemişti. A l i F u a t Paşaya, kongrece **"Garbî Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı"** unvanı

verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini millî bir mıntaka addedip kumandanlığına Süvari Kaymakanı Â t ı f Beyi; Afyon Karahisar havalisini de millî bir mıntaka addedip kumandanlığa Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ö m e r L û t f i Beyi tâyin etmişti. Bu fırka ile Anadoluya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve iştigalde bulunulduğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim. İstanbul Hükümeti F u a t Paşanın yerine H a m d i Paşayı tâyin ve izam etmişti. H a m d i Paşa, Eskişehire kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylûlde İstanbula avdeti lüzumu tebliğ olundu.

İngilizler Eskişehir Mıntakası Kuvayi Milliye Kumandanı olan A t ı f Beyi tevkif edip İstanbula gönderdiler. Kuvayi Milliye kumandanı olan bir zatın kendini sühuletle hasım eline düşürmiyecek tedabir almış olması lâzım gelirdi. Bu husustaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman mütevali teşebbüsatta bulunmamızı icabettirdi. Malûmualiniz, o tarihte Eskişehirde İngiliz kıtaatı vardı. F u a t Paşa, toplıyabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehire yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehiri uzaktan ihata etti. Eskişehirde bulunan Mütelifin Kuvvetleri Kumandanı General S a l l y C l a d e'in F u a t Paşaya gönderdiği bir mektupta kullanılan tâbirat ve Kuvayi Milliyemizi sureti tavsif; millî kumandanlarımızın ve Kuvayi Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz telâkki edildiğinden ve mumaileyh Generalin hak ve salâhiyeti haricinde görüldüğünden bu hususta İstanbulda bulunan Düveli İtilâfiye mümessili siyasilerinin bir muhtıra ile nazarı dikkatleri celbolunmuştu. 25 Eylûl 1919 tarihinde General S a l l y C l a d e'in F u a t Paşa nezdine gönderdiği bir heyet — ki bir erkânıharb binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zâbitinden mürekkep idi — İngilizlerin ahvali da-

hiliyemize ve harekâtı milliyemize katiyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmıyacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklariyle beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbula naklettiler. Eskişehire hâkim olduktan sonra, F u a t Paşayı, Bilecik ve Bursa havalisine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya valisi Cemal Bey İstanbula kaçıyor ve Konya halkı da İstanbulu tanımıyor

Efendiler, Konyada vali bulunan C e m a l Bey, F e r i t Paşa Kabinesinin Anadoluda mühim bir noktai istinadı haline geldi. Konyada Ordu Müfettişi olan C e m a l Paşanın İstanbula gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı S a l â h a t t i n Beyin mütereddidane tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbula çekilip gitmesi, Konya ve havalisini Vali C e m a l Beyin tahtı hükmünde bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir zatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sıvasta yanımızda bulunan R e f e t Beyin gönderilmesi tensibedildi. R e f e t Bey hareket etti. Konyada Heyeti Temsiliye tarafından bir kumandan gelmekte olduğu haber alınınca, erbabı hamiyet canlanmış, diğer taraftan da Vali C e m a l Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslih etmiş ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya ahalii muhteremesi, bu zelilâne harekete karşı ayaklanarak muktezayı hamiyeti ifaya karar vermiş ve bunun farkına varan C e m a l Bey, 26 Eylûlde İstanbula firar eylemiştir (Ves. 107). Halk, belediye dairesinde içtima ederek Hoca V e h b i Efendiyi vali vekâletine tâyin etmişti.

efet Beyin ye- inde olmıyan bazı teklifleri

Efendiler, şayanı dikkat bir noktadır; bu anda hatırıma geldi, heyeti aliyenize arz etmeden geçemiyeceğim; Sıvas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, R e f e t Beyden bir servis aldım. R e f e t Bey, bunda; Konya ve havalisinde temini muvaffakıyet için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve salâhiyetinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. R e f e t Bey birçok zaman sonra Ankarada bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki usatın tenkiline memur edildiği zaman dahi oradan bir şifre ile, halk üzerinde mühim tesiri olacağından bahisle kendisine paşa unvanının tevcihini benden talebetmişti. O zamanlar R e f e t Beyin gerek birinci ve gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmî mevki ve salâhiyette bulunmadığımı izaha hacet yoktu. Bilhassa bunu R e f e t Beyin en iyi bilmiş olmasına şüphe edilebilir mi? R e f e t Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim hükümeti merkeziye nezdinde delâletimi ima etmek istiyordu da, denilemezdi. Çünkü, dünyaca malûm idi ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka padişah ve hükümeti merkeziye tarafından tardedilmiş ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim bir kongrenin intihabettiği heyet içinde, Heyeti Temsiliye içinde onun namına vukubuluyordu. **Millî mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta muvaffak olmak için resmî unvan ve salâhiyet meşrut ise, zaten o, benim kendimde yok idi.** Esbabı muvaffakıyet için, içinde bulunduğum evsaf ve şeraitin mahiyeti anlaşıldıktan sonra, benden resmî şekiller dahilinde sıfat ve salâhiyet aramaya lüzum olamıyacağı tabiî idi. Şüphesiz R e f e t Beyi Konyaya memur ederken biz kendisine maksat dahilinde her türlü efal ve harekât için salâhiyeti kâmile ve vâsia

vermiştik. Bunun istimal ve tatbikı onun kendi liyakat ve kudretine vâbeste idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet ve teşkilâtı milliyeye sevk ve imaleye çalışırken hükümeti merkeziyenin emeline hadim bazı rüesayı memurini mülkiye tarafından gûya mânevi tehdidatı mutazammın telgraflar da alıyorduk. Meselâ; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından harekâtımızın Düveli İtilâfiyeye taarruz telâkki olunduğu ve bu yüzden umum Osmanlı kıtasının Düveli İtilâfiyece işgali askerî altına alınarak Türk Hükümetine hitam verileceği, temas neticesinde aldığı malûmata atfen bildiriliyor ve kabine ile itilâf teklif olunuyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa ecnebiler tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna, bittabi icabı gibi cevap verildi (Ves. 108).

General Harbord heyeti ve Generale verdiğim cevap

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasyada tetkikat yapmak üzere Amerika Hükümeti, General Harbord'un tahtı riyasetinde bir heyet göndermişti. Bu heyet Sıvasa geldi 22 Eylûl 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya mükâlemede bulunduk. Generale, harekâtı milliyenin maksat ve gayesi ve teşkilât ve vahdeti milliyenin sebebi zuhuru, anasırı gayrimüslimeye karşı olan hissiyat ve ecnebilerin memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında mufassalan ve müdellelen beyanatta bulundum. Generalin bazı garip suallerine de muhatap kaldım. Meselâ; millet kabili tasavvur her türlü teşebbüsat ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta — hâtıramda aldanmıyorsam — demiştim ki: **Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabili tasavvur olan teşebbüsat ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya mu-**

vaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh millet, berhayat oldukça ve teşebbüsatı fedakâranesine devam eyledikçe ademi muvaffakıyet mevzuubahis olamaz.

Generalin sorduğu sualden maksudu aslinin ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşılandığını bugün bilvesile zikretmek isterim.

Abdülkerim Paşanın tavassutları

Efendiler, Eylûlün 25 inci günü akşamı, Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili M a h m u t Beyden aldığım bir şifre telgraf müfadı şu idi: "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden F u a t Paşayı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezaretinin vilâyet şifresiyle bir şifre yazdırdılar. Bunun hulâsası, padişahın beyannamesindeki irşadatı âlimaneye tatbikı hareket suretiyle halâsı vatan müyesser olacaktır. Harekâtı milliye, âlemi medeniyette menfur gayeler suretinde tecelli ettirildi. Hükümetle milletin ayrılığı müdahalei ecnebiyeyi davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken, bu ihtilâf nişanei hayır ve selâmet olmıyacaktır. Neticede, müdiranı harekât ile görüşmek üzere, zevatı âliye ile, bildirilecek yerde, mülâkatı emrivaki suretinde arz ve vaktin darlığından cevap beklenilmektedir. İçtihadatı fikriyeye riayeti, şahsa ve şerefe ait masuniyeti temhidatı müselsele ile ilâve ediyor. Telgrafı yazan, bu zat, Erkânıharbiye Mirlivalarından A b d ü l k e r i m Paşadır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nazırı H a d i Paşa vesatatiyle ve aynı şifre ile cevap intizarındadır. Mumaileyh, bu hilesi ile müracaatın bizden olduğunu ilân ve işaa etmek olduğu anlaşılıyor. Telgraf başında intizarda bulunduklarından bir dakika evvel kabul edilip edilmiyeceği ile ne cevap verileceğinin işarı müs-

terhamdır. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır" (Ves. 109).

Mahmut Beye, aynı günde saat 7 sonrada makina başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: "Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşanın Ankarada bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sıvasta bulunan, Heyeti Temsiliye ile ve bu Heyet meyanında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makina başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. (Onlar görüşmek arzusunda iseler.) Kaydinde dikkatli bulunmak lâzımdır" (Ves. 110).

Mahmut Bey, Kerim Paşanın Ankaraya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. Muhteviyatı, aşağı yukarı Mahmut Beyin hulâsa ettiğinden ibaretti (Ves. 111).

Efendiler, hükümeti merkeziye ile yaptığımız rüptür (rupture) ün on beşinci günündeyiz. Kararı milliye karşı vaz'ı muhalefet alan bazı yerler, hahnahah, cereyanı milliye mutavaate mecbur edildi. Hükümeti merkeziyeye hadim bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkûm vaziyete ilka edildiler. İstanbula, bütün memleketten, her gün hükümeti merkeziyenin ıskatı talebine ait, binlerce telgraflar yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletlerinin, Anadoluda dolaşan zâbit ve memurları, harekâtı milliyeye karşı bitaraf olduklarını, memleketin vaziyeti dahiliyesine karışmayız sözünü, her tarafta açıktan söylemeye başladılar. Bu vaziyet karşısında nihayet, padişah ve Ferit Paşa, harekâtı milliye müdiraniyle itilâftan başka çare kalmadığına ve fakat herhalde, muhafazai mevki eylemek şartiyle, bu itilâf yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmaya başladıklarına hükmolunursa hata edilmiş olmaz itikadındayım.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok kadim arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalbli bir vatanperverdi. Selânikte ben kolağası, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce hususi arkadaşlık etmiştik. Merhumun etvar ve ahvalinden tarikat mensubininden olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere müdavemet ettiği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini itikadat ve vicdani telâkkiyatında, derecatı mâneviyede — hazreti evvel, büyükhazret — kabul ediyordu ve dairei uhuvvetinde bulunanlara hazret, kutup ve saire gibi — kendisince muhatabında gördüğü istidada göre — makamlar tevcih ederdi. Bana kutbülakap derdi. Şimdi izah edeceğim muhaberemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşanın, kendine mahsus, bir usulü beyan ve tarzı tahriri vardı. Kerim Paşa, çok samimî ve zamanındada pek çok mucibi şöhreti olan yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde, ikna hassa ve kudreti olduğu da zan ve farz edilirdi. Bizim, Selânikte bulunduğumuz sıralarda, orada ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan, Hadi Paşa, Kerim Paşayı izah ettiğim evsafiyle beynelihvan muhterem ve mahbup olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşanın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşanın, pek münasip bir vasıta ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa Ali Fuat Paşayı da Selânikten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylûl 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. Tarafeyn yekdiğerini şu sözlerle tanıdı:

Sıvas — Mustafa Kemal Paşa, telgraf ba-

şındadır. K e r i m Paşaya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul — Zatı Samileri, M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretleri misiniz, ruhum.

Ben — Evet, Muhterem K e r i m Paşa Hazretleri; dedikten sonra:

K e r i m Paşa — Sıvasta M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine: Adresini yazdırdı ve "Paşaya söyleyiniz anlar; hazreti evvel karşınızdadır" sözlerini, bir nevi parola gibi ilâve etti. K e r i m Paşa, "Afiyeti âlileri iyidir inşallah kardeşim" diye başladı.

K e r i m Paşanın, İstanbul Hükümeti tarafından saffeti kalbinden ve necabeti ahlâkıyesinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için mukaddemei kelâmını aynen kendisine tekrar ettireceğim; K e r i m Paşa merhum şöyle devam etti:

Emri hayrı vatan için, büyük vatanperver kardeşim ile ve ihvanı âliyei temsiliye ile müdavelei efkâr etmek isterim. Hakipayinize isal kılınmak üzere A l i F u a t Paşa vasıtasiyle bir telgraf göndermiştim. Yedi âlinize vâsıl olan işte, o telgraf esası üzerine bir halli meşkûr, inşallah iktitaf ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devrei mudileyi lûtfu Huda ile sahnei teysire isal kılarız. Bundan, bikeremi Huda nurdan mahlûku âmali rehakârımız mürşidi dilimizden buna dair mühim şeyler konuşarak, telfikı maksudu vatan kılalım değil mi? Pek fatin ve müdebbir kardeşim. Ne buyurursunuz, ruhum! Bedhahanı hâksarın bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiraatını ve aleni takibatı mel'anetlerini kıralım ve onları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakalım ve yalnız, hükümet ile milletin sırf selâmeti vataniyeye ait hidemat ve icraatını telif edelim ki, gayei müştereke ve mübeccele zaten hep birdir. Endişei vatanla gösterilen bunca necip tezahüratın, cihanı medeniyet karşısında muazzez topraklarımızın hıfzü sıyanetine ait en büyük hamiyeti vatanperverî olduğunu bir kere daha temhit zımnında mevcut müşkülâtı ahvali refedelim ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz ile müdavelei efkâra başlıyalım, mun-

tazırım kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükümetin vâsi derecede bir hüsnüniyet izhar ettiğini ilâve eylerim ruhum.

Efendiler, K e r i m Paşa ile 27/28 Eylûl, gece yarısından evvel saat 11 de başlıyan bu muhaberemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu muhaberemiz, eseri cedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sahife doldurdu. Bunların kâffesini, burada okuyarak, tahammülünüzü suiistimal etmekten, korkarım. K e r i m Paşa merhumun, esaslı noktai nazarlara ve — kendisinin telâkkisine rağmen — maatteessüf kuvvetli bir mantığa istinadetmemekle beraber tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, neşredeceğim vesaik meyanına, bu muhaberemizi de aynen ithal edeceğim.

Yalnız, bu muhaberede tarafeynin, takibettikleri hedef ve istinadettiği esas noktalar hakkında bilhassa neticesine dair mücmel bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız her safhasından birer nebze bahsedeceğim.

K e r i m Paşanın, arz ettiğim, ilk telgrafına cevap verirken, biraz da, onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de, böyle başladım:

"K e r i m Paşa Hazretlerine; "kutbül'aktap" deyiniz anlar!" hitabını mütaakıp "şimdi cevap veriyorum" dedim.

"Pek muhterem ve nezih kalbli kardeşim A b d ü l k e r i m Paşa Hazretlerine; elhamdülillâh afiyetim berkemaldir. Büyük ve necip milletimizin, hukuku meşruasını müdrik ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mevcudiyetiyle mütevessil olduğunu görmekle pek mesudum... Müdavelei efkâr etmek hususunda iz-

har buyurulan arzuya samimiyetle teşekkür ederiz. . . . . F u a t Paşa Hazretleri vasıtasiyle keşide buyurulan telgrafname müfadına vâkıf bulunuyoruz. . . . .

. . . .

Medarı istinat ittihaz buyurulan beyanname muhteviyatının F e r i t Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülâhaza ve tetkik ile sübut bulacak bedihiyattandır. Kalbi humayunu amîk teessürata duçar eden ahval ve harekât, milletimiz tarafından değil, fakat, F e r i t Paşa, Dahiliye Nazırı Â d i l Bey, Harbiye Nazırı S ü l e y m a n Ş e f i k Paşa ve bunların rüfekayı mesaisi bulunan Harput Valisi A l i G a l i p Bey, Ankara Valisi M u h i t t i n Paşa, Trabzon Valisi G a l i p Bey, Kastamonu Valisi A l i R ı z a Bey, Konya Valisi C e m a l Bey taraflarından irtikâbolunmuştur.

Malatya teşebbüsü ihanetkâranesi, Çorum tertibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi safahatı hakikiyesiyle vâsılı ıttılaınız olmuş değilse, zatıalilerinizi de mebdei hallolmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz. . .

. . . .

Enzarı ecanibin lehimize tebeddülü mahzı hakikattir. Ancak bu tebeddül, hiçbir vakit F e r i t Paşa hükümetinin takibeylediği siyaset neticesi değildir. Bu netice, milletimizin izhar ve ispatı mevcudiyet zımnında bizatihi aldığı, teşebbüsü azimkârane semeresidir. İşte bu hususta, zatı şahaneyi iğfal ediyorlar. . . . .

Çarei necat ve umdei hayat ancak ve ancak — Kuvayi Milliyenin âmil ve iradei milliyenin hâkim — olmasındadır. Bu esası metîn ve meşrudan zerretüma inhiraf, maazallahü taalâ, devlet ve millet ve vatanımız için husranı elîmi mucibolur. . . . .

Harekâtı necibei milliyemizi suitefsir ve ilân etmekten hâli kalmıyan, bedhahanı hâksarın çok olduğu muhakkaktır. Fakat, şayanı esefi amiktir ki, bu bedhahanı melânetin başında, devleti ebet müddetimizin sadrınişini F e r i t Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan d i l Bey, S ü l e y m a n Ş e f i k Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım bolşevikler girdiğini ve harekâtı milliyenin bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işaa eden bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih harekâtı milliyemizin, İttihatçıların harekâtı mezbuhanesi olduğunu ve İtihatçıların parasiyle tedvir olunduğunu resmen ve alenen cihana, ecnebi gazetecilerine söyliyen bu gafillerdir.

Anadoluda, şuriş olduğunu ajanslarla resmen ilân eden ve — mütareke maddei mahsusasına nazaran — muazzez vatanımızı düşman işgaline mâruz bırakmak istiyen bu cahillerdir.

Malatya ahalii İslâmiyesiyle Sıvas ahalii İslâmiyesini birbiriyle mukateleye sevk etmek istiyen bu zavallılardır. Harekâtı milliyenin önüne geçeceğim diye Sıvasın ve hassasiyeti milliyenin görüldüğü her yerin ecnebiler tarafından işgalini istiyen bu hainlerdir. Maahaza, bizim en mübeccel gayemiz; tıpkı tasavvuru biraderileri veçhile bedhahanın, bu güzel memleketin üzerindeki iftiraatını ve aleni takibatı melanetlerini kırmak ve anları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakmak ve devlet ile milletin icraatını sırf selâmeti vataniyeye ait noktada telif eylemektir. Elhamdülillâhi taalâ, bu gayenin temini istihsalinde, artık milletimiz her türlü âsarı bedhahaneyi kırmış ve bütün celâdetiyle hatvei azimkâranesini atmıştır. Ecanip dahi, milletin kuvveti şâmilesini ve niyeti azimkâranesi-

ni ve buna mukabil hükümeti merkeziyenin ne kadar, biasıl ve millet ile alâkasız, bir heyeti âcize olduğunu takdir etmiştir. Merzifonu tahliye ettiler. Samsunu da tahliyeye başladılar. Umuru dahiliyemize ve harekâtı milliyemize karşı bitaraf kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte teşebbüsatı milliyemizin, temini istiklâl hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

Cereyanı millî, İstanbulda, Kanunu Esasi ahkâmına temini riayetle neticepezir olacaktır.

Hükümeti hazıranın, vâsi derecede bir hüsnüniyete malik bulunduğu zannında, isabet olmadığını arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben, daha, Erzurumdan, Ferit Paşaya hakikati, vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve mümanaat vâdisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu zatı gafil, buna cevap vermemekle beraber, cereyanı millînin birkaç kişinin eseri tahrikâtı olduğunu ilân etti ve hırsı menfaatle ve amâyi cehil ve gafletle iki tarafı idare ederek muhafazai mevki edebilecekleri zannı bâtılında bulunan birkaç valisinin iğfalkâr raporlarını benim nezih ve vatanperverane irşadatına tercih etti. Bugün, her türlü habaset ve hıyanet ve aczü meskenet mevkiinde kaldıktan ve millet de bütün hakayikı ahvale vuzuhu tam ile vâkıf olduktan sonra, bize düşen vazife; en seri hareketle âmali milliyeye mutavaatkâr, yeni bir kabinenin mevkii iktidara gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin, şahısları ve hayatları hakkında birgûna tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeyi dahi milletimizin menfaati muktaziya-

tından addederiz. Fakat, tuttukları, tarikı nasavapta taannüt ve temerrüde devamları halinde, hâdis olacak avakıbın mesuliyeti kendilerine raci olacaktır.

İşte, vukubulan teşebbüsü hayırhahileri münasebetiyle bir defa daha ve son defa, zatı necibaneleri gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkiyle ve padişaha muhabbet ve sadakatle memlû olan ve hatırai uhuvvetini daima hürmetle muhafaza eylediğim kardeşim A b d ü l k e r i m Paşa Hazretleriyle de iblâğ etmiş olmak, bizim için her türlü vicdani huzurun teeyyüdüne medar olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin hulâsasıdır.

Bundan sonra gelen maddede:

"Harekâtı milliye, vüsati kâmile ile İstanbula ilerlemektedir. F e r i t Paşa ve rüfekası buna vâkıftır. Zatıalileri de bu malûmatı talep ve tenevvür buyurunuz" dedikten sonra filhakika o günlerde, tecelli etmiş olan muvaffakıyetli harekât raporlarını hulâsa ederek izahat verdim ve "Artık, bütün bu harekâtı tevkif, yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır. O da, âmali milliyeye bütün mânasiyle mutavaatkâr bir zata kabine riyasetinin tevcihine ve o zatın da âmali milliyeyi anlıyarak ana göre ittihazı tedabire tevessül eylemesine vâbestedir" dedim.

"Bütün bu mesrudatımıza nazaran bir mütalâai biraderileri varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına M u s t a f a K e m a l" diye imzamı koydum.

Bunu mütaakıp, K e r i m Paşa: "Evvelâ, zatıalileriyle birlikte bulunan zevatı muhteremenin cümlesine selâm ve tekrimimi arz ve iblâğa lûtuf buyurmanı-

zı rica ederim" mukaddemesiyle muhaberemizin ikinci safhasını küşat ettiler. K e r i m Paşa, devam etti:

"Başladığım kısa mükâlematın bütün safahatını zatıaliniz izah ettiniz. İki yerde, halli emirde, isabet gösterilmediğini beyan ile mazur makamını serdettiniz. Gerçi, bütün ahval ve vakayii mahalliye malûm olamayınca bir meselede hakemlik etmek, müteassir ise de, memlekete ait işin hallü faslında, siracı münir, endişei nezihi vatan olmak itibariyle, mesnedi müttekâbih metin ve ruşenadır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda yekvücut bir millet ve hükümetin göreceği işi nazarı ıttılaa alarak bunun halli sehile mazhar olmasını arz etmek isterdim.

Mebdei hareket, ittihaz ettiğime işaret buyurduğunuz, beyannamei humayunun, tarzı tefehhümünde, mümkündür ki bendeniz hata edeyim. Yalnız müsaade ediniz de, asıl halli umura en büyük bir istinatgâh telâkki edilen bu beyannamei âlideki ciheti camiayı izah ile, kelâmı mülûkânenin şümulü ihatakâranesini beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, padişahımız..."

Ben, derhal K e r i m Paşanın devamına mâni olarak, şunu yazdırdım:

— K e r i m Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksadı asliden, tarafeyni uzaklaştırabilir ve bir de, beyannamei humayunun tefsiratiyle fazla iştigal bifaidedir. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

K e r i m Paşa cevap verdi:

— Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim efendim.

Ben — Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

K e r i m Paşa — Evet, oraya geleceğiz efendim.

Ferit Paşa Kabinesi çekilmelidir

Söze, ben, devam ettim ve "K e r i m Paşa Hazretleri, mesaii meşruamızın ve tezahüratı milliyenin artık, daha fazla suitelâkki edilmesine ve muhtacı tashih görülmesine bahusus, bu tashihat ve tadilât için de cinayet ve ihaneti mertebei sübuta varan bir kabine erkânının müdafaatı gayrimeşruasının esas ittihaz edildiğini görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ve katî matlabı milleti arz ettik. Bilmem tekrarı lâzım mıdır? Zatıalileri bu lâzimülintaç arzuyu milliye mukabil, F e r i t Paşa Kabinesinin sadrı muallâyı devleti, hâlâ telvis etmesine vesatat etmek istiyorsanız bu mesainiz, hiçbir semerei nafia bahşedemiyeceğinden başka, hakkı âlii biraderilerindeki hissiyatı kadimei uhuvvetimizin de mucibi tezelzülü olacağından endişe ederim.

Şimdi, F e r i t Paşa, bilâifatei an mevkiini bir ehli namusa terkedecekse ve buna kanaatiniz varsa, hallolunacak hiçbir müşkül kalmamıştır. Aksi takdirde, tavassutunuz rencide kalb olmanızdan ve bisut bir yorgunluktan başka bir neticeye iktiran etmiyecektir.

F e r i t Paşa, muhafazai mevkie devam ederse, kendisinin akıbeti elîmeye duçar olmasına sebebiyet verecektir. En son ve en katî söz budur: maksadımız, bu hakikati lâyetezelzeli, padişahın ıttılaına vaz'etmektir. Siz, ancak bu vazifei asilâneyi ifa ile bugün vatan ve milletin zatı samilerinden intizar eylediği vazifei diniye ve milliyeyi ifa buyurmuş olursunuz."

K e r i m Paşa, "Sözü uzatmamak tabiî maksudu aslidir" diye başlıyarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile hitam buldu. "Livechilvatan, burada, yaptığım şu teşebbüs elbette nezdi ilâhide ve millette, bütün necabetleriyle pirayedar kalır ve işin sahibi hakikisi olan hüdavendi kadîr, millet ve

vatanın rehasını temin edecek esasatı müsebbibata böylece rapten ikmal eder, ulu Allahı, hallâli müşkülât eyler! Uyunu muazzezelerinizi takbil ederim."

Tekrar cevap vermek sırası bana, geceyarısından sonra saat 4,30 da geldi. Kerim Paşanın, temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım, ben de uzun mütalâat serdettim ve nihayetinde, "binaenaleyh — dedim — bizim ve zatıalileri gibi erbabı hamiyet ve vatanperveranın alacağı teşebbüsün gayesi ne olmak lâzım gelir? Her dakikai idaresinden millet için, mukadderatı âtiyemiz için, yeni bir sebebi felâket ihzarından başka bir semereye intizar olunmıyan, Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığiyle iştigal mi, yoksa bir an evvel bu heyeti gayrimeşruanın yerine ihtiyacat ve mukadderatı millet ve memleketle mütenasip bir heyeti cedidenin deruhdei umuru devlet eylemesi lüzumunu padişaha iblâğa yol aramak mıdır? Lûtfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurursanız, nezdi ilâhide ve millette bütün necabetleriyle pirayedar kalacağına şüphe olmıyan teşebbüsü necibanelerinin bizlere ait cihetindeki safhasını ikmal buyurmuş olursunuz."

Kerim Paşa, talebettiğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın iğfal edilmiş olmayıp her şeye vâkıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşanın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: "Süddei seniyei mülûkâne hallü hasm makamı olup meşru bir devlette bu atebei ulya, bütün efradı millette mihrabı teveccühtür. Anadolu umum mâruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahileri kılındığı hakkında bendenize malûmat vermişlerdir. O halde, kıblegâhı

umuru âmme ve kabulgâhı makasıdı âliye olan padişahımız efendimizin ıttılaı humayunlarında her şey vardır".

K e r i m Paşa, kendine mahsus cümlelerle devam ettiği mütalâatına şu suretle hatime verdi:

"Cenabı Mevlâ, nice âli esbap halkı ile ve telkini ile, bu müşkülküşa ukteyi tamamen hal buyuracaktır. Elbette ki hudanın emri güzeldir ve kariptir. Yedullahi fevka eydihim. Âtimiz, bikeremi Mevlâ istihkakı millîmiz yüceliğinde pürsâd ve ziselâm olacaktır. İşte ruhu K e r i m budur. Ruhu muazzezim."

Bu defa efendiler, geceyarısından sonra saat 6,10 a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum K e r i m Paşanın, pek hoşlandığını bildiğim bir tâbirle "büyük hazret!" tâbiriyle söze başladım:

"Mihrabı muallâyı ümmet ve millet olduğu içindir ki mâruzatı milliyeyi iblâğa fürceyabolmaya teşebbüsten geri durmadık.

Yalnız, büyük bir hatadan zatıalinizi tahlis maksadiyle arz edelim ki, Anadolu umum mâruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahi kılındığı hakkındaki malûmata, milletin henüz itimadı, katî değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, ihanetleri sabit olan birkaç şahsı millete tercih buyurmazlar."

K e r i m Paşanın temas ettiği noktalara cevap verirken, "Ahsen ve karip olan emri hudanın tecellisiyle bedbaht ve mazlûm milleti necibemizin mazharı necat ve selâmet olmasını, deryayı rahmeti izzetten tazarru ve âfakı daima (bir dudu muannitle) sarılı olan İstanbuldaki bazı zevatın hakikati görmekteki hissi ha-

sisi temerrütlerinin zevaline intizar eyleriz. Ruhu necibi millet de, işte böyle mütehassistir. . . . . .

Yalnız, tekrar etmekliğime müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurulmasını istirham eylediğimiz sualler maatteessüf cevapsız bırakılmıştır. Azizim, yedullahi fevka eydihim. Fakat, bununla beraber, halli müşkülât ve mesaile tevessül edenlerin, mukarrer bir hedefi olmak gerektir."

. . . .

"... Millet, emri hudayı ifa edecektir ve buyurduğunuz gibi istihkakı millîmiz pürsâdü ziselâm olacaktır. Duayı keremkârilerinin eksik edilmemesini rica ederim. Sây bizden, tevfik, hudayı lemyezeldendir."

Mustafa Kemal

Artık, K e r i m Paşanın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm ruhum" diyerek "âmali milliyenin esasatını tebcil ve hıfzeylemek şartiyle temenniyatı hâlisenin bastü beyan edildiğini ve yedullahi ayeti kerimesinin hayır ile kabul buyurulmak üzerine masruf" olduğunu söyledikten sonra "Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki: "Hatırnişini biraderileri olmak üzere son bir cümle arz ediyorum.

— Millet kavi, müdrik, azminde katîdir. Harekâtı fiiliye cereyanı seriini almıştır — zatı şevketsimatı tacdarı âzaminin lûtfen ve atıfeten itayı karar ve halli mesele buyurmaları zamanıdır." (Ves. 112).

Efendiler, bundan sonra, F e r i t Paşa Kabinesi, ancak üç gün sebat edebilmiştir.

Görüşmeğe, muvaffak olamadığım, dostum merhum K e r i m Paşanın bazı zevata ifade ettiğine nazaran bu muhaberemizi aynen padişaha göstermeğe muvaffak olmuş ve onun üzerine hissi mukavemet kırılmış.

K e r i m Paşanın, K a r a V a s ı f Beye olan 8 Teşrinisani 1919 tarihli mektubunda da bu cihet işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır:

"Sadrı sabık en son muhabere neticesiyle ve bunun pek devamlı tesir ve ciddiyeti münazarasiyle binnihaye çekilmek lüzumuna kail ve bütün kuvayi maneviyei mukavemeti zail olarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sadasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azmi naçizi nezahetperverî ile başarılan vakai muazzama budur...

Nazarı dikkate almalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve sadrı sabık ile padişahımız efendimiz hazretleri, bunun cereyanı kâmilinden sonra, netayicine ıttıla ile derecatı muhkemesi karşısında ittihazı karar kılmışlardır... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar yüksek nikatı ihtiva ettiği ve nasıl bir vicdanı selim ve fikri vekkat ile hakayikı cariyenin nakşi kırtas kılındığı elbette nezdi huda ve nazarı tarihi millette pirayedari asalet kalacaktır...

Bütün bunları bastü izaha beni sevkeden esbap (tesbiti hakayikı macerayı mesbukadır)..." K e r i m Paşa merhum mektubunun sonunda, "bu kâğıdımın bir suretini Heyeti Temsiliyeye göndermek lûtfunu diriğ etmezseniz hakayikı âliyenin tamamen ve iştiraken neşrine lûtfetmiş olursunuz" demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da neşrolunacak vesaik meyanına koyacağım (Ves. 113).

Efendiler, bu muhaberenin vukubulduğu gecenin ferdası yani 28 Eylûl günü hulâsası, tekmil kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzondan gelen teklif

K e r i m Paşa merhumun F u a t Paşaya hitaben yazdığı ilk telgrafnamesinde, İstanbuldan zevatı âliyenin müdiranı harekâtla taayyün edecek mahalde mülâkatlarından bahsolunduğunu görmüştük. Buna mümasil, fakat makûs yani dahilden İstanbula gitmek yolunda bir teklif de, bundan daha evvel Trabzondan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız biraz izah edeyim; Trabzon Valisi G a l i p Bey 18, 19 Eylûl tarihlerinde devren Ardasede bulunuyordu. K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın Ardaseye gidip vali ile görüşmesi mevzuubahis idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylûlde telgraf başında K â z ı m K a r a B e k i r Paşa ile görüştük. Vesile, 18 Eylûl tarihli Trabzondan aldığım bir telgrafname idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafnamede "menafii milliyeyi muhil olan 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile kat'ı münasebete ait emirdir.) Mâruzatımızın zatı şahaneye iblâğı ciheti ise bir heyeti seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz" denilmekte idi (Ves. 114). K â z ı m K a r a B e k i r Paşa, makina başında Trabzon valisi ile görüşmüş ve hulâsasını bildirdi. Vali sual tarzında birtakım mütalâalar serdetmiş, K a r a B e k i r Paşa muvafık cevaplar vermiş. Vali en nihayet "İstanbula bir heyet gönderilerek keyfiyetin hakipaye arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de bizim vesaiti muhtelife ile arzı keyfiyete tevessül ettiğimize göre, bu fikrinden nükûl etmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşane murahhası Z e k i Beyin de ilâvesi teklif edilmektedir" denilmekte idi (Ves. 115).

Gariptir ki, iki gün sonra yani 21 Eylûl 1919 da Torulda Kaymakam Halit Beyin gönderdiği bir şifrede de bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazla evhama duçar olan padişahı, ecnebilerin ve Ferit Paşanın kucağına atmamak için Dersaadete mütenekkiren bir heyet izamı muvafık olacağı ve bu heyete murahhas Servet ve Zeki Beyler dahil edilirse memnunen kabul edecekleri Zeki Bey ifadesiyle bildiriliyordu (Ves. 116). Halit Beye, 22 Eylûlde verdiğim cevapta; Zeki ve Servet Beylerden mürekkep bir heyetin İstanbula gönderilmesi münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylûl tarihinde Halit Beyden aldığım bir telgrafta, Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Beyi, kolordu ile Erzurum valisinin davetini kabul edip Erzuruma gitmediğinden, bizzarure kuvvei müsellâha ile mahfuzen bu gece (24/25 Eylûl) Erzuruma gönderdim" deniliyordu (Ves. 117).

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşanın ilk tavassut telgrafı Trabzon valisinin tevkif olunduğu gecenin ferdasında, Trabzonda vali ve Zeki ve Servet Beylerin ve bunların iğfali üzerine bazı zevatın İstanbul ile kat'ı rabıtayı ihlâl hususundaki teşebbüslerinin ve İstanbula bir heyeti mütenekkire halinde gitmek hususundaki plânlarının duçarı akamet edildiği tahakkuk ettiği bir günde yani 25 Eylûl günü keşide olunuyor ve bizi ancak 27/28 Eylûl gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Cereyanı muhaberattan anlaşıldığına göre Erzuruma giden Vali Galip Bey, tekrar Kâzım Kara Bekir Paşaya, İstanbula bir heyet marifetiyle müracaatten bahsettiğine dair Paşanın 27 Eylûl tarihli bir istizan telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylûlde cevaben ve-

rilen telgrafnamede, K e r i m Paşa muhaberesi hulâsası mütalâa olunduktan sonra, "Mevzuubahis müracaate lüzum görülüp görülmiyeceğinin işarını rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde Trabzon valisinin, Dahiliye Nazırı Â d i l Beyden, harekâtı milliyemize muhalefet hususunda hiçbir farkı olmadığından kendisinin harekâtı necibei milliyemize hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması" cevabı veriliyor (Ves. 118). K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın 30 Eylûlde verdiği cevapta; "Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" mütalâamızın isabeti tasdik olunduktan sonra, Trabzon ahvalinde çoktan intizar olunan salâhı hal husul buldu (Ves. 119).

Efendiler, bu son mâruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri tenvir etmek isterim. Trabzon Valisi G a l i p Bey, Z e k i Bey, saray ve F e r i t Paşa ile münasebettar idiler. Bir heyet halinde İstanbula gitmekten maksatları, maksadı milliye hadim olmak olmayıp İstanbulda icabedenleri tenvir ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimat almak gibi makasıda müstenit olduğuna bence şüphe etmeye mahal yoktu. Nitekim, Z e k i Bey bilâhara İstanbula gittikten sonra arkasından lüzumu kadar para ve cepane gönderilmek vadiyle ve talimatı mahsusa ile Trabzon ve Gümüşane havalisinde, teşkilât yapmak üzere gönderilmiştir. Mumaileyhi, İneboluda tevkif ve Ankaraya celbettirmiştim. Bana, bu söylediğim hususatı tamamiyle itiraf eyledi. Yalnız, gûya İstanbulu aldattığını, alacağı para ve eslihayı gûya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hattâ bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Maamafih ben, bu zatı Erzurum Kongresindeki münasebet hâtırasına hürmeten yalnız ihtarat ve nesayihi lâzimede bulunmakla iktifa ederek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır hâdisesi ve İzmit Mutasarrıfının muhalefeti

Efendiler, hükümeti merkeziye tarafından, kolordu kumandanı olarak Konyaya gönderilen S a i t Paşayı 30 Eylûlde İstanbula iade ettik. Konya Valisi firari C e m a l Beyin firarından evvel, tertibettiği ilk Bozkır hâdisesinin önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve Niğdede On Birinci Fırka marifetleri ve muavenetleriyle, tedabiri muktaziye alınarak İstanbulun zuhuruna intizar ettiği fenalığı, tevkif ettik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuvayi Milliye, Eylûl ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeye başladı ve o civarlardaki Kuvayi Milliye rüesası, kabinenin temerrüdü halinde İstanbula harekete müheyya bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylûlde, bütün memlekete ve bittabi İstanbula da tamimen bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Teşrinievvel gününde menfi denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı S u a t Bey namında bir zat idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icabatının yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği izahatta diyordu ki: "Tebligatı aldım. İhtilâf ve şuriş olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeyi, en doğru hareket buldum. Menfi şayıat vardır. Heyeti Temsiliyeden izahat istemek ve bilhassa maksadın (İttihat Hükümetini evvelki şeklinde ihya olup olmadığını katiyen anlamak azmindedirler. Bendeniz, en bitaraf bir adam olmak üzere muhafazai sükûn ve asayişle mükellefim); (bendeniz her kim ve her ne için olursa olsun neticesi meçhul bir maceraya başkalarını sevketmeyi doğru görmem.) (Teenni ve ihtiyat edilmesi taraftarı olduğumu tam bir tecrübem üzerine arz ederim.) (Ves. 120)."

Verdiğim cevap, aynen şu idi:

Sıvas, 2 Teşrinievvel 1919

Suat Beye

C. — İzmitte zerre kadar ihtilâf ve şurişe meydan vermemek, esas vazifeniz olduğu gibi tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir husustur. Teşkilât ve harekâtı milliyemizin maksat ve mahiyeti meşruasını, gerek zatıalinize ve gerek İzmitte birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyanname ve izahnamelerle, en garezkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ancak avamın kıylükalinden başka bir mahiyeti olmıyan dedikoduların, itayı karar hususunda, müessir olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin istizaha lüzum gördüğü noktalar var idiyse, bunlar neden derhal istizah olunup halli mesele edilmemiş bulunuyor? Zatıaliniz bitaraf mevkiinde kalmağı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takibettiğiniz hattı hareket katiyen bitaraflık olamaz. Çünkü zatıaliniz milletin meşru harekâtına karşı bitaraflığınızı iddia eylediğiniz halde, harekâtı ihanetkâranesiyle gayrimeşru ve bizatihi madum Ferit Paşa Kabinesinin memurluğunu ifa etmekle meşgulsünüz. İttihatçılığın ihyasıyle iştigal edecek satıhbinlerden olmadığımızı zatıaliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zatıalinize pek halisane ve fakat, bütün katiyetiyle şunu arz ederim ki, zatıaliniz henüz Ferit Paşa Kabinesine itimat beslemiyorsanız bunu, Dahiliye Nezaretine resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmü ve arzusu hilâfına olarak Ferit Paşa Kabinesine itimadınız mevcut ise, İzmit ahalii muhteremesini harekâtı meşruai milliyesinde serbest bırakmak üzere derhal mevkiinizi terk ile İstanbula hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine ademi riayetiniz halinde hakkı âlinizde vukuu memul halin müsebbip ve mesulü yine zatıaliniz olmuş bulunacağını kemali samimiyetle iblâğı bir vazifei vicdaniye addederim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Beyin, "kulunuzu itidal ile dinleyiniz efendim; bendeniz, iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşrutiyetinden, zaten bahsedilemez" cümleleriyle başlıyan cevabında, yazılan satırlar "bizi, yarınki cuma namazı içtimaına kadar, halimize bırakınız. F e r i t Paşaya, kim bilir, kaç defa kalemle hücum eden bendenizi ne kadar fena nazarla görüyorsunuz efendim" cümleleriyle hitam buluyordu (Ves. 121).

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı içtimaına kadar intizar edeceğimize dair yazdırdığım telgrafnameye, şu iki cümleyi ilâve ettim: "Zatıalinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız muztarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak netayici fiiliyeye muallâktır efendim" (Ves. 122).

O tarihte, İzmitte, Miralay A s ı m Bey namında bir zat, fırka kumandanı olarak bulunuyordu. A s ı m Beye de, bir iki günden beri, telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da, 2 Teşrinievvel günü makina başına çağırdım, konuştum. Kendisine; "kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır; binaenaleyh milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün fevkında haizi salâbettir" dedikten sonra katî mütalâa ve kararına muntazır olduğumu söyledim (Ves. 123). Fırka Kumandanı A s ı m Beyin uzun mazeretler ve mütalâalarla dolu cevabından çıkan müspet mâna, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebi, İstanbuldaki kolordu kumandanından istizana cevap alamayışından ileri geldiği (Ves. 124) ve yarınki cuma namazında mukarrerat ittihaz edileceği cümleleriyle hulâsa edilebilir (Ves. 125). Bazı nesayih ve teşvikatı mutazammın cevabımızda ezcümle şunları dedim: "F e r i t Paşanın, yarına kadar çekilmesi ağlebi ihtimaldir. Bu

takdirde, yarınki içtimaınız neticesinde zatı şahaneye ve taayyün ettiği takdirde yeni kabine reisine, kabinenin âmali milliyeye tamamen mutavaatkâr, bitaraf zevattan terkibini istirham etmek hususunu ve buna intizar edildiğinin arz edilmesini temin buyurunuz. Bir de, vatanımızı ve istiklâli millîmizi kurtarmak için, teşekkül edecek yeni kabine ile müttehiden, daha pek çok çalışmaya ihtiyacımız olduğundan tamamen sükûnet dairesinde Heyeti Temsiliye karariyle arz ettiğim hususatı nazarı dikkatte bulundurarak teşkilâta devam buyurulmasını rica ederim" (Ves. 126).

Ferit Paşanın istifası

Efendiler, ben, A s ı m Beye bu son cümleleri yazdırırken (2 Teşrinievvel 1919, saat 3,40 sonra da) araya imzasız şöyle bir servis girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbulda hususi arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş. F e r i t Paşa ahvali sıhhiyesine binaen istifa etmiş. T e v f i k Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teeyyüdetmemişti, şimdi teeyyüdetti efendim."

Bu telgrafı kim veriyor? anlayınız, dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin hakipayine arzı tazimat eyleriz ve vatanımızın başına bir kâbusu belâ olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz. Lûtfen söyleyiniz."

Telgraf muhaberesi münkati oldu. Hakikaten 2 Teşrinievvelde F e r i t Paşa Kabinesi sukut etmiş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden T e v f i k Paşa değil Âyandan Birinci Ferik A l i R ı z a Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim; umum telgrafçılarımızın, teşebbüsat ve harekâtı milliyemize

ifa eyledikleri fedakârane hizmetlerinin millî tarihimizde mühim mevkii vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeyi bir vazife addederim.

III.

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, F e r i t Paşa Kabinesinin sukutunu ve A l i R ı z a Paşanın kabine teşkiline memur edildiğini 2/3 Teşrinievvel 1919 tarihinde yazdığım bir tamim ile bütün millete iblâğ ettim. Bu tamimin bir suretini de, berayi malûmat kaydiyle, yeni sadrazama verdim (Ves. 127).

2 Teşrinievvel günü, yeni kabine reisiyle, temas aramıştık. Ertesi günü, Meclisi Vükelânın içtimaı esnasında, Heyeti Temsiliye ile görüşecekleri vadedilmişti.

Arz ettiğim bu tamimde bellibaşlı noktalar şunlardı:

1) Yeni kabine, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tâyin ve tesbit edilen teşkilât ve makasıdı millete riayetkâr olduğu takdirde, Kuvayi Milliye ona müzahir olacaktır.

2) Yeni kabine, Meclisi Millînin inikadiyle murakabei fiiliye başlayıncıya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdata girmiyecektir.

3) Sulh konferansına tâyin olunacak murahhaslar, milletin bihakkın âmalini müdrik ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihap olunacaktır.

Beyannamede; bu saydığım esasların, yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği tasrih edildikten sonra, "bu bapta başkaca mütalâaları varsa yarın zevale kadar sürati işarı" temenni edildi.

3 Teşrinievvel 1919 günü, Sadrazam A l i R ı z a Paşaya yazdığım telgrafta, "millet, şimdiye kadar re'-

sikârına geçenlerin, Kanunu Esasiye ve âmali milliyeye münafi harekâtından müteessir oldu. Bundan dolayı hukuku meşruasını tanıtmak ve mukadderatını ehil ve emin ellerde görmek kararı katisini verdi. Lâzım gelen teşebbüsatı azimkâraneye tevessül etti. Teşkilâtı muntazamaya tâbi, Kuvayi Milliye, iradei katiyei milleti, tamamen izhar ve ispat kudretini ihraz eyledi.

Millet, padişahın emnü itimadı olan, zatı fehametpenahileriyle rüfekayı kiramınızı, müşkül vaziyette bırakmak istemez. Bilâkis müzahir olmaya bütün samimiyetiyle hazırdır. Ancak Heyeti Vükelâ meyanında Ferit Paşa ile teşriki faaliyet eylemiş nüzzarın mevcudiyeti, heyeti celilelerinin, noktai nazarlariyle, âmali milliyenin derecei mutabakatini, kemali hulûs ile, anlamak mecburiyetini hâsıl eylemiştir. Milletçe, emniyeti tamme tahassül etmedikçe atılmış olan hatvei salâhın tevkifi ve yarım tedbirlerle iktifa olunması, gayricaiz görülmektedir. Binaenaleyh şu hususatın, sizce kabul edilip edilmiyeceğini katî ve sarih anlamak isteriz" dedik ve tamim münasebetiyle zikrettiğim üç esası tadadettik. Badehu, "bu nikatı esasiyede mutabakat hâsıl olduğu anlaşıldıktan sonra, ahvali gayritabiiyenin izalesi maksadiyle, bazı mâruzatı tâliyede de" bulunacağımızı bildirdik (Ves. 128).

Ali Rıza Paşa, bugün, berayi tahlif, saraya gideceklerinden telgrafımıza, yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde sezilen tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesinde, bir tereddüt, bu kabineyi teşkil eden zevatın da, kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı muvafık gördük.

Aynı günde, bir tamim yazdık. Bunda, "hükümet ile millet arasında mutabakati enzar ve âmal husulü, tamimen, tebliğ edilinciye kadar, kemafissabık muhaberatı resmiyenin münkati bir halde bulundurulması" lüzumunu bildirdik (Ves. 129).

Bundan başka, her taraftan gelen, teklif ve mütalâaları mezcederek, umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı milliyeye müzahir olan valilere de 3 Teşrinievvel günü, bazı mahrem tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile, ilk temasımıza ait olan bu vesaikı, aynen, enzarı aliyenize vaz'etmeyi — bundan sonraki — muhaberat ve münasebatın sühuletle anlaşılabilmesi için muvafık görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre   Sıvas, 3/10/1919

Umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı milliyeye müzahir vali ve vali vekillerine

Berveçhiati telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına keşide ve imbası rica olunur:

"Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine alet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi C e m a l ve Elâziz Valisi A l i G a l i p ve Malatya Mutasarrıfı H a l i l Beylerin tevkifleriyle divanıharbe tevdileri ve Trabzon Valisi G a l i p, Kastamonu sabık valileri İ b r a h i m ve A l i R ı z a Beylerle Ankara Valisi M u h i t t i n Paşanın istihdam olunmaması ve hukuku kanuniyei milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve âmali milliyeye müzaheretlerinden dolayı azledilen Sıvas Valisi R e ş i t Paşanın memuriyeti asliyesinde ipkası, B i t l i s Valii Sabısı M a z h a r M ü f i t ve Van Valii Sabıkı H a y d a r Beylerin derhal münhal vilâyata tâyin ve istihdamları talebolunur."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Şifre Sıvas, 3/10/1919

Umum vali ve kolordu kumandanlariyle müstakil mutasarrıflıklara

Berveçhiati mealde sadrazama müracaat buyurulması ve neticenin imbası rica olunur:

"Ahalii İslâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevka kıyam eyliyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretiyle faş eden ve Kanunu Esasi ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususiyei millete mâni olan nüzzarı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Beyin Millet Meclisinin küşadında, Divanı Âliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Beyin aynı esbaptan dolayı derhal tevkifiyle mahkemei aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talebederiz."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bittabi, Harbiye Nezaretine geçen Cemal Paşa, orduya bir tebliği resmî yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3, 20, 12, 15, 13 üncü Kolordu Kumandanlıklarına
K. O. 20 Kumandanı Fuat Paşaya (ayrıca)
Konyada Refet Beye (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın ilk tebliğine cevap olmak üzere berveçhiati telgrafın mahrem olarak müşarünileyhe keşide ve imbası rica olunur:

"Zatı devletlerinin harekâtı milliyei meşruanın bidayetinden beri büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakıyeti devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Milliye müzahir olacaktır. Mahza temini muvaffakıyetleri maksadiyle âtideki hususatın sürati mümkine ile tatbikını rica ederiz.

a) Cevat Paşa veyahut sabık Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşayı Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine.

b) Galatalı Miralay Şevket Beyi veyahut Yusuf İzzet Paşayı, İstanbuldaki Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Kumandanı suretinde olabilir.

c) Miralay İsmet Beyin Harbiye Nezareti Müsteşarlığına.

d) Fırka Kumandanı Kaymakam Kemal Beyin Polis Müdiriyeti Umumiyesine tâyinine delâlet.

e) Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini âtıl ve kıymetsiz bir hale duçar eden ve iadei rütbeleri Meclisi Millîden geçmeksizin olan ve fikri mahsusu siyasi ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ircaiyle mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdii lâzımdır.

f) Üçüncü Kolordu Kumandanı Sabıkı Miralay Refet Bey, bilâsebep istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihiyle kendisinin elyevm bulunduğu Konyada On İkinci Kolordu Kumandanlığına tâyini ve Fuat Paşanın hakkındaki muamelenin tashihiyle Yirminci Kolordu Kumandanlığında ipkası.

g) Fuat Paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasiyle Şarki Anadoludaki Kolorduların, 13 üncü Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Kara Bekir Paşaya ve Garbî Anadoludaki Kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde, Ali Fuat Paşaya tevdii ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasip mütalâa kılınmıştır."

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, yeni sadrazamdan intizar eylediğimiz cevap, nihayet vürudetti, şudur:

Gayet müstaceldir. Sadaret, 4/10/1919

Sıvasta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Mümessilesine

C: 2 ve 3 Teşrinievvel 1919.

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilât ve makasıdı milliyeyi soruyor

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tâyin ve tesbit edildiği, telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilât ve makasıdın neden ibaret olduğu heyeti vükelâca gayrimalûm olduğundan icabı keyfiyet tetkik edilmek üzere evvelemirde mezkûr kongreler mukarreratının âcilen işarı mütemennadır efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve rüfekayı kiramının, — içlerinde, biraz sonra görüleceği veçhile, Kuvayi Milliyenin murahhası olarak Heyeti Vükelâya dahil olduğunu beyan eden C e m a l Paşa bulunmuş olmasına rağmen — hükümeti işgal ettikleri güne kadar, makasıdı milliyenin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri câyi istiğrap görülmeye seza değil midir? Bundan daha ziyade calibi dikkat nokta, makasıdı milliyeye riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için evvelemirde kongreler mukarreratını talebeylemeleridir. Halbuki bu kadar dağdağaya ve tatbikatı selefinin sukutuna bâdi olan kongreler mukarreratını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir miydi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin, yeni ve şeytanetkâr tedbirlerle milleti iğfal ederek, husul bulmuş olan tesanüt ve irtibatı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat, rüptür olacaksa, ben de, evvelemirde onların bütün muzmerratını, mil-

let nazarında tebarüz ettirecek bir tarzı hareketi tercih ettim. Binaenaley, sadrazamın ve rüfekayı kiramının talebini is'af ettim. 4 Teşrinievvel 1919 tarihli telgrafla, kongre beyannamesini aynen ve nizamnamenin, yalnız teşkilâta mütaallik nikatı esasiyesini de hulâsaten bildirdim (Ves. 130). Muhaberatı resmiyeye hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar umumi tebliğler yapıldı (Ves. 131).

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

Sadaret, 4/10/1919

C: Tahtı riyasetimde teşekkül eden heyeti celilei vükelâ, milletin âmali veçhile, vatan ve memleketin saadet ve selâmetini temin için, azmi katî ile sarfı mesai etmek hususunda, tamamiyle müttehidülefkârdır. Camiai Osmaniyenin temini ve istiklâli millînin muhafazası ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın masuniyeti Kanunu Esasi ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı biiştibah bulunduğu gibi mütareke tarihindeki hudut dahilinde kalan bilcümle arazi ve bilâdı Osmaniyenin esası mütareke olan Wilson prensiplerine tevfikan doğrudan doğruya ziri idarei saltanatı seniyede ipkası ve hudut dahilinde kalıp ekseriyeti azimei İslâmiye ile meskûn bulunan vahdeti mülkiyenin inkısamını men ile bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye ve diniye ve coğrafiyemizin ve bu suretle hakkı adle muvafık bir karar ittihazının temini dahi hükümeti hazıraca maksudu katî ve meclisi millînin inikadına kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdü katî ve resmiye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek murahhasların âmali milliyeyi müdrik ve mazharı itimat, erbabı reviyet ve iktidardan intihabolunması tabiîdir. Memleketimizde usulü meşrutiyet icabınca hâkimiyeti millîye cari bulunmasiyle, vazifesini bihakkın müdrik olan hükümeti hazıra, milletin kararını istihsal etmeksizin, mukadderatı memleket hakkında karar ittihaz edemiyeceği cihetle hükümet, intihabatın bir an evvel icrası için her türlü teşebbüsat ve tevessülâta müracaat ve meclisi mebusanın tesrii inikadı zımnında lâzım gelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükümetin rehberi harekâtı, ahkâmı kanuniyeye tamamen

riayetle hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibaret olduğundan ve ahvali gayritabiîye ve gayrikanuniyenin devamı Devleti Osmaniyenin merkeziyle Anadoluyu yekdiğerinden tefrika müncer olarak birçok avakıbi vahimeyi tevlit ile eliyazübillâhi tealâ payitahtın bekasını tehlikeye ilka ve aksamı memalikin işgal altına alınmasını intaç ve binaenaleyh vahdeti mülkiyeyi ihlâl edeceğinden hükümeti hazıra, tarafınızdan vazıyed olunan devairi resmiyenin tahliyesi ve muamelâtı hükümete iras olunan sektenin ref'i ve edna halelden bile masuniyeti vacibolan nüfuzu hükümete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiyeye girişilmemesi ve mebusan intihabatında ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talebediyor.

Muhterem Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ve ne de imza... Gerçi, sadaret makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan zat veya zevat, bir defa, Heyeti Temsiliyeyi tanımak ve onunla imza tahtında resmî muhaberede ve müdavelei efkârda bulunmak istemiyordu.

Bir de, bizim, kongrelerde tesbit ettiğimiz mukarreratı ve kendilerine teklif eylediğimiz üç noktanın nazarı dikkate alınmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vükelâsı tabiî buluyorlar. Bu mukarrerat ve esasatın teminine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, hükümetin rehberi harekâtı ahkâmı kanuniyedir. Vazifesi, hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibarettir mukaddemesinden sonra, bizim ahval ve harekâtımızın, gayritabiî ve gayrikanuni olduğunu ima ederek, bunun, devamı halinde, merkezle Anadolunun yekdiğerinden tefrikına müncer olacağını ve bundan tevellüdedecek tehlikeleri tadadediyor ve nihayet, baklayı ağzından çıkararak; tarafınızdan vazıyed olunan devairi resmiyenin tahliyesi ve muamelâtı hükümete iras olunan sektenin ref'i ve nüfuzu hükümete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiyeye girişil-

memesi ve mebusan intihabatında ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafımızdan taahhüdedilmesini talebetmek suretiyle, bizim mevcudiyetimizi ve faaliyetimizi bertaraf etmek maksadında olduğunu ifade etmiş bulunuyor.

Efendiler, belki unuturum, tafsilâta girişmeden evvel söylemeliyim ki tarafımızdan işgal olunmuş devairi resmiye yok idi. Yalnız Sıvas vilâyeti, Heyeti Temsiliyeyi mekteplerin tatil bulunması münasebetiyle lisede misafir etmişti. Mevzuubahis edilmek istenilen dairei resmiye bu olacaktı. Yeni kabine her türlü icraatına mukaddeme olmak üzere Heyeti Temsiliyeyi, buradan kovarak nüfuz ve haysiyetini enzarı umumiyede kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı sarih olmıyan bu telgrafname üzerine, Sıvas telgraf merkeziyle, İstanbul telgraf merkezi arasında aynen şu muhabere vukubuldu:

Fevkalâde

Deraliye Merkez Müdiriyetine

Sadaret merkezinden yazılan telgrafname bâlâ ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti merkezimizde mevkuftur. İcabedenlere malûmat verilmesi mercudur.

İmza
Kongre Merkezi

— Bize, üzerine Sadrazam Paşa Hazretlerinin cevabıdır, serlevhasiyle Â m e t ç i Bey verdi ve kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretlerine böyle veriniz.

— Heyeti Temsiliyeye hitap değildir ve kimden olduğu meçhuldür. Binaenaleyh muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

— O halde şimdi dağıldı. Meclisi Vükelâda bu hususta bir şey yazarlarsa tabiî keyfiyet tavazzuh eder efendim.

Bu cevabi ifadeyi verdikleri vakit dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa ikametgâhı olan mahalden belki yazar. Bizim bu merkezin işi Meclis dağılınca hitam bulur, kapanır azizim.

— Siz dediğimizi Âmetçi Beye söyleyin.

— Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

— Telefonla söyleyiniz.

— Bizde şehir telefonu yok. Maamafih siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim.

— Sadrazam Paşaya telefon edin.

— Kardeşim Sadrazam Paşaya anlatamayız ki...

Fevkalâde — Babıali, 4/10/1919

Sıvas Kongre Merkezi Müdiriyetine

Erenköyünde ikamet buyuran Sadrazam Paşa Hazretleri telefonda arandığı ve saat yirmi biri yirmi geçtiği halde bulunamadı. Cereyanii muhabere bizzarure yarın arz edilecektir Efendim.

Babıali Müdürü
Hüseyin Hüsnü

Fevkalâde — Deraliye, 4/10/1919

Kongre Merkezine

C: Babıali müdüriyetinden dahi bildirildiği veçhile şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretlerinin konaklarından cevap alınamadı. Bi-

raz sonra yine arıyacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zaruri olacaktır Efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü
Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Teşrinievvel 1919 tarihinde, imzasız telgrafın sadrazam tarafından, Heyeti Temsiliyeye, hitaben ve cevaben yazıldığı söylendi. Bunu resmen tesbit eder, resmî ve imzalı bir işar olmamakla beraber, biz böyle küçük bir noktada daha fazla tevakkufu faydalı ve caiz görmedik. Sadrazam Paşaya cevap yazmayı muvafık bulduk. 5 Teşrinievvelde yazdığımız uzun cevabın, esas noktalarını hulâsa edeyim:

Tekliflerimizin tamamen tasvip ve kabul edilmiş olduğu anlaşıldı, dedikten sonra, tarafımızdan taahhüdolunması talebedilen nikat hakkında izahat verdik ve dedik ki, "Ahvali gayritabiîye ve gayrikanuniyenin âmil ve müsebbibi Ferit Paşa Kabinesi idi. Bu husus, Ferit Paşa Kabinesi tarafından ika edilmiş olan gayrimeşru efalü harekât esbap ve müvellidatının ref'i için tarafınızdan tedabiri katiye ittihaz olunduğu takdirde, kendiliğinden zail olur."

"Cemiyetimizin, heyeti vükelâyı hazıraya taahhüdat ve müzaherette bulunabilmesi için evvelâ, hükümetin teşkilâtı milliyemizi hüsnü kabul eylediğini sarih ve katî bir lisanla ifade etmesi lâzımdır. Aksi takdirde, emniyet ve samimiyeti mütekabilenin husul bulduğu meşkûk kalacak ve mütebayin harekât ve teşebbüsatın zuhuru melhuz bulunacaktır."

Ali Rıza Paşanın, imzasız telgrafında; "memketimizde usulü meşrutiyet icabınca, hakimiyeti milliye cari bulunduğu" noktasına da, filhakika öyle "ise de feshinden itibaren Meclisi Mebusanın dört ay zar-

fında içtimaı Kanunu Esasimizin ahkâmı sarihasından iken bugüne kadar intihabatın defatiri esasiyesi bile tanzim edilmemiştir. Bu hareket, F e r i t Paşa Kabinesinin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve Kanunu Esasiye tecavüzü katisini teşkil eder ve Kanunu Cezanın maddei mahsusasına tevfikan bir cinayet addedilerek müsebbipleri hakkında ahkâmı kanuniyenin tamamii tatbikı, hakimiyeti milliyeyi kabul ve ahkâmı kanuniyenin tatbikını kendisi için bir vazifei kanuniye addedecek her hükümeti meşruanın, ilk vazifei mukaddesesidir" cevabında bulunduk. Ondan sonra, şu teklifleri serde başladık:

1) Memlekette sükûn ve asayiş olduğunu ve âmali milliyenin tamamiyle haklı ve meşru olduğunu resmî bir beyanname ile ilân ederek milletin vahdeti umumiyesine hükümetin de iltihak ettiğini izhar ediniz.

2) Hükümeti sakıtanın harekâtı ihanetkâranesine alet olmuş bulunan birtakım rüesayı memurin vardır. Onları mahkemei aidesine tevdi ediniz. Harekâtı milliyeye mümanaat eden bazı sabık valiler hakkında hizmeti devlette kullanılmamaları için muamelei lâzimesini yapınız. Harekâtı milliyeye hadim oldukları için azlolunanları memuriyetlerine iade ediniz.

3) İadei rütbeleri Meclisi Millînin tasdikına iktiran etmiyen ve yegâne sebebi istihdamları birtakım mülâhazai sakimei siyasiyeden ibaret bulunan mütekaidini, derhal eski vaziyetlerine irca ediniz. Mühim makamatı askeriyeyi ehil ellere tevdi eyleyiniz.

4) Nüzzarı sabıkadan A l i K e m a l ve Â d i l Beylerle S ü l e y m a n Ş e f i k Paşanın Meclisi Millî küşadında Divanı Âliye tevdi edilmek üzere, hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi R e f i k H a l i t Beyin derhal

tevkifiyle mahkemei aidesine tevdiini, kanunun masuniyeti ve hukuku milliyenin kutsiyeti namına talebederiz.

5) Harekâtı milliyeye iştirak etmiş veya harekâtı milliyeyi terviceylemiş olanlar aleyhinde başlanılmış olan takibat ve tazyikata nihayet veriniz.

6) Matbuatı ecnebi sansüründen kurtarınız.

İşte Efendiler, hulâsaten saydığım bu noktalara ait mütalâat ve teklifattan sonra telgrafımızı şu tarzda ikmal eyledik: "Maruzat ve tekâlifi mesrudeye, milleti tatmin edecek cevabı sarih ve muvafık ita buyurulacağı zamana kadar, temini makasıdı milliye için, milletçe ittihaz edilmiş olan tedabiri fiiliyeye, kemakân devam zaruretinde kalınacağını ve bilcümle vilâyat ve müstakil elviye ile mülhakatından aldığımız kararlar üzerine, kemali katiyetle, arz eyleriz.

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına, M u s t a f a K e m a l" (Ves. 132).

Efendiler, İstanbulla muhabere, biter bitmez, derhal şu tebliğ ile memleketi vaziyetten haberdar ettim:

5/10/1919

Tamim

Şehremanetine, Matbuata

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sıvas Kongrelerindeki mukarreratı esasiye ve makasıdı teşkilâtı milliyeyi tabiî bulmakla beraber mütalâalarında bazı izahı muhtaç cihat görüldüğünden hükümetle milletin hakiki olarak temini itilâfı maksadiyle ve bilcümle merakizin hulâsai mütalâatına istinaden ita olunan cevap ve dermeyan edilen tekâlif berveçhiati aynen ta-

mim ve tebliğ olunur. Vürudedecek cevap ve ona nazaran ittihaz olunacak mukarrerat derhal tebliğ olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey tavsit ediliyor

Efendiler, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin mevkii iktidara geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin, İstanbul ile olan muhaberat ve münasebatı resmiyesi hâlâ rüptür halinde, devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, teklifatımıza cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Heyeti Vükelâdan, hiç kimse, bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Teşrinievvel 1919 günü, Y u n u s N a d i Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı olan, C e m a l Paşayı, daveti üzerine, makamında ziyarete gitmiş. C e m a l Paşa, Y u n u s N a d i Beye vaziyet hakkında, bilhassa hükümetle Heyeti Temsiliye arasında, henüz itilâf edilemediğinden bahsetmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabul ve tatbika âmade bulunduklarını anlatmış ve herhalde ihtilâf çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın, Heyeti Temsiliye olduğunu söylemiş; ihtimal ki Y u n u s N a d i Beyin bizimle şahsi muarefesine binaen, telifi beyne tavassutunu teklif etmiş olacak.

Y u n u s N a d i Bey, bu tavassut teklifini maalmemnuniye kabul etmiş; yalnız Y u n u s N a d i Beyin, C e m a l Paşanın verdiği malûmatı esas ve hakikat telâkki ettiği ve vaziyeti ona göre mütalâa eylediği şimdi bahsedeceğim telgrafnamesi müfadından anlaşılmakta idi.

Y u n u s N a d i Beyle, telgraf başında vukubulmuş olan bu muhaberemiz, yeni kabine ile bizi zahiren

olsun itilâfa saik olmak noktai nazarından mühimdir. Bu sebeple müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nazırı Paşanın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makina başına gittim.

İstanbul — Harbiye telgrafhanesi, Y u n u s N a d i Bey Zatı Devletinizle görüşmek istiyor efendim, denildikten sonra, Harbiye telgrafhanesinde makina başında hazırım! dendi. Hazır olan kimdir? dedim. Telgrafçı — Y u n u s N a d i Bey ve yanında Nazır Paşanın Yaveri C e v a t R i f a t Bey vardır efendim. Nazır Paşayı istediler mi, yoksa... izahında bulundu.

— Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni, telgrafa davet ettikleri zaman Nazır Paşa istiyor demişlerdi. Davet eden Nazır Paşa mıdır, yoksa zatıalileri mi? Y u n u s N a d i Bey — Nazır Paşanın müsaadesiyle ve yaveri vasıtasiyle Harbiye merkezinden, Zatı Devletlerini aradık. Bundan galattır efendim, dedi.

Ben — Teşekkür ederim. Buyurun! dedim.

Bunun üzerine Y u n u s N a d i Beyin sözleri alınmaya başlandı. Y u n u s N a d i Bey mütalâatına şu mukaddemeyi yaptı: "İradei milliyenin, hakimiyeti milleti infaz etmesi neticei meşkûresi olarak meydana gelen takallüp üzerine, burada teşekkül eden hükümetle, teşkilâtı milliye arasında ahengi ittihat husulünün gecikmiyeceğine hükmetmiş idim. Tahkikatım neticesinde henüz, bir iki noktada ihtilâf bulunduğunu anladım. Bu ahengin teahhuru husulü, dahilen ve haricen iyi olmıyacağı cihetle, bazı mâruzatta bulunmayı vazife addettim."

Ondan sonra, şimdi hulâsa edeceğim noktalara ait malûmat ve mülâhazalarını, birinci mesele olarak zikrettiler.

1) F e r i t Paşa Kabinesinde bulunmuş olan bazı zevatın bu kabineye iştiraklerinden dolayı suinazarla görülmelerine mahal olmadığını ve A b u k Paşanın F e r i t Paşa Kabinesinin ıskatında rol oynadığını;

2) R ı z a Paşa Hükümetinin, intikal devresi hükümeti olduğunu, hayatının intihabatı teşriiye neticesine kadar devam edebileceğini;

3) Hükümeti hazıra emel ve metalibi milliyenin kâffesini hüsnü telâkki etmek ve hüsnü intacına da sây eylemek hususunda en ufak şüpheye mahal vermemekte olduğunu beyan ve;

4) Hususiyle, C e m a l ve A b u k Paşalar gibi zevatın, hükümette teşkilâtı milliyenin bir murahhası ve kâfili gibi telâkki olunmalarında tereddüde mahal yoktur, hükmünü ita ettiler.

İkinci mesele olarak da; Y u n u s N a d i Bey, eşhasa taallûk eden kısma temas ettiler; bunda tamamen bizimle hemhis olmakla beraber "biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim" dedi ve noktai nazarını, muvaffakıyeti milliyenin husule getirdiği tesiratı hasenenin bazılarınca intikamcılıkla tefsir olunarak, şaibedar olmaktan masun bulundurulması mühim olduğu mütalâasiyle tavzih etti.

Y u n u s N a d i Bey, "heyeti hazırai hükümetin erkâniyle vukubulan temaslarımdan teşkilâtı milliye metalibinin tamamii icra ve infazına azmetmiş olduğu müsteban oluyor" dedikten sonra, şu malûmatı verdi:

"Harbiye Nazırı C e m a l Paşa, bugün neşredilecek beyannamede bu cihetin zaten kâfi derecede musarrah olduğunu ve ancak beyanname, lisanı resmii hükümetle yazıldığına göre her taraf nazarı dikkate alınarak dercedilmiş, suri birkaç kelimeye atfı ehemmiyet olunmaması lâzım geldiğini beyan eyledi."

Yunus Nadi Bey, sadrı cedidin ve hükümetinin — her türlü suitefehhümü izale için — teşkilâtı milliye erkânının irae edeceği bir heyetle doğrudan doğruya temas etmeleri hususunda ki arzuyu samimisini bildirdikten sonra, bütün mütalâatını şu cümle ile hulâsa eyledi: "Halen, bendenizin en ziyade lâzım addettiğim cihet buhranın gayrimünhal ve müşevveş bir vaziyette temadi etmemesinden ibarettir" (Ves. 133).

Yunus Nadi Bey, mütalâama intizar eylediği için, ben de, şu cevabı verdim:

Sıvas, 6/10/1919

Yunus Nadi Beyefendiye

Heyeti Temsiliyece Sadrazam Paşa Hazretlerine vukubulan teklifatı esasiye ve tâliye ve müşarünileyhin heyetimize verdiği cevap, bilhassa bu cevabın son fıkraları manzuru âliniz oldu mu? Beyanat ve mütalâatı âliyelerinden bu yazıları görmemiş olduğunuza ve tekliflerimizin mahiyet ve samimiyeti tamamen anlaşılmamış olanlar tarafından zatıalinize hikâye edilmiş olduğuna hükmediyoruz. Bu sebeple, esas hakkında burada müdavelei efkârı müşkül görüyoruz. Yalnız şahsi olan mütalâai aliyelerinde bazı noktaları tenvir maksadiyle, berveçhiati sıra ile itayi izahat olunur:

Yeni kabine ile teşkilâtı milliyemiz arasında, ahengi ittihat husulünün gecikmiyeceğine, biz de, hüküm vermekte idik. Bunun, teahhuru sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört günden beri göstermekte olduğu tavrı mütereddítte aramak lâzımdır. Yeni kabine ile aramızda ihtilâf olduğunu dahi, yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede ipka edilen eski nazırların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin harekâtı cinayetkâranesine bilerek veya bilmiyerek iştirak eylemiş oldukları, nazarı dikkatte tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşanın kabinenin ıskatında yapmış olduğu rol meçhulümüzdür. Biz, neticeyi temin eden kuvveti pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükümeti tasavvur buyurulduğu gibi, intikal devresi hükümeti gibi telâkki etmek değildir. Bilâkis mukadderatı milleti takrir edecek ve sulhu yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Menafii esasiyei milliyemiz-

de ağyarın bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz, hattı hareketimizi ağyarın dedikodusuna uydurmak za'fını merdut görenlerdeniz. Dahilî ve haricî vaziyete bütün vuzuhiyle vâkıfız. Attığımız hatve tesadüfi değil, amîk düşüncelere ve metîn esaslara ve umum milletin teşkilâtı muntazamaya tâbi kuvvei hakikiyesine ve azmü iradesine müstenittir. Millet, hâkimiyetini bütün mânasiyle bütün cihana tanıttırmaya kararı katî vermiştir. Bunun için de, her yerde, her türlü tedabir alınmıştır. Hükümeti hazıranın âmal ve metalibi milliyeyi hüsnü telâkki ve intaca sây eylemesini talebederiz. Çünkü başka türlü icrayi hükümet edemez. Abuk Paşayı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan teşkilâtı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz.

[Efendiler, şunu izah etmeliyim ki, Cemal Paşa bizim murahhasımız değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesine malûmunuz olan tarzı hareketinden dolayı ciheti münasebet de yoktu. Ancak Yunus Nadi Beyin telgrafında Cemal Paşanın murahhas gibi telâkkisinde tereddüde mahal yoktur denilmiş olmasından bunu arzu ettiğine zahip ve emrivaki halinde tevcih olunmuştur.]

Ve nazır olur olmaz kendilerinin herkesten evvel bilâvasıta bizimle temasa gelip vaziyeti hakikiyeyi anlıyacağını ve ona göre hükümetle teşkilâtı milliyenin noktai nazarlarını tevhide tevessül edeceğini ümidediyorduk. Halbuki henüz böyle bir temastan müçtenibolduğu görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı vukubulan tekâlif ve metalibimiz, şahsi ve indî olmayıp bilcümle vilâyat ve elviyei müstakille ile mülhakatının ve beş kolordu kumandanının ve teşkilâtı milliyeye sadık rüesayi memurinin Heyeti Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyeti Temsiliyemizce hükümeti mümkün olduğu kadar müşkül vaziyete sokmamak ciheti nazarı dikkate alınarak istihracedilmiş hulâsatülhulâsasıdır. Ve bu tekâlif ve metalipte tasavvur ve tasvir buyurduğunuz mehazir yoktur. Hükümet, Heyeti Temsiliyemizle, samimî ve ciddî münasebet ve müdavelei efkârda bulunduğu takdirde, vukubulmuş olan metalip ve teklifatın hükümetçe kabili tatbik olabilecek şekil ve zamanını takrir etmekte hiçbir hail yoktur. Yalnız Sadrazam Paşanın, Heyeti Temsiliyemize 4 Teş-

riniievvelde vukubulan cevabi telgrafındaki son fıkralar calibi nazarı dikkattir. Eğer teşkilâtı meşruai milliyemiz ve bunun resü idaresinde bulunanlar, gayrimeşru ve gayrikanuni tanınmak zihniyeti idame olunacak ise, hiçbir imkânı itilâf bulunamıyacağına şüphe yoktur. Bugün neşredileceğini bildirdiğiniz beyannamede, teşkilât ve harekâtı milliyemiz hakkında, her ne sebep ve suretle olursa olsun, münekkidane bir lisan kullanıldığı takdirde ve bu suret, suri birkaç kelimeye münhasır kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü itilâf imkânı münselibolmuş telâkki edilecektir ve zaten hükümeti merkeziye, Heyeti Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannamesi hiçbir taraftan alınmıyacaktır. Belki İstanbula munhasır kalabilir.

Heyeti Temsiliyemiz, bilcümle vilâyat ve elviyei müstakille namına mahallerinde milletin ârayi umumiyesiyle intihabolunmuş mümessıllerden teşekkül ve Erzurum ve Sıvasta içtima eden heyeti umumiyeler tarafından tefrik ve intihabolunmuş bir heyeti meşruai milliyedir. Kabiliyet ve kudreti temsiliyesi de âsarı fiiliyesiyle meydandadır. Meclisi Mebusan içtima ile bilfiil murakabeye başlıyacağı güne kadar, Heyeti Temsiliyenin mukadderatı millet ve memleketle alâkadar bulunması zaruridir. Hükümetin, heyetimizle temas ve münasebeti samimiyesi bittabi kendi mevki ve kuvvetini takviye edecektir. Ayrı ayrı istikametlerde yüründüğü takdirde menafii memleket ve millet için calibi mehazir olacağı tabiîdir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa vücutları memleket ve millet için nafi olacağına kani bulunduğumuz bazı zevatın, sabıka olduğu gibi birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usul kabine manevralarına mâruz kaldıklarını görmek istemeyiz. [Efendiler, bu dediğimizin vukuunu göreceksiniz] Sıvasta münakit bulunan Heyeti Temsiliye, hükümetle bizzat doğrudan doğruya, en samimî temasta bulunmaya hazır ve müheyyadır. Bu vazifeyi, başkalarına tevdi etmek salâhiyetine malik değildir. Hükümetle itilâfı tam hâsıl olduğu takdirde, temasın teshil ve temini için başka çareler dahi düşünülebilir. Hulâsa, müşevveş vaziyetin âcilen bertaraf edilmesi; evvelemirde hükümetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyannamesinin, suri kelimelerle değil, samimî bir lisan ile neşrine ve tekâlifi sairenin hüsnü telâkki edilip infaz edileceğine dair sadaretin mâruzatımıza doğrudan doğruya cevap ita etmesiyle, mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgrafları

mız ve beyannamelerimiz kontrol, sirkat ve tevkif edilirken, hükümetin samimiyetinden bahsolunması, bize pek garip geliyor.

Hükümet bu mütereddit vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, millet nazarında henüz taayyün edemiyen emniyet ve itimadı büsbütün selbe sebebiyet verecektir. Her taraftan aldığımız telgrafnamelerde, hükümeti cedidenin şayanı emniyet olup olmadığına dair sualler sorulmaktadır. Arzı ihtiram ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim malûmat ve izahattan hakiki vaziyeti anladı. Bizimle muhabereye devama lüzum görmedi. Bilâkis yeni hükümeti ve hassaten Cemal Paşayı irşada çalışmış... Filhakika, izah edeceğim veçhile, zahiren olsun, bir itilâf vaziyet ve manzarası teessüs etti.

Efendiler, 6 Teşrinievvel 1919 günü de geçti. Biz, mevcut tedabirin ehemmiyet ve dikkatle idaresi lüzumunu tamimen emrettik (Ves. 134).

Efendiler, Yunus Nadi Beyle, muhaberemizin ferdasında, nihayet, sadrazamdan cevap değil, fakat Cemal Paşadan şu telgrafnameyi aldık:

Harbiyeden, 7/10/1919 saat: 12 7 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şimdiye kadar olan muhaberatın hulâsası:

Cemal Paşa kabine namına iradei milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt ediyor

1 — Kabine, sizinle müttehidülefkâr ve iradei milliyenin hâkimiyetini, kabul eder. Ancak bir intikam kabinesi olmaktan tehaşi eder. Kabahatlilerin tecziyesini şekli kanunide icra etmeyi dahi muvafık görüyor.

2 — Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerini refi ve tazmin, ehil olanların intihap, bilhassa tâyin ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi tamamen deruhde eder.

3 — Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için iradei milliyeye ve Heyeti Temsiliyeye istinadedecektir.

4 — Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatiyle ve bütün samimî ve hürmetkâr bir his ile arz ediyorum ki, Heyeti Temsiliyenin, hem hariç ve dahile karşı, hâkim mânasını vermeksizin kabineye müzahir halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faidesini takdir eder. Evvelemirde, telgrafların mütekabilen ve serbest keşidesini ve ipkaen ve müceddeden tâyin olunacak vali ve kumandanların hemen hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni İntihabı Mebusan Kanununun tevzi ve ilân edilebilmesini pek faydalı görür.

5 — İradei milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüdeder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına itimadım vardır. İstihlâsı vatana mâtuf gayenin husulüne, el birliğiyle hemen çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, muaveneti devletlerini bekler (a m h s n y) pek rica eyler ve bütün rüfekayi kirama da arzı hürmet eylerim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa derakap, müspet ve samimî olan şu cevabımızı verdik:

Şifre Sıvas, 7/10/1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C: Beyanatı Devletlerine madde madde sıra ile, berveçhiati arzı cevap olunur:

1 — Kabinenin bizimle müştereken ve müttehiden, iradei milliyenin hâkimiyeti esasını kabul buyurmasına, millet namına, arzı teşekkür eyleriz. Kabinenin ve Heyeti Temsiliye ve bütün teşkilâtı milliyemizin intikamculukla şaibedar olması, bizce dahi, fevkalâde şayanı tevakki ve tehaşidir. Bu noktada ve kabahatlilerin şekli kanunide tecziyeleri lüzumunda dahi, kabine ile tamamen hemfikiriz.

2 — İkinci madde muhteviyatından dolayı da, hassaten teşekkür ederiz. Vukubulmuş olan mâruzatta, bu noktanın tasrihine lüzum şu idi:

Âmal ve harekâtı milliyeye muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından tecridedilen bazı vali ve kumandanlar, şekle riayet mülâhazasiyle, velev muvakkaten olsun. memuriyetlerine iade edildikleri takdirde, mahallerince kabullerine imkân görülmediğinden nüfuzu hükümete karşı riayetsizlik vukubulabilir endişesi idi.

3 — Üçüncü madde, bilhassa mucibi şükrandır. İnşallah müttehiden ve müttefikan, vatan ve milletimizin saadet ve selâmetini temin müyesser olur.

4 — Kemali samimiyet ve büyük teminatla arz ederiz ki, kabine ibraz buyurduğu ciddiyet ve samimiyetine mukabil Heyeti Temsiliye; ne dahile ve ne harice karşı, hiçbir vakit hâkim vaziyeti almıyacak, bilâkis müttehiden kabul buyurulan nikatı nazar dairesinde, hükümetin nüfuz ve kuvvetini tahkim ve takviyeyi, vatan ve milletin selâmeti için, vazife addedecektir. Bu hususta katiyen şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Bilhassa zatı devletlerinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince, doğrudan doğruya Heyeti Temsiliyemiz âzası sıfatiyle, kabinede murahhas bulunmaları, tarafeynin icraat ve mukarreratında temini mutabakati kâfil olacağı cihetle baisi memnuniyettir.

Artık kabine ile teşkilâtı milliyemiz arasında, her noktada mutabakat ve itilâfı enzar hâsıl olduğu tahakkuk eylediğine nazaran, bittabi, muhaberat hususunda vazolunan takyidatın refedileceği tabiîdir. Ancak Heyeti Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumelideki teşkilât merakiziyle muhafazai irtibat mecburiyetinde olduğundan, servis tarzında vukubulmakta olan muhaberatı telgrafiyemizin kemakân devamına müsaade buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Burada şunu da arz edelim ki, hükümet evamirini tebliğe başladığı dakikada hiçbir tarafta bir gûna haile tesadüf etmemek ve bu suretle zerre kadar nüfuzu kesredilmemek lâzimeden bulunmakla bu hususun temini için Heyeti Temsiliye tarafından icabedenlere lüzumu gibi tebligatta bulunulabilmek maksadiyle kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyeti Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak, millete emniyet bahşetmek üzere neşrini rica eylediğimiz kabine beyannamesinin mahrem olarak kablenneşir bir suretinin heyetimize lûtuf buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Çünkü bu beyannamede, bir kelime, milletçe suitefehhümatın idamesini mucibolabileceğini ve Heyeti Temsiliyeyi de millete

karşı pek müşkül bir vaziyette bırakabileceğini kemali samimiyetle arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye tarafından zatı şahaneye takdim olunacak bir arizai şükraniye ile millete yapılacak tebligat suretini kablelirca zatı devletlerine şimdi arz edeceğiz ve bunların muhteviyatına dair kabinenin vukubulacak mütalâatı, hürmetle nazarı dikkate alınacaktır.

Yeni İntihabı Mebusan Kanunu hakkındaki mütalâamızı badehu arz etmek üzere, kanunu mezkûrun ne noktai nazardan yapılmış olduğunu lûtfen işar buyurmanızı rica ederiz.

5 — Esasatta itilâfı tam hâsıl olduktan sonra zatı devletleriyle rüfekayi kiramınızın samimiyetlerine şüphe edilemiyeceğinden teferruat hakkında kendiliğinden mutabakati efkârın husulpezir olacağı tabiîdir. Âcizleri ve bütün rüfekayi mesaimin en büyük hürmet ve samimiyetlerimizle zatı devletinizin ve dahil bulunduğunuz kabinenin mazharı muvaffakıyat olmasına ve bu sayede istihlâsı vatana mâtuf gayenin bir an evvel tecelli etmesine bütün mevcudiyetimizle çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bilcümle rüfekamın selâm ve hürmetlerini takdim ederim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda "beyannamenin tesrii neşrine zaruret hâsıl olduğunu ve fakat nikatı lâzimeye dikkat olunduğunu bildiriyordu" (Ves. 135). Biz de aynı gecede, nezaket icabı olmak üzere, cevap verdik (Ves. 136).

Fakat, Efendiler, hükümet beyannamesini kablenneşir bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannamemizi, bilâistişare neşrettik ve padişaha olan telgrafı da aynı suretle çektik.

Efendiler, 7 Teşrinievvel 1919 tarihli olan beyannamemiz; milleti, takibolunan yolda isabet ve muvaffakıyet olduğu ve muhafazai vahdetle, bugüne kadar olduğu gibi, devam edilmesi hususunda, bilvesile tenvir ve irşada ve kuvvei mâneviyeyi takviyeye medar

olmak maksatlarını ihtiva etmekte idi (Ves. 137).

Padişaha yazılan telgraf da millet namına teşekkürü tazammun ediyordu (Ves. 139).

Efendiler, istitrat kabîlinden küçük bir malûmat arz edeceğim. Heyetimiz, bütün memlekete, müşterek arzuyu millî icabını, tatbik ettirmeye çalıştığı sırada, tahtı işgalde bulunan İzmire de, doğrudan doğruya tebligatta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Teşrinievvel 1919 tarihinde, İzmire de şu telgrafı veriyorduk:

Müstaceldir Sıvas, 7 Teşrinievvel 1919

İzmir Vilâyeti Âliyesine

Şimdiye kadar, vâkı olan tebligat ve işaratımızın vâsıl olup icabatının yapılmakta olup olmadığının, vâsıl olmamış ise, esbabı mânianın sürati işarı mercudur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İzmirin ve İzmir valisinin ne hal ve şerait dahilinde bulunduğu, şüphesiz malûmumuz idi. Tebligatımızı alıp alamıyacağı meşkûk olmakla beraber, tatbik edemiyeceği tabiî idi. Fakat, biz, bütün memleket mukadderatiyle meşgul ve işgal tanımıyan bir kuvvet merkezi olduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte fayda görüyorduk.

Kâzım Kara Bekir Paşanın benim hükümet işlerine karışmam hakkındaki fikri

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait, mesail ve vakayie temas etmişken, burada küçük bir noktayı daha, izah etmeme müsaadenizi rica edeceğim.

8 Teşrinievvel 1919 tarihli olup Kâzım Kara Bekir Paşadan gelen bir telgrafta, şöyle bir mütalâa bastü beyan olunuyordu:

"Heyeti Temsiliyeden Zatı Samileriyle, Rauf Beyefendinin ve bu kıbalde olan zevatı müessirei âliyenin, mebus olduktan sonra da, bir veçhile hükümete karışmıyarak daima Meclisi Millîdeki grupun başında nafiz ve kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclisi Millî içinde nafiz ve murakıp bulunmayı, en mühim bir hâdisei muvaffakıyet ve elzemüttatbik bir karar addeylerim."

"Bir emelin ve bir grupun en yüksek ve en muktedir tanınmış ricali, kendi dairesinden çıkıp da hükümet işine karışınca, Meclisi Millî daima zayıf kalmış ve mütaaddit cereyanlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır."

"Vatan ve milletin felâhı tammı şiddetle mevzuubahis olan bu devrede, işbu mâruzatım etrafında, katî bir karar ile mücehhez bulunmamızı kemali hürmetle istirham eylerim."

Efendiler, filhakika, Erzurumda bulunduğum zamanlarda, Kâzım Kara Bekir Paşa, vicahen de bu mütalâaya mümasil mütalâalar serdeylemişti. Benim de, dermeyan ettiğim mütalâat şu mealde idi: "Her şeyden evvel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini tebarüz ettirmek ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Meclisi Millîde temsil etmek lâzımdır. Bu da, memlekette millî bir mefkûre etrafında, kuvvetli bir teşkilât yapmak ve bu teşkilâta müstenit, Mecliste bir grup, bulundurmakla mümkündür. En zinüfuz zevatın gayesi; bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görüldüğüne nazaran, asıl olan bu cihete ehemmiyet verilmeksizin, az, çok kendinde liyakat görenler, hemen hükümete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların teşkil ettiği hükümetlerin mesnetleri, millî teşkilâta merbut, Mecliste kavi bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden, mil-

lî meclisler, şeref ve kudreti milliyeyi temsil edemiyor, arzuyu millî tecelli edemiyor ve icabatı tatbik olunamıyor. Binaenaleyh bizim için ilk ve en esaslı prensip; evvelâ, memlekette teşkilâtı milliyeyi vücuda getirmek, sonra da, bu teşkilâttan kuvvet alan bir grupun başında, mecliste çalışmak olmalıdır. Hükümet teşkiline veya teşekkül edecek herhangi bir hükümete dahil olmaya kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyette bir hükümet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet ifa edemeden, derakap düşmeye veyahut padişaha dayanarak meclise karşı ve dolayısiyle millete karşı vaziyet almaya mecbur olacaktır ki, birincisinde, istikrarsızlık gibi büyük bir mahzur tevali edecek; ikincisinde de, hakimiyeti milliyenin, bittedriç madum hükmüne getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır." Nitekim, meşmulü ıttılaınız olduğu ve fiilen de sübut bulduğu veçhile, biz evvelâ memlekette teşkilâtı milliye yaptık. Sonra meclisi topladık. Evvelâ meclis hükümeti yaptık. Ondan sonra da hükümet yaptık.

Bundan başka, münasebet düştükçe kabineye girilmiyeceği ve yüksek makam ve memuriyetler kabul olunmıyacağı hakkında ve esasen büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksat takibetmediğimiz ve en büyük hissei faaliyetimizin, Kuvayi Milliyenin, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da, tevzinine hasrı mesai etmekten ibaret bulunduğuna dair millete karşı beyanat ve tebligatımız vukubulmuştu. Kâzım Kara Bekir Paşa telgrafnamesinde, Erzurumdaki mütalâatımı ve bu noktai nazardan olan tebligatımızı tahattur ettirerek, beyanı takdirat eyledikten sonra, "fakat, bu güzel azim ve kararın şimdiye kadar, bizde görünmüş tecarip ve netayicine nazaran, daha şümullü olmasını da hassaten arz ve mütalâa eylerim" diyorlardı (Ves. 140).

Efendiler, K â z ı m K a r a B e k i r Paşanın bu mütalâa ve teklifi, telgrafnamelerinin sonunda söyledikleri gibi vatan ve milletin halâsı mevzuubahis olduğu bir devirde ve benim izah ettiğim veçhile henüz, memlekette hiçbir teşkilât ve meclis yok iken ve meclis toplandığı zaman da mecliste böyle bir teşkilâta ve kudreti milliyeye güvenir mefkûre sahibi bir grup ispatı mevcudiyet edememişken, her ne suretle olursa olsun hükümet teşkiline veya teşekkül edecek hükümete dahil olmaya heves etmek elbette doğru olamazdı. Bu tarzı harekete, memleket ve millet menafiine hizmet emelinden ziyade, şahsi hırs ve menfaat veya hiç olmazsa cehalet atfetmekte, itikadımca asla isabetsizlik olmaz.

Ancak, Efendiler, K a r a B e k i r Paşanın dediği gibi kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, mecliste taazzuv etmiş siyasi bir grupun en müessir âzayı âliyesinin, daima meclis içinde nafiz ve murakıp kalması, en mühim bir hâdisei muvaffakıyet ve elzemüttatbik bir karar addolunamaz.

Cidden hakimiyeti milliye esası üzerinde tedvir olunan medeni devletlerde, kabul edilmiş ve fiilen cari bulunan esas; milletin âmali umumiyesini âzami temsil eden ve bu âmalin taallûk ettiği menafi ve icabatı, en yüksek kudretle ve salâhiyetle yapabilecek zümrei siyasiyenin, umuru devletin idaresini deruhde etmesi ve bunu en yüksek liderinin duşi mesuliyetine tevdi etmesi, prensipinden ibarettir.

Zaten bu şeraiti ihraz edemiyen bir hükümet ifayı vazife edemez. Hükümetin, kuvvetli grup âzası meyanından ve fakat birinci derecede olmıyanlarından zayıf bir hükümet yapmak ve onu fırkanın birinci liderlerinin talimat ve nasayihiyle yürütmeye kalkışmak

fikri, bittabi doğru değildir. Bunun feci netayici bilhassa Osmanlı Devletinin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki rüesasının elinde baziçe olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden, millete gelen zararlar sayılamıyacak kadar çok değil midir?

Mecliste, hâkim olan fırkanın, hükümet teşkilini, muhalif ve ekalliyette bulunan bir fırkaya terk etmesi ise asla mevzuubahis olamaz.

Kaideten ve usulen milletin ekseriyetini temsil eden ve gayei mahsusası bâriz olan fırka, hükümeti teşkil mesuliyetini üzerine alır ve kendi gaye ve prensiplerini memlekette tatbik eder.

Kâzım Kara Bekir Paşanın şahsan hükümet işlerine karışması hakkındaki fikri

Zaten cümlenin malûmu olan ve o yolda hareket edilmekte bulunan bir hakikati, burada tavzihten maksadım; vatanperverlik, ulüvvü ahlâk, insanı kâmillik ve buna mümasil birtakım evsafı güzide icabı gibi gösterilmek istenilen safsatalara karşı, milletin ve nesli âtinin nazarı dikkat ve intibahını celbetmektir. Bu mütalâatıma vesile teşkil etmiş olan Kâzım Kara Bekir Paşanın da bu noktada, umumiyetle benimle hemfikir ve hemmütalâa bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Kara Bekir Paşanın maksudu, elbette, yalnız benim veya Heyeti Temsiliyede bulunan bazı arkadaşların hükümet yapmamasını veyahut hükümete girmemesini istihdaf etmek değildi. Kâzım Kara Bekir Paşa, bu meseleye ait telgrafnamesinde, Rauf Beyin ve benim ismimi zikrederken "bu kıbalde olan zevatı müessirei âliye" demiş olduğuna ve kendisini aynı kıbalde gördüğü tabiî bulunduğuna göre, şüphesiz, kendileri de prensiplerinden hariç kalmamak bedihî idi. Halbuki Kâzım Kara Bekir Paşa, hâtıramda yanılmıyorsam, mebus

olarak, Mecliste çalıştığı sırada, bir vaziyetin icabı olarak, yeni bir heyeti hükümet teşkili mevzuubahis oldu. Ben, bu hususta müdavelei efkâr eylemek üzere, Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve Heyeti Vekile arkadaşları ve sair on, on beş arkadaşı ve bu meyanda Kâzım Kara Bekir Paşayı Çankayada nezdime davet etmiştim. Kâzım Kara Bekir Paşa, nezdime gelmeden evvel, o tarihte Fırka Kâtibi Umumisi bulunan Recep Beyin, Mecliste yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve ağlebi ihtimal hükümet riyasetini teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden, kendisinin vaziyet hakkında tenevvürüne yardım edecek malûmat varsa bildirmesini söylemiştir.

Kâzım Paşanın, Çankayada, içtima ve müzakere esnasındaki vaz'ı da hazırun tarafından mânidar görülmekten hâli kalmadı. Kâzım Kara Bekir Paşa, esnayi müzakerede "bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve münasip olarak dermeyan etmişti. Cereyanı müzakere bir noktaya saplandı: Hükümet reisi Fethi Bey mi, Kara Bekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde müdavelei efkâr edilirken, Kâzım Kara Bekir Paşa, bana 8 Teşrinievvel 1919 tarihinde tavsiye ettiği veçhile "kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclisi Millî içinde, nafiz ve murakıp kalmayı elzemüttatbik bir karar addettiğini" beyan etmedi. Bilâkis vaziyeti, hükümet teşkiline salâhiyettar kılınmasını arzu eder mahiyette görülüyordu. Halbuki, henüz vatan ve milletin felâhı tammının mevzuubahis olduğu devrin müthiş ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Müzakereyi intacetmedim, verdiğim bir teneffüs esnasında Fevzi Paşa Hazretlerini bahçeye götür-

düm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Kara Bekir Paşalardan birini hükümet reisliğine intihapta, hakem olmasını rica ettim. Fakat, ikisini aynı zamanda çağırıp "meselenin, şahsi ve basit bir mesele olmadığını ve mesuliyetin vatani ve büyük olduğunu izahtan sonra, açıktan açığa, kendilerine hangisinin daha iyi yapabileceklerini vicdanlarına müracaat ederek bizzat söylemeleri talebinde bulunacaktı."

Tekrar, toplandık. Hükümeti, ya Fethi Bey veyahut Kara Bekir Paşa teşkil edecektir. Neticei müzakerattan bunu anlıyorum. Meselenin hallinde, Fevzi Paşa Hazretlerini hakem yapalım; dedim. Kabul olundu. Müşür Paşa, Fethi Bey ve Kara Bekir Paşayı aldı. Bahçeye çıktılar. İzah ettiğim gibi hareket olunmuş. Fethi Bey, ben, daha iyi yaparım demiş. Müşür Paşa da bu kanaatte bulunmuş ve Fethi Bey intihabedilmiştir. Bu suretle Kara Bekir Paşanın hükümet teşkiline memur edilmesine delâlet fırsatı zail olmuş bulundu.

Padişah bendeliğiyle ihraz olunan iktidar makamı, iktidarsızlığın nümunesidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesiyle başladığımız temas noktasına gelelim:

Arz etmiştim ki, hükümet, bize, beyannamesini neşrinden evvel vermediği için, biz de, millete olan beyannamemizi, hükümetin mütalâasını almaya lüzum görmeden neşretmiştik.

Bunun üzerine, hükümet, Cemal Paşa vasıtasiyle daha dört maddenin vesaiti muhtelife ile tamimini lüzumlu görmekte olduğunu, 9 Teşrinievvelde bildirdi. Bu maddeler, şunlardı:

1) İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2) Devleti Osmaniyenin Harbi Umumiye karışması doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tâyini

esami suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazatı kanuniyenin tertibi,

3) Harb esnasında yapılan her nevi cinayat faillerinin cezayi kanuniden kurtulmıyacakları,

4) İntihabatın serbest cereyan edeceği.

C e m a l Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların tavzih ve tamimi, dahilen ve haricen birtakım suitelâkkiyatın önüne geçeceğinden bahisle, memleketin menafii âliyesi icabı olarak sureti mahsusada hüsnü telâkkisini rica ediyordu (Ves. 141).

Efendiler, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin, ne kadar zayıf ve nahif düşündüğünü ve hakikati görmekteki kasrı basarını anlamak için, bu maddeler âdeta bir miyardır. Devletin, içine düştüğü girivei izmihlâlin umku dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, bittabi ciddî ve hakiki çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddî ve hakiki çare, kendilerini, daha çok tethiş eder.

Akıl ve ferasetlerindeki mahdudiyet, tabı ve ahlâklarındaki zaıf ve tereddüt icabı böyledir.

Çoktan, bende olduğuna şüphe kalmamış olması lâzım gelen, padişah ve halifenin, bendeliğiyle ihraz olunabilecek makamı iktidarın, iktidarsızlığa nümune olması tabiî değil miydi?

F e r i t Paşayı istihlâf eden, A l i R ı z a Paşa ve evvelki kabineden müdevver ve yeni rüfekayi mesaisi, F e r i t Paşanın bıraktığı noktadan başlıyarak, onun intaca muvaffak olamadığı âmali ağyarı takip ve intaca çalışmaktan başka, zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce, vazıhan malûm idi. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok esbap ve mülâhazata binaen, hâzım ve sabur davranmaktan başka çarei muvaffakıyet yok idi.

Efendiler, itilâf eylemiş görünmeyi muvafık mütalâa ettiğimiz bu yeni kabine ile, bizim noktai nazarlarımızda mevcut ihtilâfın inkişaf eden mebadisini görmek için, bu dört maddeye ait mütalâamızı ihtiva eden cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtnamelerinin ilk günlerine ait sahifelerinde lûtfen bir defa daha gözden geçirirsiniz (Ves. 142).

Efendiler, bugünlerde İstanbuldaki matbuat mensubini, bir cemiyet teşkil etmişler ve Tasviriefkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazeteleri namına, 9 Teşrinievvelde, bazı sualler soruyorlar ve neşriyata esas olacak noktai nazarlar, talebediyorlardı. Bunlara, icabeden hususat ve malûmat bildirildi (Ves. 143).

Bu matbuat heyetinin reisi olan V e l i t Beyin de kendi gazetesi namına şayanı dikkat sualleri ihtiva eden bir telgrafı vardı. Ona da yaverim vasıtasiyle cevap verdirdim (Ves. 144). Bunları vesaik meyanında mütalâa buyuracaksınız.

Damat Şerif Paşa milleti zehirliyor

Efendiler, yeni Heyeti Vükelâya dahil ve Heyeti Temsiliyemiz murahhası sıfatını haiz bulunan C e m a l Paşa ile vukubulan ve bulmakta olan muhaberatımız, heyeti aliyenize, Dahiliye Nezareti makamını işgal etmiş bulunan, D a m a t M e h m e t Ş e r i f Paşadan bahsetmeyi geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile itilâf zemini ararken, Ş e r i f Paşa, çoktan milleti tesmime başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini ilk tebliğ eden 2 Teşrinievvel tarihli tamimi muhteviyatı, tahattur buyurulursa, orada, şu cümlelere tesadüf edilir:

"Efradı milletin bir vifak ve ittihadı tam halinde olması, devletin menafii hakikiyesi icabatından bulunduğu halde, bir müddettir, dahili memlekette, âsarı nifak ve şikak runüma olması, müşkülâtın bir kat daha

tezayüdünü müstelzim olmak itibariyle, pek ziyade şayanı teessüftür."

"... Muvafakıyet... Hükümetin telkinatına mutavaatle, menafii memlekete muzır harekâttan mücanebet edilmekle hâsıl olacağından, hemen merkez ve mülhakata bu dairede icrayi vesaya ediniz" (Ves. 145).

Efendiler; D a m a t F e r i t Paşadan, daha akıllı olduğu rivayet edilen D a m a t Ş e r i f Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbulda, bizi dağî, bağî "sempl solda - simple soldat" telâkki eden bazı romancılar gibi, D a m a t Paşa da bizi kendi aklı eblehfiribanesince gafil ve gayrimüdrik farz ediyordu galiba!..

Halbuki, biz derakap, Nazır Paşanın maksadı denaetini anlamış ve daha müteyakkız bir vaziyet almış bulunuyorduk. Ş e r i f Paşa, bizim efal ve harekâtımızı ve F e r i t Paşa Kabinesini ıskat zımnında milletçe tatbik olunan icraatı, memlekette âsarı nifak ve şikak olarak tavsif ve pek ziyade teessüf ediyor.

Hükümetin telkinatına mutavaat ve muzır harekâttan mücanebet telkinini hemen bütün memlekete neşir için istical ediyor.

Bir de, efendiler, hükümetin, Dahiliye Nazırı M e h m e t Ş e r i f imzasiyle intişar eden beyannamesinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim (Ves. 146):

"Heyeti vükelâyı hazıra mütecanistir." Çok doğrudur. Bu cihet kemaliyle tavazzuh edecektir.

"Hututu esasiyede müttehidülefkârdır. Hiçbir fırkaya mensup değildir. Muhtelif siyasi grupların hiçbirine dahi temayül etmiyor. Hepsinden muaveneti mâneviyeye intizarda bulunuyor."

Bu cümlelerden çıkan mâna sarihtir. Hükümet, teşkilâtı milliye ve onu idare eden Heyeti Temsiliye

ile beraber değildir. Hattâ, temayülü dahi yoktur. İtilâf ve Hürriyet Fırkasından, Muhipler Cemiyetinden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan, ilâahiri... mevcudolan cemiyetlerden ne kadar muavenete intizar ediyorsa bizden de ancak o kadar... C e m a l Paşa vasıtasiyle bizi işgal ve iğfale mâtuf telgraflar muhteviyatı hep yalandır.

Sonra efendiler, şu cümleyi okuyalım: "Mukadderatı memleketin, vükelâyı millet vesatatiyle tâyini ehassı âmalimizdir."

Bundan çıkan mâna da, şudur: Sıvasta birkaç kişi toplanmış, millet namına idarei kelâm ediyor, mukadderatı milletle alâkadar oluyor. Heyeti Temsiliye diye bir de unvan takınarak millet ve memleketin — vazifeleri olmadığı halde — işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar vükelâyı millet değildir!

Hükümet, bu beyannamede, şu suretle sulh hakkındaki noktai nazarını da izah ediyor: "W i l s o n prensiplerinden bihakkın istifade olunarak, Devleti Osmaniyenin müttehit ve padişahının etrafında müçtemi bir devleti müstakille olarak temini bekası için hiçbir teşebbüsten geri durulmıyacaktır."

Yeni kabine, bu noktai nazarlarında, muvaffak olacaklarına dair şu kuvvei teyidiyeyi gösteriyor: "Zaten düveli muazzamanın hissiyatı nısfetkâraneleri ve hakikaten gittikçe tavazzuh etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı âmmesinin itidalperverliği de bu bapta emniyetbahş olmaktadır."

Efendiler, bütün bu fikirler, F e r i t Paşa Kabinesinin padişah lisaniyle neşrettiği beyanname muhteviyatının harfi harfine aynı değil midir?

Bu tarz beyannameler, neşrinden maksat, milleti iğfal ve meskenete irca değil midir?

Hangi nısfetten bahsolunuyor? Hangi itidalperverlikten dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin, merkezinden itibaren her yerdeki tezahüratı ecnebiye, hakikatte bunun aksini ispat edecek delaili fiiliye ve bâhire değil miydi?

Hakikatte W i l s o n; prensipleriyle beraber, sahneden çekilmiş ve aksamı memaliki Osmaniyenin Suriyede, Filistinde, Irakta, İzmirde, Adanada ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar, katî âsarı izmihlâl muvacehesinde, aklı, feraseti, vicdanı olan adamların, kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, filhakika, kendilerini aldatacak kadar ebleh olurlarsa onların mukadderatı memleketi idare etmelerine, aklı eren, hakikati, fecaati görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar, hakikati biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti iğfal ederek koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine tevdi etmeye canla, başla çalışmalarına ne mâna verilebilir?

Bu cihetlerin mütalâasiyle verilecek hükmü efkârı umumiyeye bırakırım.

Yegâne kabahatimiz

Efendiler, hükümetin beyannamesinin mânasızlığına ve ihtiva ettiği efkârın sakametine rağmen, biz Heyeti Temsiliye namına aynı tarihte, 7 Teşrinievvel günü, yeni kabineye müzaherete karar veriyor. Hükümeti cedide ile âmali millîye arasında itilâfı tam husul bulduğunu millete tebşir ediyoruz ve her tarafta umuru hükümete asla müdahale edilmemesini temin ve hükümet kuvvet ve icraatını tahkim edecek tedabir alıyoruz. Dahil ve hariçte, vahdeti tamme olduğunu fiilen ispat edecek vaziyet alıyoruz. Hulâsa; memleketin temini selâmetini saffet ve samimiyetle düşünenlerin, aklen ve vicdanen yapmaya mec-

bur oldukları — varidi hâtır olan — her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir an evvel mebusların intihabını temin için teşvikatta ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Teşkilâtı milliyeyi lâğvetmiyoruz ve Heyeti Temsiliyeyi fesheylemiyoruz. Yegâne kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşadan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nazır diye toplanmış birtakım sebükmağzanı, alçak bir padişahın deni fikirlerini sühuletle tatbikte serbest bırakmıyacağımızı ihsas ediyoruz.

Murahhasımız Cemal Paşa, bizim, kabine hakkında, hüsnüzan ve itimadımızı tahsil için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşaya da, kabineyi tezkiye ettirerek mevcudiyetimizin silinmesi lüzumuna dair nasayih verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşanın nasihatnamesi

Filhakika, Ahmet İzzet Paşanın şifre dahilinde kalan imzasiyle, Harbiye Nazırı Cemal Paşadan 7/8 Teşrinievvel 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık:

Harbiyeden, 7/8 Teşrinievvel 1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yeni kabinede, ekseriyetle mevcudolan, kadîm ve samimî rüfekamı ziyaret ederek istizahı ahval ve teatii efkâr etmiş idim. Muttali olduğum bazı ahval üzerine, menafii hayatiyei millet ve memleket endişesi ve beynimizde müesses olan revabıtı muhadenet ve uhuvveti askeriye ümniyesiyle, mütalâatı âtiyeyi serde müsaraat ediyorum:

Birkaç aydan beri, memleketin duçar olduğu tehlikei istilâ ve izmihlâlin önüne geçilebilmek emrinde, şimdiye kadar kuva ve harekâtı millîyenin tesiratı nafiası, cümlece tasdik edilmektedir.

Yalnız, bu hizmetin netayicini iktitaf etmek, bundan sonra hakîmane ve kanuni bir idarenin tesisine vâbeste olduğu da, erbabı nazarca müsellemdir. Artık hükümet ve millet, ikilikten ayrılarak bir vahdeti kâmile şekli irae etmesine, fikri âcizanemce, ihtiyacı âcil ve mübrem vardır. Kabineyi teşkil eden zevatın hulûsuniyet ve itidali fikrinden, cümlenin emin olduğuna mutemidim. Hiçbir kabinenin devamı memuriyetine imkân bırakmıyacak bir vaz'ı hali dahilinin, siyaseti hariciye üzerine olabilecek tesiratı meşumesi, muhtacı izah değildir. Bir an evvel mebusanın intihabı ve Meclisin cem'i için, hükümeti seniyece tedabiri seria ittihaz olunmaktadır. Muhafazai vatan emrindeki azim ve niyeti civanmerdanelerinin, erkânı hükümetçe sureti telâkkisi, bugünkü beyannameden istimbat olunacağından hulûsuniyetle ittihadı efkâr husul bulacağına emniyetim berkemaldir.

Ancak, bu sabah nezdi âcizaneme gelen vâkıfı ahval ve şayanı emniyet bir zat, Kütahya ve Bilecik cihetlerinde, mugayiri marzî bazı ahvalin zuhurundan bahseylemiştir. Bizi, fetret ve ihtilâfa sevk etmek için hariç ve dahilden birçok teşvikat ve tahrikat vukubulacağı tahmin ve teslim edileceği tabiidir. Diğer taraftan, dün vükelâdan bir zatın irae ettiği Kastamonu vali vekilinden mevrut bir telgrafname ile de, bazı memurinin tâyin ve tecziyesi gibi hususatta hükümeti merkeziyeye âdeta emredilmek isteniliyor idi. Bu misillû halâtın, devleti bu derekeye getirmiş olan ve nezdinizde dahi rütbei merdudiyeti beyanname ve tahlifnamelerde maalmesar görülen, idarei sakimeyi aynen taklit demek olacağından bu misillû adamlara vesilei hareket ve faaliyet verilmemesini, müsellem olan kiyaset ve fatanetinizden ümidederim. Hulâsa, artık memlekette vahdetin teminini ve kavanini esasiye dairesinde hükümetle rabıta tesisini kemali hulûs ile tavsiye ve ricaya müsaraat ederim. (A h m e t İ z z e t).

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa, mümkün olduğu kadar hiçbir fikir ve hissi mahsus izhar etmemiye çalışarak mülâyim ve hattâ itminanbahş bir cevap vermek, muvafık mütalâa edildi. Cevap budur:

Şifre Sıvas, 7/8 Teşrinievvel 1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C. — 7/8, 10, 1919.

"A h m e t İ z z e t Paşa Hazretlerine".

Mütalâai samileri, lâyık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alındı. Harekâtı millîyenin tesiratı hakkındaki hüsnü telâkkiye teşekkür olunur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra dahi, hidematı vakıai millîyenin hakîmane bir tarzda idame edileceğine ve kanuni bir idarenin tamamii teessüsüne bütün mevcudiyetimizle çalışılacağına itimat buyurulmasını rica ve çünkü gayei mesaimizin bir devrei kanuniye küşadına mâtuf bulunduğunu arz ederim. Elhamdülillâh hükümet ile millet, noktai nazarlarında itilâfı tam hâsıl eylemiş olduklarından fimabat devam edeceğinden emin bulunduğumuz, samimiyeti mütekabile ve vahdeti kâmile şeklini menafii millet ve memleketi kâfil olacak surette irae edecektir.

Harekât ve siyaseti sakimesi cümlenin malûmu olan F e r i t Paşa Kabinesine, milletin mutavaat ve âmalü efaline müşareket etmemesi, siyaseti hariciyemiz üzerinde hiçbir tesiri meşum bırakmayıp bilâkis F e r i t Paşa Kabinesinin sebebiyet verdiği bilcümle tesiratı menhuseyi bertaraf etmiş ve şayanı şükrü mahmedet olan bugünkü müsait vaziyeti siyasiyemizi temin eylemiştir.

Milletin itimadına mazhar bugünkü kabine ile müttehit bulunmak, vaziyeti dahiliyemizi, siyaseti hariciye üzerinde en nafi ve müessir bir âmil kılacağına şüphe yoktur. Hâdisatı fevkalâdede bazı yerlerde arzu hilâfında bazı vakayiin zuhuru gayrikabili içtinap ahvali zaruriye ve tabiiyedendir. Bilhassa Kütahya ve Bilecik ve Eskişehir gibi mevakiin ve bu mevakideki mâsum ve mağdur halkın tahtında bulunduğu tazyik ve tahkir, lûtfen ve nazarı insaf ile bir an düşünülürse bâisi şikâyet görülen ahvalin ne derece muhik olduğu edna mülâhaza ile sabit olur. Buralardaki vaziyeti elîme ve müessifenin de, bâis ve müsebbibi sabık hükümetin tavrı miskinanesi olduğu düşünülünce hedefi târiz ve tahtıenin harekâtı millîyeye tevcihi haksızlık olur itikadındayım. Kastamonu vali vekilinin manzuru devletleri buyurulan telgrafnamesinden vekili mumaileyhi de mazur görmenizi rica ederim. Çünkü bu tarzı müracaat yalnız Kastamonudan değil, daha bazı

yerlerden de vâkı olmuş ve yeni kabinenin mütereddit gibi görünen tavrı iptidaisi bir iki gün daha devam etseydi, bu nevi müracaatlar memleketin her köşesinden yağacaktı. Fimabat, bu gibi halâta katiyen meydan verilmemesi için icabeden her türlü tedabir alınacak ve tesirat icra edilecektir ve tavsiyei fahimaneleri veçhile, vahdeti tammenin temini ve kavanini esasiye dairesinde hükümetle rabıtai samimiyenin tesisi için kemali hulûs ile sarfı mesai edilecektir. Hürmet ve tazim ile ellerinizden öperim efendim.

Mustafa Kemal

Rıza Paşa mhuriyet yapacağını keşfediyor

Efendiler, A h m e t İ z z e t Paşanın yazdığı nasihatname ve verdiğimiz cevabın mütalâası bir hâtıramı ihya etti. Nazarı millette ve tarihte mazbut kalması için onu da söylemiş olayım:

A l i R ı z a Paşa, bir gün, A h m e t İ z z e t Paşayı ziyaret eder; esnayi sohbette aleyhimde birtakım tefevvühatta bulunur ve bu tefevvühata mühim bir keşfini de ilâve eder: "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonyada Osmanlı İmparatorluğunun Garp Orduları Başkumandanı A l i R ı z a Paşanın aslanlardan mürekkep, koskoca Türk ordularını, mahvü perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını, düşmanlara terk ve teberru ettikten sonra; devletin en müşkül anında, V a h d e t t i n'in hâdımı âmali olmak için, icabeden evsafı iktisabeylemiş olduğuna ve bu meşhur ordular başkumandanının, bu defa kendine en mahir muavin olarak, eski erkânıharbiye reisini, Harbiye Nezaretine getirmeyi düşüneceğine, tabiî nazariyle bakılabilirdi. Fakat teşebbüsatı milliyenin, cumhuriyeti istihdaf ettiğini, bu kadar sürat ve sühuletle ihtisas ve idrak eyliyeceğine takdirhan olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu malûmatı veren, hikâyeyi bizzat İ z z e t Paşanın ağzından işiten, çok muhterem ve içimizde hazır bir arkadaştır.

Salih Paşa Heyeti Temsiliye ile temas için geliyor

Efendiler, C e m a l Paşa 9 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifre ile, Heyeti Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı S a l i h Paşanın, hareketinin tensibedilmekte olduğunu bildirdi. Fakat, S a l i h Paşa, biraz rahatsız olduğu için mahalli mülâkatın mümkün mertebe yakın olması ve İstanbuldan bahren hareketinin münasip teemmül edildiği tasrih edildikten sonra Heyeti Temsiliyeden kimlerle ve nerede mülâkatları tasavvur olunduğunu sordu.

10 Teşrinievvelde verdiğimiz cevapta, mahalli mülâkat olarak Amasyayı tesbit ettik. Görüşmek üzere, Heyeti Temsiliyeden benimle beraber R a u f ve B e k i r S a m i Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. S a l i h Paşanın İstanbuldan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasyaya hangi gün vâsıl olabileceğinin vaktü zamaniyle işarını rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında, teşkilâtı milliyenin tevsi ve tarsini faaliyetine devam ediyorduk. Aynı zamanda mebusan intihabını temin ve tesria çalışıyor ve bu husustaki noktai nazarlarımızı da icabedenlere iblâğ ediyor ve bazı zevatı tavsiye dahi ediyorduk. Ancak Cemiyet namına, namzet vaz'etmemeyi prensip kabul etmekle beraber, mebus olmak teşebbüsünde bulunanların, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti esaslarını ve mukarreratını hüsnü kabul etmiş zevattan olmasını, pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi zevatın, kendiliklerinden cemiyet namına namzetliklerini vaz'etmeleri lüzumunu da ilân ediyorduk.

11 Teşrinievvel 1919 tarihinde, bu arz ettiğim hususata dair yeniden bazı emirler verdik (Ves. 147, 148, 149).

Âmali milliyeye hâdım memurlar, birer suretle, nakil ve tahvil olunmak, âmali milliyeye muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından kovulan memurların sıfatı memuriyetlerini muhafazada devam olunmak yüzünden bazı yerlerden, yeni kabine ile mânayı itilâfımız anlaşılamadığı tarzında târizler gelmeye başladı. Bu hususu, 11 Teşrinievvelde, C e m a l Paşaya yazarak, kabinenin nazarı dikkatini celbetmek istedik.

kerî Nigehan Cemiyeti

Bir de, efendiler, malûmunuzdur ki İstanbulda **Askerî Nigehban Cemiyeti** diye bir heyeti fesadiye türemişti. Bu heyetin o zamanki malûmata nazaran resikârında bulunanlar, K i r a z H a m d i Paşa, hırsızlıktan dolayı matrut, Erkânıharp Miralayı R e f i k Bey, Sabık Halâskâr Grupundan Binbaşı K e m a l Bey, Bandırma Sabık Sevkıyat Reisi Topçu Binbaşılarından H a k k ı Efendi ve henüz bu cemiyetle kat'ı rabıta edip etmediği malûm olmıyan matrut Erkânıharp Binbaşılarından N e v r e s Bey gibi seyyiatları yüzünden ordudan tardolunmuş veya tekaüde sevk edilmiş kesan ile, ahlâksızlıklariyle tanınmış mahdudülmiktar eşhastan ibaret bulunmakta idi.

İşte, bu cemiyet, İkdam gazetesinin 23 Eylûl 1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında bir muhtıra neşretmişti. Bu cemiyet, bu muhtırasiyle, kendilerine vatan ve milletin nigehbanı süsünü vermek istiyordu. C e v a t Paşanın Harbiye Nezareti zamanında, bu cemiyet hakkında, takibata başlanılmıştı. Tebeddülâttan dolayı arkası kesildi.

Bu cemiyetin mevcudiyeti ve faaliyeti ordu mensuplarının asabiyetini tahrik ediyordu. Heyeti Temsiliyeye müracaatlar başlamıştı.

12 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı C e m a l Paşadan, kendi muvaffakıyeti noktaî nazarından, bu membaı fesadın kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şediden tecziyelerini ve icraatın orduya tamimini rica ettim (Ves. 150).

C e m a l Paşadan 14 Teşrinievvelde aldığım "bu, katî, mukarrerdir" (Ves. 151) kısa ve katî telgrafını 15 Teşrinievvelde bütün orduya sureti hususiyede iblâğ ettim (Ves. 152).

Fakat, C e m a l Paşanın bu katî kararının hiçbir vakit tatbik olunduğunu hatırlıyamıyorum.

İşgali, şayanı takbih bulmıyan bir siyaset

Efendiler, tahattur buyurursunuz, İngilizler, Merzifon ve mütaakıben Samsunu, tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve F e r i t Paşa Kabinesinin sukutu üzerine, Sıvas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal" diye bağırdılar. Sıvasta münteşir **İradei Milliye** gazetesi, bu hâdiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı D a m a t Ş e r i f Paşa, bu gazetenin istihbaratına atfen, Sıvas vilâyetine yaptığı bir tebliğde "kahrolsun işgal" tarzındaki yazılar, hükümetin hali hazır siyasetine gayrimuvafıktır; diyordu.

Bu ne demektir, efendiler? Hükümet, işgali, şayanı takbih bulmıyan bir siyaset mi takibediyordu? Yoksa, kahrolsun işgal dedikçe, memleketi daha ziyade işgale mi sebebiyet verilecekti? İşgal ve tecavüz karşısında, milletin muhafazai sükût ve sükûnet etmesi, işgalden mütehassis olmuş görünmemesi mi muvafıkı akıl ve siyaset idi?

Böyle sakim ve hayvanca bir düşünce, izmihlâl ve inkıraz uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

İşte, bu münasebetle, 13 Teşrinievvel 1919 da, Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya, yazdığım bir telgrafta; "vatanın kısmen tahliyesini idrak eyliyen milletin, bu tarzda, hattâ daha bâriz bir surette, izharı hissiyat etmesini pek muvafık ve mâkul gördüğümüzü" ve "milletin hissiyatı hakikiyesine müsteniden hükümetin bu haksız işgalleri, lisanı resmii siyasi ile ret ve mütareke ahkâmına mugayir, bugüne kadar vukubulmuş müdahalâtı, protesto ve tamirlerini talebeyliyeceğine intizar eylemekteyiz" dedikten sonra, "bu vesile ile hükümetin takibettiği siyasette, Heyeti Temsiliyece, henüz malûm olmamış cihetler varsa tenvirini" rica ettim (Ves. 153).

Murahhasımız ve Harbiye Nazırı C e m a l Paşanın cevabı, çok enteresandır (Ves. 154). 18 Teşrinievvel 1919 tarihli olan bu cevapta; şu cümlelerin ihtiva eyledikleri maani, şayanı dikkattir: "Âmali milliye dairesinde tedviri umur mesuliyetini tahammül eden hükümeti merkeziye, harekât ve icraatında icabatı siyasiyeyi kollamak, ecanibe karşı daha mihmannüvazane ve mülâyimane hareket eylemek ıztırarında" dır.

ngülerini lletin kalbine plıyan yaban- arı misafir sa- n bir Harbiye Nazırı

Efendiler, R ı z a Paşa Kabinesi ve o kabinede, Harbiye Nazırı olan zat; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalbgâhına saplıyan ecanibi, misafir kabul ediyor ve onlara mihmannüvazane ve mülâyimane harekette ıztırar görüyor! Bu ne mütalâadır, bu ne kafadır? Âmali milliye bu muydu?

Harbiye Nazırı, "hususiyle teşebbüsatı milliye suitefsiratına — dair — faaliyetlerin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanlarda işaret eylediğim ihtiyatkârlıkların nabemahal olmadığı tasdik buyurulur" itikadında olduğunu söyliyerek, teşebbüsatı milliyenin irası

zarar eylemiş olduğunu ima ediyor ve bu yüzden hâsıl olan fenalığı tamir için tedbirlerinin nabemahal olmadığını bize de tasdik ettirmek maharetini göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nazırı, telgrafnamesini şu cümle ile ikmal ediyor: "İspatı âsarı rüşt eylemiş olan milleti necibenin haizi itimadı bulunan hükümeti hazıra, icraatı vâkıasından azadeser kaldıkça, harice karşı daha fazla ismaı kelâm eyliyebileceği bedihiyatına karşı Heyeti Muhteremei Temsiliyeden, icraatı hükümeti daha ziyade mürevviçkâr bulunmalarını rica ederim."

Efendiler, C e m a l Paşa, hakikaten mühim noktalara temas ediyor: Evvelâ, milletin ispatı rüşt ettiğini söyliyerek bizim, millet namına delâlet ve irşadımıza ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla, bizi millet indinde fuzuli birtakım müdahaleciler telâkki ediyor. Saniyen; bizim, hükümeti azadeser bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı ismaı kelâma, mâni teşkil eylediğimizi ifade ediyor.

Efendiler, milleti necibemizin, rüştünü ispat eden âsar; Erzurum, Sıvas Kongreleri ve bu Kongrelerde ittihaz eylediği mukarrerat ve bu mukarreratın tatbikına çalışmak sayesinde vahdet ve tesanüt kesbetmeye başlanması ve Sıvas Kongresini yapanları imhaya kalkışan F e r i t Paşa Kabinesini ıskat gibi efalü harekât ve teyakkuzdu.

Bu kadarla iktifa etmek, bütün bu harekât ve faaliyette olduğu gibi bundan sonra da, millete rehberlikte bulunmak vazifei vicdaniyesinden sarfı nazar ederek, hükümeti azadeser bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, azadeser olmaya liyakati tahakkuk edecek, Millet Meclisine müstenit, millî bir kabinenin, mukadderatı memleket ve milleti bihakkın tekeffül ettiğine kanaat idi. Milletin, "kahrolsun işgal"

avazei şikâyetini boğmaya çalışan, bihissü idrak insanlardan mürekkep, hayvan ve terkibinde hain bulunan bir heyetin, eblehane ve eçhelâne ve miskinane hareketlerinin seyircisi kalmak, erbabı aklü iz'an ve hamiyetten talebolunabilir miydi?!.

Bir de efendiler, C e m a l Paşa: "Milletin haizi itimadı bulunan hükümeti hazıra" söziyle pek büyük ve aleni bir yalan irtikâbediyordu. Milletin hükümete itimadı henüz tahakkuk etmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi huzurunda kabine itimat reyi aldıktan sonra telâffuz olunabilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisinin âzaları bile intihabolunmuş değildi.

Harbiye Nazırı, bu sözü telâffuz ettiği dakikada, yalnız bir zatın haizi itimadı bulunuyorlardı. O zat da, devlet riyasetini telvis etmekte bulunan hain V a h d e t t i n idi.

Heyeti Temsiliyenin, kendileriyle, itilâfa lüzum görmüş olması, millet namına ihrazı itimat gibi telâkki etmek istiyor ve maksutları bu idiyse, milletin kendilerine vasıtai itimadı olan bu heyeti aradan çıkarmaya çalışmaya ihtiyaç nedendi?

* *
*

llî teşkilât nişliyor ve vvetleniyor

Efendiler, F e r i t Paşa hükümetinin sukutu, memlekette bazı mütereddit görünen mahallerin de hissiyat ve mâneviyatı üzerinde hüsnü tesir yaptı. Her tarafta, rüesayı memurini mülkiye ve askeriye başta olmak üzere, teşkilâta germi verildi.

A l i F u a t Paşa, garp vilâyetlerinin hemen kâffesiyle alâkadar oldu. Bizzat, Eskişehir, Bilecik ve bi-

lâhara Bursa havalisinde dolaşmak ve icabedenlerle muhabere eylemek suretiyle çalışılıyordu.

Balıkesirde bulunan Miralay K â z ı m Bey, (Meclis Reisi K â z ı m Paşa) o havalide millî teşkilât ve askerî tertibat ile alâkadar ve meşgul idi.

Bursada Miralay B e k i r S a m i Bey, 8 Teşrinievvelde, F e r i t Paşanın adamı olan valiyi İstanbula göndererek, Kongre mukarreratını tatbika başlatmış ve bir heyeti merkeziye teşkil ettirmişti.

Teşkilâtı milliye ile uğraşıldığı kadar, intihabı mebusan ile de büyük bir alâka ile uğraşılıyordu.

Memlekette, bilcümle teşkilâtı milliyenin, aynı unvan altında, Heyeti Temsiliyeye merbutiyeti esası takibolunuyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisarı havalisinde teşkilâtın tarsini ve Aydın, Konya, Bursa, Karesi mıntakalarının sühuleti irtibatı noktai nazarından tedbirler alınıyordu. Garp cepheleri hakkında Harbiye Nezareti tenvire ve hükümetçe ne gibi icraat ve tertibat düşünüldüğü de sorularak, hükümetin alâkasını isticlâba, çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare olunan Aydın cephesi aksamına bir kumandan göndermek hususu düşünülmeye başlandı. 14 Teşrinievvelde işgal altındaki mahallerde; hafi teşkilâtı milliye yapılması için F u a t Paşaya ve Afyon Karahisarında Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ö m e r L û t f i Beye yazıldı. Maahaza, bu tarihlerde, henüz bazı yerlerde, maksadın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Meselâ, Reddi İlhak Heyetlerinin, kendi namlarına, tebligatta bulunmakta olduğu ve 10 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Reddi İlhak Cemiyeti reisi imzasiyle, Teşrinievvelin yirmisinde, bir büyük kongre içtima edeceği ve bu kongreye iki murahhas izamı vilâyetlerden talebediliyor ve birtakım tedbirler icrası bildiriliyordu.

Bir taraftan, **Karakol Cemiyetinin** de, İstanbuldan maada, Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu teşettütün önüne geçmek için icabeden tedbirler alındı. Bilhassa, A l i F u a t Paşaya, Balıkesirde K â z ı m Paşaya, Bursada B e k i r S a m i Beye, Bursa Heyeti Merkeziyesine icabı gibi yazıldı (Ves. 155).

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de, düşmanlarla beraber Anadoluda mukabil teşkilât yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş. Bu haber alındı. Kolordularn nazarı dikkati celbolundu.

İstanbulda, hafi çalışmaya karar verildi. Trakyaya teşkilâtın tevsii için C a f e r T a y y a r Bey vasıtasiyle talimat verildi.

Meclisi Mebusanın toplanacağı yer

Efendiler, mebusların intihabına çalışırken, bir taraftan da Meclisi Mebusanın, nerede toplanabileceği fikri dimağımızı işgal ediyordu. Hatırlıyacaksınız ki, Erzurumdan, R e f e t Paşanın bu meseleye müteallik bir telgrafına cevap verirken "Meclis toplanmalı, fakat, İstanbulda değil, Anadoluda" demiştim. Filhakika, ben, Meclisin İstanbulda toplanması kadar, mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Ancak, bu hususta salâhiyettar olanları ve efkârı umumiyeyi, bu hakikate imale etmedikçe, fikrimizin hayyizi fiile gelmesi mümkün değildi. İstanbulda içtimaın, mehazirini, tabiî bir surette, tebellür ettirmek icabediyordu. Bu maksatla, makasıdı milliyeyi rum ve ecnebilere karşı Hıristiyanlar aleyhinde göstermek hususunda, A l i K e m a l ve M e h m e t A l i Beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesinde aktolunan içtimalar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasının teşebbüsatı üzerine, Harbiye Nazırı vasıtasiyle, hükümeti merkeziyenin nazarı dikkatini celbettik.

13 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Meclisi Mebusanın küşadından sonra, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin nasıl bir vaziyeti siyasiye alması fikrinde bulunduğunu, C e m a l Paşa vasıtasiyle hükümetten istimzacederken, Meclisi Mebusanın Dersaadette içtimaında ne gibi teminatı siyasiye istihsalinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı tarihte, Meclisi Mebusanın Dersaadette temini selâmeti için, ne gibi tertibatı inzıbatiye ve tedafüiyeye tevessül edilmek mutasavver olduğunu ve ne yapılmak lâzım geldiğinin, İstanbula, teşkilâtımızın heyeti merkeziyesinde bulunan ve Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı olan Miralay Ş e v k e t Beyden sorduk.

* *

Amasya mülâkatı

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nazırı S a l i h Paşa ile, Amasyada, bir mülâkat takarrür etmişti. Nazır Paşa ile, hükümetin siyaseti hariciyesi ve idarei dahiliyesi ile ordunun istikbaline ait esasat üzerinde görüşülmek ihtimali vardı. Bu sebeple daha evvel kolordu kumandanlarının fikir ve mütalâalarını bilmek, bence pek faydalı idi.

14 Teşrinievvel 1919 tarihli şifremde, kolordu kumandanlarının bu üç noktaya ait mütalâalarını rica ettim. Kumandanların raporlarını vesaik meyanında mütalâa buyurursunuz (Ves. 156).

S a l i h Paşa, 15 Teşrinievvelde, İstanbuldan hareket etti. Biz de, 16 Teşrinievvelde Sıvastan hareket ettik. 18 Teşrinievvelde Amasyada bulunduk.

Salih Paşaya, uğrıyacağı iskelelerde, teşkilâtı milliye tarafından mutantan istikballer yapılması ve tarafımızdan beyanı hoşamedî edilmesi hakkında talimat verilmişti (Ves. 157).

Biz de, Amasyada, bizzat pek büyük tezahüratla kendisini, istikbal ettik.

S a l i h Paşa ile, Amasyada, 20 Teşrinievvelde başlıyan müzakeratımız, 22 Teşrinievvelde hitam buldu. Üç gün devam eden müzakerat neticesinde, ikişer nüsha olmak üzere beş kıta protokol tanzim edildi. Bu beş kıta protokoldan üçü — S a l i h Paşa nezdinde kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar S a l i h Paşa tarafından — imza edildi. İki kıta protokol mahrem addedilerek imza edilmedi.

Amasya mülâkatı neticesi olan mukarrerat, kolordulara da bildirildi (Ves. 158).

Efendiler, bu münasebetle, bir noktayı tebarüz ettirmek isterim. Bizce, teşkilâtı milliyenin ve Heyeti Temsiliyenin, hükümeti merkeziye tarafından resmen tanınmış bir mevcudiyeti siyasiye olduğunu ve müzakeratımız resmî ve netayicinin lâzimürriaye olarak tarafeynce resmen taahhüdedilmiş bulunduğunu teyidettirmek esastı.

Binaenaleyh, müzakerat netayici mazbutatının protokol olduğunu kabul ettirmek ve hükümeti merkeziyenin murahhası olan Bahriye Nazırına imza ettirmek mühimdi.

21 Teşrinievvel 1919 tarihli protokol muhteviyatı, denilebilir ki, hemen kâmilen S a l i h Paşanın tekâlifi olup kabulünde beis görülmiyen birtakım mevattan ibarettir (Ves. 159).

22 Teşrinievvel 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir müzakere ve münakaşanın hulâsai zaptıdır.

Bu müzakerede, tarafeynin, hilâfet ve saltanat hakkında teminatı mütekabilesine ait tafsilâtına dair bir mukaddemeden sonra, Sıvas Kongresinin 11 Eylûl 1919 tarihli beyanname mevaddının tezekkürüne başlandı:

1 — Beyannamenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul olunan hududun en asgari bir talep olmak üzere temini istihsali lüzumu müştereken kabul edildi.

Kürtlerin istiklâli maksadı zâhirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek hususu tensibedildi. Halen ecnebi tahtı işgalinde bulunan manatıktan, Kilikyayı Arabistan ile Türkiye arasında bir "etat tampon" vücuda getirmek maksadiyle ana vatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu mevzuubahis edildi. Anadolunun, en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntakası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmiyeceği; Aydın vilâyetinin de, aynı katiyetle (ve evleviyetle) eczayı vatandan gayrikabili infikâk olduğu esası umumiyetle kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da, zâhiren bir hükümeti müstakille ve hakikatte bir müstamere tesisi ve bu halde Şarkî Trakyadan dahi Midye - Enez hattına kadar olan mıntakayı bizden ayırmak arzusunda bulunulmak ihtimali derpiş edildi. Fakat Edirnenin ve Meriç hududunun bir hükümeti müstakillei İslâmiyeye ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müştereken tasvibedildi. Maahaza bütün bu madde muhteviyatı hakkında heyeti teşriiyenin vereceği en son karar bittabi mûtadır, dendi.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde anasırı gayrimüslimeye hâkimiyeti siyasiye ve muvazeneti içtimaiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyazat itasının kabul edilmiyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette tezekkür olundu. Bu kaydin, istiklâlimizi fiilen temin için, istihsali mübrem bir talep mahiyetinde telâkki edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette rahnedar eyliyeceği dermeyan edildi. Mezkûr dördüncü

maddede mevzuubahsolan ve anasırı Hıristiyaniyeye fazla imtiyazat verilmemesine mâtuf olan gaye, lâzimülistihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir. Maahaza gerek bu bapta ve gerek hakkı hayatımızın müdafaası emrindeki metalibi sairemize ait hususatta — birinci maddenin nihayetinde olduğu gibi burada da — Meclisi Millînin reyü kararının mûta olacağı kaydi konuldu.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine nazaran istiklâlimiz, tamamen mahfuz kalmak şartiyle fennî, sınai ve iktisadi ihtiyacatımızın sureti tesviyesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun umuru maliyemiz üzerinde talebedebileceği bir hakkı murakabenin derecei şümulü kestirilemiyeceğinden, bu hususun istiklâlimizi ve menafii hakikiyei milliyemizi zarardide etmiyecek veçhile, mütehassıslarca esaslı bir surette düşünülerek tahdit ve tesbitinden sonra Meclisi Millîce tensibedilecek suretin kabülü tezekkür olundu.

4 — 11 Eylûl 1919 tarihli Sıvas Kongresi mukarreratının mevaddı sairesi de Meclisi Mebusanın kabulüne iktiran eylemek şartiyle esas itibariyle muvafık görüldü.

5 — Bundan sonra, Sıvas Kongresinin 4 Eylûl 1919 tarihli mukarreratının teşkilât kısmına ait 11 inci maddesi muhteviyatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin vaziyeti ve bundan sonraki şekil ve sahai faaliyeti hususu mevzuubahis olundu.

Bu maddede, iradei milliyeyi hâkim kılacak olan Meclisi Millînin, hukuku teşriiye ve murakabesine emniyet ve serbesti ile sahibolduktan ve bu emniyet meclisi millîce teyidedildikten sonra, cemiyetin şekli kongre karariyle tâyin edileceği musarrahtır. Burada mevzuubahsolan kongrenin, şimdiye kadar vukubulan Er-

zurum ve Sıvas Kongreleri gibi hariçte ayrı bir kongre halinde olması meşrut değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden Mebusan, Cemiyetin nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar ad ve telâkki edilerek aktedecekleri içtimaı mahsus, kongre makamına kaim olabilir. Bundan sonra meclisi millînin İstanbulda, tamamen hali emniyette, serbest olarak icrayı vazife edebilmesi şarttır, dendi. Bunun, şeraiti hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbulun ecnebi tahtı işgalinde bulunması hasebiyle mebusanın vazifei teşriiyelerini hakkiyle ifaya pek müsait olamıyacağı fikri tezahür etti. 1870/71 seferinde Fransızların Bordeaux'da ve ahiren Almanların Weimar'da yaptıkları veçhile, sulhun aktine kadar, muvakkaten, meclisi millînin Anadoluda, hükümeti seniyenin tensibedeceği emin başka bir mahalde içtimaı muvafık görüldü.

Meclisi millînin içtimaından sonra, derecei emniyet ve mahfuziyeti taayyün edeceğinden emniyeti tamme görüldüğü takdirde, Cemiyet Heyeti Temsiliyesinin ilgasiyle teşkilâtı hazırasının hedefi mesaisinin tâyini, zikrettiğim veçhile kongre makamına kaim olacak olan içtimaı mahsusta kararlaştırılacağı ifade olundu.

Mebusanın intihabında serbestii tam bulunması lüzumu hükümetçe emredilmiş olması hasebiyle intihabatın icrasında, Cemiyet Heyeti Temsiliyesince, müdahale vâkı olmamakta olduğu beyan edildi.

Mebusan meyanında, İttihat ve Terakkiye mensup ve orduda seyyiatlı eşhas bulunduğu takdirde, bunların mebus intihabedilmesine meydan verilmemek için Heyeti Temsiliyece irşat suretinde, sureti münasibede bazı telkinat yapılması muvafık olacağı da mülâhaza olundu. Heyeti temsiliyenin bu bapta sureti tavassutu

da, ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tesbit edildi (Ves. 160).

Mahrem, telâkki edilip imza altına alınmıyan dördüncü protokol şu idi:

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zâbitanın divanıharbe tevdilerine dair sâdır olan iradatı seniye ve evamiri sairenin tashih olunması.

2 — Maltaya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadete celpleri esbabına tevessül.

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Meclisi Mebusana terk olunacaktır].

4 — İzmirin tahliyesi için hükümeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icabederse hafi talimat ile ahaliye mitingler akdettirilmesi.

5 — Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının tebdilleri [Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince].

6 — İngiliz Muhipler Cemiyetinin [kapı, kapı dolaşıp] ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7 — Ecnebi parasiyle satınalınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmesi [bilhassa zâbitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisabeylemelerinin katiyen men'i].

8 — Aydın Kuvayi Milliyesinin takviyesi ve iaşelerinin teshil ve temini [bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur. Donanma Cemiyetinin 400,000 lirasından lüzumu kadarı hükümet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir].

9 — Harekâtı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve âmali milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tâyin-

lerinden evvel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi.

10 — Garbî Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11 — Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin sureti münasibede ikdarı.

İmzasız beşinci protokol da, sulh konferansına gidebilecek zevatın esamisini ihtiva ediyordu. Maahaza bu hususta hükümet, esasa riayet etmek şartiyle, serbest bulunacaktı.

Murahhaslar:	
Tevfik Paşa Hazretleri	Reis
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askerî murahhas
Hariciye Nazırı	Siyasi murahhas
Reşat Hikmet Bey	Siyasi murahhas

Heyeti Mütehassısa:	
Hâmit Bey	Maliye
Miralay İsmet Bey	Askerî
Reşit Bey	Umuru siyasiye
Mühendis Muhtar Bey	Umuru nafia
Miralay Ali Rıza Bey	Bahriye miralayı
Refet Bey	İstatistik
Emirî Efendi	Tarih
Münir Bey	Hukuk müşaviri
Mütehassıs bir zat	Umuru ticariye
Mütehassıs bir zat	Mezahibi muhtelife imtiyazatına vâkıf

Heyeti tahririye:	
Reşit Saffet Bey	Maliye Kalemi mahsus müdiri esbakı
Şevki Bey	

S a l i h Bey
O r h a n Bey
H ü s e y i n Bey — Robert Kolej Türkçe muallimi

Efendiler, bu müzakeratımız mazbutatı meyanında, en mühim noktanın, meclisi millînin mahalli içtimaına aidolduğu nazarı dikkati âlilerinizi celbetmiş olacağını tahmin ederim.

Meclisin, İstanbulda inikadı caiz olmadığı hakkındaki kadim fikir ve kanaatimizi, S a l i h Paşaya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak Paşa, şahsan bu kanaate iştirak etmekle beraber, bu iştirakin şahsına ait olup, şimdiden, bütün kabine namına söz veremiyeceği kaydi ihtirazisini de dermeyan etmişti. Kendisi, kabine erkânını ikna ve bu fikre iştirak ettirmek için elinden geleni yapacağını vait ve muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını beyan eylemiş idi.

S a l i h Paşa, bu hususta muvaffak olamamıştır.

Meclisi Mebusanın mahalli içtimaı meselesine tekrar avdet eylemek üzere Amasya mülâkatına ait mâruzatıma hitam veriyorum.

vasta aleyhi- e yapılan bir şebbüs: Şeyh ecep vak'ası

Yalnız, efendiler; biz, Amasyaya gelmek üzere Sıvastan ayrılır, ayrılmaz, Sıvasta pek de hoşa gitmiyen bir hâdise cereyan etmiştir. Bu hâdise hakkında kısaca arzı malûmat edeyim:

Amasyaya muvasalatımızda, İtilâf ve Hürriyetçilerin, ecaniple müştereken birtakım harekâtı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair malûmat almıştık. Bunu derhal tamimen tebliğ etmiştim. Sıvasta da, aleyhimde, padişaha telgraf çekilmek gibi bir teşebbüs ol-

duğunu istihbar ettim, fakat inanmadım. Elbette Heyeti Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâhımıza mensup zevatın, valinin ve sairenin dikkati buna mânidir dedim.

Halbuki, Şeyh Recep ve rüfekasından Ahmet Kemal ve Celâl namında üç şahıs bir gece telgrafhanede, kendilerine mensup bir telgrafçı vasıtasiyle, arzu ettikleri telgrafları çekmişler...

Filhakika, Amasya telgrafhanesinden Salih Paşaya ait şu telgrafı getirdiler:

16613 K. Sıvas, 18 Teşrinievvel 1919
82

Bahriye Nazırı Devletlû Salih Paşa Hazretlerine

Yaveri Hazreti Şehriyari Saadetlû Naci Beyefendi Hazretlerine

Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyeti meseleye vukuf peyda etmek üzere merkezi vilâyete kadar ihtiyarı zahmet buyurmanızı menafii mülkü millet namına cümleten istida ve mülkü millet namına makina başına teşriflerini kemali ubudiyetle istirham eyleriz.

An evlâdı Şemseddini Sivasî *Recep Kâmil*, *Zaralı zade Celâl*

Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan mürekkep yüz altmış mührü havidir.

İlyaz zade Ahmet Kemal

Bana da 19 Teşrinievvel 1919 tarihli olan şu telgraf geldi:

Amasyada Mustafa Kemal Paşaya

Ahalimiz, padişah ve hükümet efkârını bizzat Salih Paşadan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe, aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazariyle bakamıyacaktır. Binaenaleyh iki şıktan birini ihtiyara mecburiyetinizi arz ederiz.

İlyas zade Ahmet Kemal *Zaralı zade Celâl* *An evlâdı Şemseddini Sivasî Recep Kâmil*

Efendiler, biz, bütün memleketi irşat ve tenvir ile uğraşıyoruz. Fakat, düşmanlarımız da, bize mukabil, her yerde ve hattâ bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sıvas şehrinde bile, habasetlerini icra ettirebilecek deni vasıtalar bulmakta, muvaffak olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza, ihtarlarımıza rağmen, şahsan gaybubet eder etmez, Sıvastaki zevatın görülen dalgınlığı her yerde, ne kadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar vukubulmuş olduğuna çok güzel bir misal teşkil eder.

19 Teşrinievvel günü Sıvastaki arkadaşlar, Heyeti Temsiliye imzasiyle şu telgrafı veriyorlardı:

Amasyada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şeyh Recep ve rüfekasının Zatı Devletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen berveçhizir arz olunur:

Bu bapta Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca tahkikat icra etmektedir.

Bu telgrafa, aldığımı arz ettiğim telgrafın suretini ilâve ediyorlar.

Sıvas telgraf başmüdürü de aynı günde şu malûmatı veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

An evlâdı Şemseddini Sivasî Recep, İlyas zade Ahmet Kemal ve Zaralı zade Celâl imzalariyle yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız ihafe edilerek yazdırılmıştır. Her ferdin şeraiti mahsusa dairesinde telgraf yazmaya hakkı derkârdır. Ancak makina odasına rasgelenin girmesi memnu bulunmak şöyle dursun, memurların tehdit ve ihafesi gibi haysiyet ve vakarı hükümeti rencide edecek harekâta içtisar etmek doğrusu ka-

nuna isyan mahiyetindedir. Keyfiyeti vilâyeti celiyeye arz ettim ve memlekette tesisi intizam için çalışmakta olan Zatı Devletlerine de arzı hal ederim. İhtiramat ve tazimatı mahsusamın kabul buyurulması müsterhamdır.

19 Teşrinievvel 1919 Başmüdür

Lütfü

Dersaadet merkez şefi beye:

Lisanı umumiden arz olunan ve selâmeti mülkü millet namına takdimi, istirham olunan telgraflarımızı tevkif eden haini din ve devlettir. Nihayet kan dökülmesine sebebolacaktır. Sem'i şahaneye isal için azmimiz katidir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyni Humayun Başkitabeti Celilesine:

Delâleti aliyeleriyle takdim kılınan arizai çakeranemizin cevabını selâmeti mülkü millet namına makina başında intizar ediyoruz.

Mabeyni Humayun Başkitabeti delâletiyle Süddei Merahimzübdei Cenabı Hilâfetpenahiye:

Memleketimiz bulunan Sıvasta, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namiyle teşekkül eden Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, itimatnamei humayunlarını hâmil bulunduğunu işaa ile memleketimizde setri seyyiat etmek istiyen bir hizbi kalilin iştirakiyle iradei millîyeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki halifei zişanımız ve sevgili padişahımıza her suretle muti ve merbutiyeti tammemiz muktazayı din olduğundan Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Seryaveri Hazreti Şehriyari Naci Beyefendinin Amasyaya izamlarını istihbar ettik. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü mütecaviz imzayı havi davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Efkârı umumiyenin ne merkezde olduğunu bizzat müşahede buyurulmak üzere Sıvasa kadar gönderilmesini rumali ubudiyet ve kemali tehalükle tazarru ve niyaz ederiz. Ol bapta ve katıbei ahvalde emrü ferman padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Recep'e, hakikaten mühim bir rol ifa ettirmiş bulunuyorlardı. Sırası gelince arz edeceğim vesaikten, Sait Molla'nın Rahip

F r e w'a olan 24 Teşrinievvel tarihli bir mektubunda, Molla, papaza "Sıvas vakasını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

Bütün milletin vahdet ve tesanüdünden ve teşkilâtı milliyenin memleketin her köşesine teşmil edildiğinden bahseden, milletin müşterek arzusuna tebaan ve teşkilâtı milliye ve askeriyeye müsteniden kabine ıskat eden, yeni kabine ile karşı karşıya geçen, bir heyetin reisi aleyhinde — tam yeni kabine murahhasiyle müzakereye girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sıvastan çıktığının ferdası — bütün Sıvas ahalisi namına kıyamı gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdidedilerek çektirilebilmesi elbette mânidar idi.

Böyle bir heyetin, bizzat bulunduğu Sıvas ahalisi, aleyhinde bulununca, bütün milletin, aynı his ve fikirde olmıyacağını ispat etmek cidden müşküldür. O halde, mahiyeti temsiliyesi böyle olan bir heyetin ve reisinin istinadettiği kuvvetin dahi çürük olacağına hükmetmek neden caiz olmasın!

Sıvastan yükseltilen bu sadanın düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, S a l i h Paşaya ait telgrafı, Amasyaya muvasalatında kendisine verdirdim. Fakat, Şeyh R e c e p ve rüfekasının hükümetçe tecziyesini talebettim. Sıvastaki Heyeti Temsiliye âzasına da telgraf başında 19 Teşrinievvelde şunları sordum:

1 — Şeyh R e c e p, A h m e t K e m a l ve C e l â l imzasiyle mabeyni humayuna çekilen telgrafnameyi gördünüz mü?

2 — Telgrafhane nöbetçi zâbiti yok mu?..

3 — Cümlenizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl vukubulabilir. Bahusus bu mecaninin teşebbüsleri cümlenizce malûm bulunuyor. S a l i h Paşaya ve N a c i Beye hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan iştimiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

Adapazarı kazasının Akyazı cihetlerinde türeyen, T a l u s t a n Bey ve İstanbuldan para ve talimatla gelerek, süvari olacaklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira va'deden B e k i r Bey ve Sapancanın Avçar karyesinden B e s l â n namında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım eşhas ile Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. T a h i r Bey isminde olan Adapazarı kaymakamı, bunu haber alıyor. T a h i r Bey, İzmitten gönderilen bir binbaşı ile ve tedarik ettiği yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket eder. Lûtfiye denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu güruha maksadı hareketleri sorulmuş... Verdikleri cevap şu imiş: "Zatı padişahinin hayatta ve makamı muallâyı hilâfetlerinde olup olmadığını öğrenmek için Adapazarına makina başına gelmek istiyoruz. M u s t a f a K e m a l Paşayı, padişah makamına kabul edemeyiz..."

T a h i r Beyin makina başında, İzmit mutasarrıfına verdiği malûmatta; "merkumların İstanbulda mühimce zevatla temasları olduğunu ve hattâ padişahın da bu hareketlerinden haberdar bulunduğunu beyan eyledikleri" dercediliyordu. Resmen verilen malûmatta: "B e k i r'in, toplanan eşhasa, bu iş için, İstanbulca, bir hafta müddet tâyin ettiler, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi tacil edelim diye" beyanatta bulunduğu da bildiriliyordu (Ves. 162).

İzmitteki Fırka Kumandanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. A l i F u a t Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevk edecekti.

23 Teşrinievvel tarihinde, İzmitte Fırka Kumandanına, B e k i r'in İtilâf ve Hürriyetçilerle ecnebi düşmanlar tarafından gönderildiği ve harekâtı mefsedetkâranelerinin men'i lüzumu bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı T a h i r Beye de, 23 Teşrinievvelde doğrudan doğruya "B e k i r ve rüfekası hakkında tedabiri şedide ve serianın tatbikında katiyen tereddüt gösterilmiyerek izalei mazarratlariyle neticenin işarını" emrettim (Ves. 163).

Efendiler, 23 Teşrinievvel tarihli bir şifre ile, merkum B e k i r ve hempalarının hareketleri ve hüviyetleri hakkında destres olduğumuz malûmatı, Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya bildirdik ve "hükümeti seniyece bu gibi efal ve harekâtı mefsedetkâraneye karşı vaktü zamanında tedabiri müessire alınmayıp, mesele teşkilâtı milliyeye temas eylediği takdirde en şedit tedabire tevessülde kendimizi mazur göreceğimizi arz ederiz" dedik (Ves. 164).

İzmitten, giden ve mahallinde takviye olunan millî ve askerî bir müfreze, "mühim miktarda toplanmış ve toplanmakta olan eşhası şerireyi dağıtmış, tahsildar B e s l â n ve biraderi H a s a n Çavuşu derdest etmiş, asıl talimat ve para ile bir hafta evvel İstanbuldan gelmiş olan B e k i r, firar eylemiş." Bu B e k i r, zâbitlikten matrut ve Manyaslıdır (Ves. 165, 166). Bundan sonra, vermeye mecbur olduğumuz emirlerle, İzmitte muharrik ve mürettip olanlardan, İ n g i l i z İ b r a h i m denmekle maruf biri ve sair birtakımları hakkında takibat başladı (Ves. 167, 168).

"B e k i r'in, mahallince ittihaz olunan tedabir neticesinde teşebbüsünün akim kaldığını ve firar eylediğini ve tekrar İstanbula avdet ederek yeniden teşebbüsatı melûnanede bulunması ağlebi ihtimal olduğunu, hakkında takibatı mahsusada bulunulmasını" Amasyadan 26 Teşrinievvel 1919 tarihinde Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya yazdım (Ves. 169).

27 Teşrinievvel 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı H a y d a r Beyden gelen telgrafta: "Bekirin maiyetin-

de iki zâbit, kırk müsellâh adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, hükümeti hazıra namına hareketi milliye aleyhine teşvik ve birçok para sarf ettiği ve nezarete vukubulan işaratının cayi kabul bulamamakta olduğu" bildiriliyordu (Ves. 170).

Efendiler, bu gibi mesailde, hükümeti ikaz ve vazifesinin ifasına davetten ibaret olan müracaatlarımız, elbette, hükümetin işine müdahale gibi telâkki edilmez itikadındayım.

İstanbulda hükümetin gözü önünde, tertibolunan ve dahilî, haricî düşmanların, padişahın malûmat ve muvafakatiyle olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin, fiilen muvaffak olacakları dakikaya kadar, beklemek ve elbette hükümet tedbir alır, mâni olur, tevekkülü safdilânesine kapılmak caiz olamazdı.

Efendiler, Amasyada müzakereye başladığımız 20 Teşrinievvel gününde, vürudeden malûmat hulâsası şu idi: İstanbulda, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi eşhas, anasırı gayrimüslimeyi, mütemadiyen Kuvayi Milliye aleyhine tahrike başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayi Milliye aleyhinde Düveli İtilâfiye mümessillerine müracaat ettiler. Ermeni patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde neşrettiği bir mektupla harekâtı milliyei ahireden dolayı Ermenilerin muhaceret etmekte olduklarını ilân etti.

Maslup Kâzım'ın kardeşi Hikmet namında biri, İstanbuldan aldığı talimat ile Adapazarı civarında, başına birtakım müsellâh adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet ismine, mühim bir vesikada da tesadüf edeceğiz. Adapazarı civarında, Değirmenderede de, para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükümetini basmaya karar ver-

dikleri istihbar kılındı. Karacabeyde de buna mümasil ufaktefek harekât görüldü. Bursada, Gümülcineli İ s m a i l'in tertibettiği çetelerin Kuvayi Milliye aleyhine harekâtı hissolunmaya başlandı. Nigehbancıların mevkuf bulunanları bir günde kâffesi hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından, Kuvayi Milliye aleyhinde tertibolunan çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun aleni hareketi, İstanbul polis müdürünün aleyhte faaliyeti, A l i R ı z a Paşa Kabinesine aleyhtar nazırların mevcudiyeti, bazı teşkilât merkezlerimizi, bilhassa İstanbul merkezimizi naümidiye sevk etmeye başladı (Ves. 171, 172).

Hükümetin, umumiyetle hiçbir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek, harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nazırı Ş e r i f Paşanın menfi ve seri faaliyetini tasvipkâr davranması, hakikaten şayanı teemmül ve endişe bir manzara arz ediyordu.

tanbulda Kuayi Milliye ayhine tahrikât

Bu hususta, ilk, hassasiyet ve inisyatif gösteren Ankara oldu. Ankara vali vekili Y a h y a G a l i p Beyin Sıvasa keşide ettiği 15 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifresini; merhum H a y a t i Beyin imzasiyle diğer bir şifre içinde 22 Teşrinievvelde Amasyada aldım. O şifre aynen şudur:

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri; biz mukadderatımızı, ne böyle, milletin mukadderatını bilmiyen hükümete ve ne de sümmettedarik gönderilecek valilere terk edemeyiz. Defaatle zatı âlilerine arz ettiğimiz düşünceler nazarı itibara alınmadığından dolayı hükümeti merkeziye, mahut F e r i t Paşa Kabinesinin tâyin edip de gönderemediği Bitlis Valii Sabıkı Z i y a Paşayı buraya ve hayatı memuriyetinde hiçbir mevcudiyet gösterememiş olan S u p h i Beyi de, Konyaya vali tâyin etmek suretiyle ilk adımını atma-

Efendiler, bu malûmat üzerine C e m a l Paşaya yazdığım telgrafın aynen manzuru âlileri buyurulmasını arzu ederim:

Şifre Sıvas, 31/10/1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

Adapazarı havalisinde, hükümet ve teşkilâtı millîye aleyhinde cereyan eden vaka malûmu samileridir. Bu vaka, vahdeti millîyenin azmi ve hükümeti seniyenin tedabiri musibe ve katiyesi sayesinde bertaraf edilmiş ise de henüz oralarda tohmu fesat mevcut bulunmaktadır. Milletin vahdeti karşısında, tamamen mahvü nâbut olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu harekâtı mefsedetkâranede, D a m a t F e r i t Paşa, Dahiliye Nazırı Sabıkı Â d i l ve esbakı A l i K e m a l Beyler ve S a i t M o l l a'nın müşevvik ve mürettip oldukları anlaşılmıştır. Kendi hıyaneti vataniyelerinden başka mâruzülesami zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha irtikâbeylemişlerdır. O da, teşebbüsatı melânetkâranelerinden gûya zatı akdesi humayunun da malûmattar olduğunu işaa etmek gibi bir denaeti kübradır. Kabine heyeti muhteremesinden, kemali hulûs ile, rica ederiz. Vaktü zamaniyle keyfiyeti sureti münasibede zatı pâki humayuna arz eylesinler. Milletin ve teşkilâtının bu gibi eracife elbette atfı ehemmiyet eylemiyeceği bedidardır. Erbabı mefsedetin, yalanlarla, vahdeti millîyeyi lekedar etmek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükümeti seniye tarafından resmen tekzibi suretiyle, her türlü suitefehhümün izalesi ve bu eşhası muzırra hakkında tetkikatı lâzime bilifa takibatı kanuniyeye tevessül kılınması hayati bir mesele addolunmaktadır efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesini tutmak kararı

Efendiler, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin malûmumuz olan mahiyeti terkibine rağmen, muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim.

Amasyadan, Sıvasa avdetimizden sonra, Heyeti Temsiliye ve diğer mevcut rüfeka ile akdettiğimiz içtimada Amasya mülâkatı ve saire hakkında arkadaşlara uzun uzadıya izahat verdim. Bu içtimada, Heyeti Temsiliye mukarreratı zabıtnamesinin 29 Teşrinievvel 1919 günü müzakeresine ait sahifesinde, aynen mukayyet olan şu kararı tesbit ettik:

Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazarı şahanede bir mevki tutmak istiyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı millîyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza, zatı şahanenin ilk fırsatta, bunları ıskat ile yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek istiyeceği cihetle, meclisi millî teşekkül edip vezaifi teşriiyesini ifaya mübaşeret edinciye kadar, Heyeti Temsiliyenin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu, kabul olundu.

Filhakika, bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyideden bir hususu, bu münasebetle arz edeyim: İstanbuldaki teşkilâtımız, mevsuk istihbarata müstenit olduğunu bildirdiği bazı malûmatı, 31 Teşrinievvel 1919 tarihinde, bize iblâğ etti. O malûmat şu idi:

"İki günden beri, Kiraz Hamdi Paşa mabeyne gidiyor, iki üç saat huzurda kalıyor ve şu karar tesbit olunuyor. Müşür Zeki Paşa tahtı riyasetinde bir kabine teşkil edilecek, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve saire diğer nezaretleri alacaktır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e henüz teklifat olmamıştır. Zatı şahane, Ali Rıza Paşaya, vakti münasibinde, belki bugünlerde, istifa teklif edecektir. Bu meselede, evvelce faaliyetinden bahsolunan blok, bir cemiyeti hafiye vardır." Bu malûmat üzerine, Cemal Paşaya, 2 Teşrinisani 1919 da, sadrazamın hiçbir sebep ve ba-

hane ile mevkiini terk etmemesi lüzumu katisinin bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile sureti katiyede kat'ı alâka edeceği bildirildi (Ves. 176). Rumeli ve Anadoluda bulunan bütün kumandanlara da, vaziyetten ve Cemal Paşaya yazılan telgraftan malûmat verildi ve vaziyetten temasta bulunulan Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini haberdar etmek lüzumu da bildirildi (Ves. 177).

Efendiler, Salih Paşanın, İstanbula avdeti üzerine, 21 Teşrinievvel tarihli protokolda mezkûr olan ve mühim olduğunu maruzatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclisi Mebusanın mahalli içtimaı hakkında, hükümetle aramızda münakaşa başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasiyle yazdıkları, bizim dermeyan ettiğimiz mütalâat, bir defa daha, mütalâaya değer itikadındayım. Bu muhaberatımızın esasını Büyük Millet Meclisinin ilk içtimaına ait zabıtnamede görebileceğiniz cihetle burada, ondan tekrar bahsetmiyeceğim.

Ancak Efendiler, bu husustaki muhaberat ve münakaşat, yalnız hükümeti merkeziye ve Cemal Paşa ile cereyan etmekle kalmıyor. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbuldaki teşkilâtımızın, bu meseleye dair noktai nazarını anlamak icabediyordu. Burada, bu cihetlere mütaallik bazı malûmat arz edeceğim.

Akti Sulha kadar İstanbula ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan, 13 Teşrinievvel 1919 tarihinde vukubulmuş olan ilk istimzaç telgrafımıza verdikleri 20 Teşrinievvel 1919 tarihli cevapta, "mebusanın İstanbulda toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı, Düveli İtilâfiyenin herhangi bir hareketlerinin cihanı medeniyete karşı suitesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü" beyanına; yalnız

mek, mümkün değildi. Nihayet C e m a l Paşa vasıtasiyle hükümete yazdığım telgraftan bahsederek alınacak cevaba kadar, vaziyetin hüsnü idare edilmesini Ankarada Kolordu Kumandan Vekili M a h m u t Beye yazdım.

Bu noktada, bilmünasebe bir hakikati arz etmek muvafık olur. Biz, Heyeti Temsiliye, hükümetin vaziyet ve mahiyetini pekâlâ anlamıştık. Erkânı hükümetten, bazılarının hükümete dahil olmaktan nadim bulunduklarını ve bu gibilerin çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka haricî ve dahilî düşmanların ve padişahın müttefikan, A l i R ı z a Paşa Kabinesi yerine, kendi noktai nazarlarını, açıktan açığa ve süratle tatbik edecek, diğer bir kabineyi mevkii iktidara getirmeye âzim bulunduklarından da, gafil değildik ve bunun için de, A l i R ı z a Paşa Kabinesini, ehvenişer buluyorduk. Bir de, F e r i t Paşanın sukutundan sonra, yeni kabine ile anlaşmak için, geçen dört, beş gün zarfında bazı taraflardan, mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce nazarı dikkatte tutulması icabeden mâna ve mahiyette idi. Binaenaleyh maksada emniyetle vâsıl oluncıya kadar, lüzum görülürse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini hissediyorduk.

M a h m u t Beye yazdığım şifrede bu noktalar da ima edilmişti (Ves. 173).

C e m a l Paşaya verdiğim cevabı aynen arz edeceğim:

Şifre
Mahsustur, aceledir. Amasya, 24/10/1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C: 21/10/1919 tarih ve 419 numaralı şifreye:
Ankaradan, vali hakkında vukubulmuş olan müracaat ve istirhamın, esbabı âtiyeden neşet ettiği anlaşılmıştır.

Şöyle ki; Dersaadetten alınan mevsuk haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti ve İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların Hıristiyan anasır ile teşriki mesai eyledikleri ve Anadoluya birçok muhalifler sevk ederek teşkilâtı millîyeyi ihlâl ve hükümeti seniyeyi ıskat teşebbüsatına giriştikleri ve bu eshabı mefsedetin Adapazarı ve Bursadan hareket eyledikleri bildirildiği gibi Adapazarında da son günlerde bazı fiiliyat görülmesi mucibi endişe olmuştur. Konyaya gönderilen Vali S u p h i Beyin, İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul heyeti idaresi âzasından olduğunu, Konyada R e f e t Beye ifade eylemiş bulunduğunun şüyuu, hâsıl olan tereddüdü teşdideylemiştir. Ankara vilâyetine tâyin olunan Z i y a Paşanın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de kendisinin ehliyet ve iktidarı da meşkûk görüldüğünden Ankara vilâyeti gibi teşkilât ve harekâtı millîyemizin en mühim merakizinden biri olan mahalde daha henüz vaziyetler tavazzuh edip sükûnet ve emniyeti tamme husul bulmadan, buradaki mühim vaziyetin resikârına, tamamen mücerrep olmıyan âciz bir valinin tâyini mucibi tereddüt olmuştur. Ankarada bulunan vali vekili ve kumandan ile Heyeti Temsiliye arasında cereyan eden muhaberat üzerine, hükümeti hazıranın, her ne suretle olursa olsun, evamirine ve icraatına münkat olmak tabiî görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya ahali, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen teminatı gayrikâfi görerek, emniyeti tamme husulüne kadar kendilerince âmali millîyeye mutavaatı mücerrep bulunan vali vekilinin idamei memuriyetini elzem addederek, doğrudan doğruya hükümete müracaat eylemişlerdir. Son işarı devletleri üzerine, Ankarada icabedenlerle tekrar müdavelei efkâr edilmiş, hattâ mehaziri olsa dahi, mahza nüfuzu hükümeti haleldar etmemek için, Z i y a Paşanın hüsnü kabulünün teminine çalışılmıştır. Ancak, mehalikten ve mefsedetkârane cereyan eden ahvalden, fevkalâde mütevahhiş olan halkı tatmin etmek mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri, içinde bulunduğumuz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini, düşmanlarımızın ne kadar iblisane ve faalâne sarfı mesai eylemekte olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre ve makamı nezareti yeni teşrif buyurmuş olmaları itibariyle lâyıkı istihdam olan memurini tanımakta mazur oldukları gibi Â d i l Beyin dahi müsteşarlığını yapmış olan K e ş f i Beyin, el'an müsteşarlık makamında bulunması nazarı dikkate alınınca bilhassa rüesayi memurinin tâ-

yininde ne dereceye kadar iltizamı basiret olunması tahakkuk eder. Binaenaleyh Z i y a Paşanın şimdilik izam olunmaması hususunun temin buyurulmasına delâleti samileri ve neticesinin emrü imba buyurulması mâruz ve müsterhamdır.

Mustafa Kemal

Efendiler, A l i F u a t Paşa, 28 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbuldaki teşkilâtımızın namıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen malûmat mühimdi.

Ç e r k e z Be k i r'in ihdas ettiği malûm vaka, Adapazarı ve civarında Kuvayi Milliye aleyhinde mebdei isyan telâkki edilmiş. Bundan ne suretle istifade olunacağı hakkında "Zatı şahane, F e r i t Paşa, Â d i l Bey ve S a i t M o l l a ile A l i K e m a l Beyden mürekkep" bir heyet birtakım tasavvuratta bulunmuşlar.

Bu telgrafta, yukarda ismi geçen, H i k m e t, hakkında da izahat veriliyordu. Bu H i k m e t, iki ay mukaddem Amasyadan Adapazarına gelmiş. O havalide öteden beri kendisine ve ailesine muhalif olanların teşkilâtı milliyeye dahil olduğunu anlamış. H i k m e t Bey, Amasyadan geldiğini ve beni tanıdığını ve teşkilâtı milliyeye ancak kendisinin mezun olduğunu ileri sürerek, Sıvasla muhabereye kalkışmak ister. Muhalif taraf mâni olur. H i k m e t, muhalif teşkilât yapar. Bunu hisseden S a i t M o l l a, H i k m e t'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hıristiyanlar aleyhinde bir isyana teşvik eder.

Efendiler, H i k m e t hakkında ve düşmanlarımızın Hıristiyanlar aleyhinde hareket tertiplerine dair verdiğim malûmat, bilâhara temas edeceğimiz bazı vaziyetlerin sühuletle anlaşılmasına yarıyacağı için, zait addolunmamasını rica ederim (Ves. 174, 175).

Efendiler, bu malûmat üzerine C e m a l Paşaya yazdığım telgrafın aynen manzuru âlileri buyurulmasını arzu ederim:

Şifre — Sıvas, 31/10/1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

Adapazarı havalisinde, hükümet ve teşkilâtı millîye aleyhinde cereyan eden vaka malûmu samileridir. Bu vaka, vahdeti millîyenin azmi ve hükümeti seniyenin tedabiri musibe ve katiyesi sayesinde bertaraf edilmiş ise de henüz oralarda tohmu fesat mevcut bulunmaktadır. Milletin vahdeti karşısında, tamamen mahvü nâbut olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu harekâtı mefsedetkâranede, D a m a t F e r i t Paşa, Dahiliye Nazırı Sabıkı Â d i l ve esbakı A l i K e m a l Beyler ve S a i t M o l l a'nın müşevvik ve mürettip oldukları anlaşılmıştır. Kendi hıyaneti vataniyelerinden başka mâruzülesami zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha irtikâbeylemişlerdır. O da, teşebbüsatı melânetkâranelerinden gûya zatı akdesi humayunun da malûmattar olduğunu işaa etmek gibi bir denaeti kübradır. Kabine heyeti muhteremesinden, kemali hulûs ile, rica ederiz. Vaktü zamaniyle keyfiyeti sureti münasibede zatı pâki humayuna arz eylesinler. Milletin ve teşkilâtının bu gibi eracife elbette atfı ehemmiyet eylemiyeceği bedidardır. Erbabı mefsedetin, yalanlarla, vahdeti millîyeyi lekedar etmek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükümeti seniye tarafından resmen tekzibi suretiyle, her türlü suitefehhümün izalesi ve bu eşhası muzırra hakkında tetkikatı lâzime bilifa takibatı kanuniyeye tevessül kılınması hayati bir mesele addolunmaktadır efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesini tutmak kararı

Efendiler, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin malûmumuz olan mahiyeti terkibine rağmen, muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim.

Amasyadan, Sıvasa avdetimizden sonra, Heyeti Temsiliye ve diğer mevcut rüfeka ile akdettiğimiz içtimada Amasya mülâkatı ve saire hakkında arkadaşlara uzun uzadıya izahat verdim. Bu içtimada, Heyeti Temsiliye mukarreratı zabıtnamesinin 29 Teşrinievvel 1919 günü müzakeresine ait sahifesinde, aynen mukayyet olan şu kararı tesbit ettik:

Başta Sadrazam A l i R ı z a Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazarı şahanede bir mevki tutmak istiyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı millîyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza, zatı şahanenin ilk fırsatta, bunları ıskat ile yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek istiyeceği cihetle, meclisi millî teşekkül edip vezaifi teşriiyesini ifaya mübaşeret edinciye kadar, Heyeti Temsiliyenin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu, kabul olundu.

Filhakika, bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyideden bir hususu, bu münasebetle arz edeyim: İstanbuldaki teşkilâtımız, mevsuk istihbarata müstenit olduğunu bildirdiği bazı malûmatı, 31 Teşrinievvel 1919 tarihinde, bize iblâğ etti. O malûmat şu idi:

"İki günden beri, K i r a z H a m d i Paşa mabeyne gidiyor, iki üç saat huzurda kalıyor ve şu karar tesbit olunuyor. Müşür Z e k i Paşa tahtı riyasetinde bir kabine teşkil edilecek, H a m d i Paşa Harbiye Nazırı, Prens S a b a h a t t i n Bey Hariciye Nazırı, T e v f i k H a m d i Bey Dahiliye, E ş r e f, M a h i r S a i t ve saire diğer nezaretleri alacaktır. Bunlardan S a b a h a t t i n ve M a h i r S a i t'e henüz teklifat olmamıştır. Zatı şahane, A l i R ı z a Paşaya, vakti münasibinde, belki bugünlerde, istifa teklif edecektir. Bu meselede, evvelce faaliyetinden bahsolunan blok, bir cemiyeti hafiye vardır." Bu malûmat üzerine, C e m a l Paşaya, 2 Teşrinisani 1919 da, sadrazamın hiçbir sebep ve ba-

hane ile mevkiini terk etmemesi lüzumu katisinin bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile sureti katiyede kat'ı alâka edeceği bildirildi (Ves. 176). Rumeli ve Anadoluda bulunan bütün kumandanlara da, vaziyetten ve C e m a l Paşaya yazılan telgraftan malûmat verildi ve vaziyetten temasta bulunulan Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini haberdar etmek lüzumu da bildirildi (Ves. 177).

Efendiler, S a l i h Paşanın, İstanbula avdeti üzerine, 21 Teşrinievvel tarihli protokolda mezkûr olan ve mühim olduğunu maruzatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclisi Mebusanın mahalli içtimaı hakkında, hükümetle aramızda münakaşa başladı. Hükümetin C e m a l Paşa vasıtasiyle yazdıkları, bizim dermeyan ettiğimiz mütalâat, bir defa daha, mütalâaya değer itikadındayım. Bu muhaberatımızın esasını Büyük Millet Meclisinin ilk içtimaına ait zabıtnamede görebileceğiniz cihetle burada, ondan tekrar bahsetmiyeceğim.

Ancak Efendiler, bu husustaki muhaberat ve münakaşat, yalnız hükümeti merkeziye ve C e m a l Paşa ile cereyan etmekle kalmıyor. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbuldaki teşkilâtımızın, bu meseleye dair noktai nazarını anlamak icabediyordu. Burada, bu cihetlere mütaallik bazı malûmat arz edeceğim.

Akti Sulha kadar İstanbula ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan, 13 Teşrinievvel 1919 tarihinde vukubulmuş olan ilk istimzaç telgrafımıza verdikleri 20 Teşrinievvel 1919 tarihli cevapta, "mebusanın İstanbulda toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı, Düveli İtilâfiyenin herhangi bir hareketlerinin cihanı medeniyete karşı suitesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü" beyanına; yalnız

"kuvvei teşriiye, hali hazır salâhiyetinin tevsiine teşebbüs ederse, zatı şahanenin meclisi feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, Düveli Mütelifenin de bundan bilistifade, Zatı Devletleri gibi zevata taarruz etmeye içtisarları muhtemeldir." haberi ilâve olunuyordu. Bu telgrafın nihayetinde, "bizim akti sulha kadar, İstanbula ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız" tavsiye olunuyordu (Ves. 178, 179).

İstanbulda teşkilât merkezimizden, Kara Vâsıf Beyin gizli ve Şevket Beyin açık imzasiyle aldığımız 30 Teşrinievvel 1919 tarihli şifrede teşkilâtımıza mensubolanların mütalâatı, birçok zevatın mütalâalariyle takviye edilmekte idi. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu: "Ahmet İzzet Paşa, sadrazam, harbiye nazırı, erkânıharbiye reisi, nafia nazırı ve programlara bihakkın sadık ve hadim olan ve sadakatiyle beraber mühim de bir kuvveti bulunan göz tabibi Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve sair zevatla gerek talepleri ve gerek münasebet itibariyle görüştüm. Bütün efkârın itimadettiği noktalar berveçhiatidir:"

Bundan sonra, bütün efkârın müttehit olduğu noktalar hulâsa ediliyordu:

1) Meclisi Mebusanın sureti mutlakada İstanbulda içtimaı zaruridir. Yalnız, biz, İstanbula gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclisin İstanbulda huzuru vicdan ile ittihazı karar eyliyebileceğini, ecanipten söz alarak vadetti. Fakat, yalnız, bizim için teminat almak mümkün olamıyacağından mebus olurlarsa, mezun olarak veyahut mebus olmıyarak, daha âli, mahbubu kulûp kalmaları muvafık olur, deniliyordu.

Bir (b) fıkrasında, "zaten hükümet, aktedilecek muahedede temsili nisbiyi ekalliyetlerin hukuku na-

mına kabule mecburdur. Şu halde, meclisi millinin, ekalliyetlerin de yeniden iştiraki için dağılıp tekrar toplanması mehafilce katiyetle ümidedilmektedir." gibi yeni bir malûmat veriliyordu.

Bir (c) fıkrasında da "hükümet hakikaten hüsnüniyet sahibi ve müstağnidir." teminatı okunuyordu.

2 nci maddede de: "Mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı ilh... çıkarmak" gibi bizim anlıyamıyacağımız muğlâk ve müşevveş bir zihniyetin ifadesine tesadüf ediyorduk. Ondan sonra:

3 üncü maddeyi: "Hükümeti müşkülâta düşürmemek."

4 üncü maddeyi de: "Bize zararı dokunacakları her suretle temin ederek elde etmek istiyorum. Her taraf da, bana bunu tavsiye ediyor. Meselâ, Refi Cevat, sosyalistler gibi" mütalâaları teşkil ediyordu (Ves. 180).

1 ve 4 Teşrinievvel 1919 tarihlerinde İstanbuldaki teşkilâtımıza uzun mütalâa ve tahlilleri havi cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, ezcümle: "Mebusanın İstanbulda içtimaı tamamen tehlikeli ve mahzurludur." dedik ve izah ettik. Cemal Paşa vasıtasiyle hükümete bildirdiğimiz mütalâaları hulâsa eyledik. "Bizim için mevcut tehlikenin, bütün milletvekilleri için varidolduğunu" ispata çalıştık. "Bizim, seyirci mevkiinde kalmamız, behemehal arzu buyuruluyorsa esbabı mucibesiyle" işarını talebettik (Ves. 181).

Yalnız, Kara Vâsıf Beye hitabolan telgrafnamede:

"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen harekâtı milliyenin İstanbulda katliama sebebolabileceği zannında idi. Sözlerinin mesmu olması, evvelemirde bu itikatlarının, tebeddül edip etmediğini bilmekle kaimdir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine gelin-

ce; müşarünileyhin de mütereddit olduğu meçhulünüz değildir. A b u k Paşa da aynı evsaf ve haleti ruhiyededir. Göz tabibi E s a t Paşa hakkında katî bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zatı son derece mahdudülfikir, pek fazla harisi şanü şöhret gösteriyorlar. Velhasıl, azim ve fikirlerinde istikrar ve isabet mevcudolmıyan ve İstanbulda düşman tazyikı altında düşünen rical ve zevatın nasayihi şayanı tetkiktir." dedikten ve mevzuubahis, mahalli içtima, hakkında tekrar muhtemel mehalik ve mehaziri saydıktan sonra "asıl şayanı istiğrap nokta, bizi, malûmülesami iki üç kişiyi teminde izharı aczeden hükümetin, diğer mebusları nasıl vikaye edebileceği meselesidir.

Bizde, yavaş yavaş hâsıl olmaya başlıyan fikir ve kanaat, maalesef ecnebiler değil, belki onlardan ziyade hükümet ricali hazırası ile zevatı saireden bazılarının, bizi, mahzurlu addeylemekte olmalarıdır." dedik.

Bundan sonraki fıkraların birinde: "temsili nisbinin kabulü zarureti karşısında Meclisin dağıtılmasını şimdiden düşünen bir muhitte, Meclisi Mebusanın toplanılmaması lüzumu tabiî görülmek iktiza eder." zannını ifade ettik.

Bir fıkrada da; hükümetin müstağni bulunduğu kaydinden bir şey anlıyamadığımızı işaret ederek "gayesinin bizi müşkül zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sualinden sonra, onların bir fikirlerine cevap olarak ta, "muhaliflerin mevkii iktidara geçmesinden korkmak fayda vermez. Binaenaleyh, bundan dolayı tebdili meslek ve meşrep edilemez." dedik (Ves. 182).

Efendiler, bu muhaberattan ve bu muhaberatta dermeyan olunan mütalâattan sühuletle istinbat olunmakta idi ki, bizim, İstanbuldaki teşkilâtımızın seramedanı, hükümet ricalinin, şunun, bunun mütalâalarına

zebun kalmışlar ve artık port parol olmaktan başka bir vazife ifa etmiyorlardı.

İşte, diğer bir şifre telgrafname ki, 6 Teşrinisani 1919 tarihinde, yazılıyor, fakat şifrenin metnini Kara Vâsıf Beyin mütalâası ve imzası teşkil ediyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasiyle geliyordu. Bu şifrede, yine mahalli içtimadan bahsolunarak bilhassa: "Evvelâ mehaziri siyasiye var. Saniyen mehaziri idariye var, salisen de imkânı içtima yoktur... Zaruret, hisse hâkim olmalıdır... Muvafık cevabınızı âcilen kabineye işar buyurunuz" sözleriyle tazyik yapılıyor ve "Japon Rıza Beyle pek yakında iyi haberlerle size mülâki olacağım" tebşiratında bulunuluyordu. "Sulhü selâmeti tamamen kazandık demektir. Millî Türk, keza bizim. Millî Ahrarı yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek" cümlesiyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi vahi şeylere mütaallik olduğunu işarette istical ediliyordu (Ves. 183).

Kara Vâsıf Beye, 7 Teşrinisani 1919 da, serian Sıvasa gelmesini yazdım.

Kara Vâsıf Beyin, yine aynı meseleye mütedair gönderdiği, 19 Teşrinisani 1919 tarihli şifresinde uzun mütalâatına istinadettirdiği muhakeme ve mantığını şu cümlede hulâsa ediyordu:

"Kuvayi Milliye ile hemfikir olan Meclis, padişaha karşı ilânı husumet eylerse, Anadolu kimin arkasından gider?!... Kuvayi Milliyeye mi tâbi olsun?!...

Meclisi Anadoluda toplamak fikrinden feragat bir farizai vataniyedir..." (Ves. 184).

Kumandanlarla fikir müdavelesi

Efendiler, çok mühim olan, bu mahalli içtima meselesine, hotbehot karar vermek ve bu kararı millete ve intihabolunan mebuslara tatbik ettirmek, pek hatarnak olurdu. Bu sebeple çok

dikkat ve hassasiyetle bütün hususi, umumi efkâr ve hissiyatı tetebbu etmek, temayülü hakikiyi anlıyarak kabili icra kararı bulmak zarureti karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan, gördüğünüz gibi İstanbul ricaliyle muhabere ederken, bir taraftan da, muhtelif vasıtalarla efkârı umumiyeyi istimzacediyordum. Vereceğim kararın temini tatbikı için ordunun noktai nazarını almak da pek mühimdi. Bu sebeple daha teşrinievvelin 29 unda, On Beşinci, Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu Kumandanlarını Sıvasta bir içtimaa davet ettim.

Diyarbekirdeki Kolordu Kumandanına, Edirnedeki Kolordu Kumandanı C a f e r T a y y a r Beye, Bursada Y u s u f İ z z e t Paşaya, Balıkesirde K â z ı m Paşaya, Bursada B e k i r S a m i Beye de "kendilerini budiyeti mesafe ve vaziyeti hususiyeleri icabı davet etmediğimi ve mukarreratı bildireceğimi" yazdım (Ves. 185, 186).

Efendiler, davet olunan kumandanlardan, S a l â h a t t i n Bey zaten Sıvasta idi. K â z ı m K a r a B e k i r Paşa Erzurumdan, A l i F u a t Paşa Ankaradan ve Konyadaki Kolordu Kumandanının cephe ile bazı mühim vaziyetleri bizzat halli lâzım geldiğinden ana vekâleten Erkânıharbiyesi Reisi Ş e m s e t t i n Bey Konyadan gelip Sıvasta toplandılar. Heyeti Temsiliyeye dahil olan ve olmayıp da refakatlerinden istifade olunan zevat ile ve kumandanların iştirakiyle, 16 Teşrinisani 1919 günü müzakerata başladık. Ruznamei müzakeratımız şu üç noktaya munhasır olacaktı:

1) Meclisi Mebusanın mahalli içtimaı.

2) Badeliçtima Heyeti Temsiliye ve teşkilâtı milliyenin alacağı şekil ve tarzı faaliyeti.

3) Paris Sulh Konferansının hakkımızda müspet

veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarzı hareket.

Dört aykırı noktai nazar ve aldığımız karar

Efendiler, bu tarihe kadar, cemiyet heyeti merkeziyelerimizden, vâkı olan istilâmatımıza, vürudeden cevaplar, dört noktai nazara ayrılıyordu.

1) inci noktai nazara göre: Meclisi Mebusanın hariçte içtimaı muvafık görülüyordu.

2) nci noktai nazara göre ki, bu noktai nazarı serdedenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu; İstanbulda... İstanbuldaki rical ve zevatın hemen kâmilen bu fikirde olduğunu biliyoruz. Padişahın arzusu, hükümetin ısrarı da bu idi.

3) üncü noktai nazar ki, Trakya - Paşaelinin fikri idi: İstanbul civarında...

4) Bir kısım heyeti merkeziyeler de, Salih Paşanın, kanaati zatiyelerine istinaden hükümetin muvafakati halinde, hariçte içtimada bir mahzur görmüyorlardı.

Efendiler, hükümeti merkeziye ve onun yardakçılarının, efkârı umumiyeyi ne derece teşettüt ve teşevvüşe uğratmış olduğunu; milletin izhar ettiği, bu ihtilâfı efkârdan sühuletle anlamak kabildir.

Artık, bunun üzerine, ısrarın, muzır netayiç vereceğine hükmetmek de müşkül değildir.

Şimdi, 16 Teşrinisani 1919 dan 29 Teşrinisani 1919 tarihine kadar, günlerce devam eden müzakere ve münakaşattan çıkan netayiç ve mukarrerat zaptını aynen nazarı ıttılaı âlilerinize arz ediyorum:

1 — Meclisi Millînin İstanbulda içtimaındaki mehazir ve mehalike rağmen, hükümeti seniyenin hariçte içtimaına ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten iç-

tinaben, İstanbulda içtimaı zarureti kabul edildi. Ancak âtideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti:

a) Bilûmum mebusları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalâalarını talebetmek.

b) Mebuslar, İstanbula gitmeden evvel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclisi Millînin İstanbulda içtimaına nazaran gerek İstanbulda ve gerek hariçte alınması lâzım gelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grupun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

c) Teşkilâtı cemiyeti, süratle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının, mıntaka kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasiyle delâleti seriai fiiliyede bulunmaları.

d) Bilcümle rüesayı memurini mülkiyeden her ihtimale karşı, Teşkilâtı Millîyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesaiti mevcudeleriyle teşkilâtı cemiyeti, taazzuv ettirmeye sürati tevessüllerini talebetmek.

2 — Meclisi Millî İstanbulda içtima ettikten sonra, mebusan, emniyet ve serbestii tam ile vazifei teşriiye ifa eylemekte olduklarını teyidedeceği güne kadar, Heyeti Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazifei millîyesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan ve mebus olan zevattan intihabedilmek üzere birer ve vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden Heyeti Temsiliye âzası olarak Eskişehir kurbünde cemedilerek, vaziyetin tavzihi ve Meclisi Mebusanda sureti hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu sebeple Heyeti Temsiliye dahi mahalli mezkûre intikal edecektir. Bu içtimaı mütaakıp Heyeti Temsiliye sureti münasibede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbula Meclisi Millîye gideceklerdir. Heyeti Temsiliyenin, vazifeye devam ettiği müddetçe, teşkilâtı millîyenin şekil ve tarzı faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu gibi olacaktır.

Meclisi Mebusan, emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyidettiği zaman, Heyeti Temsiliye, nizamnamede mevcut salâhiyetine istinaden, umumi kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince, cemiyetin alacağı vaziyeti âtiyenin takarrürünü, kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin mahalli içtimaı ve sureti inikadı, o zamanki ahval ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile inikadı arasında ge-

çecek müddet zarfında Heyeti Temsiliye, hükümeti merkeziye ve Meclisi Mebusan riyaseti ile mecburiyeti katiye görmedikçe münasebatı resmiyede bulunmaz.

3 — Paris Sulh Konferansı, hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükümet ve Meclisi Millîce kabul ve tasdik edildiği halde vesaiti seriai münasibe ile iradei millîye bilistimzaç nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir	*Hüseyin Rauf*	*Hüsrev*	*Ali Fuat*
Mazhar Müfit	*Rüstem*	*Ömer Mümtaz*	*Bekir Sami*
İbrahim Süreyya	*Hüseyin Salâhattin*	*Hakkı Behiç*	*Vâsıf*

K. 12 Erkânıharbiye Reisi
Şemsettin

Mebuslara verilen talimat

Efendiler, bu mukarrerat mucibince, mebusları tenvir için, verdiğimiz malûmat ve talimatı aynen arz edeceğim.

İntihabolunan mebuslara iblâğ edilen malûmat ve talimat, şudur:

Madde 1 — İstanbulun Düveli İtilâfiye ve bilhassa İngiliz kuvayi berriyesinin tahtı işgalinde ve kuvayi bahriyesinin tahtı muhasarasında olduğu ve Kuvayi İnzıbatiyesinin ecanip elinde ve muhtelit bir surette bulunduğu malûmdur. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul mebusu namiyle kırk kişi intihabettikleri ve Atinadan gelmiş Yunan rüesa ve kumandanları tahtı idaresinde olmak üzere, hafi polis ve kuvvei ihtilâliye teşkilâtı yaparak, devletimize anı lâzımında âsi bir vaziyet alacakları tahakkuk etmiştir. Hükümetin İstanbulda maatteessüf mukayyet olduğunu itiraf eylemek mecburiyeti vardır. Bu esbaptan naşi, Meclisi Millînin mahalli içtimaını münakaşa etmek gibi bir mesele tahaddüs eylemiş bulunuyor. Meclisi Millî İstanbulda inikadeylediği takdirde, mebusanın ifa edecekleri vazifei vataniye nazarı dikkate alınırsa, mehalike mâruz kalmalarından cidden tevahhuş olunur. Filhakika, İtilâf Devletlerinin mütareke ahkâmını bozarak ve sulhun takarrürüne intizara lüzum görmeksizin, va-

tanımızın aksamı mühimmesini işgal ve anasırı Hıristiyaniyeye hukukumuza tecavüz fırsatını bahşeylemek suretiyle, vukubulan hakşikenane muamelâtını, tenkid ve ret ile tamamiyeti mülkiye ve masuniyeti istiklâlimizi azimkârane bir surette talep ve müdafaa edecek olan heyeti mebusanın dağıtılması ve âzasının tevkif veya iclâ edilmesi müstebat değildir. Karsta inikadeden İslâm Şûrayi Millîsine İngilizlerin yaptıkları gibi. İntihabata iştirak eylememiş olan anasırı Hıristiyaniyenin ve onlara peyrev olan İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin, bu hususta düşmanların âmalini tervicen her türlü fenalığa tasaddi eyliyebilecekleri de varidi hâtırdır. Binaenaleyh Meclisi Millînin İstanbulda içtimaı, meclisten intizar olunan vazifei ciddiye ve tarihiyenin ifasını akim bırakacağı ve Meclisi Millî, devlet ve milletin timsali istiklâli olduğundan ana vurulacak darbe ile istiklâlimizin de rahnedar edileceği müstağnii arzdır. Kabine namına Amasyada Heyeti Temsiliye ile müzakeratta bulunan Bahriye Nazırı S a l i h Paşa Hazretleri dahi, bu hakayikı derpiş ile Meclisi Millînin İstanbulun haricinde emin bir mahalde içtimaı lüzumuna vicdanen ve fikren kanaat hâsıl etmiş ve bu husustaki muvafakatini imzası tahtında teyideylemiştir. Meclisi Millînin düşman tesirinden azade ve emniyeti mutlakayı haiz bir mahalde içtimaı halinde, İstanbulda içtimaına nazaran mutasavver bilcümle mehazir, bertaraf edilmiş olacağı gibi makamı hilâfet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu cihan efkârı umumiyesine ve betahsis âlemi İslâma fiilen ihsas etmiş olacak ve istiklâl ve mevcudiyeti millîyemizin aleyhinde suduru memul bir karar karşısında vezaifi millîye ve vataniyesini ifaya kaadir bir halde bulunacak ve İtilâf Devletleri nazarında meclisin mukadderatı millete tamamen hâkim bulunduğu daha bâriz bir surette izhar olunabilecektir. Meclisin hariçte içtimaında varidi hâtır olan mehazir berveçhiatidir:

Bedhahan, İstanbuldan vazgeçildiği tarzında muzır bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbulda olduğu gibi, meclisle temas ve irtibatında mazharı suhulet olamıyacaktır. Meclisin merasimi iftitahiyesi, zatı şahaneyi seyahat külfetine mâruz bırakmamak maksadiyle, tevkil buyuracakları bir zat vasıtasiyle olabilecektir. İşte bu mehazire istinadeden hükümeti hazıra Meclisi Millînin hariçte küşadına muvafakat eylememiştir. Bu ademi muvafakat yüzünden mehaziri mevcudeye, âtideki mahzurlar dahi inzımam eylemekte bulunmuştur:

Meclisi Millînin kanuni bir şekilde içtimaı, Meclisi Mebusan ve Âyanın aynı zamanda ve aynı mahalde bulunmasına vâbeste olduğundan hükümetin hariçte tensibedeceği bir mahalde içtimaa muvafakat etmemesi yüzünden Meclisi Âyan ve hükümet, hariçteki içtimaa icabet etmiyecek ve zatı şahaneye usulü dairesinde meclisi küşadettirmiyecektir.

Buna nazaran, Meclisi Millînin hariçte içtimaına kanunen imkân kalmayıp İstanbulda inikadı mehaziri mâruzaya rağmen zaruret hükmüne girmiş bulunuyor. Mebusanı kiram İstanbula gitmekte tereddüt gösterip hariçte kendiliklerinden toplandıkları takdirde, vücuda gelecek bu içtima bittabi Meclisi Millînin malûm olan mahiyeti teşriiyesi şeklinde olamaz. Belki milletin mevcudiyetini, âmalini, istiklâlini temsil ve mukarreratı hakkında verilecek hükümleri tenkid ve millete istinaden reddedebilecek bir içtimaı millî şeklinde olabilir. Bu takdirde, Meclisi Millî de bittabi İstanbulda inikadetmemeye mahkûm kalır. Bu tarzı hareket, hükümetin itiraz ve aleyhinde tedabiri zecriyeyi ve binnetice milletle hükümeti merkeziye arasında inkıtaı münasebatı mucibolması da varidi hâtırdır. Mebusanın bir kısmının İstanbula gitmesi ise, bu baptaki mahzuru tezyidedebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti bâlâda serdolunan bilcümle hususatı nazarı dikkat ve münakaşadan geçirdikten sonra, Meclisi Millînin İstanbulda içtimaı zaruretine karşı, vaziyetten bilcümle mebusları haberdar ederek her birinin mütalâa ve noktai nazarlarını istihsal eylemeyi vazife addetmiştir. Bundan başka İstanbulda Meclisi Millîye dahil olmadan evvel, mebusini kiramın, sühuleti içtima nazarı dikkate alınarak bazı mevkilerde toplanıp âtideki hususatı tezekkür ve netayici müzakeratı tevhit maksadiyle Heyeti Temsiliyeye bildirmeleri lüzumlu görülmüştür. Tezekkür olunacak hususat şunlardır:

a) İstanbula içtima zaruretine karşı İstanbulda ve haricen umum vatanda ittihaz olunması lâzım gelen tedabir ve tertibat;

b) Meclisi Mebusanda vatanın tamamisini ve devlet ve milletin istiklâlini tahlisten ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek esbabının teemmülü.

Mebusanın mezkur hususatta müdavelei efkâr için toplanmaları münasip görülen mevaki şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2 — Birinci maddeyi aynen mıntakai âlilerinde bulunan mebuslara tebliğ ile evvelâ; şahsi mütalâalarını, sürati mümkine ile istihsal ve bilâifatei an Heyeti Temsiliyeye iblâğ ve mıntakai âlilerindeki heyeti merkeziyelere de ita ile bu hususta faaliyetlerinin temini.

Saniyen; mıntakai âlilerindeki mebusların birinci maddede tasrih olunan mevakide içtimalarını teshil ve temin ile neticei müzakerelerinin Heyeti Temsiliyeye iblâğı için iktiza eden tertibat ve tedabirin ahzı müsterhamdır.

Mıntakai âlileri dahilinde mebus olup halen İstanbulda bulunanların İstanbula karip içtima mahallelerinden birine, dairei intihabiyelerince davet ettirilmesi lâzımdır.

Teşrinievvel 1919 da mühim dahilî işler

Efendiler, 1919 senesi Teşrinievveline ait olup temas etmek istediğim bazı hususatı da, birkaç kelime ile hulâsa etmeme müsaadenizi rica ederim.

İzmir vilâyeti dahilinde, tahtı işgalde bulunan İslâm ahaliye zulüm ve katil tatbik olunuyordu. Bunun için, Düveli İtilâfiye mümessilleri nezdinde müessir teşebbüslerde bulunmasını, hükümetten rica ettik. Yunanlıların zulüm ve itisafı devam ederse mukabele bilmisle mecbur kalınacağını da bildirdik. İzmir fecayii üzerine İstanbulda bir miting aktedilmek istenmişti. Buna mümanaat edildiği istihbar olunması üzerine, C e m a l Paşanın nazarı dikkatini celbettik.

Anzavur, Bandırma havalisinde, hainane ve caniyane efale başlamıştı (Ves. 187). İzalei mazarratı için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyetine mensup zâbitler hakkında Balıkesirde K â z ı m Paşaya ve daha münasebettar olanlara yazdık. Otuz kadar Nigehbancı zâbitin de bir ecnebi işgaline zemin hazırlamak için, Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsuna çıkacaklarını istihbar ettik. Derhal K. O. 15 in ve Canik mutasarrıfının nazarı dikkatlerini celbettik.

Malûmu âlileridir, Maraş, Urfa, Ayıntapta bidayette İngiliz kıtaatı vardı. Bu kıtaatı Fransız askerleri tebdil etti. Bu münasebetle tekrar işgali men'e çalıştık. Vukuundan sonra da evvelâ siyasi, badehu fiilî teşebbüsata geçtik.

Bozkırda, yeniden mühimce bir kıyam çıktı. Onun itfası için muhtelif tedbirlere tevessül ettik.

Maraş ve Ayıntaba Kılıç Ali Beyi ve Kilikya mıntakasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddî teşkilât ve teşebbüsata geçtik.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen bir noktayı da arzetmiş bulunayım: Sıvas Kongresinden sonra, kongreler nizamname ve beyannamelerinden başka, Heyeti Temsiliye, mesuliyeti üzerine alarak Sıvas Kongresi Nizamnamesine lâhika olmak üzere,

"Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilâtı Nizamnamesine Lâhikadır (1)" serlevhalı, yalnız alâkadarana mahsus ve mahremdir kayıtlı, millî teşkilâtı müsellâhaya mahsus hafi bir talimat tanzim etti. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre müsellâh müfrezeler, kıtalar teşekkül etti (Ves. 188).

Ali Rıza Paşa Kabinesi fikrinde musır

Efendiler, 2 Teşrinisanide, Harbiye Nazırı Cemal Paşadan aldığım bir şifre telgrafnamede: "Zaten az olmıyan dedikodulara biri daha ilâve olundu. Ziya Paşanın, Ankaraya kadar gitmemesi müzaheret buyurulan hükümetin kesri nüfuzundan başka bir mânaya delâlet edemez. Bu meselede hükümet, fikrinde musırdır." denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenilmekte olduğu bildirilmekte idi. Ziya Paşanın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza, hükümet iltifat etmemişti. Ziya Paşayı me-

mur ve izam eylemişti. Z i y a Paşa, Eskişehire kadar gelmiş ve oradan mezuniyet alarak geri dönmüştü.

C e m a l Paşa, aynı telgrafnamesinde, "Bozkır hâdisesinden dolayı matbuata tebliğ buyurulan beyannamenin tarzını, hükümet aramızdaki itilâfa mugayir görmektedir." diyordu. Halbuki böyle bir beyannamemiz yoktu.

C e m a l Paşanın bu telgrafına, şu cevabı verdik:

Şifre
Acele

Sıvas, 3.XI.1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C: 2/XI/1919 tarih 501 numaralı şifre:

1 — Hükümetle teşkilâtı millîye arasında samimî bir itilâf, hakiki bir vahdet esası kabul eyledik. Zatı devletleri vasıtasiyle pek mühim bir istirhamımız var idi. O da, maksadı meşru teşkilâtı millîyeyi halelden vikaye için, bilcümle rüesayı memurinin bu noktai nazardan intihabı, muhalif olanların tebdili idi. Bunlara ait mükerrer istirhamatımıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbekir valileri, Antalya mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Bilâkis vaziyeti mahalliyeyi tetkik etmeksizin, Dahiliye Nezareti, Konyaya gayet zayıf, âciz, Muhipler Cemiyeti âzasından S u p h i Beyi vali olarak gönderdi. Dahiliye Nazırının bu mesailde bizimle hiçbir temas ve münasebet kabul etmediği, âdeta teşkilâtı milliyeye muhalefetkâr hareket eylediği zehabı hâsıl oluyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak tashih ve tenvirimizi rica ederiz. Ankara Valisi Z i y a Paşanın arzusu ile mezuniyet aldığını arz etmiştim. Tabiî yine kendisi, resmen Ankara valisi addolunmaktadır. Fakat arz ettiğim noktadaki şek ve zan izale olununcıya kadar, valii müşarünileyhin mezuniyetten istifadeye devam eylemesi en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis müdiriyetinin el'an N u r e t t i n Bey gibi bir zat elinde bulunmakta olması, zatı devletinizin de, bu pek mühim noktaya karşı lâkayt davranmakta olduğunuza dair bir fikir vermektedir. Halbuki, bu tesamühün neticesi hem hükümete, hem de teşkilâtı millîyeye muzır olacaktır. Heyeti Temsiliyemizin teşki-

lât ve vahdeti millîyeyi ihlâl edecek en ufak bir hale karşı müsamahakâr davranamıyacağını, elbette, mazur görürsünüz.

2 — Bozkır hâdisesi hakkında, Heyeti Temsiliye tarafından, matbuata bir beyanname verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki, bu işarat, İradei Millîye Gazetesinin istihbaratı olacaktır. Heyeti Temsiliyenin bir gazeteyi sansüre salâhiyeti olmadığı malûmu samileridir. Maahaza, celbi nazarı dikkat olunmak üzere, bu ajans muhteviyatında, hükümetle aramızdaki itilâfa mugayir görülen nikatın izah buyurulmasını istirham eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Heyeti Temsiliyenin murahhası ve harekâtı millîyenin mürevvici olduğunu iddia eden Cemal Paşanın telgrafımıza cevabı şudur:

Harbiye, 4/5.XI.1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Beyannamei resmîde yazıldığı veçhile, hükümeti hazıra; böyle bir zamanda, mahza vatan ve memlekete hizmet emeliyle azim mesuliyeti deruhde etmiş ve bu vazifesini ifa için kemali bitarafi ve hulûs ile hareket etmekte bulunmuş olduğundan, nikatı âtiyenin izahına lüzumu âcil hâsıl oldu:

Evvelden; mebusan intihabına anasırı gayrimüslime iştirak etmediği gibi firakı muhtelife dahi elyevm müçtenip vaziyettedir. Firakı muhtelife, memlekette iki hükümet mevcudolduğunu ve intihabatın bitarafane icra kılınmadığını sebebolarak göstermekte ve anasırı gayrimüslimenin dahi bilâhare bu sebebe mebni iştirak etmediğini dermeyan eylemesi pek melhuz bulunmakta... İntihabatın dairei selâmette icra olunmadığına dair şikâyet ve mesmuat tevali ederek, mehafil ve matbuatı ecnebiyeye kadar münakistir. Meclisi Mebusan, milletin aksamı muhtelifesini temsil etmediği ve bahusus Kuvayi Millîyenin tesiratı ile teşekkül eylediği takdirde, bunun enzarı cihanda ne suretle telâkki edileceği muhtacı izah değildir. Binaenaleyh, mebusan intihabında tazyikat icrasına meydan verilmemesi elzemdir.

Saniyen; tekrarına lüzum olmıyan esbaba mebni, Meclisi Mebusanın, payitahttan başka bir yerde içtimaı, dahilen ve haricen envaı mehazir ve mazarratı dai olduğundan, meclisin, behemehal, İstanbulda akdi içtima eylemesi, memleketin menafii hayatiyesi icabatındandır.

Salisen; taşralarda, teşkilâtı milliye namına, bazı kimseler tarafından, umuru hükümete müdahale vukubulmakta olduğu, işarat ve ihbaratı mütevaliyeden anlaşılmakta olmasiyle bu müdahalâtın âcilen ve serian men'i elzemdir.

Hükümeti hazıra, şu üç talebinde sabittir. Başka suretle idarei umur eylemek imkânı mefkuttur.

Harbiye Nazırı
Cemal

C e m a l Paşanın bu işarına — seryaver S a l i h Bey tarafından açılacaktır kaydiyle — verdiğimiz cevabı aynen arz etmek isterim:

Şifre Sıvas, 5.XI.1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C: 4/5, XI, 1919.

1 — Anasırı gayrimüslime ile, bu vatan ve bu millet için anasırı gayrimüslimeden daha muzır olan bazı firakı siyasiyenin intihabata ademi iştirakini, onların bililtizam işaa eyledikleri esbaba istinadettirmek elbette doğru olamaz. Anasırı Hıristiyaniye daha teşkilâtı milliyenin ismi yokken, intihabata iştirak etmiyeceklerini ilân eyledikleri malûm değil midir? Yaygara koparan firakı siyasiyeye gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her tarafta intihabata iştirak etmişlerdir. Ancak beşer, onar kişiden ibaret olan bu fırkaların millet nezdinde bir mevkileri olmadığından ve millet, bu defa İstanbuldaki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan mebuslarını intihabetmekte olduğundan, kendilerinin muvaffak olamıyacaklarını anlıyarak telâş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki hakikatte, kabinenin mütereddit bulunuşu cayi istiğraptır. Bahsolunan tazyik nerede, kimin tarafından ve nasıl vâkı olmuştur? Lûtfen izah buyurulmalıdır ki, Heyeti Temsiliye vazi-

fesini ifa edebilsin. Vâhi müddeayata atfı ehemmiyet ederek telâşa düşmek caiz değildir.

2 — *Mahalli içtima hakkındakı noktai nazarda hükümetin sebatında isabet veya ademi isabet olduğunu, zaman ve vakayi ispat edecektir. Bu baptaki son mütalâatımızın, merakizden alınacak cevaplar üzerine arz edileceğini bildirmiştik.*

3 — Teşkilâtı Millîye namına umuru hükümete, nerede ve kimin tarafından müdahale edilmişse derhal bildirilmelidir ki, icabeden muameleye tevessül mümkün olsun. Ancak, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin şüphe ilham edebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkati samilerini celbe lüzum görürüz efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Dahiliye nazırının memlekete sevk ettiği nasihat heyetleri

Dahiliye nazırı, memlekete birtakım heyetler sevk etmeye kalkıştı. Bunlardan biri de, Harbiye Nezareti Sabık Müsteşarı A h m e t F e v z i Paşa namında bir zatın riyasetinde, Mahkemei Temyiz Âzasından İ l h a m i ve Fetva Emini H a s a n Efendilerden mürekkep idi.

Heyeti Temsiliyemiz murahhası olan C e m a l Paşa bundan bizi haberdar eylememişti. 5 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu heyetin maksadı izamını sorduk ve "bilhassa Fetva Emini ile K â m i l Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan zevatın böyle bir heyetteki hikmeti vücutlarının" anlaşılamadığını zikrettik (Ves. 189).

Efendiler, F u a t Paşanın, Ankarada kolordusunun başında bulunmasını istilzam eden esbap, tezahür etmeye başladı. Bu sebeplerin mühimmini, dahilde, ahalinin tesmim edilmeye başlanması teşkil ediyordu. Dahilî ve haricî düşmanların müttefik mesaisi, A l i R ı z a Paşa Kabinesi zamanında, F e r i t Paşa zamanındakinden daha çok fazla muvaffak olmaya başlamıştı.

Refet Paşa Salihli ve Aydın cephelerine kumandan olarak gönderiliyor

Balıkesir havalisinde, K â z ı m Paşa, cephe teşkiline ve vaziyete hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevku idarenin, askerî bir noktai nazara tevfik edilmesi icabediyordu. Buraya, az çok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde kabili istifade, Konyada bulunan R e f e t Paşa vardı. Konyadaki Kolordunun başına F a h r e t t i n Bey (Müfettiş F a h r e t t i n Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Binaenaleyh, Aydın Kuvayi Milliye Kumandanlığını deruhde etmek üzere cepheye hareketini, R e f e t Paşaya ve A l i F u a t Paşanın Ankaraya avdetini, kendisine yazmıştık.

R e f e t Paşanın, Nazilliye muvasalatı anlaşıldıktan sonra da Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine gelmiş olan C e v a t Paşadan, harbi zailde tecrübe görmüş genç erkânıharplerden müntehap dört, beş zâbitin, Nazillide R e f e t Paşa nezdine izamını rica ettim. Bu hususu, R e f e t Paşaya da bildirdim.

efet Paşa Deirci Efenin aiyetine giriyor

Efendiler, Nazilliye giden R e f e t Paşa, D e m i r c i M e h m e t Efeden kumandayı almaya lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut, kim bilir, belki de kumandaya vazıyed ettirilmemiş? D e m i r c i Efenin maiyetinde, erkânıharp gibi ifayı vazife etmeyi daha faydalı ve müreccah görmüş... R e f e t Paşa bunu, bize bildirdi. Mahallî şeraiti yakından görmüş olan bir zatın, kararını nakzetmek ekseriya müşküldür. Çünkü, ya hakikaten R e f e t Paşanın gördüğü ve tercih ettiği gibi, efenin kumandasını idame etmekte ve ona muavin olmakta fayda vardı veyahut, R e f e t Paşa o cephenin kumandasına lisebebin minelesbap vazıyed edemiyordu.

Her iki ihtimale göre de behemehal, kumandayı al, diye emir vermek bisut olurdu.

Asıl garabet, bundan sonra görüldü. Bir müddet sonra, R e f e t Paşa, Nazilliden gaybubet etti. Birkaç gün sonra Balıkesirde olduğunu, birtakım ecnebi zâbitlerle münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesiyle anladık.

22 Kânunuevvel 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta: "Teşkilâtı milliyeye mensubolanların, bilhassa Heyeti Temsiliyeye dahil âza tanınmış olmak haysiyetiyle kendisinin, hiçbir suretle temasını arzu etmediğimizi bildirdik." R e f e t Paşa, tekrar gaybubet etti. Nihayet bir gün, Bursadan R e f e t imzalı kısa bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursaya geldim."

Bu telgrafın bir türlü mânasını anlamıyordum. R e f e t Paşanın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de "Nazilli - Balıkesir - Bursa" yolu İstanbuldan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.

R e f e t Paşa, Nazilliyi terk ettikten ve Balıkesirde K â z ı m Paşaya uğradıktan sonra, Bandırmaya inmiş, oradan da bir Fransız torpitosiyle İstanbula gitmiş, orada bazı rüfekasiyle görüşmüş, badehu Bursaya avdet eylemiş...

Efendiler; bu muammayı hâlâ, halledemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

R e f e t Beyin, bir İngiliz gemisiyle Samsuna gelen S a l â h a t t i n Bey tarafından tebdil edildiği ve aynı gemi ile R e f e t Beyin İstanbula avdeti talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükümetinin benim ile beraber kendisinin derdestiyle İstanbula izamımıza tamimen emir verdiği malâmunuzdur. Bu kadar çok malûmatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek de mazur görülmez-

se de, benim, bu noktada izharı aczeylediğimi itiraf ederim. Vakaa, F e r i t Paşa Kabinesi yerine, A l i R ı z a Paşa Kabinesi kaim olmuştu. Fakat, yeni kabinenin vesaiti istihbariye ve icraiyesinin evvelkinin aynı olduğu malûmunuzdur.

Efendiler, R e f e t Paşanın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde, muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddî bir sevku idare tesis edilememesine bâis oldu.

Dahiliye Nazırının şüphe veren halleri

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra, vakayii tekrar bıraktığımız noktadan takibe başlıyalım:

C e m a l Paşa, bizim 5 Teşrinisani 1919 tarihli şifremizin bir noktasını, anlıyamamış, Babıali merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu suretle istizah ediyordu: "(Dahiliye Nazırının şüphe celbedebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkatinizi celbe lüzum görürüz.), fıkrasından maksat ne olduğu anlaşılamadı. Burasının âcilen, muvazzahan işarı!" (Ves. 190).

Bu kısa istizaha verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız, aynen arz edeyim:

Şifre Sıvas, 12.XI.1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

C: 8/XI/1919 tarih ve 8084 numara.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin, şüphe ilham eden efal ve harekâtından varidi hâtır olanlar, berveçhiati arz olunur:

1 — Ankara gibi bazı vilâyetlerde, rüesayi memurini mülkiyeyi telgraf başına celbederek F e r i t Paşa Kabinesi aleyhinde harekâtı millîye esnasındaki icraat müteşebbislerinin ahvalini, ithamatın esbabını, kanuna derecei mutabakatini tehditkâr bir surette tahkik.

2 — Uzun müddet esiri firaş iken tifodan vefat eden Tokat mutasarrıfının esbabı irtihalinin, esrarengiz bir vaka telâkki ederek Sıvas vilâyetinden şifre ile sorulması...

3 — Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen heyeti millîye ile hafi mülâkatları esnasında Adliye Nazırının harekâtı milliye rüesası aleyhinde icraata imkân olup olmadığını, müşarünileyhin yanında mevzuubahis edebilmesi.

4 — Hıyaneti vataniyesi maddeten sabit olan Sabık Dahiliye Nazırı Â d i l Beyin, mahremi efkâr ve efali bulunan Dahiliye Müsteşarı K e ş f i Beyin, nezaret deruhde buyurulduğu zaman, ilk icraatı milliyetperverane olmak üzere defedilmesi lâzım gelirken, el'an muhafaza edilmesi ve bunun delâletiyle memurini mülkiye tebeddülâtının icra edilmesi.

Tabiîdir ki, bu müsteşarın tâyin ettireceği memurin pek haklı olarak itimadı millîye mazhar olamaz. Meselâ harekâtı millîyenin bidayetinden nihayetine kadar bir vaz'ı muhalefet almış ve nihayet ahali tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması cihetiyle o zaman tevkifi ve teb'idi cihetine gidilmemiş olan Kayseri Mutasarrıfı Sabıkı A l i U l v i Bey, evsafı idariyeden büsbütün mahrum ve aceze güruhundan olmasına rağmen Burdura tâyin buyurulmuştur.

Kezalik ademi iktidarından ve Canik livası için gayrimuvafık görüldüğünden dolayı arzusunun inzımamiyle, vaktiyle İstanbula gönderilen E t h e m Bey de, Menteşeye tâyin kılınmıştır. Aydın mutasarrıflığına da sabık Niğde mutasarrıfı olup Sıvasa getirilen C a v i t Bey tâyin olunmuştur. Bunlara rağmen; Konya valii sabıkı haini vatan C e m a l Beyin adamı olan Antalya mutasarrıfı, mükerrer müracaatlerimize ve ahalinin feryatlarına rağmen, el'an yerinde oturuyor.

5 — Memurin müdiriyeti gibi en mühim makam, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 — Matbuat müdiriyetinde, ajans vaziyetinde bir tebeddül görülmemektedir.

7 — Memleketin mukadderatını temin edecek yegâne kuvvet, vahdeti millîye olduğu ve bunu idame eyliyecek de teşkilâtı millîye bulunduğu malûmdur. Bu vahdet ve teşkilâtın, vatanı inkısamdan kurtarmak, devlet ve milletin istiklâlini teminden ibaret olan gayei mukaddesesini bozmaya çalışanlar da, İstanbuldaki erbabı mefsedettir. Bunların men'i mazarratı, ancak kavi ve ciddî bir inzıbata mütevakkıftır. Bunun da başlıca çaresi; polis mü-

dürünü, namuslu, milliyetperver, muktedir, müteşebbis zevattan intihap ve tâyindir. Halbuki zatı samilerince de malûmdur ki, bugünkü Polis Müdiri Umumisi, sâkıt haini millet kabinenin ve tevabiinin yegâne nigehbanıdır. Sait Molla'nın Mister Frew'a yazmış olduğu mektuplar münderecatından anlaşıldığına göre de, bu zat, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün bir melce ve penah teşkil etmektedir. Amasyada Salih Paşa Hazretleri de bunu tasdik buyurmuşlardı. Halbuki Dahiliye Nazırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir mahzur tasavvur etmiyor, belki fayda görüyor demektir. Jandarma Kumandanı Kemal Paşanın ise, gerek âmali millîye ve gerekse sizler için muzır bir şahıs olduğu muhakkak iken, el'an makamında durması da, Dahiliye Nezaretinin hüsnüniyetine mi atfedilmelidir?

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Rıza Paşa [kab]inesi teş[kilâ]tı milliye[ye d]üşman teş[ebbüs]tla, bizi Ali [Ke]mal ve Sait [Mol]la ile bir tutuyor

Efendiler, Harbiye Nazırının 9 Teşrinisani 1919 tarihli bir telgrafı vardı: onun da muhteviyatı enteresandır. Bu telgrafnamesinde Cemal Paşa, kabinenin fikrini şu noktalar üzerinde teksif ediyordu:

"1 — İntihabatın dairei selâmette cereyanı,

2 — Meclisi Mebusanın İstanbulda toplanması,

3 — Teşkilâtı milliye namına umuru hükümete müdahale olunmaması hakkında hükümetin tarafınıza evvel ve âhir vâkı olan tebligatı katidir.

4 — Mütaaddit telgrafnamelerinizde dermeyan olunan metalibin de aynı mahiyette — yani müdahale mahiyetinde — olduğu derkârdır.

5 — Hükümet, beyannamesinde tesbit ve ilân eylediği bitaraflıktan ayrılmıyacaktır. Bu cihetle teşkilâtı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların tazyik ve tecziyesi cihetine gidemez." Telgrafın nihayetinde şu tehdit vardı: "Şimdiki hal, bir müddetçik daha devam

edecek olursa Heyeti Vükelânın çekileceği muhakkaktır." (Ves. 191).

Muhterem efendiler, bu maddelerin ifade eyledikleri mânalar, esasen bütün hakayikı meydana koymuş bulunuyordu. Kabine, teşkilâtı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların, memleket ve millete düşman olanlar bulunduğunu kabul etmiyordu. Teşkilâtı milliye ile düşman teşkilâtı hainanesini, A l i K e m a l ile, S a i t M o l l a ile bizi müsavi telâkki ediyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur hâdiselerini efali cürmiyeden addetmiyordu.

C e m a l Paşaya verdiğimiz cevapta; bu noktaları izah ettikten sonra, hükümetin his ve temayülünü açık söyletmek maksadiyle şu cümleyi de ilâve ettik: "Beyanatı vakıalarından anladığımıza göre, hükümeti seniye, teşkilâtı milliyenin mevcudiyetini ihtimal ki, zait görüyor. Filhakika, keyfiyet bu merkezde olup teşkilâtı milliyeye ihtiyaç olmaksızın, memleketi tahlis edecek kuvvete malik bulunuluyorsa, ona nazaran esbabına tevessül edilmek üzere, vazıhan emrü işarını, arada her türlü suitefehhümün izalesi için arz ve istirham eyleriz." (Ves. 192).

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa mütemadiyen millî vahdeti bozmakla, Harbiye Nazırı mümessilimiz Cemal Paşa da hükümetin icraatını müdafaa ile meşgul

Efendiler, C e m a l Paşanın, sureti mahsusada Sıvasa gönderdiği 10 Teşrinisani 1919 tarihli ve kendi el yazısiyle olan bir mektubunu da, 18 gün sonra — yani 28 Teşrinisani 1919 tarihinde — almıştım. C e m a l Paşa bu mektubunda, cereyan eden muhaberatın taallûk ettiği mesaili, madde madde hulâsa ve her biri hakkında izahat veriyordu.

Ezcümle, Meclisi Mebusanın İstanbuldan başka bir mahalde tecemmüü meselesinden bahsederken; "bu meseleye padişahın rıza göstermi-

yeceği tamamen anlaşılmıştır. Kuvayi işgaliyenin, Meclisi Mebusana taarruzlarının, belki Devleti Aliye için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar ihsas ve hattâ izhar ettiler ve bu taarruzu ihtimal dairesinde göremediler." diyordu.

C e m a l Paşa, "kuvayi milliye ruhiyle mütehassis olmıyan memurların kodamanları, işgal ordularına, âdeta istinadetmiş vaziyettedirler." tarzında, sanki bilinmiyen bir malûmat da verdikten ve bu malûmatı, "sabık kabine erkânının ekseri müstenittir" malûmatiyle itmam ettikten sonra "meselâ polis müdürünün tebdilinde bu hal tamamiyle tezahür etti" diye bir de misal zikrediyor.

C e m a l Paşa, kabine, birçok işler yapmayı düşünmüş ise de "esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı." fıkrasiyle bizi ithamdan sonra şu kanaatini serdeyliyordu: "Dahiliye Nazırı bu kuvvete — yani Kuvayi Milliyeye — ihtiyaç gösterenlerin başında desem mübalâğa olmaz."

C e m a l Paşa, mektubuna imza koyduktan sonra, yine imzasiyle, mektubuna leffettiği bir hulâsada, şu cümle vardı: "Muhalifler ve ecanip Meclisin küşadına mümanaata karar vermişlerdir. Heyeti Temsiliye de, bu mümanaata, mahal, münazaasiyle devam ederse işimiz Allaha kalıyor demektir." (Ves. 193).

Efendiler, bu mektup muhteviyatında ve buna takaddüm eden işarat ile bundan sonra tevali edecek olan mütalâattaki mantık, muhakeme ve isabeti nazar hakkında söz söylemiyeceğim. Yalnız, bu mektuba, 28 Teşrinisani 1919 tarihinde, verdiğimiz izahatlı cevabımızın bir fıkrasını, aynen nakletmekle iktifa edeceğim. O fıkra şudur: "Hükümeti seniyenin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadını münselip gibi gösterilen mevaddı, ciddî görmüyoruz."

Efendiler, Dahiliye Nazırı D a m a t Ş e r i f Paşa, tereddütsüz ve aramsız vahdeti milliyeyi bozmak, milleti her gün tevali ve tevessü etmekte bulunan tecavüzler karşısında sâkit ve âtıl tutacak tedabir almaktan geri durmuyordu. Diğer nezaretleri de aynı prensipte harekete müşevvik olduğu gürülüyordu. Meselâ; Eskişehirde H a m d i Efendi namında bir kadı vardı, kuvayi milliyeye aleyhtar olduğu için orada duramamış, avdet etmemek üzere İstanbula gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehire gönderilmiş. Keyfiyetten bahisle mumaileyhin tahvili lüzumu, Mutasarrıf tarafından Adliye Nezaretine yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Mıntaka Kumandanı, bu vaziyeti Heyeti Temsiliyeye bildirmekle beraber "eğer Nezaret bu işarı nazarı itibara almıyacak olursa, def'i zaruridir. İrade ve mütalâai devletleri müsterhamdır" deniliyordu. Biz de, mütalâa bekliyenlere şu cevabı vermek zaruretinde kaldık: "Âmali milliyeye mutavaatkâr olacağını vadeden ve bu esas dahilinde, teşkilâtı milliyenin her türlü müzaheretine mazhar olan hükümeti seniyeye mumaileyhin tahvili isma edilemezse, nihayet def'inin bir zaruret haline gireceği bedihidir." Bittabi bu vaziyette bulunan, İstanbul memurları az değildi.

Buna mümasil birtakım hususattan bâhis olmak üzere Harbiye Nazırı C e m a l Paşanın, kabinenin noktai nazarını iblâğ eden, 24 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şu idi:

"Devletin umuru dahiliye ve siyasiyesi katiyen iştirak kabul etmez." (Ves. 194). Bu telgrafa 27 Teşrinisani 1919 tarihinde verdiğimiz mufassal cevapta; biz de, şöyle dedik: "Devletin umuru dahiliye ve siyasiyesinin katiyen iştirak kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber emsali namesbuk vaziyeti hazırada,

vatan ve milletin mukadderatını temin edecek olan teşkilâtı milliyeyi bilerek, bilmiyerek za'fa duçar eyliyecek ve vahdeti milliyeyi ihlâl edecek hiçbir muameleye, milletin muvafakat edemiyeceği de pek meşru ve tabiîdir." Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi: "Heyetimiz, imzası tahtındaki taahhüdatına tamamiyle sadıktır... Şu kadar ki taahhüdat, mütekabil olmak gerektir. Halbuki hükümet, S a l i h Paşanın imzası tahtındaki taahhüdat ve notların, henüz hiçbirini ifa eylememiş, ve varsa, esbabı mânia dahi bildirilmemiştir." (Ves. 195).

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bir malûmat ve irae edeceğim vesaik — ki bu malûmatı tevsik etmektedir — A l i R ı z a Paşa Kabinesinin, bizi tahtiede ne kadar haksız ve icraatı hükümette, en hafif mânasiyle, ne kadar kayıtsız olduğunu enzarı âliyenizde tecelli ettirecektir zannederim.

Efendiler, İstanbuldaki hafi cemiyetler ve bu cemiyetlere pişüvalık eden birtakım zatlar — Harbiye Nazırı C e m a l Paşanın mektubunda da itiraf olunduğu veçhile ecnebilere müstenit bulunuyorlardı — bol para ve A l i R ı z a Paşa Kabinesinin mebzul müsamaha ve ataleti sayesinde, memleketi, baştanbaşa ateşe vermek için olanca vüs'u gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu husustaki malûmat ve elde edilen vesaik de, vukuf ve ıttılaları haricinde bırakılmış değildi. İstanbuldaki teşkilât ve tertibatımız sayesinde elde edilmiş bir kısım vesaik, olduğu gibi C e m a l Paşanın, sadrazam paşanın yedlerine teslim edilmişti. Bu vesaik, o tarihte, ecnebi mümessillere de verilmiş ve bu suretle Düveli İtilâfiye hükümetlerinin ekserisince malûm olmuş ve o tarihlerde hulâsaları bilcümle kumandanlara ve sair icabedenlere tebliğ edilmiş olduğuna göre, artık hâdi-

senin tarihe karışmış olduğu bugünde, heyeti aliyenizce ve milletçe bilinmesinde bir mahzur görmüyorum.

Sait Molla nasıl çalışıyordu? Mücadelâtı milliye esnasında mâruz kalmış olduğumuz zâhir ve hafi müşkülât hakkında, esaslı bir fikir husulüne medar ve ensali âtiye için ibret ve intibahı mucibolacak mahiyette bulunan, mevzuubahis vesaikı, aynen ıttılaınıza vaz'etmeyi münasip mütalâa ediyorum. Bu vesaik, İngiliz Muhipler Cemiyetinin gûya reisi tanınmış bulunan Sait Molla'nın Mister Frew namındaki rahibe gönderdiği mektupların suretleridir.

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Teşrinisani 1919 tarihli nüshasında, mezkûr mektuplardan bahisle uzun ve şedidüllisan bir tekzip neşretmiş olmasına rağmen, hakikat, gayrikabili inkârdır. Bu mektuplar suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen istinsah olunmuştur. Bundan sarfı nazar, mektuplar muhteviyatı, memlekette zuhur eden ahval ve hâdisat ile ve taayyün eden bazı eşhas ile tetabuku tam ifade etmektedir. Şimdi müsaade buyurursanız, bu mektupları tarih sırasiyle arz edeyim:

Birinci mektup

Aziz dostum;

Verilen iki bin lirayı Adapazarında Hikmet Beye gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra netayici müsmiresini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu malûmatı, şu tezkeremle size tebşire müsaraat ettim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilât vereceğim.

Kuvayi Millîye taraftarlarının Fransaya fevkalâde inhimak gösterdiklerini ve General Franchet d'Espérey'nin Sıvasa gönderdiği zâbitlerin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere Hükümeti aleyhinde bazı kararlar ittihaz ettiklerini Ankaradaki (N. B D. 285/3)

adamımız sureti mahsusada bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. (D. B. Q. 91/3- her ne kadar cemiyetimize dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu teşkilâta riyaset eylediğinizi işaa ve beyan eylediği kanaati, bendenizde hâsıl olmuştur. Bu mesele hakkında da, kanaati âlilerine ve itimadı üstadanelerine muhalif olarak vukubulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı izhar etmiş olacağım. Dün sabah Â d i l Beyle birlikte D a m a t F e r i t Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzumunu tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarünileyh Hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuvayi Millîyenin Anadoluda tamamen kök saldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak rüesayi melûnesi tepelendirilmedikçe, kendilerinin mevkii iktidara gelemiyerek zatı şahanenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının, konferansta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuvayi Millîyenin dağıtılması için İngiltere Hükümeti fahimesi nezdinde teşebbüsatı seria icra edilerek müşterek bir notanın, mebusanın intihabından evvel Babıaliye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şilede Rumlara karşı ika edecekleri harekâtı tecavüziyeyi esas ittihaz ederek, Kuvayi Millîyenin asayişi ihlâl ettiklerini ileri sürerek, maksadın tesriine çalışmamızı ve İngiliz matbuatının Kuvayi Millîye aleyhinde neşriyatta bulunmasının teminini ve sureti mahsusada torpito ile gönderilen "E. B. K. 19/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece on birde Â d i l Bey "K" de sizi görecek ve F e r i t Paşanın bazı hususi ricalarını daha tebliğ edecektir. Badehu, zatı şahane ile Mister T. R. görüşebilecektir. R e f i k Beye artık itimadetmeyiniz. S a d ı k Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11.X.1919 *Sait*

Tahşiye:
Karacabeyle Bozkırdan henüz bir haber alamadık.

İkinci mektup

12 tarihiyle Ankaradaki "N. B. D. 285/3" tarafından gelen mektupta, Sıvas Heyeti Temsiliyesinden Erkânıharbiye Mi-

ralaylığından Mütekait V â s ı f Beyin, d'E s p e r e y ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. H i k m e t Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evvelki gün sizi ziyarete geldiğimde takibedildiğimi söylememiştim. Avdetimde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça "Bu S a i t M o l l a imiş. Artık gidelim" dediklerini işittim. Bu fazla temas benim hakkımda hayırlı olmıyacak. F u a t Paşa Türbesi civarındaki görüştüğümüz haneyi işgal edebilirseniz temas yapabileceğiz. N â z ı m Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok teessüf etti. Müsaadenizle "N. B. S. 495/1" tertibine kendilerini ithal ettim. Hane meselesi halledilinciye kadar teması müşarünileyh yapacaktır. Karacabeyde "N. B. D. 289/3" e gönderilen bin iki yüz lira vâsıl olmuştur. Hareket edeceklerdir. F e r i t Paşa, Babıaliye verilecek notaya her dakika muntazırdır. Zatı şahane, bu vaziyetten pek müteessirdir. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümitbahş beyanatta bulundurmanız menafiimiz icabındandır. Bizim padişahların, her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. S e y i t A b d ü l k a d i r Efendi, o mesele hakkında pek tuhaf beyanatta bulundu. Gûya arkadaşları "muhalifi hamiyet olur" diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü N u r e t t i n Beyin tebdili rivayet olunuyor. Hepimizin hâmisi olan bu zat hakkında lâzım gelenlerin nazarı dikkatini celbettiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim.

18/19.X.1919 *Sait*

Tahşiye:

A l i K e m a l Bey o zatla görüşmüş. Muhavereyi idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hattâ kendisine kemali hakaretle "Biz, sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.

Üçüncü mektup

Yapılan propagandaları göz tabibi E s a t Paşa kolu ve bilhassa Çürüksulu M a h m u t Paşa, malûmatı resmiyeye istinaden, mütemadiyen tekzibettiriyor ve halkın teskini heyecanı-

na çalışıyorlar. Bu adamlara müracaatlerinde hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zata, zatı şahane vasıtasiyle emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim.

19. X. 1919 *Sait*

Dördüncü mektup

Aziz Üstat;

Muhipler arasında *Franmason* teşkilâtı bâdii itiraz oluyor. İttihatçıların isrine imtisalden çekiniliyor. Bu teşkilâtın idaresine kalb, ruhiyle tenmiye edilmiş gençlerin ithaliyle bu programı tatbik edebileceğiz. Benim kisvei zâhiriyemin haylûleti hasebiyle, muhibbi kadiminiz (K. B. V. 4/35) esasatı mukarrere dahilinde işe başlıyacaktır. Ankara ve Kayseriden yine haber yok. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

19. X. 1919 S.

Beşinci mektup

Üstat;

Kasideci zade Ziya Molla dün Adam Block'a haber göndermiş, kadim dostu olduğuna iğtiraren benim başta bulunduğum Muhipler Cemiyetinin mazhar olduğu himayenin, İngilizlerin seciyesi ile gayrikabili telif olduğunu ve bunun efkârı umumiyede fena tesirler yaptığını ve bu cihetle erbabı namusun temsil etmesi lâzım geleceğini, bilvasıta bildirmiş ve benim aleyhimde pek fena şeyler ilâve etmiş. Bu zatın bana karşı husumeti şahsiyesi olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının hemşiresi mukaddema benim zevcem idi. Kendisini tatlik ettiğimden dolayı bu husumet bana tevcih edilmiştir. Adam Block Hazretlerine iblâğı ve Ziya Molla'nın halen İngiliz taraftarı olmayıp harekâtı millîye mürevviçlerinin bir propaganda vasıtası ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcudolduğunu ve hakkımdaki isnadatiyle mahiyetini göstermekte olduğunu nazarı üstadanelerine arz etmek isterim.

21. X. 1919 S.

Haşiye: Mahzur yoksa A d a m B l o c k Hazretlerine size olan hizmetimi iblâğ ediniz.

Altıncı mektup

Muhterem Üstat;

Ankaradan "N. B. D. 295/3" ten kuriye ile gelen 20 Teşrinievvel 1919 tarihli mektupta, "K. D. S. 93/1" talimatımız veçhile orada bırakılarak kendisi Kayseriye hareket etmiştir. Talimatın musaddak suretini de G a l i p Beye gönderdiğini bildiriyor. Evvelki tahsisatın sarf olunmasından yeniden tahsisat istiyor. Teşkilâtı hafiyenin tevessü ettiğine ve rüesayı şerireden yakasını kurtaran muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartiyle el altından işe başladıklarını tebşir ve tertibatı ahirei üstadanelerinin semerebahş olacağını beyan ediyor. "M. K. B." Fasih Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın "X. VV" tertibi tamamen ihzar edilmiş, aramızda, yeni yabancılar girmemiş ise meydana çıkmadan, maksat fiilen temin edilmiş olacaktır. Yeni tahsisatın irsaline intizaren kuriye (4. R.) burada alıkonulmuştur.

23/24.X.1919 S.

Haşiye: A h m e t R ı z a Beyin İtalya mandası hakkındaki beyanatını risalenin nihayetine ilâve ettim. Kendisinin Fransaya geçmesi, bizce tehlike olur. Bunu temin ediniz.

Yedinci mektup

Üstadım;

A l i K e m a l Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde bir an teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbabı fikrü kalemin evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar, harekâtı millîyeyi şimdilik iyi görüyor demiş. A l i K e m a l Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Z e y n e l â b i d i n partisiyle de teşriki mesaiye çalışıyor.

Hulâsa; işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika mehafilinde benim ismimden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlıyamadım. Harekâtı millîye taraftarlarının, bu hükümetin siyasi memurları üzerinde yaptıkları tesir neticesi olarak hayatımın muhafazası size mevdudur. Ben, bu ümniye ile kendimi teşçi ediyorum. Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini mütelevvince gördüm. Mamafih teminatı kaviye verdi. "Ben merdim. Sözümden dönmem" dedi. Sıvas vakasını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi deruhde ediyor. Fakat melûn İttihatçı matbuat, bazan bizim işlere mâni oluyor. Bunların yazılarına dikkat lâzım. Paşamız hâlâ sinirli. Ne vakit olacak? diyor. Hane meselesinin hâlâ hallolunmamış bulunması, temas ve münasebetimizi işkâl ediyor. (N. B. S. 495/1) Konyaya ehemmiyet verilmesini tavsiye ediyor. Size şifahen izah ettiği mesele hakkında nazarı dikkatini celbetmemi rica ediyor. Ali Kemal Beyin son felâketi üzerine beyanı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım. Bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır. 19 Teşrinievvel tarihli mektubumu almadığınıza müteessirim. Vasıtayı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden içtinabetmek, benim için pek mühimdir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve Kadıköylüye numaralarını vereceğim. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

24. X. 1919 S.

Haşiye:

Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimiz ile taraftarlık edemeyiz.

Sekizinci mektup

Aziz Üstat;

İntihabatı tavik ve talik için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendilerle uzun uzadıya, talimatınız dahilinde görüştüm. Muvafakatlerini istihsal ettim. Mahal-

lâtta propagandalar başladı. İcabedenleri elde edecekler. Bol para tevzii suretiyle ârayı teşettüte uğratacaklardır. Zatı şahanenin bu hususta tenviri elzemdir. Maksada rey ve tedbiri üstadaneleriyle vâsıl olacağımızı temin ederim üstat.

26. X. 1919 S.

Dokuzuncu mektup

"9. R." kuriye geldi. Keskin teşkilâtı bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Muvaffakıyatımızın ilk semeratını kariben iktitaf edeceğimizden eminim üstadım.

27/28. X. 1919 S.

Onuncu mektup

Aziz Üstat;

Mabeyinde, yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvuratı, şayi olmuştur. Bu işin tesrii elzemdir. Anadolu teşkilâtımızın bazı tertipleri Kuvayi Milliyece anlaşılmış, alelhusus Ankara ve Kayseride aleyhimizde faaliyet başlamıştır. Kürt Cemiyeti, verdiği va'di hilâfına faaliyet gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı tenkil olunuyor. Herçibadabat mutasavver kabinenin mevkii iktidara getirilmesi mutlak elzemdir. A l i R ı z a Paşanın, tertibatımıza karşı tedabiri mânia ittihaz edeceğini de tahmin ediyorum. Bozkıra gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması hasebiyle fazlaca tevahhuş gösteriyorlar. Konyada "K. B. 81/1" e sizin vasıta ile hâdisenin teşdidi hakkında tebligat icrasiyle propaganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lüzum ve zaruretini arz eder ve takdimi ihtiramat eylerim.

29/30. X. 1919 S.

Benim bir mektubumdan H i k m e t'e bahsedilmiş. Bu mektubun muhteviyatını nereden öğrenmişler? Bizzat H i k m e t ile görüştüm. Ve bunun vâkı olduğunu kemali hayretle H i k m e t'ten dinledim. Casus benim muhitimde midir, yoksa sizde midir?

On birinci mektup

Aziz Üstadım;

Kürt Teali Cemiyetindeki samimî dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat dairesinde tertibat ittihaz edeceklerini, yalnız Kürdistana gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir tahsisatın vücuduna ihtiyaç olduğunu söylediler. "D. B. R. 3/141" den gelen mektupta irae ettiler. Urfa, Ayıntap, Maraşta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikât yaptıklarını ve kolordu kumandanının takibettiği siyaseti leyyine hilâfına ahaliyi imale ettikleri münderiçtir. Kabine Riyasetine Zeki Paşanın getirilmemesi hakkında beyan olunan mütalâa doğru değildir. Bu zat, Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni kıtali unutulmuştur. Sizce varit mütalâa, herhalde bugün için nabemevsimdir. Bunu, icabında tevil etmek mümkündür. Himmeti üstadanenize her dakika muntazırız. Karşıdaki vakayı diğerlerine de vermeye çalışıyoruz. İhtiramatı âcizanemi takdim ederim.

4.XI.1919 *S.*

On ikinci mektup

Aziz Üstadım;

Ahmet Rıza'nın "Temps" muhabirine olan beyanatı bittabi nazarı dikkatinizi celbetmiştir. Emîr Faysal'a Fransızlar ile itilâf akdini tavsiye etmesindeki meaninin şâmil olduğu nüktei siyasiye nazarı üstadanelerinden uzak kalmamalıdır. Kuvayi Millîye rüesasının, Fransaya ahiren şayanı dikkat bir surette eseri temayül gösterdikleri gibi Irakta çıkardıkları iğtişaşa mukabil, diğer cihetten Suriyedeki hâkimiyetinize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin idamesinde gösterilecek ihmal ve teseyyüp, âlemi İslâmın İngiltere aleyhindeki galeyanı fevkalâdesiyle neticepezir olacaktır. Bu noktai mutenabihayi, ehemmiyetle görmek ve ricali âliyei siyasiyenize göstermek ehem ve elzemdir. Şu mütalâamla, kıymeti ilmiyenize karşı bir düşnamda bulunduğuma hükmetmeyiniz. Çünkü Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin idamei nüfuz ve hâkimiyeti, gayei siyasiyemize münafidir. Fransa, İtalyan ve bilhassa Amerikanın gerek ricali ve gerek matbuatiyle bu kuvvete karşı izhar eyledikleri temayülâtı muhtelife,

satveti siyasiye ve askeriyenizin duçarı istirkap olduğunun bir delili bâhiridir. Ahmet Rıza gibi Clemenceau ve Pichon'un, muhtelif ricali siyasiyenin en samimî ve kadim dostluklarına mazhar olmuş zevatın Fransada mühim bir rol çevireceğinden ve efkârı, mânayi tammiyle celp ve cezbedeceğinden emin olunuz. Bu zatın, İsviçreye geçeceğine mütedair malûmata nazaran oradan bertakrip Fransaya geçmek emelinde olduğuna kani olabilirsiniz. Balıkesir civarındaki kuvvetlerimiz bozularak firar etmiş ve "A: R." mevkiinde ihtifa eylemiştir. Yeni kuvvetler ihzar ediliyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisat istiyor. Karamandan "D. B. S. 40/5" ten gelen mektupta şimdilik intizar zaruretinde olduklarını ve Kayseride "K. B. R. 87/4" ten gelen mektupta da, karîben harekâta başlıyacaklarını bildiriyor. Ziya Efendi de "H. K.", "C. H." mevkilerinde teşkilât bittiğinden yalnız tahsisatla oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu şifahen beyan ediyor. Arzu ederseniz vaziyet hakkında şifahen tafsilât verecektir. Şiddetli takibedildiğimizi, tertibatımızdan Sıvasın muntazaman haber aldıklarını arz edebilirim. Mehmet Ali'ye emniyet etmeyiniz. Ketum değildir. Herhalde boşboğazlık ediyor. Tertibat ve teşkilâtı hariciyede bendenizden başkasını isdihdam etmeseniz daha musip hareket edersiniz. Ali Kemal Beyin listeye ithali zaruridir. Bu kadar esrarımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, tertibatımız tamamiyle eyadii ağyara geçer. Bu zatı sıkça, sıkça kollayınız. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

5.XI.1919 S.

Kemal yakalanmış, mensubiyeti itibariyle "K. B. R. 15/1" in teşkilâtla derecei münasebeti meydana çıkmış demektir. Bu zatı himaye elzemdir.

Mis er Frew'a yazdığım mektup

Efendiler, bu tertibatı vâsiaya mâni olmak ve ihdas olunan mühlik vaziyetleri bertaraf etmek için elimizden gelen her çare ve tedbire tevessül ettik. Şimdiye kadar ifade ettiğim ve bundan sonra sırası geldikçe hatırlatmaya çalışacağım malûm isyanları, ihtilâlleri, resmî düşman kuvvetleri tecavüzlerini bastırmak, bertaraf etmek için çok

uğraştık. A l i R ı z a Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuvayi Milliyeyi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye hasrı nazar etmekten başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra mevkii iktidara gelen rüfekayi kiramı dahi, onun isrini takipten ve binnetice felâketten felâkete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler. Efendiler; bütün bu tertibatı hafiye menabiinin, Rahip F r e w'un dimağında temerküz ettirildiği ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına zerk edilerek fiiliyata inkılâbettiği tahmin olunduğundan, Rahip F r e w'un bir zaman için olsun tevakkuf ve tebaüdünü temine vesile olur mütalâasiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şu malûmatı da ilâve edeyim, ki, ben, Mister F r e w ile İstanbulda bir iki defa mülâkat ve münakaşatta bulunmuştum. F r e w'a Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

Mister F r e w'a

Zatıalinizle Mösyö M a r t e n delâletiyle, vukubulan mülâkatlarımız hâtırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zatıalinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatlerle mücehhez bulunacağınızı ümidederdim. Halbuki, maatteessüf, İstanbul muhitinde temasınıza gelen bazı gafil ve menfaatperest kimselerin, sizi yanlış istikametlere sevk ettiklerini pek büyük teessüfle anlıyorum. Ezcümle S a i t M o l l a ile tertip ve tatbikına başladığınız, mevsukan haber alınan plânın, İngiltere milletinin cidden takbihine seza bir mahiyette olduğunu arz etmekliğime müsaadenizi rica ederim. Milletimiz, S a i t M o l l a'nın değil, fakat hakiki vatanperverlerimiz nazariyle görüldüğü takdirde, böyle plânların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde cayi tatbikı kalmadığına kolaylıkla hükmolunur. Nitekim daha bugünün vakayiinden olan Adapazarı ve Karacabey hâdisatının, manzarai akameti sözümüzü teyide kâfidir. Fakat, buna ne hacet vardı? İn-

giliz zâbiti N o w i l l'in, Diyarbekir havalisinde, Kürt usulü İslâmiyesini, izlâle birçok çalıştıktan sonra Malatyada, Elâziz Valii Sabıkı G a l i p ve Malatya Mutasarrıfı H a l i l Beylerle Sıvas aleyhine ihdasına çalıştığı vaka, netice itibariyle bütün âlemi medeniyete karşı mucibi hacalet değil miydi?

Zatıalinize kemali ciddiyet ve samimiyetle arz ederim ki, İngiliz milleti, milletimizin hüsnünazar ve itimadını kıymetten âri görüyorsa, bundaki hata pek amiktir, aksi takdirde ise, kullandığınız vesait pek hatalı olup, netice ve semere verecek mahiyette değildir. S a i t M o l l a vasıtasiyle Adapazarına gönderilen iki bin liranın, yakında müsmir netice vereceği hakkındaki va'din butlanını, vakayi size ispat etmiş olacağından fazla söze lüzum görmem. Bahusus, sizinle temasa gelen sahtekârlar tarafından Osmanlı padişahının da, müşterek mesai ve mesailinizde zimethal gösterilmesi pek hatarnaktir. Zatıaliniz pekâlâ takdir edersiniz ki, zatı şahane, gayrimesul ve bitaraf olup irade ve hâkimiyeti milliyemizin taallûk edeceği hakayikı tebdil ve tağyir buyurmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz memurini siyasiyesinin, şüphesiz İngiliz milletinin, temayülât ve menafiine mugayir olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde gayriinsani ve gayrimedeni bir tarzda vukubulmakta olan teşebbüslerini, elimizde mevcut vesaik ile İngiliz milletinin nazarına arz edersek, netice dünyaca şayanı takdir görülmez zannederim. Fakat, bu hususta garabeti itibariyle şunu da arz etmek mecburiyetindeyim ki, zatıalileri silki ruhaniye mensup iken sıyaset manevralarında, alelhusus mukateleye müncer olacak vaziyetlerde rolör olmak sevdasında bulunmamalıydınız. Zatıalinizle vukubulan mülâkatlarımda, sizi bu kabîl bir recülü siyasi olarak değil, insaniyete hâdım, adalete muhabbetkâr bir zatı faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda ne kadar aldandığımı son malûmatı mevsukamın teyidetmekte olduğunu iblâğla kesbi şeref eylerim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi düşman iftira ve mugalatalarına hakikat diye inanıyor

Efendiler, İstanbulda, hükümetin gözü önünde ve ıttılaı dahilinde, cereyan etmiş ve etmekte bulunan teşebbüsatı denaetkâranenin ve bu teşebbüslerin bütün memlekette âsarı meşumesine delâleti sarihada bulunan tezahüratın, hakiki menşe ve âmille-

ri hakkında, hükümeti merkeziyenin, Heyeti Temsiliyeden ziyade, vukuf ve malûmat hâsıl etmiş bulunacağına hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, vukuf ve malûmat sahibi olan bir hükümet ricalinin, düşmanların, mahza tağlit ve izlâl maksadiyle olan iftiraat ve işaatına, hakikat nazariyle bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak tetbika kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu suallere cevap vermek için heyeti aliyenizi it'abı zihne saik olmaktan içtinaben, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin fikrini tercüme eden Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya, sözü terk etmeyi tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben, C e m a l Paşanın bu hususta verdiği şifre telgrafın mâna ve medlûlünü anlamakta duçarı müşkülât ve hayret oldum ve kendilerinden telgrafnamelerinin tekrarını talebettim. Nazır paşa, 9 Kânunuevvel 1919 günü aynen arz edeceğim yekdiğerini velyeden telgrafnameleri keşide buyurdular.

9 Kânunuevvel 1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

Tekrarı talep buyurulan telgrafname berveçhiati mâruzdur:

Hükümetin, Sulh Konferansına davet olunmak hususunda, metalipte bulunduğu malûmdur. Musalâhanın hüsnü neticeye iktiranı, gidecek murahhaslarımızın, emniyet ve itimadı millîyi haiz, hem de icraatı dahiliyede hükmü nafiz, bir hükümeti temsil etmesiyle ancak kabil olabilir. Mümessilini ecnebiye taraflarından, dahilde emniyet ve asayişin tesis ve takriri, musırrane tavsiye olunuyor ve Anadoluda bir katliama uğrıyacakları endişesiyle duçarı havf ve haşyet olan ahalii Hıristiyaniyenin, fevç fevç, tahtı işgalde bulunan yerlere iltica etmekte bulundukları müessir ve

calibi dikkat bir lisan ile söyleniyor. Gerçi, mevakii meşguleye ve alelhusus Adana havalisine gidenler, oralarda Ermeni unsurunu teksif maksadiyle azimet etmekte iseler de, Anadoluda fikri intizamın ve emniyeti kalbiyenin muhtel olması sebep gösterilerek hükümet tarafından vukubulan ret ve tekzibin tesirini azaltıyor. Çünkü Heyeti Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, vilâyatta bazı kimselerin kendilerine hoş görünmiyen memurları hotbehot azil ve tebdil ve icraatı hükümeti sektedar eylemek ve cebren iane veya vergi derç ve cibayet eylemek gibi harekât ve müdahalâtının tamamiyle önü alınamadığından mehafili ecnebiyece dahi, henüz endişe berdevamdır. Devletimizin berren ve bahren vaziyeti hazırasında, mukadderatımız hakkında ittihazı mukarrerat edecek olan devletlere karşı tehditkâr bir vaziyet alması, herhalde muzırdır. Bundan başka, mümessillere, Heyeti Temsiliye namına, telgrafnameler keşide edilmesi, memlekette iki hükümetin vücudunu gösterdiği, Fransa mümessili tarafından alenen ifade olunmuştur. Hele bunlardan herhangi birine karşı elfazı tahkiriye istimali, mütehallik olduğumuz nezaheti ahlâkiye ve fikri selimi durendişane ile telif edilemez. Tehlike ve musibet anlarında, muhafazai vakar ve sekinet, şiarı millîmizden olduğu unutulmamalı ve yes'ü füturun hatıra getireceği müfrit ve mühlik âmal ve tasavvurata, menafii âliyei vatan feda olunmamalıdır. Hukukumuzu, vaziyeti hazıramızda ancak siyaset ve kiyaset ve muktazayi hale âkilâne tevfikı hareketle müdafaa edebiliriz. İşbu mülâhazat, nezdi vâlâlarında malûmu ilâm kabîlinden ise de, rüfekaya ve şuabata dahi vesayayı vatanperveranede bulunmak mutlakul lüzumdur. İçtimaı takarrübeden Meclisi Mebusanımızın, vatanı azizimizin halâs ve felâhı hususunda ittihaz olunacak tedabiri hakîmaneyi takdir ile bu maksadı ulvinin istihsaline hasrı nefs ve ihtimam eyliyeceğine intizar olunmaktadır.

Kabinenin fikrini arz ederim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, mesmuunuz olan bu telgraf muhteviyatını tahlil ile, heyeti aliyenizi, yormayı lüzumsuz addederim. Yalnız müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı, olduğu gibi arz etmekle iktifa edeceğim.

Sıvas, 11/12/1919

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

Kabinenin fikri olmak üzere iblâğ buyurulan 9 Kânunuevvel 1919 tarihli telgrafname heyetimizce mütalâa olundu. Bu telgrafname münderecatı dahi, bunca izahat ve mâruzatımıza rağmen, işaratı sabıkadaki telâkkileri tekrar mahiyetinde görülmüştür. Heyeti Temsiliyemizin gayesi, nüfuzu hükümeti halelden vikaye, itimadı millîyi tarsinden ibaret olduğu, mükerreren teyidolunmuştur. Mâruzatımızın, maalesef lâyıkı veçhile nazarı im'ana alınmadığı kanaati hâsıl olmaktadır.

1 — Anadoluda fikri intizam ve emniyeti kalbiyenin muhtel olduğu doğru değildir, belki sâkıt D a m a t F e r i t Paşa Kabinesi zamanında husule getirilmiş olan bu ihtilâli efkâr ve emniyetsizlik, ahiren vahdeti millîye sayesinde zail olmuştur.

2 — Eşhas tarafından, hotbehot memur azil ve tebdili vâkı değildir. Yalnız Dahiliye Nezareti, harekâtı millîyeye aleyhtarlıklarından dolayı, sâkıt kabine zamanında, millet tarafından kovulan ve her tarafça isimleri malûm olan memurini nasp ve tâyindeki ısrariyle pek mânidar bir meslek takibediyor. Dahiliye Nezaretinin âmali millîyeye külliyen mugayir ve hâlâ Nazırı Sabık Â d i l Bey ruhunun Dahiliye Nezaretinde yaşadığını efkârı umumiyeye ihsas eyliyen icraatı, elbette pek muhik ve meşru olarak halkça muta olmamaktadır. Aynı müsteşar, aynı idarei umumiyeyi dahiliye, aynı memurin müdürünün icrayi vazifede devam eylemeleri, hakikaten hem heyeti celilelerini ve hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Heyeti Temsiliyemizi pek müşkül bir vaziyete sokmaktadır . . . . tarihli telgrafname ile arz ettiğimiz Dersim mutasarrıfı meselesi calibi dikkattir. Artık bu bapta Heyeti Temsiliyece yapılacak bir şey kalmamıştır. Badema da, Dahiliye Nezaretiinin bu gibi icraatı yüzünden tahassül edecek vaziyetlerin ıslahı için, hüsnü kabul ve itimada mazhar olamadığından, istirhamatta da bulunulmıyacaktır.

Son defa olarak şunu arz edelim ki, hükümeti seniyeleri, milletin emnü itimadını bihakkın kazanmak ve bu mülkü millete nafi olmak arzusunda ise ki, buna heyetimizin hiç şüphesi yoktur. Milletin ruhuna, vaziyetin derecei nezaketine göre bir hattı hareket intihabetmeli, asıl derdi kendi içinde tedavi eylemelidir. Yoksa, makamı iktidara gelindiğinden itibaren tutu-

lan usul veçhile, Heyeti Temsiliyeyi hedef ittihaz ederek aynı zemin üzerinde mütevaliyen yazı yazmakla maksat temin edilemez.

3 — Hükümeti sâkıtanın millete düşman, düşmanlara dost olarak takibetmiş olduğu siyaseti hainanenin mirası olan Aydın cephesinde, para dercinde, belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Şu kadar ki, Sıvas Umumi Kongresi ile taazzuv eden vahdeti millîye ve Harbiye Nezaretinin himemat ve muaveneti vatanperveranesi sayesinde, bu gibi hallerin de önü alınmış demektir.

4 — Millet, hali mütarekede bulunduğu düşman devletlerden hiçbirisine tehditkâr vaziyet almış değildir. Yalnız hukuku mukaddese ve meşruasına müdahalâtı, lüzumu katî hâsıl olursa, silâhla dahi men'e azmeylemiştir.

5 — Heyeti Temsiliyenin, mümessillere telgraf keşide etmesi bahsine gelince; bu ancak protestolara inhisar etmektedir ki, heyeti celilelerinin muvafakatine de iktiran eylemiştir. Esasen, millî birliğin mümessili olmak sıfatiyle Heyeti Temsiliyenin, millet namına, bu kabîl müracaatlarda bulunması bir hakkı meşrudur. Eğer, hükümet de aynı hassasiyeti gösterir ve milletle hemfikir olduğunu bu kabîl fırsatlarda izhar ve iraeye şitaban olursa, siyasete zarar şöyle dursun, fevaidi azîme iktitaf olunacağı bedihidir. Halbuki Heyeti Celilelerinin Adananın işgali gibi sarih bir haksızlığı bile, protesto eylemediğini Fransızlar söylüyorlar. Binaenaleyh Fransız mümessilinin ifadatı aleniyesinin hikmetini bu noktada aramalıdır. Hulâsa, şunu arz edelim ki Heyeti Temsiliye, ne ye'sü fütura düşmüştür ve ne de vezaifi mukaddesesinde, selâmeti millet ve vatana ait icabatı idrak edemiyecek şuursuzlukla malûldür. Milletin selâmeti namına ittihaz eylediği tedabir ve icra eylediği bilûmum muamelâtta vakar ve haysiyeti, meskenet ve zillete tercih eylemeyi esas kabul etmiştir. Siyaset, kiyaset ve muktazayi hale tevfikı hareketin ancak bu tarikte olduğuna iman eylemiştir. Binaenaleyh, elîm hakikatler karşısında, müteyakkız ve mütenebbih olan ruhu milletten iktibas eylediği bu esasların aksini millete tavsiye eyliyemez ve kariben içtimaını elzem addeylediği Meclisi Mebusanın da, aynı ruh ve his ile mütehalli olacağı ümmiyesini kaviyen besler.

6 — Heyeti Temsiliyemizin noktai nazarı, berveçhibâlâ arz olundu. Bu gibi husus atta, murahhasımız olmak itibariyle, zatı devletlerinin heyeti vükelâyı tenvir ve gayrivâki hususatı ken-

dilerine izah buyurmaklığınız lâzım olduğunu, selâmeti memleket namına, kemali hürmetle arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Çürüksulu Mahmut Paşanın beyanatı

Efendiler,

İstanbulda istihlâsı vatana mütaallik en mühim vezaifle iştigal eden muhterem ve âkil tanınmış zevatın, o devirde, İstanbul havayi mesmumunu teneffüs yüzünden, zihniyet ve telâkkilerinde, ne kadar menfi inhiraflar husul bulmuş olduğuna misal olmak üzere henüz Sıvasta iken temas ettiğim küçük bir meseleyi müsaadenizle arz etmek isterim. İhtimal, âzayı kiram meyanında hatırlıyanlar vardır; Âyan âzasından Çürüksulu M a h m u t Paşa, "Bosphore" gazetesi muharrirlerinden birisine, vaziyeti siyasiyemiz hakkında beyanatta bulunmuştu. M a h m u t Paşanın, o tarihlerde, İstihzaratı Sulhiye Komisyonu âzası olduğunu da hatırlarsınız. Paşanın, 31 Teşrinievvel 1919 tarihli Tasvirieſkâr gazetesinde de intişar eden beyanatını, 17 gün sonra Sıvasta okudum. "Ermenilerin fazla mütalebatına hak vermeksizin, hudutlarda bazı tashihatın icrasına razı oluruz." ifadesi nazarı dikkatimi celbetti. Şarkî Anadoluda, Ermenistan lehine tavizatı arziyede bulunulacağı va'dini tazammun eden bu cümlenin, sulh komisyonu âzasından bir recülü devlet tarafından sarf edilmiş bulunması cidden teemmül ve istiğraba şayan idi. Bu sebeple 17 Teşrinisani 1919 tarihinde, Çürüksulu M a h m u t Paşa Hazretlerine yazmayı faydalı addettiğim bir telgrafnamede: beyanatındaki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Şarkî Anadolu ahalisinin pek muhik olarak, son derece münfail ve müteessif olduğunu zikrettikten sonra, Erzurum ve Sıvas Kongreleri mukarreratı veçhile milletin Ermenistana bir karış toprak terk etmiyeceğini ve hattâ

hükümet, bu kabîl bir mecburiyeti elîmeye serfüru ederse, millet, kendi hukukunu bizzat müdafaaya azmeylediğini ve bunun cihana ilân edilmiş olduğunu" yazdım ve bu azmü kararı millînin, herkesten evvel İstihzaratı Sulhiye Komisyonu âzayı kiramınca malûm ve mûta bulunması lüzumunu arz ettim (Ves. 196).

Efendiler, Sıvasta, geçen ikametimiz esnasında, birçok mesail ve hâdisata temas edilmiş ve bizzarure, millî, idari, askerî ve siyasi teşebbüsat ve icraatta bulunulmuştur. Bunların kâffesini tafsil etmek uzun sürer. Yalnız, takibettiğimiz silsilei vakayiin irtibatına medar olacak bazı noktaları, kayit ve işaret ederek geçeceğim.

* *
*

Teşkilâtı Milliyenin tanzim ve tensiki

Efendiler, teşkilâtı milliyenin tanzim ve tensikı mühimdi. Bunun için, tedabiri mahsusa ittihaz edildi. İntihabat münasebetiyle, husul bulan bazı ihtilâfatı efkârın izalesi esbabına tevessül olundu.

Maraşta, bazı Çerkez vatandaşlar, gûya, Maraşın umum Çerkezleri namına, Cebelibereket "Guvernör"ünün Maraşa izamını, Ayıntapta Fransız askerî kumandanından telgrafla talebeylemişlerdi. Buna müsaade eden Maraş mutasarrıfına teessüf edildi. Maraş eşraf ve mütehayyizanının, mumaileyh Guvernör geldiği takdirde, istikbal eylememeleri lüzumu bildirildi. Hükümeti merkeziyenin de nazarı dikkati celbolundu.

Bolu havalisinde, asayişsizlik gittikçe artıyordu. İzmitte, A s ı m Beyden sonra, Birinci Fırka Kumandanı olan R ü ş t ü Beye, bu hususta talimat verildi.

Efendiler, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde, İstanbuldaki teşkilâtımızdan, K a r a V â s ı f ve Miralay

Ş e v k e t Bey imzalariyle gelen bir şifrede; "Gebze kaymakamının muhalif olduğu ve bu kaymakamın, envai fecayie cüret eden Y a h y a Kaptanın fenalıklarını örtmeye ve saireye başlıyarak Kuvayi Milliyeye leke sürmeye sâi olduğu" bildiriliyor ve kaymakamın becayişi mevzuubahis ediliyordu (Ves. 197).

Biz de, bu mütalâaya, samimiyetle iştirak ederek, meselenin, C e m a l Paşa vasıtasiyle teminini cevaben bildirdik (Ves. 198).

Efendiler, bu Y a h y a Kaptan meselesi, inkılâp safahatından mühim birine dahil ve çok mânidar olduğu için, biraz tafsilât vermeyi münasip görüyorum.

Şimdiye kadar, verilen malûmattan anlaşılmış olacağına şüphe yoktur ki, muhtelit, memzuç, müşterek düşmanların tatbikına çalıştıkları plânın, mühim bir noktası da, dahili memlekette asayişsizlik olduğunu ve anasırı Hıristiyaniyeye tecavüzatta bulunulduğu keyfiyetini, fiilî ve maddi âsar ve hâdisat ile enzarı cihanda ispata ve bu efal ve harekâtın Kuvayi Milliye tarafından ika edildiğini iknaa mâtuf idi. Bu hafi ve habis maksadın temini için de, malûmumuz olduğu veçhile, birtakım çeteler teşkil ederek, bilhassa ahalii Hıristiyaniye üzerine saldırmak ve bu çetelerin ika edecekleri cinayatı, teşkilâtı milliyeye atfetmek yolunu takibediyorlardı. Bu teşebbüsat, az çok memleketin her tarafında filiz vermeye başlamakla beraber, en mühim inkişaf ve faaliyet, İstanbula kurbiyeti itibariyle, Biga, Balıkesir ve bilhassa İzmit, Adapazarı, Bolu havalisinde, nazarı dikkati calip bir manzara arz ediyordu.

Biz, bu hainane ve fakat — itiraf olunmalıdır ki — çok mahirane teşebbüse mukabil, fevkalâde tedbir ve teşebbüs almak mecburiyetinde kaldık. Çünkü, hükümeti merkeziye, bütün bu düşman teşebbüslerini, filhakika, Kuvayi Milliyeye atfediyor ve tenkilleri için

tedabiri şedide ittihaz edecek yerde muttasıl, Heyeti Temsiliyeyi tahtie ve tazyik ederek, bu âmili fecayi olan düşman çetelerinin faaliyetine hitam vermeyi, bizden talebediyordu. Maatteessüf hükümet, bu fikir ve kanaatini, İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasına da tamamiyle zerk ve telkine muvaffak olabilmişti.

Efendiler, bizim, bilhassa İstanbula yakın olan İzmit mıntakasında tatbikını düşündüğümüz tedbir, orada müsellâh, millî müfrezeler teşkil etmek ve o havalide şayanı emniyet olan kumandan ve zâbitlerimizin, bu millî müfrezelere muavenet ve müzahereti ile, hain çeteleri takibederek mazarrat ve vücutlarını izale eylemek idi.

Yahya Kaptan meselesi

İşte, bu maksatla vücuda getirebildiğimiz millî müfrezelerin en mühimmi ve kuvvetlisi, bu, Y a h y a Kaptan denmekle mâruf, bir fedakâr vatanperverin müfrezesi idi.

Merhum Y a h y a ile ilk münasebetimiz şöyle oldu:

Bir gün telgrafçılar, Sıvas Telgraf Merkezine, bu malûmatı veriyorlardı. Gayet müstacel bir telgrafı tevkif ettiler, yani Dersaadette tevkif edilmiştir. Meali şudur:

Sıvasta M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Dün İzmitten tavsiye edilen Y a h y a, benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinize muntazırım.

Kuşçalı, Üsküdarla Gebze arasında bir köydür. Filhakika, Y a h y a Kaptan, bana, İzmitte teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Teşrinievvel 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım:

Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mühim ve gayet müstaceldir.

Bendeniz size iki gün evvel İzmitten tavsiye edilen Yahya'yım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi telâkki etmeye geldim. Nihayet yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre Yahya Kaptan İstanbuldan telgrafının çekilmediğini anlayınca kendisi henüz Kuşçalıya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş (Ves. 199).

Ben de şu emri verdim (Ves. 200).

4 Teşrinievvel 1919

İzmit Merkezi vasıtasiyle Kuşçalı Telgrafhanesinde
Yahya Efendiye

Bulunduğunuz havalide kuvvetli bir teşkilât yapınız. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasiyle bizimle tesis ve temini irtibat eyleyiniz. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât yaptı ve aylarca İstanbulla temas eden muhitlerde hain çetelerin icraatına mâni oldu.

Nihayet, İstanbul hükümeti tarafından katlettirildi. Gerçi, Yahya Kaptanın faaliyeti ve sureti feciada vukuu şehadeti, bundan sonraki aylara müteallik bir hâdise ise de, burada vakaya temas edilmişken, bir daha avdet etmemek üzere, meselenin izah edilmesi muvafık olur mütalâasındayım.

24 Teşrinisani 1919 tarihinde Kartal merkezinden şu telgrafı aldım (Ves. 201):

Köy içinde bilâkabahat katil, nahiye müdürünü alâmeleinnas darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptn'ı hükümete teslime mecburiyet elvermiştir. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takibediyor. Hükûmetin müşkül vaziyette kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini iktiza ettiriyor. Emri Devletlerinize makina başında muntazırım, efendim.

İmza
Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Heyeti Temsiliye Reisi Binbaşı
Ahmet Necati

Askerlerin ve resmî memurların, bizim teşkilâtı milliye heyetlerinin alenen riyasetlerini almaları usulümüz değildi. Bir de, bizim teşkilât nizamnamemize vâkıf olması lâzım gelen heyat rüesasının, Heyeti Temsiliyenin yalnız bir heyet olduğunu, her yerde birer heyeti temsiliye olamıyacağını bilmesi lâzım gelirdi. Bu telgraf üzerine İzmitte Fırka Kumandanına şu telgrafı yazdım.

Şifre: Aceledir. Sıvas, 25.XI.1919

İzmitte Birinci Fırka Kumandanı Rüştü Beyefendiye

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi unvaniyle Binbaşı Ahmet Necati Bey tarafından vürudeden bir telgrafta: Katil ve nahiye müdürünü darp, köylerde gasp mesailinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükümete teslimi mecburiyeti hâsıl olduğu ve Dahiliye Nazırının da bu meseleyi ehemmiyetle takibeylediği bildirilmektedir.

Bidayetten beri harekâtı millîyede hüsnü hizmeti meşhud olan bu zatın, memleketimizin bu buhranlı zamanlarında, hükümete teslimi asla muvafık görülmemekte olduğundan işin, hükü-

metin de nüfuzunu nazarı itibara almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın takibatı kanuniyeden bu aralık tahlisi hususunun tanzimi, Kartalda Necati Beye icabeden talimatın itası ve neticenin imbası ehemmiyetle rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

26 Teşrinisani 1919 tarihinde Hereke merkezinden de şu telgrafı aldım:

Millet namına istirham ediyorum; bugünlerde Binbaşı Necati Beyin suiistimalâtı, Kuvayi Milliyeyi lekelemektedir. Hemen tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze Kazası Milis Kumandanı
Yahya

İzmitteki Fırka Kumandanından aldığım cevap aynen şudur:

İzmit, 29 Teşrinisani 1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

C: 25.XI.1919

Heyeti Temsiliye Riyasetine: Şimdiye kadar vâkı tahkikatıma nazaran Yahya Kaptan'ın katil, nahiye müdürünü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın, kendi menafii şahsiyesini temin için Yahya Kaptan'ın ortadan vücudunu kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu bapta Zatı Âlinize telgrafla müracaatta bulundukları zaman, Yahya'yı da iğfal ile nezdlerine celp ile katletmek tertibatında oldukları halde Yahya işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı veçhiyle tâmik ediyorum. Neticeyi arz ederim.

Birinci Fırka Kumandanı
Rüştü

Fırka Kumandanı R ü ş t ü Beyin birkaç gün sonra verdiği mütemmim malûmat şu idi:

İzmit, 5.XII.1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Heyeti Temsiliyeye:

Binbaşı N e c a t i Bey, Maltepe Endaht Mektebinde muvazzaf memur olduğu halde, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatını takınarak, Kuvayi Millîye namiyle başına topladığı Arnavut K ü ç ü k A s l a n çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı N a i l Efendinin de bununla şerik olduğuna bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda, hükümetin başına gaile çıkaran Darıca Rum bekçilerinin katli ve S t e l i a n o s isminde bir zenginin dağa kaldırılarak para talebi gibi hususatın mezkûr çete marifetiyle yaptırılması ve böyle efali redieye yanaşmıyan Y a h y a K a p t a n'a isnadı keyfiyet ile gerek oraya ve gerek hükümete mumaileyh hakkında ihbaratı kâzibede bulunulması, herhalde bunların teşkilâtı millîye perdesi altında halkın, hükümetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemediklerine ve belki de siyasi daha başka maksat takibeylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Y a h y a K a p t a n'ın, bu gibi e'ale iştirak etmemesi ve balâda mezkûrülisim çetenin, kendi mıntakasında ikaı fazayiha meydan vermemesi hasebiyle mumaileyhin vücudunu resmen veya gayriresmî olarak ortadan kaldırmağa çalışıyorlar. Dün, Y a h y a K a p t a n, nezdime gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve binaenaleyh avenesinin esliha ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan gaybubet edeceğini bana resmen söyledi. Kendisine nesayihi lâzime vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar olduğunu söyliyerek mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lâzım gelen Gebze kaza kaymakamına resmen ettiğim istizaha aldığım cevapta, tamamen balâda arz ettiğim şekilde yani N e c a t i ve N a i l Efendilerin aleyhinde, Y a h y a K a p t a n'ın lehinedir. N e c a t i Efendinin İstanbulda nere ile muhabere ettiğini bilemiyor isem de bir yerden arasıra para aldığı söyleniyor. Bunların vücudu ve cana kastettikleri dolayısiyle, Y a h y a K a p t a n bu havalide durmak istemiyor. Binaenaleyh

zaten muvazzaf bir zâbit olan N e c a t i Efendinin başka bir mahalle ve N a i l Efendinin de keza diğer bir yere kaldırılması elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbulla muhabere etmekte olduklarından tabiî bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Oraca icrayi icabı mâruzdur.

Fırka 1 Kumandanı
Rüştü

R ü ş t ü Beyin verdiği malûmattan mufassalan bahsederek, 8 Kânunuevvel 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya yazdım (Ves. 202).

Aynı tarihte, vaziyet ve C e m a l Paşaya olan müracaat, izah edilerek meselenin takibi İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasına da bildirildi (Ves. 203).

On dokuz gün sonra, yani 27 Kânunuevvel 1919, tarihli ve şifre dahilinde V â s ı f ve haricinde Miralay Ş e v k e t Beyin imzası bulunan uzun bir telgrafta; şu malûmat veriliyordu:

"... Asayişsizliğin başlıca müsebbipleri Y a h y a Kaptanla refikı K a r a A s l a n ve Alemdağında dolaşan, S a d ı k çeteleridir."

Y a h y a Kaptanın birtakım şımarıklıklarından bahsettikten sonra, "... Bizi, artık bu şeriri ikaı mazarrat edemiyecek bir hale getirmeye teşebbüs ettirmişti."

"Öteden beri araları iyi olmıyan K ü ç ü k A s l a n çetesinin teveccühte olması?! kendisini muhtelif vasıtalarla setri kabayihe sevk etmiştir."

"Yüzbaşı N a i l, Y a h y a'nın aleyhindedir. N e c a t i Beye gelince; hükümeti sakıta zamanında! Kartal kazasınca reis intihabolunarak, Kuvayi Milliye namına, merkezle kat'ı alâka etmiş?.. Teşkilâtı milliyeyi esaslandırmış... Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntı-

lıkları üzerine, K ü ç ü k A s l a n çetesini dolaştırmaya başlamış... Tarafınızdan para dahi verilmiştir?!"

"Y a h y a Kaptan... her şeyi akim bırakmak manevrasına müracaat etmektedir?!"

"Binbaşı N e c a t i, biraz idaresiz ise de cezaya müstahak değildir."

Gebze kaymakamının... bir an evvel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarina nihayet verdirilmesi..." (Ves. 204).

Efendiler, Bu malûmat meyanında, benim vâkıf olmadığım noktalar vardı. Meselâ; ben, K ü ç ü k A s l a n çetesinden ve onun teveccühte olmasından haberdar değildim. Bu çeteye, N e c a t i Bey vasıtasiyle para verdiğimi asla hatırlıyamıyordum.

Y a h y a K a p t a n'ın, verdiğimiz talimat mucibince, düşman çetelerini bertaraf eylemeye ve hiç olmazsa, onların ahalii Hıristiyaniyeye tecavüz ederek düşman maksadını temine mâtuf her teşebbüslerini akim bırakmaya çalıştığını pekâlâ biliyorduk.

Gebze kaymakamının mahiyeti, şimdi ilâve edeceğim vesaikle takdir olunabilecektir, zannındayım.

4 Kânunusani 1920 tarihinde, Fırka Kumandanı R ü ş t ü Beye, V â s ı f Beyin verdiği malûmatı, olduğu gibi, hulâsa ederek bu malûmatın kendi tarafından verilen malûmatla tezat teşkil ettiğini ve binaenaleyh, bir kere daha şayanı emniyet ve itimat zevat vasıtasıyle tahkik ve tetkikı keyfiyet ettirilmesini ve kanaatleriyle beraber muvazzahan işarını rica ettim (Ves. 205).

Efendiler, bu meselede hakikatin tavazzuhuna medar olan vesaikten, malûmattar olmanızı arzu ettiğim için, R ü ş t ü Beyin cevabını aynen arz etmeme müsaade buyurunuz:

Düzce, 7/8.I.1920

K. O. 20 Kumandanlığına

C: 4.I.1920 şifreye:

Heyeti Temsiliye Riyasetine:

Y a h y a K a p t a n hakkında vâkı, muhtelif isnadat üzerine, birkaç defa, Yüzbaşı A l i A g u ş Efendi vasıtasiyle ettirdiğim tahkikat, mumaileyhin lehinde çıktı. Mamafih kendisi cahil olmak itibariyle, hizmet zanniyle bazı şeyler yapmış olması muhtemeldir. B ü y ü k ve K ü ç ü k A s l a n'lar ise zaten şakidir. Fakat teşkilâtı millîyenin, fikren aleyhinde idüğü muhakkak olan ve Y a h y a hakkında iştikâya herkesten ziyade hahişkâr olması lâzım gelen, Gebze kaymakamına bu bapta yazdığım tahrirata aldığım 1.XII.1919 tarihli ve 17 numaralı cevap sureti, zirde aynen münderiçtir:

Bendeniz, bu telgrafın müfadına kısmen olsun itimadetmek mecburiyetinde kaldım ve aynı itimatla bu tahriratı İstanbula bizzat Ş e v k e t Beye de gösterdim. Bendenizin vâkıf olamadığım bazı esbap üzerine, İstanbulca hakkında bir muamele icrasına lüzum görüldüğü takdirde bittabi bir şey denemiyeceği mâruzdur.

Suret

30.XI.1919 tarihli, 53 numaralı emirnamei âlileri cevabıdır:

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Binbaşı N e c a t i Beyin, katil ve nahiye müdürünü darp ile vukubulan ihbaratı, zat ve zaman beyan etmemek itibariyle, muvafıkı hakikat değildir. Zira darbedildiği beyan olunan Nahiye Müdürü B u r h a n e t t i n Bey ise, Y a h y a K a p t a n tarafından darp ve taarruza mâruz kalmadığını resmen ve tahriren beyan ettiği gibi bu bapta makamı âciziye dahi bir gûna şikâyette bulunmamıştır.

Katil meselesine gelince; Y a h y a K a p t a n hakkında hükümete ve adliyeye fiili katil hususunda hiçbir taraftan müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde celp ve ihzar müzekkeresi bile sâdır olmamıştır. Şayet Darıca Rumlarından iki Rumun katli ve Kartalın Paşa köyünden S t e l i a n o s çorbacının da-

ğa kaldırılarak fidyei necat ahzü talebi keyfiyeti muradolunuyorsa, bu efali cinaiye Küçük Aslan çetesi tarafından ıka edildiği mütevatir ve muhakkak olup, mezkûr çete ise, Yahya Kaptan'a öteden beri muarız olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendinin himaye ve tesahübünde iken adedi on sekize baliğ olan mezkûr çete, elyevm Binbaşı Necati Beyin emrine mevdu bulunduğu ve hattâ kendilerine ellişer lira maaş tahsisine gidilmekte olduğu müstahber olup köyleri soymaktan fariğ olmadıkları aşikârdır. Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Beyin kadim mektep arkadaşı olduğu ve kendisiyle bir buçuk mah mukaddem Aydınlı Kariyesinde Küçük Aslan çetesi efradından Ali Kaptan'ın, dağa kaldırdığı çorbacıdan, alınan para ile yaptığı meşhur düğününde mülâkat ederek bilâhare mütaaddit defalar Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Beyin hanesine gelip misafir kaldıkları ve hemfikir bulundukları cihetle Yüzbaşı Nail Beyin öteden beri Yahya Kaptan'ın aleyhinde olup, teşkilât yaptığı esnada, hududu kazam haricine tardü tebidetmek teşebbüsünde bulunduğu gibi Küçük Aslan çetesi tarafından ika edildiği mütevatir ve muhakkak olan berveçhibalâ iki vakai cinaiyenin, Kuvayi Millîyeyi şaibedar ve Yahya Beyi lekedar etmek fikir ve emeli perverde edildiği hissedilmiş ve halbuki cinayatı vakıa, mezkûr Aslan çetesinin dairei cevelân ve faaliyeti dahilinde vukua gelmiş olup hattâ icrayi takibata gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayına mensup Süvari Müfrezesi Kumandanı Hakkı Beyin, Yüzbaşı Nail Bey tarafından vücuduna lüzum kalmadığı beyaniyle ledelmuhabere Dersaadete kaldırılarak takipsiz bıraktırmış olduğu emri muhakkaktır. Serdedilen katil meselesi, bundan başka bir hâdise ise, tavzihi keyfiyet olunmak üzere, zat ve zaman beyaniyle zikredilmek lâzımdır. Darıca Rum bekçilerinin yevmi katlinde çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından fiili katlin vukuu şüyu bulması üzerine havfından nâşi Yüzbaşı Nail Bey mahalli âhare tahvili memuriyete talibolmuş ve burada katiyen oturmıyacağını beyan etmiş ise de alay ve tabur kumandanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan hakkında bir muamele yapılması için murahhas Sırrı Beye yazdıracaklarını vait ve temin ederek ipkasını iltizam eylemişlerdi. Bu defa, 25 Teşrinisani 1919 Salı günü, giden gelen Necati Beyi, Yüzbaşı biliğfal ve hilâfı hakikat ihbarat ve isnadata sevk ettiği gibi telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze

davet ettirerek, diğer taraftan Küçük Aslan çetesini dahi kendi hanesinde ihzar ederek derdesti cihetine gitmek tasavvurunda bulunmuş ise de, her nedense buna içtisar edemiyerek teşebbüsü vâkiden sarfı nazar etmeğe ve Necati Bey dahi Kartala avdete mecbur kalmıştır. Binaenalâzalik, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek aleti icraiyesi olan Küçük Aslan çetesi vasıtasiyle Yahya Kaptan aleyhinde, isnadat ve tertibat icrasından bir an hâli kalmamaktadır. Yahya Kaptan muhalif ve muarız bulunan Küçük Aslan çetesi gibi kurayi yağma ve Hıristiyanları katil ve imhaya mesağ vermeyip maiyetinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı gûna münasebetsiz harekât zuhurunda, derhal men ve tedip cihetine giderek gayei millîye olan istiklâl ve selâmeti vatan endişesiyle muhafazai inzıbat ve asayişe hizmet etmekte olduğu ve akdemce de Büyük Aslan Bey çetesinin istiman ve dehaletine muavenet ederek affi âliye mazhar eylemek suretiyle, hidematı vakıası şayanı şükran bulunduğu ve aleyhindeki isnadatın yüzbaşının âmali şahsiyesine serfüru etmediğinden ve Küçük Aslan çetesi tarafından yapılıp Yahya Kaptan'a atfu isnadedilmek istenilen vukuatı cinaiyenin zuhurundan ve mütecasirlerinin mazharı tesahüp olmasından dolayı izharı teessüfle yüzbaşıya ihtaratı şedidede bulunmasından idüği arz olunur.

(Gebze Kaymakamı *Mehmet Nurettin*)

Birinci Fırka ve Bolu Havalisi Kumandanı
Rüştü

Efendiler, bu malûmatın vürudundan evvel, şöyle bir havadis verdiler: "Yahya Kaptan Tavşancılda tahtı muhasaraya alındı. Bunu yapan İstanbuldan gelen bir kıtai askeriyedir."

Bu havadis üzerine, İzmitte Fırka Kumandanlığından, 7 Kânunusani 1920 tarihli şifre ile, makina başında istizahı keyfiyet ettik ve havadis doğru ise, "İstanbuldan geldiği bildirilen kıta kumandanına, mumaileyhin — Yahya Kaptanın — bizim adamımız olduğunu ve eğer bir kusur ve kabahati varsa tarafımız-

dan icabının yapılması tabiî bulunduğunu ve hiçbir suretle Y a h y a Kaptanın muhasara ve tevkif edilmesine razı olmadığımızı bildiriniz" dedik (Ves. 206).

Efendiler, 7 Kânunusani 1920 de yazılıp 8 de aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri; İzmitten, Birinci Fırka KumandanVekili imzasiyle F e v z i Beydendir. Müfadı şudur: "Bu gece, iki bin kişilik bir kuvvet, Tavşancıla çıkarak Kuvayi Milliye Kumandanı Y a h y a Beyi muhasara etmişlerdir. Yapılacak muamelenin işarı mâruzdur."

Diğer telgrafname, Düzcede bulunan asıl fırka kumandanından geliyordu. R ü ş t ü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı malûmatı bildiriyordu (Ves. 207).

Fırka Kumandan Vekili F e v z i Beyin, 7 Kânunusani 1920 tarihli istizahımıza, verdiği 7/8 Kânunusani 1920 tarihli cevabında, Y a h y a Kaptanın henüz ele geçmediği, Kuvayi Milliye ile, gelen müfreze arasında bir müsademe ihtimali olduğu ve gelen müfreze kumandanına emrimizi bildireceği işar ediliyordu (Ves. 208).

Efendiler, o tarihte, mebus olarak İstanbulda bulunan yaverim C e v a t Beyden, 10 Kânunusani 1920 de şöyle bir telgraf geldi:

Harbiye, 10/I/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

6/1/1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandan Muavini H i l m i Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı N a z m i Bey kumandasında dört zâbit, elli jandarma ve Yüzbaşı N a h i t Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayından doksan nefer, Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Herekeye vâsıl olmuş ve alessabah Herekeye çıkan müfreze derhal

Tavşancılı kuşatmış ve muhtelif haneler basılmıştır. Gelen heyet, köy heyeti ihtiyariyesini toplıyarak haini vatan olan Y a h y a'yı, ya teslim veya nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancılı insanlariyle beraber yakacaklarını ifade ederler. Heyeti ihtiyariye, iki günden beri Y a h y a K a p t a n'ın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini musırren ifade ettiler. Y a h y a, sağ olarak ele geçemiyecektir. Fakat Y a h y a'nın imhasından sonra Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından teslih edilen Rumların ve İstanbuldaki rüzelânın pek büyük muvaffakıyete mazhar olacakları bedihidir ve Kuvayi milliye namını taşımakta olan Y a h y a-nın tenkili, İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde, düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına da sebebiyet verecektir. Binaenaleyh, C e m a l Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle, Y a h y a'nın tebdili nam ile bir evvelki mâruzatım dairesinde serbestisinin temini için icabedenlere emir buyurulması müsterhamdır (C e v a t).

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafın, harbiye şifresiyle ve C e m a l Paşa imzasiyle kapatılmış olması ve fakat muhteviyatında "C e m a l Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiye Y a h-y a'nın halâsı" çaresinin temini fıkrası, calibi nazarı dikkattir. Demek ki, C e m a l Paşa, C e v a t Beyin telgrafının, okumaya lüzum görmeden, kendi şifresiyle ve imzası tahtında çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Y a h y a'yı takibettiren C e m a l Paşadır. Bundan başka temini serbestisi için kendi delâletlerinin tarafımdan emrolunmasını, kendi malûmatı tahtında, elbette yazdırmazlardı.

İzmitte, Fırka Kumandan Vekilinden gelen 9 ve 10 Kânunusani 1920 tarihli iki telgrafname ile, mesmuata atfen, iki müsademeden sonra, Y a h y a Kaptanın, meyyiten istisal olunduğu bildirildi (Ves. 209).

11 Kânunusani 1920 de, Fırka Kumandan Vekilinden, İstanbuldan gelen müfreze kumandanına, ta-

rafımızdan tebligatta bulunup bulunmadığını sordum (Ves. 210). Üç gün sonra 14 Kânunusani 1920 tarihli raporunda, Fırka Kumandan Vekili, şu malûmatı verdi: "Bizzat icra ettiğim tahkikattan... müsademe olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan teslim olduktan sonra, köy haricinde aleti cariha ile katledilmiştir. Kafatasının olmaması bunu müeyyittir." (Ves. 211).

Efendiler, bu meşum haber üzerine, İstanbuldaki teşkilâtımıza, 20 Kânunusani 1920 tarihinde, Miralay Şevket Bey vasıtasiyle şu telgrafı yazdık:

Yahya Kaptan'ın tenkiline lüzum gösteren esbap ile teslim olunduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşılmakla katline kimlerin dahlü tesiri olduğunun, Dersaadetten müracaat eden mütaaddit fedakâr arkadaşlara izahat verilmek üzere, sürati işarı rica olunur Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Eski bir işarımıza cevap olmak üzere, İstanbuldan, 20 Kânunusani 1920 de yazılıp bir gün sonra vâsıl olan telgraf da şu idi:

Beşiktaş, 20/1/1920

Ankara: K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mahsustur.

C: 17/1/1920.

1 — Mahalli vakada bulunan şayanı itimat bir zatın ifadesine nazaran Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civardan on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katlolunmuştur. Mamafih iyi bir tahkikat yapılması hususundda hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunuldu.

2 — Yahya Kaptan'ın Kuvayi Millîye namına pek çok fenalıklar yaptığı tevatür derecesine vardığı gibi resmî ve

hususi yapılan tahkikat da bunu teyidettiği cihetle hükümet, takibata karar vermiş, fakat, Heyetimizce merkumun muvakkaten ihtifa ederek Kuvayi millîye işlerine karışmaması ve fenalığa cüret etmemesi, yanında bulunan firari asker ve jandarmaları iade etmeleri şartiyle takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lâzım gelenler nezdinde teşebbüsat yapılmakla beraber Gebzeye de memuru mahsus gönderilmişti. Bu esnada hükümet gizlice birdenbire asker sevk etmiş ve sırf Yahya Kaptan'ı derdest etmek istediğini ilân ederek mâruz hal vukua gelmiştir Efendim.
(Vâsıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Şevket

Efendiler, "köy haricindeki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş? Firara teşebbüs etmiş, bu esnada katledilmiş?!" bu tâbirin, bu gibi suikastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptanı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin, gizlice, birdenbire emrivâki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de, şayanı dikkattir. İstanbulda, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayından zâbit, asker tefrik olunuyor... İstanbulda vaziyete hâkim olduğunu iddia eden teşkilât rüesamız haberdar olamıyor.

Kara Vâsıf Beyin bu telgrafına cevap olmak üzere vukubulan istizahımız şudur:

Şifre — Ankara,22/1/1920

Dersaadette:

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Beye

Yahya Kaptan'ın katli meselesini ciddî surette takibeden ve hesabını istiyen bilhassa İstanbulda pek çok kimseler vardır. Tâyini hakikate medar olmak üzere tevatür derecesine

vardığı bildirilen fenalıkların nelerden 'baret olduğunun sürati işarı rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu istizahımıza verilen cevabı da, tahammülünüze sığınarak aynen arzedeceğim:

Beşiktaş, 24/1/1920

Ankarada: K. O. 20 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mahsustur.

C: 22/1/1920.

1 — Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra katlolunduğunu işittik. Tahkikat yapıyoruz. Neticeyi arz edeceğiz.

2 — Merkumun tenkiline sebep, hiçbir kimseyi dinlememesi ,Kuvayi Millîye namına aleni fecaat, şekavet yapması ve eşkıyayı evvelden beri ihfa etmesi veya gösterilen mahalle gitmesi hakkında verilen emirleri dinlememesi üzerine, hükümet, kendisine köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarına dayanamıyarak kendiliğinden ve hattâ heyetimizin haberi olmadan teşebbüsat yapmasıdır Efendim. (Vasıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay *Şevket*

Muhterem efendiler, telgrafnamenin, ikinci maddesindeki, merkumun hiç kimseyi dinlememesinin, tenkiline, katline sebebolarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Şehidi merhum, beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre, hareket ediyordu. Başka bir makama veya eşhasa merbut olduğunu, onlardan emir alması lüzumunu kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbuldan her önüne gelenden, Dahiliye Nazırından, Jandarma Kumandanı hain Kemal Paşadan verilen emirleri isga etmemesi, zaten matlubumuz

idi. Kuvayi Milliye namına, şekavet ve fecaat yapanın da kendisi olmayıp, Küçük Aslan çetesi gibi maksadı mahsusu hainane ile teşkil edildikleri vesaika müsteniden anlaşılmış olan çeteler olduğu ve Yahya'nın bunların men'i şekavetlerine çalıştığı da, sözlerine itimadolunmak lâzım gelen zevatın tahkikatiyle sabit olmuş bir keyfiyettir.

Gebze Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi ile Gebze Kaymakamı Fevzi Beyin, müşterek imzalariyle, vakai müessifenin vukuundan evvel, makina başında vukubulmuş olan bir müracaatı da zikretmeden geçemiyeceğim:

Gebze Kuvayi Millîye Kumandanı Yahya Bey hakkında bazı kesanın iftiralariyle en nihayet salı gecesi İstanbuldan erkân ve ümera kumandasında gelen iki bin kadar bir kuvvetle, Tavşancılda tahtı muhasaraya alındığı ve elyevm muhasara altında bulunduğu, şimdi ahaliden aldığım malûmattan anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir zata karşı yapılan bu muamelenin, pek haksız olduğu malûmu âlii kumandanileridir. Miri mumaileyhin kurtarılması hakkında ne gibi bir muamele yapılacağının emir ve işarını makina başında bekliyoruz.

Kaymakam *Fevzi* — Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi *Hacı Ali*

Efendiler, o tarihlerde, İzmit havalisinde, Kuvayi Milliye teşkilâtı ile uğraşan Mebus Sırrı Beyin de, bu baptaki işaratını aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim:

İzmit, 11/1/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Muhaberesi dört gün olmuş olan Yahya Kaptan meselesi, nihayet haber almış olacağınız veçhile, şahadetiyle neticelendi.

2 — Y a h y a K a p t a n'ın, İstanbul kapısında, müteazzıv bir mahiyette muhafazai mevcudiyeti herhalde Kuvayi Millîyeye karşı muarız bulunan zevatı, tethişten hâli kalmadığından izalesi tasmim edilmiş bulunduğundan şüphe yoktur.

3 — İzalenin bu maksada mebni tasmimi, meseleyi mevzii mahiyetten çıkartmakta ve Heyeti Temsiliyece teemmülünü vacip kılmaktadır.

4 — İzmit livası, eşkıya yüzünden bihuzur iken, yerinden kımıldamıyan ve maiyetinde hiçbir kıtaya emir vermiyen, yanındaki mahpushaneden on beş yirmi kişinin birden firar eylemesini her gün mesaili âdiye telâkki eden Alay Kumandanı H ı k m e t Bey, Y a h y a'nın izalesi keyfiyetini ehemmiyetle telâkki ve aldığı jandarma kuvveti ile bizzat hareket etmiş ve nihayet Kuvayi Millîyeye mühim bir darbe vurmak suretiyle maksadına nail olmuş bulunuyor. Mabadi var. (Mebus S ı r r ı).

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

5 — Gebzede teşkil edilmiş bulunan Kuvayi Milliyenin başsız kalması, bundan sonra oraları dehşete ilka edecektir.

6 — Buralarca bütün Kuvayi Millîyenin istinatgâhı bilinen Y a h y a'nın, bu suretle imhası, efkârı umumiyeyi bihakkın teşviş etmiştir.

7 — Y a h y a'nın izalesi, Hükümetin Kuvayi Milliyeye karşı badema alacağı mütecavizane vaziyete delil addedilmektedir.

8 — Bu hareket ecnebilerce dahi bilâşek Kuvayi Millîyenin nazarı hükümette kabili ihmal ve imha bir mahiyette görüldüğüne hükmedilecektir. Bu itibar ile tedabiri lâzime ittihaz olunmalıdır. Mabadi var. (Mebus S ı r r ı).

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 68 numaralı şifreye zeyildir: Mabait. Vaziyeti teşevvüşten tahlis ve Gebze kuvasının hemen mutemet bir zata tef-

vizi tedbiri, ittihaz olunmadığı takdirde, Üsküdar livası dahi dahil olduğu halde, bütün İzmit sancağında, ferdi vâhidin Kuvayi Millîye taraftarlığı etmesine imkân bulunamıyacağı katiyen bilinmelidir.

2 — Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Beyin bilâifatei vakit kaldırılması elzemdir.

3 — İzmit livasında Kuvayi Millîyenin kesbi mevcudiyet edebilmesi, nizamiye hizmetinde bulunan Kaymakam Fevzi Beyin, jandarma kumandanı olmasına mütevakkıftır. Başka çare yoktur. Bunu ehemmiyetle arz ediyorum. (Mebus Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 79 numaralı şifreye zeyildir:

Kuvayi Millîyenin, Anadolu taraflarında, istiskal edilmekte olduğu hakkında, devam eden şayiat, hâdisei elîme üzerine muhaliflere daha ziyade kuvvetbahş olduğundan, miknet ve zindeginin ziyaa uğramadığını gösterecek fiilî bir tedbir ittihazı elzemdir.

2 — Ali Fuat Paşa Hazretlerinin buraya kadar teşriflerini lüzumlu görmekteyim.

3 — İzmit livasına, ehemmiyet verilmesini ve ehemmiyet verildiğini gösterecek fiilî tedbirler ittihazı lüzumunu, tekrar için mecburiyet görüyorum. (Mebus Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

O tarihte, İstanbulda bulunan Rauf Bey de, şu mektubu gönderdi:

İstanbul, 19/2/1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra itlâf edildiği, buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, fethimeyit ameliyatı da yapılmıştır. Takibatı kanuniyeyi hükümet, eline almıştır efendim. Arzı tâzimat eyleriz.

Hüseyin Rauf

Vicdanî vazifelerimden biri

Efendiler, Y a h y a Kaptanın katledildiğine şüphe kalmamıştı. Bu hakikat, bilindikten sonra, katil olan hükümetin, takibatı kanuniyeyi eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkmıyacağına delil değil miydi? Fakat, efendiler; zaman, her şeyin, her hakikatin, tarihin samimî sinesinde mütalâasını zamindir.

Muhterem efendiler, hükümeti ve İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasını, böyle çirkin bir cinayetin irtikâbolunmasına delâlete saik olan esbap ve müessiratın, tetkikının cidden şayanı ibret netayice müncer olacağına kani bulunduğum cihetledir ki, zâhiren, ehemmiyetsiz gibi görülebilecek olan bir vakayi delâile ve vesaika istinadettirerek izah ettim. Bu izahatımla enzarı millette vazıh bir zemini tetkik husulüne yardım edebildiysem vicdani vazifelerimden birini yapmış olduğuma kani ve müsterih olacağım.

Efendiler, bu hâdiseyi mütalâa ederken, iki noktayı nazarı dikkatte tutmak, faydalı olur! O noktalardan:

Birincisi; S a i t M o l l a'nın mensubolduğu teşkilâtı hafiye ve Gebze, Kartal havalisinde tamamen bu teşkilâta mensup eşhas ve çetelerin rolü ve bu rolü, bizim adamlarımıza ve teşkilâtımıza atfetmekte ve vatanperver yaşıyan zevatı iğfal ve iknada gösterilen maharet ve muvaffakıyet.

İkincisi; İstanbul teşkilâtımızın rüesası ki bize, Heyeti Temsiliyeye tâbi ve onun talimatı ve işaratı dairesinde hareketle mükellef bulunuyorlardı ve ancak, bu mükellefiyeti, samimî ifa etmekle istikameti umumiyede isabetle yürümenin ağlebi ihtimal olacağını kabul eylemeleri icabederdi. Halbuki, bu zevat, kendi akıl ve tedbirlerini, Heyeti Temsiliyenin ikazları karşısında, yüksek görmekten fariğ olamamışlar ve istik-

lâli hareketlerine mümanaat olunmasını, izzetinefis meselesi yaparak, asabileşmişler ve bu hissi sakim tahtı tesirinde, iğfal olunmaya kadar varmışlardır (Ves. 212).

Şimdi efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanları, cidden dilhun eden bir telgrafı daha nazargâhı rikkatinize vaz'ederek, bu meseleye dair beyanatıma hitam vereceğim:

4960 İstanbul, 14/1/1920

Ankarada: Kuvayi Millîye Reisi M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Zevcim Y a h y a K a p t a n, mahza Zatı Samilerine olan münasebeti dolayısiyle, bir cürmü kanunisi olmaksızın, arzı teslimiyet ettiği halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı N a i l ve Mülâzimievvel A b d u r r a h m a n Efendiler tarafından alçakçasına şehidedildi. Bütün Tavşancıl ahalisi, vakanın şahididir. İhkakı hak için Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu bapta teşebbüsat ve muaveneti samilerine muntazırız ferman.

Karagümrükte Keçecilerde Karabaş Mahallesinde
19 numaralı hanede sakin Y a h y a K a p t a n
zevcesi
Şevket Hanım

* *
*

[1]9 Sonbaharda karşılaştığımız diğer [b]azı vakayi

Efendiler, Y a h y a Kaptan meselesine, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde temas ettik. Birçok mesafe ve zaman katetmek suretiyle, vakanın izahını ikmal etmek zaruretinde kaldık. Şimdi, müsaade buyurursanız, tekrar, bıraktığımız tarihe avdet ederek, vakayii takibedelim.

Ankara - Eskişehir şimendiferinin işletilmesine İtilâf Devletleri tarafından mümanaat edilmişti. Bu

hattın işletilmesi için, Düveli İtilâfiye mümessilleri nezdinde, şedit bir surette protesto edilmesi, 21 Teşrinievvel 1919 da Ankara Heyeti Merkeziyesine bildirildi.

Adana teşkilâtı müteşebbislerinin, Niğdeye veya Kayseriye gelerek, bizimle temasta bulunmak suretiyle idamei faaliyetleri temin edildi.

Aydın cephelerinde, vaziyet hergün kesbi nezaket ve ciddiyet peyda etmekte olduğundan, S a l i h Paşa ile, Amasyada kararlaştırdığımız veçhile, Donanma Cemiyetinin dört yüz bin lirasının bu cephelerin ihtiyacatına tahsis edilmesini Harbiye Nazırına yazdık. Bu cephedeki mücahidine, esliha, cepane itasını ve cephenin makinalıtüfek ve topçu kıtaatiyle takviyesini, Konyada On İkinci Kolordu Kumandanından rica ettik.

Efendiler, Fransızlar, Bandırma - Soma şimendifer hattının murakabesi bahanesiyle, Bandırmaya bir müfreze çıkarmışlardı. Asayişi mükemmel olan Bandırmaya, asker ikamesine hakları olmadığı bedihi idi. Bu noktaya, 24 Teşrinisani 1919 da On Dördüncü Kolordu ve Elli Altıncı Fırka Kumandanlarının nazarı dikkatini celbettik.

Ecnebi zâbitleri, Aydın cephelerinde dolaşarak, propaganda yapıyorlar ve vaziyeti anlıyorlardı. Bu gibi zâbitlerin cephede kıtaat ile temasına katiyen meydan verilmemesini ve resmî müracaatlarının hükümete, eğer Kuvayi Milliyeye ait bir söyliyecekleri olursa heyeti merkeziyelerimiz vasıtasiyle bize, müracaatları lüzumunun kendilerine tebliği ve propaganda yapanları olursa, tahtelhıfz mıntakadan ihraçları ve mecburiyeti katiye hâsıl olursa, cephede görülecek İtilâf askerlerine de silâh istimal edilmesi, cepheye bildirildi.

Efendiler, biz, İzmir ahalisinin de fiilen intihaba iştirakini temin etmek istiyorduk ve o yolda muhtelif

vesaitle maksadımızı iblâğ ediyorduk. Fakat, Yunanlılar, bittabi mâni oluyorlardı.

29 Teşrinisani 1919 tarihinde, bu hususu, Düveli İtilâfiye mümessilleri ve bitaraf sefaretler nezdinde protesto ettik ve bundan, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan E t h e m Beye yazarak, İzmir ahalisini de haberdar etmek istedik.

Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında, Adanada, **Ferda** namında, Kuvayi Milliye aleyhinde, bir ecnebi gazetesi intişar ediyordu. Bu gazete, mahza, Anadolu efkârı milliyesini iğfal ve izlâl maksadiyle ve bizim aleyhimizde, hezeyanlarla mali sütunlara malik idi. Bittabi, bu gazetenin dahile girmesine mümanaat ettik.

Fakat, bu gazetenin, memlekette okunmasını elbette faydalı gören, A l i R ı z a Paşa Kabinesinin, Dahiliye Nazırı, C e m a l Paşanın mükerreren tezkiye eylediği D a m a t Ş e r i f Paşa, Ferda gazetesinin, bu zehirli paçavranın serbestii duhulüne mümanaat olunmaması için emirler vermişti. Bu sebeple, Ş e r i f Paşanın arkadaşı C e m a l Paşanın, 3 Kânunuevvel 1919 da, nazarı dikkatini celbe lüzum gördük.

* *
*

[A]karaya geliş

Efendiler, Meclisi Mebusanın İstanbulda toplanmasına mâni olamamak zarureti üzerine, İstanbulda içtima edecek Mecliste, "vatanın tamamisini, devlet ve milletin istiklâlini, teminden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmeyi" yegâne çare olarak mütalâa ettik. Bunun temini için, malûmunuz olduğu veçhile, 18 Teşrinisani 1919 tarihli talimat ve

tamimde, mebusların muayyen mahallerde grup, grup içtima ederek, müdavelei efkâr edecekleri mühim noktalardan biri olarak bu meseleyi kaydetmiştik.

Aynı tarihte, düşündük ki, bu grupun teşkilini temin için her livadan birer mebusu Eskişehire davet edelim. Eskişehir üzerinden şimendiferle İstanbula gidecek mebusları da, davet edeceğimiz mebuslarla birleştirelim ve bizzat, Eskişehire giderek, umumi bir içtima yaparak, esaslı bir surette müdavelei efkâr edelim. Bu meyanda, İstanbulda, mebusanın emniyetlerine müteallik tedabiri de, mevzuubahsetmek istiyorduk. Fakat, bundan sonra vereceğim izahatla, aynı içtimaı, Ankarada kalarak yapmayı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sıvasta kaldıktan sonra nihayet Ankaraya hareket ettik.

Ankaraya muvasalatımızı, 27 Kânunuevvel 1919 tarihli, şu açık tebliğ ile tamim ettik:

Sıvastan Kayseri tarikiyle Ankaraya hareket eden Heyeti Temsiliye, bütün güzergâhında ve Ankarada, büyük milletimizin har ve samimî tezahüratı vatanperveranesi içinde, bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eseri vahdet ve azim, memleketimizin temini istikbali hakkındaki kanaatleri, lâyetezelzel bir surette tarsin edici mahiyettedir.

Şimdilik, Heyeti Temsiliye Merkezi, Ankaradadır. Takdimi hürmet eyleriz efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

2 Kânunusani 1920 tarihinde, cemiyet heyeti merkeziyelerine, Hacıbektaşta Çelebi Cemalettin Efendiye, Mutkide Hacı Musa Beye ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve tarzı tahriri, şöyle idi:

... Seyahatimizdeki müşahedat ve tetkikatımız, bizlere, Cenabı Hafizi hakikinin inayeti rabbaniyesiyle tecelli eden millî

birliğimizin müstenit olduğu teşkilâtı millîyenin taazzuv etmiş ve mukadderatı millet ve memleketi tahlis için, bihakkın şayanı istinat bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, maaşşükrar gösterdi.

Vaziyeti hariciye, bu millî azim ve vahdet sayesinde, Erzurum ve Sıvas Kongresi esasatı dairesinde, menafii mülkü millete müsait bir şekle girmiştir.

Mukaddes vahdet ve azmü imanımıza istinaden mütalebatı meşruamızın temini gününe kadar, kemali sebat ile çalışılması ve bu beyanatımızdan, köylülere kadar milletin dahi haberdar kılınması tamimen rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

ázım Kara Be-r Paşa Heye-Temsiliyenin nkaraya git-esine taraftar değildi

Efendiler, Heyeti Temsiliye merkezinin, Ankaraya nakli fikri oldukça eski idi. Bu fikir, ilk mevzuubahis olduğu sıralarda, Kâzım Kara Bekir Paşadan vürudetmiş olan bir telgrafı aynen burada zikredeceğim:

Şifre — Erzurumdan, 3 Teşrinievvel 1919

K. O. 3 Kumandanlığına

Heyeti Temsiliyeye: Kuvayi Millîyeyi temsil eden, heyeti aliyenin, değil Ankaraya hattâ Sıvasın garbına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü şarki vilâyatın Kuvayi Millîyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısiyle bu vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucibolacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı millîyenin; öteden beri daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek istiyen düşmanlarımızca sabıkı misillû, bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliyenin Sıvastan garba geçmemesi mütalâasında bulunduğumu arz eylerim.

K. O. 15 K.
Kâzım Kara Bekir

Böyle bir telgrafnamenin, aslü esası olamıyacağına hükmetmek istedim. Fakat, ne çare ki, bu şifre telgrafname Erzurumdan, Sıvasta Üçüncü Kolorduya keşide edilmiştir. Şifre mahlûlünün altında "Açıldı. Fethi, 4/5 minh" yazı ve imzası olduğu halde de Üçüncü Kolordudan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, davetimiz üzerine, Sıvasa geldikten ve birlikte müzakerede bulunduktan sonra şüphesiz bu telgrafname ile evvelce bildirdiği fikir ve mütalâasında isabet olmadığını görmüş, olacaktır. Fakat, bu fikir ve mütalâadaki isabetsizliği anlamak için, behemehal vicahen müdavelei efkâra hiç de hacet olamıyacağı bedihiyattandır. Bu fikir ve mütalâanın istinadettirildiği sebeplere, en basit bir nazar atfetmek, onların butlanını anlamaya kâfi gelir zannederim.

Bir defa, Heyeti Temsiliyenin yalnız, şarki vilâyatın kuvayi milliyesini teşkil veyahut temsil etmediği ve belki bütün memleketin — Anadolu ve Rumelinin — kuvayi milliyesini temsil eylediği çoktan malûm olmuş bulunmak lâzımdı. Bahusus, bu nokta üzerinde, günlerce devam eden telgraf başı münakaşaları olmuştu. Bir de, Heyeti Temsiliyenin, Sıvastan Ankaraya nakletmesi, şarki vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucibolacak, bir sebep teşkil edemezdi. Heyeti Temsiliyenin, şarki vilâyetlere Sıvastan telgrafla verdiği evamir ve talimatı, Ankaradan aynı suretle verebileceğine şüphe yoktu.

Fakat, Heyeti Temsiliyenin, şark vilâyetlerinden ziyade garp vilâyetlerine, İstanbula yakın bulunmasını istilzam eden ve haklı gösteren esbabı mantıkıye, elbette çok idi. Evvelâ; garp ve garbıcenubi vilâyetlerimizden, fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar

vardı. Bu vilâyetlerimizi işgal eden düşman karşısında, esaslı müdafaa cepheleri teşkil ve onların esbabı tarsinini temin etmek lâzımdı. Halbuki şark vilâyetlerimizde, böyle feci bir vaziyet yok idi. Katî olarak karip bir tehlikei fiiliye de, muhtemel görülmüyordu. Basit bir ihtimale göre, faraza şarktan Ermenilerin fiilî bir tecavüzü kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuvayi Millîye ile takviyesi mukarrer olan, kendilerinin tahtı kumandasında, On Beşinci Kolordu hazır bulunuyordu. Fakat, İzmir cephelerinde, muhtelif tarzı kumandalar, muhtelif mahiyette kuvvetler ve muhtelif ve mütenevvi, menfi menabiden muzır tesirler vardı. Adana işgaline karşı henüz cephe teşekkül edememişti.

[V]aziyeti umu[m]iyeyi idare ve [s]evk mesuli[y]etini deruhde [e]denler en mü[h]im hedefe ve [e]n yakın teh[l]ikeye müm[k]ün olduğu [k]adar yakın [b]ulunmalıdırlar

Binaenaleyh, usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mesuliyetini deruhde edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu takarrüp, vaziyeti umumiyeyi nazardan mehcur bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şeraiti câmi bir nokta idi. Herhalde cephelerle iştigal edeceğiz diye Balıkesire, Nazilliye veyahut Karahisara gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve İstanbula şimendiferle merbut ve vaziyeti umumiyeyi idare noktai nazarından Sıvastan asla farkı olmıyan Ankaraya gelecektik.

Meclisi Mebusanın İstanbulda toplanması zaruri görüldükten sonra ise, Ankaraya gelmek ne derece lüzumlu ve faydalı mütalâa edilmek lâzım geldiğini izaha lüzum görmem.

Efendiler, Heyeti Temsiliyenin Ankaraya nakletmemesi için sebepler serdolunurken, bu meyanda,

hele "öteden beri daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek istiyen düşmanlardan" bahsedilmiş olmasına hiçbir mâna veremedim. Filhakika, kendisinin dediği gibi düşmanlar bizim hangi hareketimizi, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki ona göre hareket edelim!

Eğer, bu fikir ve mütalâayı tevlit eden: "İstanbulda, âmali millıyeye mutabık bir A l i R ı z a Paşa hükümeti vardır. Meclisi Mebusan da, orada içtima ederek mukadderatı millet ve memleketi murakabeye başladıktan sonra, Heyeti Temsiliyenin garp cepheleriyle, Meclisi Mebusan ile alâka ve münasebetine ne lüzum kalır. Bu takdirde, Heyeti Temsiliyenin yalnız şark vilâyetlerinin teşkilâtiyle iştigal ve iktifa eylemesi vâfi ve daha nafi olmaz mı?" gibi bir mülâhaza ve mütalâa idiyse, bir dereceye kadar şayanı teemmül görülebilir. Fakat, bu takdirde de, vaziyeti umumiyeyi ve hakikati ahval ve şeraiti görüşte ve tarzı telâkkide Heyeti Temsiliye ile K â z ı m K a r a B e k i r Paşa arasında gayrikabili imlâ bir hendek olduğunu kabul etmek icabeder.

Heyeti Temsiliyenin Ankaraya gelmesini düşmanlar fena görecektir; noktasında daha çok tevakkuf edilerek belki, dermeyan edilmiş olan fikir ve mülâhazanın memba ve menşeine daha ziyade nüfuz edilebilirse de bizim şimdilik buna hasredecek fazla zamanımız yoktur.

Yeni Mebuslarla Ankarada görüşmek teşebbüsü

Efendiler, bundan evvel bahsettiğim veçhile, bir iki günlük bir içtima ve müzakere maksadiyle, mebusları davet için ilk yazdığımız telgrafta — ki bu telgraf suretini matbu olarak tahrirat halinde posta ile göndermiştik — maksattan bahsettikten sonra "Heyeti Temsiliyenin

bulunacağı mahalde, zamanı içtima, gönderilecek mebusların isim ve adresleri malûm olduktan sonra bilmuhabere kararlaştırılacaktır. Heyeti Temsiliye, kariben İstanbulda yakın bir mahalle nakledecektir." denmişti (Ves. 213).

Ankaraya muvasalatımızda, Ankara - Eskişehir hattı işlemeye başlamış olduğundan evvelki tebliğimize 29 Kânunuevvel 1919 tarihinde yaptığımız bir zeyil ile, mebuslarla mahalli mülâkat olmak üzere Ankarayı tesbit ve tamimen tebliğ ettik. Bu tamimin bir maddesi de, diğer mebuslardan mümkün olduğu kadar fazla zevatın müzakereye iştiraki son derece arzu edilmekte olduğu, kaydinden ibaretti (Ves. 214).

Efendiler, neticesinden pek ziyade fayda memul ettiğimiz, bu teşebbüsü hayırhahane ve vatanperveranenin dahi, İstanbul ricali tarafından önüne çıkıldığını arz edersem hayret etmezsiniz zannederim.

Müsaade buyurursanız, bu ciheti biraz izah edeyim; biz mebusları, Ankaraya davet ederken, birtakım zevat da, bu daveti hükümsüz, mutasavver içtimaı akim bırakmak için mukabil tedbir ve teşebbüs alıyorlarmış... Bazı mebusların verdikleri telgraflarla, bu hususa, muttali olduk. Meselâ; Burdur Mebusu Hüseyin Baki imzalı ve 29 Kânunuevvel 1919 tarihli şöyle bir telgraf vürudetti:

İstanbulda içtima eden mebuslar namına Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasiyle Heyeti Teftişiye Riyasetine gelen telgrafta, en seri vasıta ile Darülhilâfete gelmekliğim elzemiyeti işar edilmekte ve bugün de Dahiliye Nezaretinden mevrut telgrafta dahi azimetim bildirilmekte.

Mukaddema Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından vâkı emir ve işar üzerine noktai nazarım arz ve izah kılındığı halde henüz bu bapta bir emir telâkki edilemediğinden işarı devletlerine kemali ehemmiyetle muntazırım efendim.

Akdağ Madeni Mebusu B a h r i imzalı ve aynı tarihli bir telgrafta da:

Aydın Mebusu H ü s e y i n K â z ı m imzasiyle vürudeden telgrafta, mebusların en seri vasıta ile Dersaadete gelmeleri bildiriliyorsa da, Heyeti Temsiliyeye âza intihabolunan mebuslar mı, yoksa bilûmum mebuslar mı davet olunduğunda tereddüdedilmiştir. Lûtfen hattı hareketimin tâyinine müsaadeleri müsterhamdır ferman.

Efendiler, buna mümasil telgraflar tevali etti. Bu işarattan, sühuletle, müsteban olmakta idi ki, mebus arkadaşlar, Heyeti Temsiliye ile hükümeti ve İstanbuldan bütün mebusları davet etmek salâhiyetini kendinde görebilen zevatı, maksadı müşterekte hemfikir ve hemahenk telâkki ediyorlardı. Hükümetin ve mebus zevatın menfi muzmerratını hâtıra hayallerine bile getiremiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbuldaki zevat arasında, yeni takarrür etmiş bir vaziyet bulunduğunu veyahut arada tertip noktasından bir yanlışlık olabileceğini zan ve farz eylemiş olduklarını, işarlarındaki saffet ve samimiyetten anlaşılmakta idi.

Müracaat eden mebuslara, verdiğim cevap şu idi:

H ü s e y i n K â z ı m Beyin işarı ile bizim bir gûna alâkamız yoktur. Mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığı anlaşılıyor. 17 ve 29.12.1919 tarihli telgrafnamelerimiz ahkâmınca hareket, menafii millîye ve vataniyemize daha muvafık olduğu cihetle onların tesrii icabını ve K â z ı m Beyin hotbehot vukubulmuş olan işarına münasip cevap itasını ve keyfiyetin işarını rica ve takdimi ihtiramat eyleriz efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Umum mebuslara da, şu tamimi yazdık:

Ankara, 30 Kânunuevvel 1919

Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Beyefendinin mebusini kiramdan bazılarına, Dersaadete sürati hareketlerine dair telgrafnameler keşide eylediği anlaşıldı. Bu teşebbüs, miri mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığını gösterdiğinden kendisine vaziyet ifham ve . . . . tarih . . . . numaralı tebligata dair malûmat ita ettirildi. Binaenaleyh, Heyeti Temsiliyece istirham olunduğu veçhile Heyeti Temsiliye âzası olarak intihabolunmuş mebusini kiramla diğer mebusinden müzakeratta hazır bulunmak istiyen zevatı muhteremenin, Kânunusaninin beşinden itibaren Ankaraya teşrifleri tavzihan istirham olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

30 Kânunuevvel 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbuldaki teşkilâtımıza: "Hüseyin Kâzım Beyin teşebbüsünden bahsettikten sonra, kendisinin bizim tebligatımızdan haberdar edilmesini ve müzakeratta hazır bulunmak arzu buyuruyorlarsa lûtfen ve serian Ankaraya teşrifleri lüzumunun ifhamını" bildirdik (Ves. 215).

Efendiler, biz, İstanbuldaki teşkilâtımızdan haber beklerken, karşımıza bir zat çıktı. Bunun kim olabileceğini tahminde güçlük çekmezsiniz, zannederim. Malûm ya, bizim İstanbulda hem muahhasımız ve hem de nazır olan zat... Cemal Paşa.. Evet; 1 Kânunusani 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasiyle geliyordu:

K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Dersaadette bulunan mebusandan bir grup müracaatle ita eyledikleri tahrirî metalibini aynen berveçhiati arz eylerim:

1 — Meclisi Mebusanın, bir an evvel, içtimaı elzemdir. Şu sırada bazı mebusların Ankaraya davet edilmeleri, Meclisin müsaraaten açılmasına mâni olacaktır.

2 — Bu halin ve davet keyfiyetinin meydan vereceği suitefsir arasında, en ziyade calibi dikkati ağyar olan, kuvvei teşriiyenin başka kuvvetlerin tahtı tesirinde hareket etmekte olması zannıdır. Bunun, dahilde ve hariçte pek büyük bir itimatsızlık tevlidedeceği muhakkaktır.

3 — Böyle bir hal ve vâzıda, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebilmesi mümkün değildir.

4 — Evvelce yapıldığı gibi mebuslarla temas ve münasebette bulunmak üzere salâhiyeti vâsiayı haiz bir zatın, murahhas sıfatiyle İstanbula izamı temini maksada kâfidir.

5 — Ankaraya davet edilen mebusların tehiri azimetleri ve orada toplanan zevatın da hemen İstanbula hareketleri hakkında yeniden tebligatı seria ifasına intizar edilmektedir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bu tarzı hareket ve işarda, bir samimiyet ve necabet görüyor musunuz? Evvelâ; bizim, mebuslarla içtima akti kararımız ve bu baptaki tebligatımız, bundan bir buçuk ay evvelinden beri malûm idi. Eğer bu hareketimiz menafii vataniyeye cidden gayrimuvafık ve mahzurlu görülmüş idiyse, bizimle aynı gayei milliyeyi takibettiklerini iddia etmekte bulunan efendilerin ve hükümetin, bizim davet ettiğimiz mebuslara, İstanbula celp telgrafları yazmadan evvel, bizimle anlaşması, hiç olmazsa noktai nazar ve teşebbüslerinden bizi haberdar eylemeleri iktiza eylemez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya darülhilâfeye hareketlerini tesri ettirmek için heyeti teftişiye riyasetleri vasıtasiyle, Şeyh M u h s i n i F â n i'nin ve Dahiliye Nazırının imzalariyle, taşradaki mebusları sıkıştırıp şaşırtmak ve emrivâki ihdasiyle bizim teşeb-

büsümüzü akamete uğratmaya kalkışmak doğru muydu?

Saniyen efendiler; tecdidi intihap aylarca ve aylarca icra olunmayıp müddeti muayyenei kanuniye çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde, hiç de istical göstermeyi tahattur etmiyen bu efendiler, bizim Erzurumdan. Sıvastan beri, namütenahi teşebbüsat ve faaliyetimizin bir eseri muvaffakıyeti olarak, temin edilebilen tecdidi intihaptan sonra ve her birerlerinin mebusluklarını ayrıca tavassut ve takip ile teminden sonra nihayet üç, beş gün gibi kalil bir teahhur ve bahusus bu teahhur büyük bir gayenin ve bahusus İstanbulda toplanmak gafletini gösterenlerin şahıslarının dahi masuniyetine mütaallik tedabirin temini esbabını tezekkür maksadiyle olduğuna göre, bu efendileri bu kadar isticale sevk etmeli miydi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an evvel, mâruzu hakaret ve rezalet olmakta istical, neden ileri geliyordu?

Salisen; efendiler, sâf ve nezih arkadaşlarını biliğfal, İstanbulda, kendilerinin dahil oldukları tehlike ve hakaret çemberine, sürati seria ile sokmak istiyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine mensup değiller miydi? Bu millî cemiyetin âzası bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin efrat ve âzası, mebus oldukları halde dahi, cemiyetin liderleriyle müdavelei efkâr ederek en nihayet, tesbit olunacak program dahilinde harekete mecbur değil midirler? Dünyanın her tarafında, bütün medeni hayatı içtimaiyede, bu, böyle değil midir?

Bir grupun, bir fırkanın; liderleriyle temas ve münasebete gelmesinden; kuvvei teşriiyenin, başka kuvvetlerin tahtı tesirinde hareket etmiş olduğu zannının tevellüt edeceği vahimesinden ve bunun enzarı ağyarın

calibi dikkati olacağından, neden havfediliyordu? Bu efendiler, tecdidi intihabı ve mebusların intihabını, temin etmiş olan, teşkilât kuvvetinin; tahtı tesirinde görülmeği, mutena şeref ve haysiyetlerine münafi mi buluyorlardı?

Mebusların, memleket dahilinde, kuvvetli bir millî teşkilâta mensubolduklarını ve o teşkilâtı şâmilenin tesbit eylediği muayyen gayelerden ayrılmıyacağını ve her ihtimale karşı, o teşkilât kuvvetinin tahtı tesirinde bulunduklarını, açık bir vicdan ve alınla ilân etmenin, asıl bunun, dahilde ve hariçte en büyük itimat ve saygıyı temin edebileceğini, bu efendiler, takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl, bu salâbeti vicdan ve kanaatte bulunup muayyen gayei milliyeyi temin yolunda, her tehlikeyi iktihama hazır bir hal ve vaziyet alınmadıkça, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebilmesine imkân olamıyacağını anlamak, kehanete mi, yoksa, vâkı olduğu gibi, tecavüz ve hakarete miskince mutaavata mı vabeste idi?

Bu efendiler, benim, şahsan mebuslarla temasta bulunmamı arzu etmiyorlar ve yine hükümet ve bazı efendiler, benim, İstanbula da gitmemi caiz görmüyorlar. Ancak, salâhiyeti vâsia ile bir murahhasın gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve ferasetlerine diyecek yok! Gönderdiğimiz murahhaslar değil miydi ki, milletvekillerinin düşman pençesine girmesine birinci derecede müessir olmuşlar ve en nihayet, kendi şahıslarını bile müdafaa tedbir ve çaresini tatbikten âciz olduklarını ispat eylemişlerdi.

Mebusların, hotbehot davetlerinde, iğfal ve emrivâki ihdasına muvaffak olamadıktan sonra, bizim tarafımızdan tebligat icra ettirmeği, talepte de gösterilen nezaket pek ince değil midir? efendiler.

Muhterem efendiler, bu bahsettiğim telgrafa cevaben, evvelâ şu kısa şifreyi yazdım:

5 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: Sahibi takrir mebusların isimlerinin ve bu takriri kime hitaben verdiklerinin işarına muntazırız efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Kânunusani 1920

Ankarada: K. O. 20 Kumandanlığına

C: 5 Kânunusani 1920.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Mebusların esamisi şunlardır: Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... ilh. dir. Bana getirenler baştaki iki zattır.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bilâhare, bize verilen malûmata nazaran, bana telgraf yazan zevat, mebuslardan mürekkep bir grup değildi. Sadrazam, şahsan tanıdığı Hakkı Bey namında bir zatı —Siverek mebusu olduğu malûmatı üzerine — ve Hüseyin Kâzım Beyi, nezdine davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telgrafı, elden bazı zevata imza ettirmişler. Şifre gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım Beyler Cemal Paşaya götürmüşlerdir.

O halde, beş maddelik ve takrir namı verilen telgrafname, bilâhare uydurulmuştur. Zaten, takrirden

bahsolunduğu halde, bunun takdim olunduğu makamın henüz mevcut olmaması da, meselede hile ve maksadı mahsus olduğunu iraeye kâfidi. Henüz Meclis açılmış ve Meclis Riyaseti vazifeye başlamış değildi. Maahaza C e m a l Paşanın bu telgrafını aldıktan sonra, şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 9.I.1920

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

H ü s e y i n K â z ı m, T a h s i n, C e l â l e t t i n A r i f, H â m i t Beyefendilere:

Ankaraya gelmenin suitefsirata uğrıyacağına dair, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri vasıtasiyle, iblâğ buyurulan mütalâalarına vâkıf olduk. Mesele, vatan ve milletin hayatiyle alâkadardır. Meclisi Millîde, teşkilâtı millîye üzerine müstenit, kuvvetli bir grup husule gelmez ve Sıvas Umumi Kongresiyle milletin cihana ilân eylediği mukarrerat, ekseriyeti azîme tarafından bir akide ve düstur ittihaz kılınamazsa, hizmeti millîyemizin temin edeceği muvaffakıyet heba olur. Memleket bir felâkete mâruz kalabilir. Binaenaleyh, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları, bizim için düsturülâmel olamaz. Gaye, milletin necat ve vatanın halâsıdır. Bir iki gün için teşrifleriyle müdavelei efkâr ve tevhidi âmal edilmek bizce pek mühimdir. Buna nazaran tarzı hareketin tâyini menutu reyi âlileridir. Arzı ihtiramat eyleriz efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bayburtta bir yalancı peygamber

Muhterem efendiler, İstanbulun temas ve izahında bulunduğumuz can sıkıcı vaziyetiyle uğraşırken, memleketin aksayi şarkında da, bir yalancı peygamberin ihdas ettiği mühimce ve kanlı bir vaka cereyan ediyordu. Buna dair On Beşinci Kolordu Kumandanlığından müteaddit raporlar vürudediyordu. Bayburda dört saat mesafede Hart karyesi vardır. Bu karyede

mukim E ş r e f namında bir şeyh, Şîilik telkinatında bulunuyormuş. Bundan müteessir olan Bayburt müftü ve uleması, şeyhi celbederek isticvabeylemek için teşkil eyledikleri bir heyeti, Harta göndermişler ve hükümeti mahalliye namına şeyhi davet etmişler... Şeyh bu davete icabet etmemiş... Hükümeti mahalliye 50 kişilik bir müfreze göndermiş. Bundan büsbütün münfail olan şeyh, müridaniyle birlikte müfrezenin esliha ve mühimmatını almış ve efrat ve zâbitanını esir ve bazılarını şehidetmiş... Bunun üzerine, civardan bazı kıtaat, Bayburda sevk olunmakla beraber meselenin kan dökülmeksizin, muslihane halli tercih edilmiş... Şeyh nezdine ulema ve ümeradan mürekkep birkaç heyet gönderilmiş... Hükümete mutavaatı için nasayihte bulunulmuş... On altı gün, bu suretle zayi edilmiş. En son giden, Erzurum kadısı heyetinin de ricası Şeyh E ş r e f üzerinde müessir olamamış. Bilâkis şeyh, bunlara hitaben: "Hepiniz kâfirsiniz! kimseyi tanımam, itaat etmem, harbedeceğim. Allah, bana şeriat ilânına memursun dedi" tarzında bir ültimatom vermekle beraber, bir taraftan da köylere, "sahibi şeriat" ve "mehdii muntazar" imzaleriyle birtakım beyannameler göndererek halkı iğfal ve kendisine iltihak ettirerek isyan etmiş... Bunun üzerine, bizzat Bayburda gelip Dokuzuncu Fırkanın kumandasını alan Kaymakam H a l i t Bey, 25 Kânunevvel 1919 günü, kâfi kuvvetle Harta hareket eder. Şeyh, topladığı âsilerle müdafaaya karar verdiğinden topçu ve piyade kuvvetleriyle müsademe ve muharebeye ihtiyaç hâsıl olur. Bu esnada, şeyhin müritlerinden birtakımları da Harta yardım etmek üzere civar köylerde içtima ederler. Nihayet, Kaymakam H a l i t Beyin doğrudan doğruya Bayburttan, bana gönderdiği 1 Kânunusani 1920 tarihli şifresinde dediği gibi, "Hart meselesi, yalancı peygamberin ve oğullarının ve tevabiin-

den bazılarının itlâfı ve Hartın teslimiyle neticelenmiştir."

H a l i t Bey, bu şifresinde, mebuslara mütaallik bazı malûmat da verdiğinden, kendisine 1/2 Kânunsani 1920 tarihinde şu şifreyi yazdım:

Hart hâdisesinde elde edilen muvaffakıyeti biraderilerini tebrik ve mebusların Ankaraya gelmesi hakkında sarf buyurulan mesaiye teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

* *
*

Harbiye Nazırı Cemal Paşa başından genç kumanda unsurlarını uzaklaştırmak istiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Heyeti Temsiliye arasında, müzmin hale gelmiş bir mesele vardı.

Nazır Paşa, İstanbulda bulunan erkânı, kolorduların ve miralay rütbesindeki ümerayı, fırkaların başına geçirmek istiyordu. Sair ümera ve zâbitanı da, Anadoluda kıtaata göndereceğinden bahsediyordu. Bu arzuyu, bir prensip olarak ileri sürmüş ve tatbikatına da; Harbiye Nezareti Müsteşarı Sabıkı A h m e t F e v z i Paşayı, Ankarada A l i F u a t Paşanın yerine Yirminci Kolordu Kumandanlığına ve N u r e t t i n Paşayı da, Konyada Miralay F a h r e t t i n Beyin yerine On İkinci Kolordu Kumandanlığına tâyin eylemek suretiyle bir emrivâki halinde yapmak istemişti.

Bu sistem, takip ve tatbik olunduğu takdirde, Harbi Umumide yetişmiş ve kolordu ve fırka kumandanlıklarına irtika eylemiş ne kadar genç erkân ve ümera varsa, şüphesiz, kâffesi bu makamattan tebidedilmiş olacaklardı. Çünkü, İstanbulda müterakim eski erkân ve ümera, kıdemen ve rütbeten, ordu büyük cüzütamları başında bulunan genç kumandanlara takaddüm etmekte idiler.

Biz, bu prensipin, asla mürevvici olamazdık. Bilhassa, içinde bulunduğumuz şerait unutularak, böyle sakim icraata elbette muvafakat edemezdik. Binaenaleyh, C e m a l Paşaya evvelü âhir noktai nazarımızı ve tâyin olunan yeni kolordu kumandanlarının gönderilmemeleri lüzumunu bildiriyorduk.

F a h r e t t i n Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine muavenet ve müzaheretle meşgul oluyordu. A l i F u a t Paşa, F e r i t Paşa zamanında azledilmişti. C e m a l Paşa, o haksız muameleyi tashih etmek istememişti.

Yirminci Kolorduya, Ankarada bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam, merhum M a h m u t Bey, vekâleten kumanda ediyordu. A l i F u a t Paşa, hem Kuvayi Milliye Kumandanlığı yapıyor ve hem de hakikatte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz, kolordu ve fırka cüzütamlarında kumanda tebdilini, bahusus, makasıdı milliyeye tâbi ve o yolda hareket etmekte bulunan, şahısları malûm kumandanları, böyle vahi ve kim bilir nasıl bir maksadı mahsusa müpteni prensipe feda etmemiye katiyen karar verdik. Yalnız, İstanbulda bulunan genç ve fedakâr zâbitanın ve etibbanın, bir an evvel, Anadoluya, ordu kıtaatına gönderilmesini, faydalı ve şayanı arzu buluyorduk.

C e m a l Paşa, Ankaraya muvasalatımız günlerinde, bu mesele üzerinde daha çok ısrar ve istical göstermeye başladı. Meseleyi, izzetinefis meselesi yaptı. İstifa edeceğini bildirmekle tehdidata başladı. Makina başında cevap itası hususundaki ısrarı üzerine, Harbiye Nazırına 29 Kânunuevvel 1919 tarihinde yazdığım şifrede:

A l i F u a t Paşanın kumandadan infikâkini, biz, esasen, hiçbir vakit daimî kabul etmedik. A h m e t F e v z i Paşanın

asaleten kumandanlığa tâyini mevzuubahis olamaz. Sulhun takarrüründen evvel, tasavvur ve tasvibedilen prensipin, mevkii tatbika konması mehaziri azîmeyi daidir. Harbde bilfiil iktisabı makam ve mevki etmiş zevatı, madun vaziyete sokmak, olamaz. Bu nabemevsim teşebbüsat, teşkilâtı millîye için çalışmakta olan zevatın iş başından ayrılmalarını ve bu suretle vahdeti millîyenin müteessir olmasını müstelzimdir.

Açıkta kalmış, muktedir zevat, kolordular dairelerinde ve kolorduların emrinde, mıntaka ve mevki kumandanlıklarına, ahzi askerlere tâyin olunarak terfih olunabilirler.

Küçük rütbeli zâbitan ve etibbanın ise bir an evvel gönderilmesi lâzımdır. On İkinci Kolorduya gelince; bu kolordu, muharebe eden Kuvayi Millîye ile teşriki mesai etmiş ve tarafeyn arasında fiile müstenit bir itimadı mütekabil tahassül eylemiştir. Tebeddül katiyen caiz değildir. Oradaki vaziyetin de böyle bir hale asla tahammülü yoktur.

dedim.

Efendiler, bu mesele üzerinde, Anadolu ve Rumelide bulunan bilcümle kumandanlarla muhabere ederek, nazarı dikkatlerini celbetmiştim. Kânunusani bidayetinde, Ankarada bulunan F u a t Paşaya olduğu gibi, Konyada bulunan F a h r e t t i n Paşaya da, "N u r e t t i n Paşa tâyin olunacak olursa, kumandayı terk etmiyerek kemakân vazifei milliye ve vataniyenize devam etmeniz icabeylemektedir. Binaenaleyh bu bapta vâkı olacak tebligattan bizi vaktiyle haberdar ediniz" emrini verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa dediklerim yapılmazsa istifa ederim ve Meclisi Mebusanın açılması bir hayali muhal olur diyor

C e m a l Paşa, Kânunusani bidayetlerinde, o tarihte Harbiye Nezareti seryaveri bulunan S a l i h Beyi — Sekizinci Kolordu Kumandanı S a l i h Paşadır — iki mektubunu ve bu mektuplara melfufen Düveli İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin 24 Kânunuevvel 1919 tarihli müşterek bir takririni ve bu takrire hükümetin verdiği cevap suretini hâmil olarak gönderdi.

Cemal Paşa, bu mektuplarında da, kumanda tebdil ve tensikı hakkındaki prensipinden ve tâyin ettiği Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların azimetlerini temin lüzumundan bahsediyor ve bilhassa "ordunun mühim kumanda makamlarında, son harekâtı milliye ile âyan olarak meşgul olmuş zevatın bizzat ve resmen bulunmaları, harice ve bilhassa ecanibe karşı orduda siyasiyatın hükümran olduğu manzarasını verir ve bu da herhalde suitesiri mucibolur. Nezaret, bilfiil bu tesiratın fiilî tesiri karşısındadır" diyordu ve yine istifasını tekrar ediyor ve bu defa, bu halde, artık Meclisi Mebusanın inikadı bir hayali muhal olacağını ihbar ediyor (Ves. 216).

Efendiler, bu meseleye mütedair verdiğim cevapları, şu suretle hulâsa edebilirim: "Mütalâatımızda isabet olduğuna ait kanaatimizi tekrar ederiz. Ferit Paşanın mirası seyyiatı olan, Aydın cephesinin ve mıntakasının ve oralardaki Kuvayi Milliyenin hal ve âtisini, son derece alâka ile nazarı dikkate alıyoruz. Âti için ümitbahş bir vaziyetin teminini düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşanın devlet nazarında, umum nazarında her türlü tenkidden muarra bulunduğu kanaatinin mahfuziyeti şartı esasidir. Harekâtı milliye esnasında, her ne suretle olursa olsun ileri atılmış olanların, makam ve vaziyetlerinden infisal ettirilmeleri, fedakârlıklarının kabahat olarak telâkki edildiğine atfolunur. Bu, mahfuziyeti müemmin olmak zaruri bulunan nikatı nazarımıza göre asla kabili tecviz değildir.

Hükümetçe varit, siyasi mehaziri, bertaraf etmek için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle teşriki mesai kabiliyetini haiz değildir. Ahmet Fevzi Paşanın vazifei mahsusa ile keştügüzar ederken vâkı mantıksız ifadatını bildirmiştik. Bunu memul etmem buyurmuş-

tunuz. A h m e t F e v z i Paşanın, arkadaşlara yazdığı hususi bir şifrede, ordu, bugünkü anarşi vaziyetinde kaldıkça memleket için felâket muhakkaktır diyor. Bu zat, ordunun teşkilâtı milliyeye müzahir vaziyetini anarşi telâkki ediyor. Halbuki bilmek lâzımdır ki, ordu teşkilâtı milliye kadrosu haricinde değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir.

A h m e t F e v z i Paşanın. Gönende, ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin müşkülâtla ele geçirilen canilerin tahliyesini talebetmek olmuştur. Bizimle müdavelei efkâr eylemeden tâyin ettiğiniz iki zatın, ademi kabulü hakkındaki zaruri ve muhik mütalâamıza karşı, bir izzetinefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve merbutiyetle kabili telif değildir.

"İstifanız halinde, Meclisi Mebusan inikadının bir hayali muhal olacağı" hakkındaki kaydınızdan, sadrazam da dahil olduğu halde, kabinenin, meşrutiyeti idarenin aleyhtarı bulunduğu anlaşılmaktadır. Pek mühim olan bu noktanın tamamiyle teşrih ve izahı rica olunur." (Ves. 217).

Düveli İtilâfiye Fevkalâde Mümessilleri - nin Ali Rıza Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrir

Efendiler, şimdi, Seryaver S a l i h Bey vedaatiyle gönderildiğini arz ettiğim, Düveli İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin, A l i R ı z a Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrirden de, bir nebze bahsedeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalâde komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkumandanı Sir G e o r g e M i l n e ile Osmanlı Harbiye Nazırı arasında cereyan eden birtakım muhaberata, Osmanlı Hükümetinin nazarı dikkatini celbettikten sonra, "bu muhaberattan vazıhan anlaşılıyor ki, Harbiye Nazırı C e m a l Paşa, Karadeniz Ordusu Başku-

mandanının, Paristeki Meclisi Âlinin kararlarına tebaan, verdiği talimatı tatbik edecek yerde, memuriyeti âliyesinin istilzam ettiği mesuliyetten kaçınarak, birtakım gayrikabili kabul mazeretler ve sebepler serdetmiştir.

Fevkalâde komiserler, Harbiye Nazırının aldığı vaziyetin mucibolacağı vahim netayiç hakkında, Osmanlı Hükümetinin nazarı dikkatini celbetmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkumandanı tarafından tebliğ olunan konferans kararlarının tatbikı için ne gibi tedabir almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalâde komiserler, vakadan haberdar olan Müttefikin Meclisi Âlisini tenvir etmek üzere, Meclisi Âli namına verilen emirlerin, Harbiye Nazırı tarafından yapılmaması hususunu, Osmanlı Hükümetinin nasıl mütalâa ettiğini derhal bildirmesini talebeder." diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükümeti, bu takrire verdiği cevapta: "İzmirin bidayeti işgalinin nasıl vukubulduğunu, muhtelit komisyonun tahkikatını ve tahkikata kadar geçen zaman zarfında, Yunan yırtıcılığı karşısında, halkın hıfzı hayat ve sıyaneti namus kaydına düştüğünü ve hükümetle ordunun daima tahkik komisyonunun adlü nasfetine itimadettiğini ve yalnız akan kanları, muvakkaten olsun dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezaretinin, General M i l n e cenaplarına 23 Ağustos 1919 tarihli tezkere ile teklifte bulunmuş olduğunu zikir ve bu teklifin, Yunan kıtaatiyle Kuvayi Milliye arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ından ibaret olduğunu ve bu teklifin reddolunduğunu" ifade ediyor.

Sonra; "mıntakai işgalin Yunan kıtaatından gayrı, İtilâf kıtaatı tarafından işgali teklifine ait, 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki kıta tezkereye ve bunların da cevapsız kaldığına" işaret olunuyor.

Bundan sonra da; "General M i l n e cenaplarının, tahdidi hududu gösterir tezkerelerinin (3 Teşrinisani 1919) Harbiye Nezaretine gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nazırının böyle bir tebliğin ahkâmını tatbika re'sen salâhiyettar bulunmadığından hükümete müracaatından ve hükümetçe de komiserlere arzı hal edildiğinden" bahsolunuyor.

Badehu, — muvakkat hattı hududun Yunanlılar tarafından tamamii işgaline mümanaat eden — kuvvetin, ahali kütlesinden ibaret olduğunu söylüyor. Hükümetin ve ordunun, halka mukavemet ibrazında âciz olduğunu beyan ederek meselenin çarei hal ve adlini tekrar niyaz ettikten sonra "gerek hükümet ve gerek Harbiye Nezareti gûya Meclisi Ali mukarreratını tatbik etmiyor gibi bir töhmetten artık tahlise mürüvveten delâlet buyurulması" niyazlarına ihtiramatı faikasını da zam ve ilâve ederek cevapnameye hitam veriliyor (Ves. 218).

Muhterem efendiler, şimdi de, C e m a l Paşanın mektupları muhteviyatında, temas ettikleri noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilâf Devletleri komiserlerinin takririni okuturken bir taraftan da, öteden beri yaptırmak veyahut bizi yapmaktan menetmek istediği noktaları tekrar ve teyidediyordu. C e m a l Paşa, arzularını bu defa serd ve teklif ederken bu takriri de okutmak suretiyle, bizim ahvali ruhiye ve mâneviyemiz üzerinde müessir olmayı düşünmüş bulunduğuna, bilmem ihtimal vermek caiz olur mu?

C e m a l Paşa, Düveli İtilâfiyenin temayülâtı siyasiyesinden bahsettikten sonra, hükümet; W i l s o n prensipleri esası dahilinde kabul edebilecekleri ıslahatı va'deden bir beyannameyi kariben neşredecektir. Dahiliye Nazırını gücendirmemelidir ve çünkü istifa eder.

Bu takdirde buhran olur. Meclisin küşadında dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdili muhakkaktır. Düşmanlar, Meclisi küşadettirmemek istiyor, hattâ Muhipler Cemiyetinin zatı şahaneye müracaatla bu Meclisin meşru olmadığını beyan ve feshini istiyecekleri haber alındı (Ves. 219) diyor ve mebusların Ankaraya gelmesi meselesinden bahsediyor.

İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına doğrudan doğruya talimat ve emir vermektedir

Şimdi efendiler, bu üç vesika muhteviyatını göz önünde tutarak, hep beraber, kısa bir tahlil yapalım!

Komiserlerin takririnden anlıyoruz ki, İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı Mr. George Milne, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına, Cemal Paşaya, doğrudan doğruya tahtı emrinde imiş gibi talimat ve evamir vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize bahsetmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırı, aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve gayrikabili kabul mazeretler ve sebepler serdetmiş olmaktan naşi tahtie ediliyor.

Harbiye nazırının aldığı emirlerin ne olduğunu istidlâl ediyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuvayi Milliye mânidir... Kuvayi Milliye, Harbiye Nazırının ve hükümetin, Başkumandan Mr. George Milne'in evamir ve talimatına tevfikan verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor... İşte komiserler, Paristeki Meclisi Ali namına, bunu kabili kabul mazeret ve sebep telâkki etmiyorlar. Demek istiyorlar ki, hükümetseniz, Harbiye Nazırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabili kabul değildir.

Efendiler, A l i R ı z a Paşa Kabinesi, 2 Teşrinievvel 1919 da mevkii iktidara geldi. Ondan evvel F e r i t Paşa Kabinesi vardı. Buna nazaran, Kuvayi Milliye ile Yunan kıtaatı arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ına mütaallik 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan F e r i t Paşa Kabinesidir. Mıntakai işgalin, yalnız İtilâf kıtaatı tarafından işgaline dair 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi de yapan F e r i t Paşa Kabinesidir.

A l i R ı z a Paşa Kabinesi henüz, bir teklif dermeyan etmiş değildir. Fakat, bilâkis 3 Teşrinisani 1919 tarihinde işgal mıntakasına bir hudut tâyin ve bu hududa kadar Yunanlıların işgalini temin hususunu, Başkumandan M i l n e Harbiye Nazırı C e m a l Paşaya emrediyor. İşte, C e m a l Paşanın infaz ettiremediği emir bu oluyor. Şayanı teşekkürdür ki, gerek kendisi ve gerek mensubolduğu kabine, mevkii iktidara geldiklerinden nihayet bir ay sonra, Kuvayi Milliyeye karşı âciz olduklarını, ecnebi komiserlere söyliyebilmişlerdir.

Efendiler, bu vesaikten, anlaşılması lâzım gelen en mühim ve en mânidar nokta, bence, kabinenin müşterek takrire cevabında, komiserlerin dermeyan ettikleri noktalara kemali tevazula ve büyük nezaketle cevap verilirken, bir cihet asla kale alınmıyor. O da, efendiler; Mr. G e o r g e M i l n e'in doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne teşkilâtı milliyeye karşı, izzetinefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırının ve ne de, Osmanlı Devletinin istiklâlini temin etmek mesuliyetini deruhde etmiş olan kabinenin izzetinefis ve haysiyetine dokunmuyor. Bu halin, kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bu tasallut ve tecavüzü

istiklâlşikenaneye vasıta olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu kariben göreceğiz. Korkmamak için, haysiyeti insaniyenin ve izzetinefsi millinin duçarı tecavüz olamıyacağı muhit ve şeraitte bulunmak lâzımdır. Buna ehemmiyet vermiyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, gayrikabili tecavüz olarak mahfuziyeti, en büyük gayei namus olan mukaddesat hakkında, çoktan lâübali ve gayrihassas olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

Nasfet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez

Nasfet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez...

"Nasfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiyenin müstakbel çocukları, bunu, bir an hatırdan çıkarmamalıdırlar."

Efendiler, C e m a l Paşaya, kumanda tebeddülüne ait noktalarda verdiğimiz cevabı arz etmiştim. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını teşkil eden hususatı saire hakkındaki mütalâatımızı da, hulâsa edeyim.

Mevaddı esasiyeye dair nikatı nazarımız şu idi;

"1 — Düveli Mütelifenin her biri âzami menfaatini, umum Türkiyede, temin etmek gayesindedir. Bu, Türkiyede, şayanı itimat bir istinat noktası teminini müstelzimdir. Ecnebilerin açıktan açığa muarız ve gayrimemnun görünmeleri sebebini, kabinenin vaz'ı bitarafisinde aramalıdır, âciz ve istinatsız olmasında aramalıdır.

2 — Kabine, beyanname neşretmekte istical etmemelidir. Beyanname, kabine mevkiini takviye et-

tikten sonra neşrolunmalıdır. Kabinenin kuvvetli olması, her noktai nazardan Kuvayi Milliyeye müstenit olduğu kanaatini bahşedecek bir tarikı hareket kabuliyle ve bunu âleme izhar eylemesiyle mümkündür.

Meclis içtima ettikten sonra ve orada kuvvetli bir "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu" vücut bulduktan sonra, beyannameye sıra gelebilir. Herhalde beyanname, sulh murahhaslarının azimetinden evvel ve fakat grupla müttehidülfikir olarak tanzim olunmalıdır. Çünkü, böyle olmazsa, haizi kıymet ve itibar addedilmiyecektir. Bir de, işe, kabul olunacak ıslahatı ilân etmekle başlamak doğru değildir. Bilâkis beyannamede milletin istiklâl ve mülkün tamamisinden başlamak, ancak bunun teminine muallâk ve meşrut olmak üzere umuru idarenin hututu esasiyesi takrir olunmak muvafık olur.

Bu beyannameye esas olacak hututu mühimme, Sıvas Umumi Kongresi beyanname ve nizamnamesinde mevcuttur. Orada, müstakbel hudutlar, devlet ve milletin istiklâli, ekalliyetlerin hukuku, müzaheretin, milletçe, tarzı telâkkisi hususları musarrahtır. Böyle bir beyanname, şimdiden ihzar ve Meclisin küşadında ekseriyet grupiyle bilmüzakere ilân olunur. Muvafık olan budur.

3 — Dahiliye Nazırının istifasiyle kabinede bir buhran husulüne sebep görülmemektedir. Böyle bir mütalâadan Dahiliye Nazırını sadrazam telâkki etmekte olduğunuz mânası çıkar. Bir kabinede buhran, ancak hükümet reisinin istifasiyle çıkabilir. Kabinenin; Dahiliye Nazırı Şerif Paşaya, onun da Ferit Paşaya tâbi ve merbut olduğu anlaşılıyor.

Meclisin küşadiyle, dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdilinin muhakkak olduğu hakkındaki işareti an-

lıyamadık. Bu nazırlar, şimdiden böyle bir vaitte bulundular mı?

Düşmanların, Meclisi küşadettirmek istemiyecekleri tabiîdir. Yalnız, padişahın Meclisi feshetmesi ihtimali varidi hâtır mıdır? Eğer böyle bir ihtimal varsa o halde Meclisi. İstanbulda, dağıtmak ve milleti Meclisi Mebusansız bırakmak için mi topluyoruz? Binaenaleyh, padişahın bu baptaki noktai nazarlarının, heyetimizce katî olarak şimdiden bilinmesi lâzımdır ki, mebusları hariçte, emin bir mahalde toplamak için teşebbüsatta bulunalım! Aksi halde, "Meclis İstanbulda içtima yüzünden berveçhibalâ ahvale duçar olursa, bunun mesuliyeti, Dersaadette içtimaı hususunda ısrar edenlere râci olacaktır."

4 — Mebusların müdavelei efkâr için Ankaraya gelmeleri faydalıdır."

* *
*

Ankara halkı ile yakından tanışmak için verdiğim konferans

Efendiler, beni cidden samimî ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahalii muhteremesiyle daha yakından tanışmak ve onlarla müdavelei efkâr etmek bir vazife hükmünde idi. Onun için — berayi müzakere — davet ettiğimiz mebusların muvasalatına intizar eylediğimiz günlerde, içtima eden muhterem Ankaralılara, bir konfererans vermiştim (Ves. 220).

Bu konferansa zemin ittihaz ettiğim noktalar üzerinde kısaca konuşayım:

W i l s o n prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiyeye taallûk edenleri vardı. Zaten mağlûbolan ve akti mütareke eden Osmanlı Devleti, bu

prensiplerin gönül okşayıcı manzarai serabiyle bir zaman oyalandı.

30 Teşrinievvel 1918, Mondros Mütarekenamesi mevaddı ve bilhassa bu maddeler meyanında yedincisi, dimağı yakarı ateşîn bir zehirdi. Yalnız, bu madde, bakiyei vatanı, düşmanların emri işgal ve istilâsına âmade bulundurmağa kâfi idi!

İstanbulda, biribirini velyeden acezeden mürekkep kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz, süfli manzaralariyle mâsum ve mütevekkil milletin timsali tanındı; itibara lâyık görünmemeğe başlandı. Bu yüzden, dünyanın medeni devletleri, icabatı medeniyeyi unutacak kadar lâübali oldular. Öteden beri, Türk milleti aleyhinde, aktarı cihanda yapılan en mantıksız propagandalar, her zamandan ziyade istimaa şayan görüldü.

Dokuz aydan beri, başlıyan millî intibah ve faaliyet,vaziyet ve manzarayı değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, hâsıl olan vahdeti muhafaza ederse ve istiklâli için fedakârlıktan çekinmezse muvaffakıyet muhakkaktır. Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasatı, milletin istihsal edeceği gayeler için düsturdur.

Ferit Paşa Kabinesini ıskat eden, millettir. Fakat, Ali Rıza Paşa Kabinesini mevkii iktidara getirmiş olmak mesuliyeti millete ait değildir. Maahaza itilâf halindeyiz.

Ankaraya gelen Mebuslarla yaptığım temaslar

Efendiler, şimdi, Ankaraya gelen mebus efendilerle temas ve müdavelei efkâra başlıyalım:

Mebuslar, aynı günde veya günlerde müçtemian bulunamadılar. Münferiden veya küçük küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu zevatın veya heyetlerin kâffesine, ayrı ayrı hemen aynı esas noktaları... Günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

Her şeyden evvel, kuvvei mâneviyenin, kuvvei kalb ve vicdanın yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı tenmiye etmek üzere,

Evvelâ; dahilî ve haricî vaziyetin emniyet ve ferah verici mahiyetinde ve inkişafında bulunan noktalarını ve cihetlerini araştırarak izah ve ispata çalıştık.

Sonra; muayyen maksat etrafında şuurlu ve azimkârane ittihadın, sarsılmaz kuvvet olduğu hakikatini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir heyeti içtimaiyenin, beka ve saadetinin, ancak emelde ve istihsali âmalde iştiraki tam halinde bulunmasına mütevakkıf olduğunu izah ettik. "Vatanın halâsı, istiklâlin temini" hedefine müteveccih vahdeti milliyemizin, esaslı, muntazam teşkilâtın vücuduna ve bu teşkilâtı hüsnü sevk ve idareye muktedir dimağların, enerjilerin, bir dimağ ve bir enerji halinde müttehit ve mümteziç bir hale gelmesine vabeste olduğunu söyledik ve bu münasebetle, İstanbulda, açılacak Meclisi Mebusanda, kuvvetli, mütesanit bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk.

Millet, ancak devletlerin izmihlâl ve inkırazları hengâmelerinde tarihin kaydettiği, çok mühim ve hatarnak anları yaşıyordu. Böyle anlarda, tâli ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, âkıbetleri meçhul ve felâket alûttur.

Türk milleti, bu hakikati anlamaya başlamıştı. Bu idraki neticesiydi ki, ümidi halâs va'deden, her samimî işarete şitaban olmakta idi. Ancak uzun asırların uyuşturucu idare ve terbiyesinin, bir heyeti içtimaiyeyi, bir günde, bir senede azadedebileceğini tasavvur ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, vâkıfı tabiat ve hakikat olanlar, elinden geldiği kadar, mensubolduğu milleti tenvir ve ir-

şadederek, onlara, halâs hedefine yürümekte delâleti, en büyük insanlık vazifesi bilmelidirler.

Türk milletinin en bâriz arzu ve imanı: kurtuluş

Türk milletinin kalbinden, vicdanından sanih ve mülhem olan en esaslı, en bâriz arzu ve iman malûm olmuştu: Kurtuluş!..

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün âfakında aksendaz olmakta idi. Milletten, başka istizahatta bulunmaya mahal yoktu. Artık, bu arzuyu, ifade etmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde, arzuyu millî tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuştu.

Bu kongreler esasatına sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil intihabedilen zevat; her şeyden evvel, bu esasata merbut zevattan ve bu esasatı ilân eden cemiyete nispetini gösterir unvanda bir grup yapacaktı: "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu"... İşte bu grup, teşkilâtı milliyeye ve dolayısiyle millete müsteniden her nerede olursa olsun, milletin mukaddes âmalini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Misakı Millî hazırlanıyor

Efendiler, milletin âmal ve makasıdını da, kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. **Misakı millî** unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadiyle kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette tahrir ve tesbit olunmuştur.

Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle, fikir ve kanaatte müttehit kalarak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul meclisinde, "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu" diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü, efendiler; bu grupu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bu-

lunan efendiler, imansız idiler... cebîn idiler... cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü, âmali milliyenin ciddiyet ve katiyetine ve bu âmalin mesnedi olan teşkilâtı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cebîn idiler; çünkü, teşkilâtı milliyeye mensubiyeti daii mehalik görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü, yegâne istinatgâhı halâsın millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişaha tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak, büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.

[F]ikri millî ve [te]şkilâtı milliyenin kısa bir [z]amanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar edenler

Bundan başka, efendiler; nankör ve hodperest idiler... Fikri millî ve teşkilâtı milliyenin, kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar ediyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve varlığın sehlülistihsal olduğunu zan ve vehmetmekle çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurumda, Sıvasta telâffuz olunmuş, tesbit olunmuş bir unvanı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı?! O unvandan daha mânalı unvan mı yoktu?!

Evet, işittik efendiler; varmış: "Fellâhı vatan grupu [*]".

Efendiler, maziye ait safahat ve hâdisatı; burada beyan edebileceğim çerçeve dahilinde, hakikate mutabık olarak tesbit etmek azmindeyim. Bu sebeple, tarih üzerinde bulunduğumuz noktaya ait bir hususu da, kemali samimiyetle ıttılaınıza tevdi edeceğim.

[An]karada toplanmak

Ben, Meclisi Mebusanın, İstanbulda duçarı tecavüz olacağına, dağılacağına katiyen intızar ediyordum. Bu takdirde, tevessül olunacak ted-

[*] Bililtizam şeddeli yazılmıştır.

biri de takarrür ettirmiştim. Hazırlığımız ve tertibatımız da başlamıştı. Ankarada toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe, suitefehhümatı mucibolmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclisi Mebusan riyasetine intihabolunmak .. Bundan maksat, dağıtılan mebusları, Meclisi Mebusan reisi sıfat ve salâhiyetiyle, davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak zevahiri muhafazada ve muvakkaten faydalı idi. Fakat, herhalde buhranlı zamanlarda, faydası muvakkat olsa da, her türlü tedbirin alınmış olması zait addedilemez...

Hakikatte, İstanbula gitmiyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin, zaman kazanacak ve muvakkaten gaybubette bulunuyormuşum gibi vaziyet ve muamele tanzim olunacak ve Meclis, reis vekilleri vasıtasiyle idare olunacaktı.

Bu tedbirin tatbikı, bittabi, Meclise giden, hakikati vaziyeti müdrik olması lâzım gelen arkadaşların himmet ve mesaisiyle olabilecekti.

Efendiler, bu hususu, icabeden zevata söyledim. Mütalâa ve noktai nazarımı muvafık buldular. Bu yolda çalışacaklarını vait ve temin ederek İstanbula gittiler.

Fakat, pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan maadasının, bu fikri, telâffuz dahi etmediklerini öğrendim.

Bu meselede hâkim olan bir muhakeme ve mantık şu imiş... Bunca milletvekilleri içinde meclis reisi olacak liyakatte bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmıyan bir mebusu gıyaben reis intihabedeceğiz... Meclisi teşkil eden âzayi kiramı bu kadar liyakatsiz göstermek enzarı ağyarda suitesiri mucibolmaz mı?

Diğer bir mantık da; Meclis riyasetine Kuvayi Milliye reisini intihabetmekle daha ilk günden, Mec-

lis üzerine şüphe ve tecavüzü celbe vesile vermektir. Kârı âkıl olamaz.

Bu nevi muhakeme ve mantık yapanların, pek de uzak insanlar olmadığını görenler, ihtiyarı sükûtu tercih eylemişler...

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir müşkül ile karşılaştırmıştır. Bu ciheti de sırası gelince arz edeceğim.

IV.

rbiye Nazırı mal Paşanın en uzaklaştırması teklifi rşısında Ali za Paşa Kabinesi

Efendiler, Meclisi Mebusan, 12 Kânunsani 1920 tarihinde açılmıştı. Takriben, on gün sonra Harbiye Nazırının 21 kânunsani 1920 tarihli telgrafını aldım. Aynen arz ediyorum:

Tehiri mucibi mesuliyettir Harbiye, 21.I.1920

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

İngilizler hükümete verdikleri bır notada, benim ile Cevat Paşa Hazretlerinin vazifeden çekilmekliğimizi talebettiler. Kabinece şediden cevabı ret verildiyse de vaziyet kabinenin kalmasını ve yalnız benim ile Cevat Paşanın çekilmemizi icabettirdi. Harbiye Nezaretine Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi müşkül vaziyete sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde vaziyet, tasavvur buyurduğunuzdan daha vahim olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgraf 22 Kânunusanide vâsıl olmuştu. Derhal telgraf başında saat 11 ,30 evvelde bu telgrafı yazdım:

22.I.1920

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

1 — Verilen notayı aynen lûtfeder misiniz?
2 — Teklifi vakii isafta istical buyurmayınız. Notayı badelmütalâa mütalâatımızı arz edeceğim.

Mustafa Kemal

C e m a l Paşanın, imzasını gizliyerek verdiği cevap şu idi:

Gayet müstaceldir Kadıköy, 22.I.1920

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

Notanın muhtasaran sureti berveçhizirdir:

1 — Sureti mahsusada müntehap zâbitanın Kuvayi Millîye Erkânıharbiyesine izamı.

2 — 14 üncü Kolordudan terhis ve tefrik suretiyle Kuvayi Millîyeye efrat izamı.

3 — Top kaması ve sair edevat kaçırılması.

4 — Zonguldaktan İstanbula gelen taburun iadesini tavik eylemek.

5 — Afyon Karahisarından Alaşehire alay nakletmek.

6 — Bursadan Bandırmaya bir alay nakletmek.

7 — Bu ahvalde Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisinin şahsan methaldar oldukları tebeyyün etmiş. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyuruluyor ki Aydın cephesi meselesi bu notada mevzuubahis bile değildir. Bu notaya cevaben bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü mesele benim zamanımda değildir. Ben müracaatları üzerine iade ettim. Beşinci meselede, fırka kumandanını tebdil ettim. Altıncı mesele, A h m e t Anzavur meselesi de asayişe taallûk eder. Bu bapta muhaberelerimiz vardır. Şimdi de dosyalar tetkik olunursa anlaşılır denildi. Kabul etmediler. Anın üzerine üç şık mevzuubahsoldu: Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve ahkâmına kulak asmamak, ka-

bine kâmilen istifa etmek. Benim istifam. Birinci madde halinde, burada bir iskandal zuhurundan korkuldu. İkinci madde halinde, zaten istedikleri zuhura ve F e r i t Paşa, kabineye gelmiş olacağı mülâhaza olundu. Binaenaleyh, benim istifam ile nezaretin vekâletle idaresi tercih edildi. Herhalde kararınızın evvelâ bana tebliğini rica ve sizlere hürmetlerimi ilâ eylerim efendim. (Ferik C e m a l.)

Seryaver
Salih

C e m a l Paşa, bu notada, Aydın cephesinin mevzuubahis olmadığını işaret etmekle bilmem ne muradediyor? Şüphe yok ki, mevzuubahsolan Aydın cephesidir, ona muavenettir ve Kuvayi Milliyedir. Yalnız, C e m a l Paşa, bu imasiyle müsebbibin Heyeti Temsiliye olduğunu anlatmak sevdasındadır.

C e m a l Paşaya, bu telgrafına cevaben yazdığım telgrafla, şu emri verdim:

22.I.1920

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin talebine iktifa etmeniz, öyle vahim bir vaziyet husule getirir ki, sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz vahamete faiktir. Bundan maada, Heyeti Temsiliyenin bir murahhası olan zatı devletlerinin, Heyeti Temsiliyenin haberi olmaksızın ve hattâ anın mütalâasına rağmen çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi cebren vazifeden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır. Ve tedabiri seria alınmıştır. Binaenaleyh, evvelâ notayı aynen bildiriniz, sonra ahvalden malûmat vererek karara intizar ve kemali metanetle mevkiinizi muhafaza buyurmanız katiyen matlûbumuzdur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşaya da şu telgrafı yazdım:

Ankara, 22.I.1920

Zatı Samii Sadaretpenahiye

İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisinin tebdilini talebetmeleri, devletin istiklâli siyasisine kati bir tecavüzdür. Bu tecavüz, bir müddetten beri memalikimizin taksimi ve mevcudiyeti siyasiyemizin imhası yolunda cihan efkârı umumiyesinde deveran eden münakaşatın, bir kararı katiye iktiran etmiş olması neticesi midir? yoksa, mevcudiyeti siyasiyemizi imha yolunda vukubulacak teşebbüsatın ne netice vereceğini keşif için yapılmış bir teşebbüs müdür? yoksa, itilâf devletlerinin alıştıkları veçhiyle, yekdiğerinin muvafakat ve kararını almağa lüzum görmeksizin, münferiden ikaı nüfuz yolunda herhangi bir hareket midir? Bunları tefrik edebilecek malûmata malik değiliz ve malik olamayız. Kezalik Yunanlıların Salıhli cephesinde başlıyan taarruzlarının bu teşebbüsat ile derecei münasebetini de tâyin edemeyiz. Fakat, istiklâli siyasimize vukubulan bu kastı sarihi, devletçe kabul ve milletçe sükût edersek, mevcudiyeti siyasiyemiz aleyhinde en bedbin mukarrerat ve icraata kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Binaenaleyh, İngilizierin İstanbulda muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun, dahil ve hariç nazarında, Müdafaai Hukuk Cemiyetine müstenit bilinen hükümetin, bu teklifi şiddetle ret ve nazır ile reisi behemehal muhafaza etmesi katiyen matlûbumuzdur. Bunun haricinde bir hareketi mutavaatkârane, yalnız milletin istiklâline ve mevcudiyetine münafi olmaz, fakat, hükümeti millete karşı vermiş olduğu taahhütten inhiraf etmiş ve istiklâl uğrundaki mücahedatı millîyemizi tavik ve tas'ibetmiş vaziyetine koyar. Binaenaleyh hükümet kabul etse dahi, biz, hükümetin heyetimize karşı taahhüdatını ifa etmemekle, milletten aldığı kuvvetini tamamen zayi etmiş olduğunu ve muhilli istiklâl tavır ve hareketinden dolayı hükümeti mesul addettiğimizi ilân etmek mecburiyetinde kalırız. Hükümetin mukavemeti halinde, İngilizler Harbiye Nazırını cebren kaldırmak ve bütün hükümeti ıskat etmek cihetine bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek hariç ve gerek dahile karşı, anların emriyle nazırı feda etmek, şıkkından daha müsaittir. Vaziyetin safahatı hakkında bir iki saate kadar

cevabı fahimanelerini istirham ederiz. İstanbul ile muhabere, İngilizler tarafından men olunursa istiklâli millî uğrunda mücahedei millîye ve diniye ilân etmek yolunda ilerliyeceğiz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aynı günde C e m a l Paşaya, bu telgrafı yazdım:

Zata mahsus ve fevkalâde mustaceldir.

22 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa Hazretlerine

İngilizlerin emri neticesi olarak Harbiye Nezaretini terk buyurdukları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin istiklâlini muhil olan bu çekilmek keyfiyetini, herçıbadabat kabul etmemek sizin ve bizim vazifemiz iktizasındandır. Biz vazifemizi sonuna kadar ifa etmek için her türlü tedabiri alıyoruz. Sizi de, makamınıza oturup nezaretinizi ifa etmek suretiyle vazifenizin ifasına davet ederiz. Eğer şahsi veya içtihadi herhangi bir sebeple durmak istemiyorsanız İngilizlerin notası üzerine değil, müstakil bir milletin nazırına caiz olan şekilde infisal eylersiniz. Meseleyi; şahsi bir noktai nazardan değil, bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin mukaddemesi olabilir noktai nazarından, muhakeme etmenizi rica ederiz, nezaretten bu suretle çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve istiklâli milletin ihlâlini teshil edecektir. Eğer vazife başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin istiklâli milleti ihlâl ettiğini ilân ederken, Harbiye Nazırının da vazifei vataniyesini ifa etmemekten mesul olduğunu ağır bir surette ilâve eylemek mecburiyetindeyiz. Nota mealini bir gün sonra bildirmeniz ve el'an heyetimizle temasa gelemiyecek surette uzaklaşmanız vaziyeti ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi talep ve rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Sadrazam ile telgraf başında şu muhabereler cereyan etti:

Babıali, 22 Kânunusani 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın kabineden çekilmesi ve Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşanın tebdili, yalnız İngilizler tarafından talebolunmamıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa mümessilleri, Babıaliye müşterek bir ültimatom vererek esbabı mucibe serdiyle kırk sekiz saat zarfında şu matlabın husulünü istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında, kabinece biletraf müdavelei efkârdan sonra umumen çekilmeye karar verildi ve Meclisi Mebusan müteşekkil bulunsaydı kabinece başka gûna hareket edilmek mümkün idi. Tekliflerini geri aldırmak üzere, düveli selâse mümessilleri nezdinde serdettikleri esbabı mucibenin reddiyle, teşebbüsatı lâzimede bulunuldu. Mümessiller tekliflerinde ısrar ettiler. Kabinenin istifası tahakkuk etmişken Meclisi Mebusanın henüz müzakerata başlıyamadığı bir zamanda kabinenin çekilmesi menafii âliyei vatana mugayir olacağını, Cemal Paşa bizzat iradederek ve böyle bir buhranlı zamanda kabinenin istifası, İstanbulu Anadoludan ayırmaya kadar varıp gayet vahim netayiç tevlideyliyeceğini ileri sürerek, kendi istifasiyle meselenin hallolunmasını tercih etmiştir. Meselenin safahatı bundan ibarettir. Meclisi Mebusanın, nihayet bir iki güne kadar nisabı ekseriyeti haiz olarak içtimaı muhakkak olduğundan hükümet, her nevi hususatı meclisin pişi nazarına vaz'edecektir. Tarafınızdan bu bapta hiçbir gûna teşebbüsat vukubulmaması lâzımdır. Çünkü söz sahibi Meclisi Mebusandır. Vükelâ vahameti vaziyeti tamamen müdrik ve efalü harekâtının selâmetine kani olduğundan ehvenişeri ihtiyar etmiştir. Müdahalâta nihayet verileceği cumartesi sabahına kadar bildirilmediği halde kabinenin mevkii iktidardan çekileceği ve bundan tevellüdedecek hâdisatın mesuliyeti kendisine ait olmıyacağı beyan olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, Sadrazam Paşa, kendilerini tahkir edene değil, bize dehşetli ültimatom veriyor.

Kongre, 22.I.1920

Sadrazam Paşa Hazretlerine

Telgrafnamei fahimaneleri üzerine Heyeti Temsiliyece bir karar ittihaz edilmek için evvelemirde ültimatom suretinin aynen bildirilmesine ihtiyacı katî vardır. Bunun lûtfen tebliğini arz ve rica ederim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23.I.1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

C: Badelmüzakere bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Burada, söylemeliyim ki, hükümet, bu nota suretini aynen bize vermek istememiş ve vermemiştir. Sadrazama verdiğim cevap budur:

22.I.1920

Zatı Samii Sadaretpenahiye

Ültimatom suretini gördükten sonra kararı katiyi arz edeceğiz. Ancak vaziyetin mütalâa edildiği esaslarda, hükümetle aramızda müşahede farkı vardır ki, evvelâ onu bertaraf etmek isteriz. Hükümet bizim mâruzatımızı kendi icraatına müdahale şeklinde telâkki etmiş, yani vakai hariciyeyi bir tarafa bırakarak, bir meselei dahiliye önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vakayı, münhasıran, ecnebilerin bir nazırı tebdil edebilmesi noktai nazarın-

dan düşünmek lâzımdır. Kezalik istidlâl olunduğu veçhile Harbiye Nazırının şahsı dahi mevzuubahis değildir. Aynı vaziyette diğer bir nazır ve herhangi bir zat olsa, vaka, aynı suretle muhakeme edilecekti. Diğer taraftan nazırın tebdilini emreden kuvvetin, Meclisi Mebusanın inikadına ve hükümetin izahatından sonra Meclisi Mebusanın bir karar ittihaz etmesine müsaade edip etmiyeceği de şu anda meçhuldür. Meclisi Mebusan, söz sahibi olmazdan evvel vukubulacak emrivakilere hazırlanmak icabettiği için hükümeti seniyenin kararını anlamak istiyoruz. Meclisi Mebusan söz sahibi olmazdan evvel emrivakiler tevali eder ve meselei hariciyenin mahiyetine muvafık tedabir almak teahhur ederse, bundan mütevellit mesuliyetin de heyetimize raci olamıyacağı teslim buyurulur. Meclisi Mebusan filhakika toplanır ve ifayi vazifeye başlarsa, hükümete hiçbir şey için müracaat etmiyeceğimiz tabiidir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, Düveli İtilâfiyenin müştereken tebliğ etmesi, meselei hariciyenin ehemmiyetini ihata için ayrı bir sebeptir.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telgrafımıza, 23/24 Kânunusanide verdiği cevapta, çekilmesinin zaruretinden ve Meclisi Millinin tarzı hareketine intizar lüzumundan bahsediyordu (Ves. 221).

Efendiler, aynı günün zevalinde Ankara, Erzurum, Sıvas, Diyarbekir, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursada bulunan kumandanlara vaziyet ve noktai nazarımız bildirilerek nazarı dikkatleri celp ve mütalâaları istifsar olundu (Ves. 222).

İstanbuldaki Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami Beye de (Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşadır), ayrıca şu emri verdim:

22 Kânunusani 1920

Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanlığına

Hemen Rauf Beyi bularak vaziyeti beraber ve emniyet dahilinde takibetmenizi rica ederiz. İngilizlerin talebini is'af etmek

katiyen gayricaizdir. Buraca o noktai nazardan tedabiri seriaya tevessül edildi. İstanbuldaki telgraf muhaberatını tahtı temine almanız lâzımdır (Ves. 223).

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami, Câmi Bey ve umum mebuslara da Kafkas Fırkası Kumandanı Kemal ve Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezaret Seryaveri Salih Beyler vasıtaleriyle de şifre olarak şu tebliğde bulundum:

22 Kânunusani 1920

İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşanın vazifeden çekilmesini talebetmişlerdir. Bu teşebbüs, devletin istiklâli aleyhinde katî bir harekettir. Binaenaleyh, bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât, muhafazai istiklâl için yapılacak mücahedat cümlesindendir. İlk devrei mücahedatta, vazife milletin mebuslarınındır. Mebuslar, kabine âzasının mevcudiyetine müdahale ve ikaı tesir suretiyle devletin istiklâli siyasisi aleyhıne, İngilizlerin vukubulan tecavüzlerini, dahil ve harice karşı katiyen ve serian reddeylemek mecburiyetindedir. Bunun tarzı icrasını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraatta şu noktaları behemehal temin etmek icabeder:

Evvelâ; Meclisin feshi hakkında bir iradenin mecliste bağteten okunması ihtimaline mâruz kalmamalıdır. Eğer bu ihtimal katiyen gayrivarit olmazsa, mebuslar, teşebbüslerini hususi içtima halinde de yaparlarsa kâfidir. Saniyen; devletin istiklâli siyasisi aleyhine katî bir hareket vukubulduğunu Sulh Konferansına ve Avrupa milletlerine ve âlemi İslâma ve dahili memalike ilân etmek lâzımdır. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclisin vazifesi, Anadoluya geçmek ve idarei millîyeyi deruhde etmektir. Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini cemetmiş olan Kuvayi Millîye tarafından her vasıta ile teyidolunacaktır. Şimdiden tedabiri lâzime ittihaz olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bu tebliğ sureti aynen umum kumandanlara bildirildi.

Efendiler, ayrıca, R a u f Beye de 23 Kânunusani 1920 de, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı vasıtasiyle yazdığım şifrede, "Harbiye Nazırının infisali bir emrivâki olmakla beraber, meselenin ehemmiyeti bâkidir dedim." Düveli İtilâfiye mümessilleri, hükümetimizi istedikleri gibi terkibetmek yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclisin itimadedeceği bir hükümete de aynı suretle muamele etmelerine misal hazırlanmış oluyordu. Hükümetin, milleti ve matbuatı haberdar etmiyerek, bir kabine meselesi yapmıyarak mutavaat göstermesi istiklâli milleti muhildi. Hâdiseyi kapatmıyarak, Meclisi Mebusanda, hükümeti, istiklâli milleti muhafaza edemediğinden alenen ıskat etmek lâzım idi. İşte, bütün bunları R a u f Beye yazdım (Ves. 224).

Aynı tarihte, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandaniyle R a u f Beye müştereken şu direktifi vermiştim:

Hükümet mukavemet ederek; Sulh Konferansını; Kuvayi Millîyeden dolayı Türk Hükümetini ıskata karar verdiğini, bütün cihana karşı ilâna mecbur etmek lâzımdır. Kabinenin eslâfı gibi, istiklâli millîden sükûnetle fedakârlık etmesi, salâhiyeti şahsiye itibariyle za'fını, idrak ve ihata itibariyle de asla şayanı itimat olmadığını bir daha vazıhan göstermiştir. Bu kadar muğlâk mesaili seciyeten ve fikren bu mertebe zayıf zevat ile idare etmeye çalışmak artık gayrimümkündür. Binaenaleyh, kabinenin son meseleden dolayı ıskatı lâzımdır. Milletin itimadı âmmesine lâyık bir kabinenin mevkii iktidara gelmesi yolunda çalışınız (Ves. 225).

Anadoluda bulunan ecnebi zabitlerinin tevkifi kararı

Efendiler, ecnebilerin İstanbulda tecavüzatı artırarak nazır veya mebuslardan bazılarının tevkifine başlamaları ihtimaline binaen, bilmukabele, Anadoluda bulunan ecnebi zâbitlerinin tevkif edilmesine karar verdim. Bu kararımı ve buna nazaran ittihazı tedabir edilmesi lüzumunu, 22 Kânunusani 1920 tarihinde

Ankara, Konya, Sıvas ve Erzurumdaki kolordu kumandanlarına, zata mahsus olarak, şifre ile emrettim (Ves. 226).

Efendiler, mebuslara yazdığım telgrafa, V â s ı f, R a u f, B e k i r S a m i Beylerin müşterek imzasiyle cevap geldi. Bu cevapta; Meclis resmen müzakerata başlayınca, meselei hazıra sebebiyle kabine çekilecektir. O zamana kadar vaziyetin emniyeti için kabinenin ipkası lâzımdır. Siz, hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Noktai nazarlarınızın her makam nezdinde hakkiyle müdafaa edileceğine itimadediniz denilmekte idi (Ves. 227).

Ben, ne hükümete ve ne de Meclise işaratta bulunmamıya karar vermiş ve artık işi muhterem mebus arkadaşlarımıza bırakmıştım (Ves. 228).

Efendiler, İstanbuldaki zevatın, ne gibi nasayihe göre, hareketlerini tanzim ettiklerini tebarüz ettirmek için, şu kısa malûmatı arz edeyim:

Filân mümessili siyasi, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk muhibbi imiş. Bu zat, çok samimî ve müessir bir lisanla demiş ki, eğer Harbiye Nazırı ile C e v a t Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal olunacaktı. Kuvayi Milliyenin gösterdiği sükûnet ve metanet, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana itimadedin. Hakaret varsa, yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Fakat, siz, zinhar delilik yapmayın.

İstanbudaki zevat; biz, bu ifadatın samimiyetine şüphe etmiyoruz diyorlardı (Ves. 229).

[M]eclisi Mebu[s]an reisi ol[m]amın mahzur[l]u görülüyor

Efendiler, mebuslar, İstanbulda toplandıklarından bir hafta sonra, divanı riyaset intihabı hakkında ve bu münasebetle Meclis riyasetine dair müdavelei efkâra başlanmışlar. Bir

yerde işaret etmiştim ki, ben, Meclis Reisi intihabolunmayı, bazı fevaidine binaen, lüzumlu bir tedbir telâkki etmiş ve icabeden zevata noktai nazarımı bildirmiştim. İşte, arz ettiğim veçhile, bu mesele üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Kânunusani 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde R a u f Beyin vukubulan işaratında, birtakım mütalâattan sonra, "biz pek azîm mahzur tevlidedecek olan bu ciheti ileri sürmekten sarfı nazar ediyoruz." denmekte (Ves. 230) ve "... Hususi, mahrem bir içtimada tekrar mevzuubahsoldu. Ş e r e f Bey, intihabınız fevaidinden bahsetti... İntihap hususunda teşettütü ârâ, tekrar katiyetle mahsus olduğundan, milletin resikârında, Meclisi Milliye nigehban olarak kalmayı zaten tercih buyurdukları tarafınızdan söylenerek alkışlarla hakkı samilerinde tezahüratı samimaneye şahidolundu. İçtimaı umumide R e ş a t H i k m e t Bey, Reisievvel ve H ü s e y i n K â z ı m Bey birinci ve H o c a A b d ü l â z i z M e c d i Efendi, ikinci reis vekili intihabolundu." haberi verilmekte idi.

Efendiler, benim riyasetimden bahseden, demek ki, yalnız Ş e r e f Bey oluyor. Sair zevat tarafından, ne maksatla riyasete intihabım mevzuubahis edildiği, mahrem olduğu bildirilen bu içtimada, imaen olsun söylenmiyor. Ciddî mütalâata istinaden, benim riyasetimi mevzuubahis etmeliydiler. Ondan sonra, teşettütü efkâr olup olamıyacağını tetkik eylemeliydiler. Yalnız Ş e r e f Beyin ifadatı üzerine, efkârın ciheti temayülüne hüküm vermekte isabet olmıyabilirdi.

Efendiler, R a u f Beyin riyaset meselesine ait izahatına verdiğim cevapta demiştim ki: "Serdolunan mehazir evvelce etrafiyle düşünülen şeylerdir. Benim riyasetimi mevzuubahseden esbap malûmdur; Kuvayi Milliyenin, millet tarafından kabul edildiğini teyidet-

mek, Meclis fesholunduğu halde riyasete ait vezaifi emniyetle ifa eylemek, hayatımızla gayrikabili telif bir sulh teklifi karşısında kıyamı millî yapılırsa riyaset vaziyetiyle milletin maddi ve mânevi kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazalarıdır. Mütalâanızdan, müdafaaya taallûk eden bu esbabın, bugün İstanbul muhitinde şayanı ihmal addolunduğu anlaşılıyor. Eğer noktai nazarda isabet etmemekten, müdafaai milliyede halen ve atiyen noksan hâsıl olursa, mesuliyet, hata edenlere ait olur. Şahsan benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur."

Efendiler, Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisinin cebren ıskat edildiğini biliyoruz. Meclis riyasetine intihabolunan merhum R e ş a t H i k m e t Beyin, bir sebeple ecnebiler tarafından tevkif olunduğundan haberdar olunmuştuk. İstanbulda bulunan Heyeti Temsiliye âzalarının tevkifi düşünüldüğü, R a u f Beyin 28 Kânunusani 1920 tarihli işariyle bildiriliyordu. Bu ahvalden, Kuvayi Milliye aleyhtarlığı, Meclisin feshi ihtimali, binaenaleyh müdafaai milliyeye teşebbüs zamanının daha kariboldugu meydanda idi. Fakat, bu hakikati ihtisas eden azdı.

Efendiler, R e ş a t H i k m e t Beyin kurtarılması için de Ankaradan çalışmak lâzım geldi (Ves. 231).

R a u f Beyin, Meclis vaziyetini tasvir eden 27 Kânunusani 1920 tarihli şifre telgrafnamesi muhteviyatında şayanı endişe bazı cümleler vardı. Meselâ: kabine, bidayetinde istifayı düşünmüş, fakat yapmamıştır. Meclisin bugünkü vaziyeti, bu meseleyi halle müsait değildir. Buradaki mebuslar, milletin Maraş havalisine dair gönderdiği telgrafları, heyeti umumiyede, okumaya dahi müsait değildir. İtilâf Devletlerinden filân, falana mümaşatkâr davranmaklığımızı tavsiye ediyor. Toplanacak yerimiz yoktur (Ves. 232, 233).

Rauf Beye, 7 Şubat 1920 de vukubulan bir işarımızda, şu mütalâatımızı bildirdik: Mebusan, İstanbulun dahilî ve haricî tesiratiyle sulha mâtuf olan gayeyi ihmal ederek ubudiyet, ikbal, haset, vehim ve ilâ... gibi avamil ile iftiraka düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok mebustan mürekkep bir ekseriyet temin edebilmek için kendi tasavvurat ve mutekadatından mütemadiyen fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasiyle hükümet ve mahafili malûme nezdindeki tesiratını kâmilen zayi eylemişlerdir. Şirazeyi bozmamak kaygusiyle devam edilirse, âmali gayrimilliyeye ve ihtirasatı gûnagûna vasıta olmaktan, mesaili milliye aleyhine mukarrerat ittihazına mâni olamamaktan, korkulur. Bu hale karşı tedbir budur: Prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan mürekkep, ekalliyet halinde olsa da, bir heyetle iktifa eylemek... Bunun mahzuru uysallıktan azdır. Hükümeti bilâkaydüşart düşürmek lâzımdır. Katî mücadele vaziyeti alınmak lâzımdır (Ves. 234).

Hükümeti bilâkaydüşart düşürmek ve katî mücadele vaziyeti almak lüzumu

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir mesele ihdasından içtinaben ıskatı cihetine gidememiş ve muaddel Ali Rıza Paşa Kabinesine itimat reyi vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesinin, Meclis huzurunda okuduğu beyanname muhteviyatını bilmem tahattur buyurur musunuz? Bu beyannamede:

Sadrazam Paşa, ifa ettiği en mühim vazifeyi, mukaddemei kelâm olarak kaydediyor; hükümeti merkeziye ile Anadolu arasında inkıtaı muhaberata kadar varan beynunetin izalesine muvaffak olduğunu, bundan böyle iradei milliyenin meclisi âlide tecelli ettiğini, artık kavaidi meşrutiyete tamamen tevfikı harekete hiçbir mâni tasavvur etmediğini, söylüyor.

Efendiler, bu sözlerle, Heyeti Temsiliyenin iradei milliye namına hareketine ve kavaidi meşrutiyete muvafık harekete mümanaatına artık mahal olmadığı gibi bir mâna işrabedilmek isteniliyor. Daha dün, Meclisi Millinin, İstanbulda müçtemi bulunduğu bir sırada, iradei milliyeye de, kavaidi cihana da münafi olarak bizzat kendilerinin ve kendileriyle beraber, Meclisin ve milletin ne kadar ağır bir tecavüze mâruz kaldığını söylemeye lüzum görmiyen sadrazam, hâlâ Heyeti Temsiliyeyi jurnal etmekle teşfiyei sadra çalışıyor ve bizim muhterem mebus arkadaşlarımız da, bu sözleri kemali sükûnetle dinlemek kabiliyetini gösteriyorlar.

Hükümet, siyasi zümrelere karşı bitaraflıktan ayrılmadığını ve ayrılmıyacağını teyidettikten sonra, bugüne kadar istihsal ettiği muvaffakiyatın derecesinin takdirini Meclise havale ediyor.

Sadrazam, idarei devletin muhtacı ıslah olduğunu beyan ederek, Osmanlı Devletinin, her tazyikı düvelî karşısında kaldığı zaman, takibettiği mesleki kadimini ihyaen, cihana yeni ıslahat vadediyor. Vâsi mikyasta tevsii mezuniyet yapacağız. Ekalliyetlerin hukukunu teminen temsili nispî kaidesine tevessül edeceğiz. Umuru adliye, maliye ve nafia ve inzıbatiyede ve hattâ idarei mülkiyede ecnebilere emri teftişte salâhiyeti kâfiye vereceğiz diyerek kasdettikleri ıslahatın esaslarını tâdadediyor.

Sadrazam Paşa, umuru hariciyeden bahsederken de mütareke ahkâmından inhiraf edilmemek hükümeti seniyece mütehattim görülmektedir, taahhüdünü zikrederken, İzmirin işgalinden dolayı hâsıl olan galeyan ve tezepzübe hitam verecek, ancak sulhtur, demekle iktifa ediyor ve "azmü basiretin" usru yüsre tahvil ede-

ceği kanaati tammesinde olduğunu söyliyerek beyannamesine hatime veriyor (Ves. 235).

Ali Rıza Paşa ve Kabinesinin mahiyeti

Efendiler, Meclisi Mebusanın tasvibine iktiran eden bu beyanname muhteviyatını tahlil ve tefsir ile burada izaai vakti bilüzum addederim.

Yalnız efendiler, Sadrazam Ali Rıza Paşanın ve Kabinesinin muzmerratını ve hayâsızlığını gösteren bir vesikayı aynen arz etmeme müsaadenizi rica edeceğim:

Gayet müstaceldir. Deraliyeden, 14 Şubat 1920

Vilâyat ve Elviyei müstakilleye

Ahiren Meclisi Mebusanda kıraat ve ekseriyeti azîme ile tasvibolunarak hükümete beyanı itimadolunan programın; nikatı mühimmesinden biri olduğu üzere; Meclisi Umumi içtima ederek her türlü âmali milliyenin tecelligâhı münferidi, lehülhamt icrayi faaliyete başladığına nazaran, ahkâmı meşrutiyenin her nevi mevani ve tesirattan âri olarak tamamiyle cereyan etmesi lâzım gelen dahili memleket, meclisi mezkûrdan başka yerde, iradei millîye namına idarei kelâm ve serdi metalibe, artık mahal ve imkân kalmadığından umuru hükümete müdahale şeklinde her nevi efal ve harekât müstelzimi mücazat olacağı tamimen tebliğ olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, böyle bir tamime ne hacet vardı! Heyeti Temsiliyeyi, millet nazarında, küçük düşürmekten, onun tecziye edilebileceğinden, bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyeti Temsiliye zaman zaman hükümetin nazarı dikkatini celbe lüzum görüyor idiyse, bu hareketinin, ne kadar temiz ve âli maksatlarla olduğu-

na ve ne derece vatani zaruretler yüzünden vukubulduğuna hâlâ şüphe edilebilir miydi? Heyeti Temsiliyeyi, dolayısiyle milletin vahdet ve tesanüdünü bertaraf etmeyi hedefi asli ittihaz eden hükümet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap cephelerinde vukubulmakta olan müsademattan ise asla mütehassis görünmüyordu. Ecnebi devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vukubulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da, açık olarak, zikretmeliyim ki, her türlü âmali milliyenin tecelligâhı münferidi olmak lâzım gelen Meclisi Millînin, henüz, Sadrazam Paşanın hamdederek bahsettiği gibi icrayi faaliyete başladığı da maalesef görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazamın, bu beyannamesi üzerine biz de şu tebliği umumi ile milletin nazarı dikkatini celbe lüzum gördük:

Tamim

Tel 17.2.1920

İradei millîyenin tecelligâhı kanunisi olan Meclisi Mebusanı açarak hakimiyeti millîyeyi teyide muvaffak olan cemiyetimizin, en mühim ve en esaslı vezaifinden biri de âmali millîyeye mutabık esasat dahilinde, bir sulhun akdine kadar, vahdeti milliyeyi muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her müşkülü iktiham ile vatanı ve mevcudiyeti milliyeyi kurtarmak husussundaki mesaii rehakâranesine; maksudu millînin istihsal ve istidrakine kadar, daha büyük bir azmü iman ile devamı lâzimeden bulunmakla, hayat ve beka esasından ibaret olan teşkilâtı millîyenin, vatanın her köşesinde, âm ve şâmil bir surette, taazzuvuna kelevvel devam edilmesini bilcümle hey'atı merkeziye ve idarelerden bir kere daha rica ve tekideyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aldatıcı vaitler, ağır iftiralar

Efendiler, İstanbuldan vukubulan 19 Şubat 1920 tarihli işaratta, "İngiltere Devleti Hariciye Nezaretinden Dersaadetteki mümessili siyasiliğine sepkeden ve mümessili siyasilik tarafından da resmen hükümete vâkı olan tebligatı şifahiyede, payitahtı saltanatın, Devleti Osmaniyede bırakıldığı bildirilmiş ve fakat, bununla beraber Ermeni kıtaliyle, Yunanlılar da dahil olduğu halde, Mütelifin kuvvetlerine karşı, tarafımızdan yapılan harekâtın hemen tadili ve aksi takdirde, şeraiti sulhiyemizin tebeddül etmesinin muhtemel bulunduğu da ilâveten dermeyan edilmiştir" denilmekte ve bazı hususat, bilhassa "mucibi şikâyet en küçük hâdiselere bile meydan bırakılmaması" tavsiye olunmakta idi.

Efendiler, bu şifahi va'din mâna ve medlûlü ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların, ve sairenin tahtı işgalinde bulunan aksamı memalikten maada, İstanbulun da alınması mukarrer idi. Fakat dermeyan olunan şarta riayet olunursa, İstanbulu almaktan, sarfı nazar edeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten muvakkattir, Düveli İtilâfiye, yalnız İstanbulu alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta riayet edersek, onu da bırakacaklardır, mânası mı çıkarılıyordu?

Yoksa, efendiler, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri emrivâkidir. İstanbulun işgali de mutasavverdir. Fakat, Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları işgal eyledikleri mıntakalarda rahat ve emin bırakırsanız, onların işgallerini kabul eylediğinizi fiilen gösterirseniz, İstanbulun işgal tasavvurundan vazgeçeriz mi denilmek isteniliyordu?

Veyahut efendiler; İtilâf Devletleri, Kuvayi Milliyenin işgal mıntakalarında, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmaya ve açtığı muharebeleri, te-

vessül eylediği hareketleri durdurmaya, hükümeti merkeziyenin muktedir olamıyacağını yakinen anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere İtilâf Devletlerine tecavüzün menedilememiş ve haddizatında mevcud olmıyan Ermeni kıtaline nihayet verilmemiş olduğu bahanesiyle İstanbulu da mı işgal eylemek kastinde idiler?!

Vakayii âtiye, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir zannederim. Fakat, hükümeti merkeziyenin, İngiliz mümessilliğinin teklifinden, böyle bir mâna çıkarmaya yanaşmamış, bilâkis ümide düşmüş olduğu görülüyordu.

Efendiler, vukubulmuş olan teklifin ne derece nabemahal olduğuna dair bir fikir verebilmek için biz de, o günlere ait bazı vaziyetleri hatırlıyalım. Şüphe edilmemek lâzımdı ki, Ermeni kıtali hakkındaki beyanat, mâvakaa mutabık değildi. Bilâkis cenup menatıkında, ecnebi kuvvetleri tarafından teslih edilen Ermeniler, mazhar oldukları himayeden cüret alarak bulundukları mahallerdeki İslâmlara tasallût etmekte idiler. İntikam fikriyle her tarafta birahmane bir surette katil ve imha siyasetine saik olmakta idiler. Maraş hâdisei feciası, bu sebepten zuhur etmişti. Ecnebi kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadim bir İslâm beldesini hâk ile yeksan eylemişlerdi. Binlerce âciz ve mâsum valide ve çocukları kahrü imha eylemişlerdi. Tarihte emsali namesbuk olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak muhafazai namus ve hayat kaydiyle mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hâdise hakkında İstanbuldaki mümessillerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini gayrikabili tekzip bir surette tâyin etmekte idi.

Adana vilâyeti dahilindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar teslih edilen Ermenilerin, süngüleri tehdidi altında, her dakika katliama mâruz bulunuyorlardı. Hayat ve istiklâlinin muhafazasından başka bir şey istemiyen İslâmlara karşı tatbik edilen bu zulüm ve imha siyaseti, beşeriyeti mütemeddinenin nazarı dikkat ve insafını calip mahiyette iken aksinin vâkı olduğunu iddia ve ondan sarfı nazar edilmesi teklifi, nasıl ciddî kabul olunabilirdi?

İzmir ve Aydın havalisinde vaziyet buna mümasil ve belki daha feci değil miydi? Yunanlılar her gün kuvvet ve vesaitini tezyit ve taarruz hazırlıklarını ikmal ediyordu. Bir taraftan da mıntaka mıntaka tecavüzden geri durmuyordu. O günlerde İzmire yeniden bir piyade alayı ile teçhizatı tam bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle külliyetli nakliye arabası ve altı adet top ve birçok mühimmat çıkarıldığı ve cephelere küllî miktarda cepane sevk edilmekte olduğu anlaşılmıştı. Hakikat şu idi ki, milletimiz, bilâsebep hiçbir yerde, hiçbir unsuru ecnebiye mütecaviz değildi.

Binaenaleyh efendiler, vatanımızın aksamı meşgulesinden düşmanların çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine kanaati tamme hâsıl olmadan, mevaidi kâzibeye lüzumundan ziyade atfı ehemmiyet olunmak kârı âkıl mı idi? Talii memleketin yegâne noktai istinadı kalmış bulunan Kuvayi Milliyevi dağıtmaya mâtuf, bu gibi teklifat ve teşebbüsatı anlamakta müşkülât var mı idi? Atinin meşkûkiyet ve müphemiyeti içinde hemen dâvayi milliden feragat caiz mi idi? Yalnız İstanbulun değil, Boğazların, İzmirin. Adana havalisinin, hulâsa hududu milliyemiz dahilinde bilcümle aksamı vatanın hâkimiyetimiz dahilinde ipkası gayei milliyemiz değil mi idi? Buna nazaran, yalnız İstanbulun, Osmanlı Devletine terk olunacağı va'di kar-

şısında, Osmanlı Devletinin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla iktifa ederek ihtiyarı sükût ve atalet eyliyeceği nasıl farz olunabilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuvayi Milliyeyi dağıtmaya mâtuf bütün bu teşebbüsatın mesuliyeti tarihiyesini, nazarı teemmüle almak istemiyor mu idi?

Efendiler, ecnebi teklifi ve onu tatbika kalkışan hükümetin arzu ve emrinin, milletçe ve Kuvayi Milliyece muta olamıyacağı tabiî idi.

Millî bir kabine teşkili imkânsızlığı

Muhterem efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifre ile, hükümet ve Meclis hakkında pek şayanı teemmül malûmat veriyordu, bu malûmatı hulâsa edeyim:

"Şubatın on dokuzuncu günü, Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, Felâhı Vatan ittifakı içtimaına gitmişler. Sadrazam Kuvayi Millîyenin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesi, icraatı hükümete karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere temdidedilmiyerek tevkifi ile intizam ve asayişin temini lüzumunu siyaseten mucibi muhassenat gördüğünü söylemiş, Ziya Paşanın, vali ve Ahmet Fevzi Paşanın, kolordu kumandanı olarak Ankaraya gönderileceğini bildirmış. Dahiliye Nazırı da serbestii icraatına müdahale olunmamasını söylemiş. Polis müdürü ile jandarma kumandanının tebdiline muktedir olamadıklarını anlatmış. Eskiden beri dostu olan Keşfi Beyin namuskârlığından ve onu Bursaya vali ve Faik Âli Beyi müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da Maraş havalisinde tahliye ettirilen mahallere, hükümetçe vazıyed etmeyi siyaseten mümkün görmemiş, Fransız matbuatını aleyhimize çevirir, demiş. Padişah, hükümete, meclisten ziyade hâkim imiş. Meclisin haleti ruhiyesine göre, bu hükümeti iskat ve yerine şeraiti lâzimeyi haiz, millî bir kabine ikame etmek mümkün değilmiş." (Ves. 236).

Bu malûmatı, Anadolu ve Rumelide bulunan tekmil kumandanlara bildirirken, şunu da ilâve eyledik:

Heyeti Temsiliye, tahtı işgalde ve muhtelif tesiratı ecnebiye tazyikında bulunan İstanbulda daha milli ve fedakâr bir hükümetin resikâra getirilmesindeki müşkülâtı takdir ettiğinden, Sadrazamı Paşanın malûm olan beyannamesine mukabil 17 Şubat 1920 tarihindeki tamim ile noktai nazarını bütün teşkilâtına ilân etmişti. Vahdeti millîyenin ihlâli fikriyle yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, mâkulât dahilinde akim bırakmak tahtı vücuptadır. Âmali milliyeye mutabık bir sulh istihsal edilmedikçe Kuvayi Millîyenin terki faaliyet etmesi imkânının mevcudolamıyacağı hakkında alâkadaranın tekrar nazarı dikkati celbedilmekle beraber, vahdet ve tesanüdü millînin takviye ve idamesi hususunda her zamandan ziyade mütebassır ve müteyakkız bulunulmasını hassaten rica ve temenni eyleriz (Ves. 237).

R a u f Beye de, cevaben şunu yazdım:

21.2.1920

Harbiye Nezareti Seryaveri S a l i h Beye

Rauf Beye:

C: 19.2.1920 şifreye:

Felâhı Vatan grupunun Sadrazam Paşa ve rüfekasiyle icra ettiği münakaşatın heyeti umumiyesinden istidlâl olunduğuna göre, hükümeti hazıra, Meclisi Millîden aldığı itimada istinaden, Kuvayi Millîyenin memleketteki nüfuz ve tesirini izaleye sâi olduğu vuzuh ile anlaşılıyor. Harekâtı millîyeye muhalefetinden dolayı azledilen F a i k Â l i Beyi, Müsteşarlığa, F e r i t Paşa ve A l i K e m a l ile birlikte çalışan Müsteşar K e ş f i Beyi, Bursa vilâyetine tâyin etmesi ve evvelce memuriyetleri milletçe kabul edilmiyen A h m e t F e v z i Paşa ile Z i y a Paşayı da Ankaraya göndermek hususunda ısrar eylemesi, açıktan açığa Kuvayi Millîye aleyhine hareket edildiğinin bir misali bâhiridir. Hükümetle milletin tam bir vahdet dahilinde çalışarak tesbit edilen esasat dahilinde, âmali millîyeye muvafık bir sulh istihsal edilmesi lüzumunu, her zamandan ziyade takdir etmekte olduğundan, icraatı hükümete karşı her türlü muhalefet ve müşkülât ihdasından içtinabeylemeyi bir vazifei vataniye telâkki ediyoruz. Her şey bitmiş, gayei millîye istihsal edilmiş değildir. Arada pek müthiş ihtimalât mevcuttur. Âtinin meşkûkiyeti binihayesi içinde, Kuvayi Millîyenin mesaii rehakâranesinden müstağni bulu-

nup bulunmadığının hükümetten istifsarı icabeder. Bize gelince; tarihin bu memlekette şimdiye kadar husule getirmediği, bu vahdet ve tesanüdü millînin ihlâline ait her hareketi bir hıyaneti vataniye telâkki ederek ona göre mukabelei lâzimesini icrada tereddüdetmiyeceğiz. Bu mecburiyet ve ıstırarların erkânı hükümetçe bilinmesi pek faydalı olacaktır. Hükümetle aramızdaki ahenk ve vahdetin muhafazası ancak hali hazırın ipkasiyle mümkün olabilir. Lüzumsuz tâyin ve aziller icrası ve bilhassa harekâtı millîyeye muhalefetinden dolayı infisal ettirilmiş olan memurlar hakkında ısrar olunması, Kuvayi Millîye aleyhine bir husumet telâkki edileceğinden bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha olunmıyacaktır. Bilhassa, A h m e t F e v z i Paşa ile Z i y a Paşanın, gönderildikleri takdirde derhal iade edileceklerinin bir emrivaki telâkki edilmesi icabeder.

Vaziyeti hazıranın vahametini müdrik olan Meclisi Millîdeki rüfekanın dahi, böyle gayritabiî hâdisata karşı iltizamı sükût etmesi, her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükümeti, teşci edeceğinden bu hususta da gayeye merbut arkadaşların metîn ve sarih bir vaziyet almaları muktazidir. Hükümetin meclise hâkim olması, emri murakabeyi işkâl edeceğinden, böyle bir halin hudusu halinde, ihlâsı vatan namına mukarreratı salime ittihaz edilemiyeceği ve binnetice âmali millîyenin husul bulamıyacağı aşikârdır. Bütün milletçe muta ve mukaddes telâkki edilen Kuvayi Millîye gayelerinin, Meclisçe de temini tatbikı ve icraatı hükümetin bu gayeler etrafında icrayi murakabesi hususunda, son gayreti vatanperveranelerinin ibzal buyurulmasını ehemmiyetle rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

R a u f Beyin, diğer bir işarına da verdiğimiz cevabı arz edeyim:

Şifre 21.2.1920

Harbiye Nezareti Seryaveri S a l i h Beye

R a u f Beye:
C: 20.2.1920 şifreye:

Hükümetin Meclisi Millîdeki grupa karşı bir vaz'ı tehdit alması, grupun mütesanit bir kuvvei siyasiye halinde inkişaf ve

tebellür edememesinden imbias ettiği vazıhan anlaşılmaktadır. Her şeye tercihan grupun, bu noktai nazardan müdrik bir kuvvei murakıbe haline getirilmesi lüzumu tahakkuk ediyor. Hükümetin, bilâhara tatyibi hâtır maksadiyle sizleri davet etmesi, bugünkü za'fını anlamasından ve kuvvet yapıncıya kadar oyalayıp vakit kazanmak fikrinden mümbaistir. Hükümete karşı katî bir vaziyet almak zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye Nazırına açıkça söylemek lâzımdır ki, Kuvayi Millîye, neticeye kadar icrayi faaliyet eyliyecektir.

Memleketi işgal eden ve milletımizin esareti mutlakasını istiyen düşmanlarımız, Kuvayi Millîyenin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve milletin tahlisine sâi bir kuvvei millîyenin, kendi hükümetimiz tarafından duçarı hücum ve taarruz olması şayanı istiğrap görülmektedir.

İstanbulun, hâkimiyeti Osmaniyede ipkası hakkındaki Düveli Mütelife noktai nazarı ne kadar meserretle telâkki edilmiş ise, İzmir ve Adana cephelerinde terki faaliyet edilmesi hususundaki talepleri de o kadar mucibi hayret oldu. Harbiye Nazırına, İzmir ve Adananın da hâkimiyeti Osmaniyede kalması temin edilinciye kadar terki silâh edilemiyeceği, Ermenilere, tarafımızdan bir tecavüz vâkı olmadığı, Fransızlar tarafından teslih ve teşvik edilen Ermenilerle bazı hâdisat zuhur etmişse, bunun mesuliyetinin Ermeni nasyonalistlerine ve onların muharriklerine ait olacağı bildirilmiştir.

Maraş ve Urfanın ileriye gidilmemesi hakkındaki, hükümetin teklifine karşı, milleti tatmin etmek ve Kuvayi Millîyeyi tevkif edebilmek için Fransızların Adanayı derhal tahliyeye başlamaları talebolunmalıdır. Aksi halde, Kuvayi Millîyeyi, harekâtı istihlâskâranesinden menetmek mümkün olamıyacağını ve bu ateşin, Halep ve Suriyeye sirayete başlamak üzere bulunduğunu, Fransızlar Adana ve civarının tahliyesinde ne kadar istical gösterirlerse o kadar menfaattar olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir. Anadolu matbuatının, şiddetli lisanının tahfifi, Düveli Mütelifenin mezalim ve tecavüzatına nihayet vermekle kabildir. Bu kadar haksızlıklara, zulümlere, hattâ katliamlara karşı feryadeden mâsum bir milleti iskât etmek zulmünü, bizden talebetmemelidir. Esasen, cihanın her noktasında matbuat, bu gibi kuyudatı örfiyeden âzade olup hür ve serbesttir. Akbaş cepanesinin bir kısmının İngilizlere iadesi hakkındaki muavenetinizin katiyen masruf olmamasını arzu ederdik. *Boş bir fişek ko-*

vanının bile İngilizlere iade edilmemesi daha muvafık olur fikrindeyiz.

Hükümet, Düveli İtilâfiyeye karşı böyle sahte cemileler izhariyle hakkımızda isticlâbı merhamete muvaffak olacağı ve bu riyakârane harekâtın, şeraiti sulhiyenin tâdiline tesir edeceği zannını perverde ediyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Hulâsa; sulhumuzun mevzuubahis olduğu bu mühim anlarda, Kuvayi Millîyeyi zayıf gösterecek her hareketin mukadderatı millîyemiz üzerine meşum bir tesir icra edeceği şüphesiz olduğundan meclisteki rüfekaya terettübeden vazifei murakabenin âzami fedakârlıklarla icra edilmesini hassaten rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kuvayi Milliyenin devamı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol

Efendiler, bugünlerde hissolunan lüzum üzerine R a u f Beye aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu lüzum, Heyeti Temsiliye ve Kuvayi Milliyenin devamı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol etmek idi. R a u f Beye yazdığım bu telgrafı, aynen Erzurumda K â z ı m K a r a B e k i r Paşaya da vermiştim.

Gayet müstacel olup tehiri caiz değildir. 21.2.1920

R a u f Beye:

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin tebdili şekline salâhiyettar olacak kongrenin inikadı, nizamnamemizin sonuncu maddesi mucibince, Meclisi Mebusanın emniyet ve serbestii tam dairesinde ifayi vazifei teşriiye eylediğini meclisçe teyide vâbestedir. Heyeti Temsiliyenin, teşkilâtı umumiyenin başında sulha kadar muhafazai şekil etmesi lüzumu, bilcümle rüfekamın tensip ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Halbuki hükümet tarafından âdeta mazharı teşvik olan muhalif gazetelerin hücumları, Meclisi Âyanın aleni taarruzları, hükümetin efal ve icraatı ve bilhassa Sadrazam Paşanın beyannamesi ve Meclisi Mebusanda Kuvayi Millîyenin gayrimeşruiyetini alkışlattıran nutuklar, efkârı umumiyeyi teşkilâtı millîye aleyhine çevirmekte ve Heyeti Temsiliyemizi müşkül bir vaziyete ilka etmektedir.

Bir taraftan arzuyu şahaneye tevfikan Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın mahza Kuvayi Milliyeyi ıskat maksadiyle her tarafta vücuda getirmeye çalıştıkları Tealii İslâm Cemiyeti namı altındaki tertipler, teşkilâtı millîyeye fiilî taarruzlara başlamışlardır. Ezcümle, Niğde ve Nevşehirde, mahı halin on dokuzuncu günü, Meclisi Mebusan açıldı; teşkilâtı millîyeyi padişahımız istemiyor gibi sözlerle halkı aleni içtimaata ve tezahürata sevk etmişlerdir. Bu hal, Sadrazam Paşanın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da mazharı teşvik olmuştur, bu hâdisenin Konyaya ve her tarafa sirayet etmesi baidülihtimal değildir. Binaenaleyh:

1 — Hükümetin, Kuvayi Milliyenin muhafazası taraftarı olup olmadığını katiyen bildirmesini kendisinden talebetmek lâzımdır.

2 — Felâhı Vatan grupunun, mevzuubahsolan emniyet ve serbestii tamma malik olduğunu ve Kuvayi Millîyeyi dağıtmak lüzumuna kail bulunduğunu veyahut aksini derpiş etmesi ve henüz muhafazasına lüzum görüyorsa ona göre hükümete ihtaratta bulunmakla beraber, Mecliste dahi lüzumu veçhile müdafaa eylemesi icabeder. Bu hususun, grupça mevkii müzakere ve münakaşaya vaz'olunması mütalâasındayız.

3 — Teşkilât ve Kuvayi Millîyenin imhası, menafii vatan için tercih olunduğu takdirde, İzmir, Maraş ve sair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükümetçe tedabiri lâzimenin ittihazını tahtı temine aldırmak lâzımdır.

Balâdaki mâruzat ve mütalâatımızın kemali ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınıp icabatına tevessül ve bizi şahsan da müşkül vaziyetten tahlis için neticesinin sürati mümkine ile işarını rica ederiz. İstanbuldaki bazı rüfekanın bunca emeklerle vücuda getirilmiş olan vahdet ve Kuvayi Millîyeye vurulan darbelere karşı katî tedbir almakta, son gayret ve ciddiyeti göstermekten ziyade, haricî ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak müteselli oldukları zehabı hâsıl oluyor. Biz, elimizdeki kuvveti hüsnü muhafaza edemediğimiz takdirde, haricî kuvvetlerin dahi iltifatına değerîmiz kalmıyacağını, hâtıra olarak arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, "İstanbulda Meclisi Millide mütehassıl cereyana karşı, Heyeti Temsiliyenin ve Kuvayi Milliyenin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Heyeti Temsiliye, bu işin içinden vakarlı çıkmak ve işin mesuliyetini ve takdiri keyfiyeti, Meclisi Millinin uhdei namus ve hamiyetine bırakmayı mütalâa ediyorum", "Kuvayi Milliyenin ve Heyeti Temsiliyenin muhafazai mevcudiyet etmesine Meclisi Millî taraftar olmazsa... kongrelerin mukarreratı veçhile emniyeti tamme ile murakabei teşriiyesine sahip ve hâkim olduğu cihetle, Heyeti Temsiliyenin, artık Meclisi Milliye tevdii mukarrerat ederek dağılmasını ve mevkii faaliyetten çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder". "fakat, Meclisi Millinin böyle bir mesuliyet deruhde ederek mevki ve âtilerinden emin olduklarına dair karar ittihaz ve tebliğ edecekleri pek meşkûktür. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu mukarreratı istihsal eder de Heyeti Temsiliyenin mevkii faaliyetten çekilmesini tebliğ ederlerse, o zaman Heyeti Temsiliye bunu maalmemnuniye kabul eder. Matbuata ve dahile karşı neşrü tamim eyler ve artık faaliyetten uzaklaşır. Mevkii şeref ve vakarını da meşru bir şekilde mahfuz tutar. Şüphesiz ki, bir seneden beri ibramı millî ile husule gelmiş Aydın cephesi ne dağılıp Yunanlılara teslimi mukadderat eyler ve ne de hükümet bunları dağıtabilir. O mücahitler kendiliğinden ve sabıkı misillû devam eder. Fakat mevziî olur ve kolordu kumandanları kendi mıntakalarında bunu ahval ve maksada göre hüsnü suretle idare eyler, ondan sonra da, vaziyet ve harekâtı müstakbelemiz için zuhurata tâbi kalınır İşte noktai nazarı âcizanem bundan ibaret olduğu mâruzdur" diyor (Ves. 238).

Zuhurata tâbi olamazdık

Efendiler, İstanbulun bilfiil işgalinden takriben yirmi gün evvel, izhar olunan bu görüş ve mütalâa şayanı tetkiktir. Ben, yalnız bir noktaya işaret etmekle iktifa edeceğim. O nokta; zuhurata tâbi olmak tevekkülüdür. Biz elbette, böyle bir vaz'ı mütevekkilâne alamazdık. Bilâkis zuhuratın ne olabileceğini, zuhurundan evvel keşif ve teyakkun ederek, mukabil tedabirini düşünmek ve ânında, tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki, daha evvelinden efkârı istimzaca başlamıştık.

Efendiler, Mebus Mazhar Müfit Beyin bir mektubuna verdiğim cevabı aynen arz edersem, Kâzım Kara Bekir Paşanın mütalâsına verilmek lâzım gelen cevap da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Beyin mektubu muhteviyatını tekrar etmiyeceğim. Onu icabederse kendileri neşrederler. Benim verdiğim cevap şu idi:

Ankara, 25/26.2.1920

Hakâri Mebusu Mazhar Müfit Beyefendiye

Efendim Hazretleri:

14.2.1920 tarihli mufassal mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Meclisi Âlii Millînin ve Felâhı Vatan nam grupun, ahvali hakikiyesini tasvir eden beyanatı aliyeleri mucibi teessürüm oldu. İzahat ve tavsifatınızla, nazarımda tecelli eden manzara, elemalûttur. Zavallı millet; hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem mebuslarını, vazifei hakikiyei millîye ve vataniyelerini ilk anda ve ilk hatvede feramuş etmiş görüyor. Garp ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiyede, Türklerde kabiliyet olmadığından her şeyi, bizim için menfi her şeyi, tatbika cevaz verdikleri malûm iken ve her birimiz ayrı ayrı bu zannın butlanını ispata azmetmiş olduğumuzu iddia ederken, hissiyatı menfaatcu-

yanemiz, ihtirasatı hasisemiz, bize her şeyi unutturabilir. Evvel gelen mebuslar şöyle yapacakmış, sonra gelen mebuslar böyle tavır almış, Heyeti Temsiliye şuna mahrem nazarla bakmış, bunu bayağı görmüş... Bunları söyliyenler, koca Türk milletinin muhterem mebusları, öyle mi? Bu haleti ruhiye, bu mahiyeti ahlâkiye karşısında mephut, mütehayyir ve sâmit kalırım. Yeni grup veya parti teşkilâtından bahis buyuruluyor... Azizim M a z h a r M ü f i t Bey! İzah ettiğiniz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı bir vaz'ı metînin alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyeti Temsiliye namı altında ifayi vazifei fedakâri eden arkadaşlar, bu vatanın halâsı, milletin felâhı için ölünciye kadar çalışmak isterken, mebusanı kiram, vaz'u tavırlariyle ve âmakı gaflete sukutlariyle anlıyorum ki, buna dahi müsaade etmiyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin teşkilâtına ve bu teşkilâtın vücuda getirdiği Kuvayi Millîyeye istinada ihtiyaç kalmadığını, tıflâne ve gafilâne muamelât ve harekâtiyle ima eden Meclisi Mebusanın ve Felâhı Vatan grupunun, bu baptaki kararı katisinin istimzaç ve tarafımıza işarını R a u f Beye yazdık. Bu kararın istihsalini tesri için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, mebusanı kiramın mahalli inikadı olan Darülhilâfede, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kuvvei berriyesinin tahaşşüdettiğini ve İngiliz Bahrısefit donanmasının Fındıklı sarayına karşı, lengerendaz bulunmuş olduğunu göz önünde bulundurmak lüzumunu hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş Cepaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey

Efendiler, R a u f Beye, yazdığımız son şifrede, Akbaş cepaneliğindeki cepanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine muavenet ettiklerine ait bir târiz vardı. Bu meseleyi biraz izah edeyim.Rumeli sahilinde, Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, bir cepane deposu vardı. Orada Fransızların tahtı muhafazasında külliyetli esliha ve mühimmat bulunuyordu. Hükümet İtilâf Devletlerine karşı teslimiyeti tamme göstermiş olmağı muvafıkı menfaat gördüğünden, zikrettiğim cepanelikteki esliha ve mü-

himmattan bir kısmını, İtilâf Devletlerine vermeği vadetmiş. Onlar da, Wrangel ordusuna göndereceklermiş. Rusyaya nakli için bir Rus vapuru da Geliboluya gelmiş. Hükümet daha evvel, İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasının muvafakat ve muavenetini de temin etmiş...

Halbuki efendiler, Köprülülü Hamdi Bey namında kahraman bir arkadaşımız, Kuvayi Milliyeden bir müfreze ile, 26/27 Şubat 1920 gecesi, sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş cepaneliklerine vazıyet etti. Depo muhafızları olan Fransızları tevkif ve hututu muhabereyi katetti. Eslihayı kâmilen ve cepaneyi kısmen ve muhafız Fransız efradını da mahfuzen Lapsekiye nakletti. Esliha ve mühimmatı dahile sevk ettikten sonra, Fransız efradını iade etti. Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cepane tahmin ediliyordu (Ves. 239).

Bu vaka üzerine, İngilizler, Bandırmaya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilâf kuvvetlerinin harekâtı milliye mıntıkaları gerilerinde, Düveli İtilâfiye askerlerinin de bulundukları mahallerdeki depolarda bulunan esliha ve cepanenin başka yere nakli veya gayrikabili istimal bir hale vaz'ı veya bu gibi mahallerin işgal edilmesi ihtimaline karşı umum kumandanlara verdiğimiz emirde bazı tedbirler tavsiye etmekle beraber, bilcümle kumandanların kemali azim ve kat'iyetle hareketleri lüzumunu bildirdik (Ves. 240).

Anzavurun millî cephelerimizi arkadan vurmak teşebbüsü

Efendiler, hemen aynı günlerde, Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça mühim ve mühlik vaziyetler ihdasına muvaffak olabilmişti. Balıkesirde, millî cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına külliyetli adam toplanmıştı. Karşısına gönderilen millî kuvvetlerle, Bigada kanlı bir muharebe oldu. Anzavur, galip geldi. Kuvve-

timizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi gaspetti. Efrat ve zâbitanımızı esir ve şehidetti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de, bu şüheda meyanında idi. Bundan sonra, Ahmet Anzavur, kendi ismine nispet ettiği **Ahmediye Cemiyeti** namı altında, tevsii habasete devam etti.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli, münderecatı fevkalâde calibi dikkat bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbuldan, İsmet Paşadan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankaraya muvasalattan sonra, Ankaraya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşadan sonra, Harbiye Nezareti makamına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Müşarünileyhin sureti mahsusada talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla, kendisini mevzuubahis tarihten birkaç gün evvel İstanbula göndermiştim.

Mühim olarak mütalâa ettiğimiz, şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı mâkul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bahusus, Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve ıztırarı takdir etmekte idi.

İşte, bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşanın İstanbulda bulunması ve hattâ Erkânıharbiye Riyasetine resmen getirilerek temini mesaisi, çok nafi olacak idi. Bu maksatla, İstanbula gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşanın telgrafı şudur:

Harbiye, 3.3.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Alınan malûmata göre, İstanbulda bir cemiyet teşekkül ve bu cemiyet İngilizlerle tevhidi mukarrerat etmiş. Hükümetin iskatiyle malûm bir hükümetin tesisi, meclisin feshi, İzmir ve Adananın temini işgali için Kuvayi Millîyenin ilgası, cihan için

âmili sulh ve müsalemet olmak üzere İstanbulda beynelmilel bir şurayi hilâfet teşkili, bolşeviklik aleyhine fetva ısdarı, mukarrerat cümlesinden imiş. Nazır Paşa, bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadoludaki Anzavur teşebbüsatı bu faaliyetten olduğu gibi, İngilizlerin, hükümeti en ziyade tazyik etmeleri de, aynı sebeptendir. Malûmat olarak arz etmekliğimi arzu ettiler. (İ s m e t.)

Harbiye Nezareti Seryaveri Binbaşı
Salih

Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifası

Efendiler, malûmu âlinizdir ki. İngiliz mümessili, Yunanlılar da dahil olduğu halde, İtilâf kuvvetlerine karşı tatili harekât edılmesini hükümete teklif etmişti ve bu temin olunursa, İstanbulu Devleti Osmaniyeye bırakacakları gibi yaldızlı bir vaitte de bulunmuşlardı. Fakat, İstanbulda bu teklif yapılırken, Şubatın 18 inci, 19 uncu ve 20 nci günlerinde, Yunanlıların İzmire yeni kuvvet, vesaiti nakliye, külliyetli cepane getirdiği ve cephelere sevk ederek yeni bir taarruza hazırlandığı, bizim malûmumuz idi. Bu malûmatımızı — icraatı hükümete müdahale etmeyiniz yaygarasına bakmaksızın — hükümeti merkeziyeye de iblâğ ederek nazarı dikkatini celpten hâli kalmadık.

Yunanlılar, bu suretle, taarruza hazırlanırlarken, A l i R ı z a Paşa Kabinesi, diğer bir teklif karşısında kalıyor.

"Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayi Milliyeyi 3 kilometre geri aldırmak!.."

A l i R ı z a Paşa Kabinesinin, buna muktedir olmadığı meydanda idi. Fakat, maksat, onun ıskatı idi. Sadrazam, bizzarure, bu teklifin kabili icra olmadığını cevaben bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük yaylasiyle Bozdağını işgal ettiler.

İşte, bu hâdise üzerine, A l i R ı z a Paşanın, makamını daha fazla muhafazadan sarfı nazarla, düşünebildiği yegâne çare, hemen istifa edip, bu mesuliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, harekâtı milliyeyi tatil ettirmek hususunda vukubulan teklifi, tatbika çalışmış ve fakat muvaffak olamamış olan A l i R ı z a Paşanın, bu defaki teklifi de tatbik ettireceğim va'dinde bulunup da ademi muvaffakıyeti halinde, İtilâf Devletleri nezdinde mesul tutulması ihtimali de varidi hâtır değil miydi?

Harbiye Nazırı C e m a l Paşa, Başkumandan Mr. G e o r g e M i l n e'in evamirini tatbik ettiremediğinden dolayı en nihayet kabineden ihraç muamelesine mâruz kalmamış mıydı? Aynı halin A l i R ı z a Paşaya, tatbikına kalkışıldığı takdirde, kendisini, padişahın muhafaza edebileceğinden emin olabilir miydi? Böyle bir halin vukuunda, âmali milliyenin tecelligâhı münferidi olduğunu, söylediği İstanbuldaki Meclisi Milliye güvenebilecek miydi? İradei milliye namına idarei kelâm ve serdi metalibe artık mahal ve imkân kalmadığını söyliyerek tecziye ile tehdidettiği Heyeti Temsiliyeye istinada tenezzül etmeli miydi? Binaenaleyh, kendisi için istifadan ehven bir şey olamazdı. İşte, o da, öyle yapmıştır (Ves. 241). A l i R ı z a Paşa; bu istifasını, kabineye ilk tecavüz vukuunda yapması lüzumu hakkında ikaz ve ihtarda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana nafi olacağını söyledi. Meclisi Mebusan da bu mütalâai cahilâneyi tasviben onu yerinde tuttu. Acaba, ifası mevzuubahis vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını ikmal ederek vatanın mukaddes topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve aziz vatandaşlardan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için, muhtacolduğu fırsatı, sükûnetle ona bahşetmek miydi?!

Padişah, icabıhal ve vaziyete göre birisini sadarete intihab edeceğim diyor

3 Mart 1920 tarihli şifrelerle, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler, bu istifa meselesini haber verirken, Felâhı Vatan Grupu reisinin; Meclis reis vekillerinin saraya gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu rüesa huzuru şahaneye kabul olunmamışlar. Başkâtip ve başmabeyinci ile müzakere etmeleri irade buyurulmuş. Grup reisi, teşkilâtı milliyenin padişaha sadakatini teyidetmiş. Sözü istifa meselesine naklettirmiş. Padişah, başkâtip vasıtasiyle şu iradeyi tebliğ etmiş: "Bütün mebuslara selâm. Ahval ve vaziyetin vahametini ben de onlar kadar müdrikim. İcabı hal ve vaziyete göre birisini sadarete intihabedeceğim. Onun salâhiyetine tecavüzle rüfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak ona, ekseriyet grupiyle anlaşmasını tavsiye edeceğim."

Beni muamelât ve icraata müdahaleden menetmek istiyenler benden tedabiri müessire bekliyor

Rüesa heyeti bitteşekkür, ayrılmışlar (Ves. 242). Verilmekte olan malûmat meyanında, şunlar da vardı: "Mebuslar mütelâşi. fakat arzuya muvafık bir kabine geleceğinden emindirler. Ecnebiler, Hürriyet ve İtilâfçılar ve Nigehbancılar, tertibettikleri harekâtı irticaiyede muvaffak olabilmek için, Ferit Paşa ve yaranından birini mevkii iktidara getirmeleri de muhtemeldir. Meclisi, bittabi feshedeceklerdir. Nezdi şahanede oradan tedabiri müessirede bulunulması... mâruzdur."

Efendiler, garip değil midir ki, bugün, bu mâruzatta bulunanlar daha birkaç hafta evel: "Meclis resmen küşadedilmiş olmasına nazaran, âtiyen evamirinizin âcizlerinize tebliğini ve nikatı nazarınızın her makam nezdinde hakkiyle müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını" tebliğ eden zevattır. Birkaç hafta evvel,

hükümeti merkeziye ile hemfikir olarak beni, muamelât ve icraata müdahaleden menetmek istiyen zevat, bugün, İstanbulda hiçbir şey yapmaya muktedir bulunmadıklarını itiraf ederek buradan, Heyeti Temsiliyeden tedabiri müessireye intizar ediyorlar.

Biz, bu arzuyu da ifa edeceğiz. Fakat, bu zevatın arzusu olduğu için değil, bunu, menfaati vatan emrettiği için...

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul ile muhaberat ve oradaki vaziyeti anlamakla geçti. 4 Mart günü, gerek İ s m e t Paşadan ve gerek zevatı saireden aldığım malûmat üzerine vaziyeti tamimen bütün ordulara ve teşkilât merkezlerimize ve millete iblâğ ettim (Ves. 243, 244). Meclisi Mebusan Riyasetine şunu yazdım:

Ankara, 4. 3. 1920

Meclisi Mebusan Riyaseti Vekâleti Celilesine

Düveli Mütelifenin müdahalâtı mükerreresine karşı nihayet A l i R ı z a Paşa kabinesinin huzuru mecliste istifasını verdiği teessürle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, mübarek vatanı istilâ etmeye çalışan düşmanla Kuvayi Millîye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlâtlarının nâşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi menedemiyecektir. İstiklâli millî ve vatanımızın temini hususunda her fedakârlığa âmade bulunan milletimizin, heyecanı mukaddesini ancak milletin itimadı tammını haiz bir hükümetin resikâra getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet, bu tarihî günlerde, iradei millîyesinin vekâleti mutlakasını haiz bulunan mebusların mukarreratı katiyesine naşikibane muntazırdır. Vatana ve tarihe karşı, deruhde ettiğiniz mesuliyeti azîmeyi ve bütün cihanın kürsii müzakeratımıza mâtuf olan enzarı tetkikını düşünerek, milletin azmi fedakâranesiyle mütenasip kararlar ittihaz buyurulacağından emin olduğumuzu ve va-

tanperverane mesainizde bütün milletin refik ve müzahir olduğunu arz eyleriz efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Padişaha da, şu telgrafı çektim efendiler;

Ankara, 4 Mart 1920

Atebei Seniyei Hazreti Padişahiye

İtilâf Devletlerinin muhilli istiklâl ve haysiyet tecavüzatına ve mütareke ahkâmı hilâfındaki müdahalât ve harekâtına, daha ziyade tâbaveri metanet olamıyan kabinenin istifasiyle yeniden devleti aliyelerinde bir buhranı vükelâ zuhur etmesi, efkârı umumiyei millette derin bir heyecan tevlidetmiştir. Makamı saltanat ve hilâfeti humayunları etrafında, tevhidi fikir ve emel ederek istiklâl ve masuniyeti şahaneleri ve tamamiyeti memaliki devleti aliyeleri için, son fedakârlığı göze aldırmış olan bilûmum tebaai mülûkâneleri, düşmanlar tarafından idare edilen bazı nifak ve ihtilâl tertibatından dolayı, zaten müteessir ve endişenâk bir halde, buhranı vükelânın sürati mümkine ile zevaline ve âmali millîyeyi bihakkın tatmin edebilecek bir heyeti muhteremei vükelânın teşkiline muntazırdır. Meclisi Millînin ekseriyet grupunda tekâsüf eden âmal ve temayülâtı millîyenin tarafı şahanelerinden mazharı himaye olacağına, bütün tebaai humayunları gibi, heyetimiz de emindir. Ancak, dahilî ve haricî bin türlü ihtirasatın galeyaniyle sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, vicdanı millîyi temin edemiyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemiyeceğini ve maazallah böyle bir halin vukuu Devleti Osmaniye tarihinde mesbuk olmıyan hâdisatı elîmeye bâis olacağını atebei seniyei hazreti şehriyarilerine arz etmeyi vazifei hamiyet telâkki ederiz. Olbapta ve katibei ahvalde.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bu telgrafın bir suretini berayi malûmat Meclisi Mebusan Riyasetine ve kolordu kumandanlarına ver-

mekle beraber, bunun bir suretini kopya ederek İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyetine vermesini de İstanbul telgrafhanesine emrettik. Bundan başka efendiler; kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine, ayrıca şu tamimi de yaptık:

4 Mart 1920

İtilâf Devletlerinin tahammülfersa bir şekle gelen müdahalât ve tazyikatından dolayı kabine, 3 mart dünkü gün istifa etmiştir. İstıtlaatı mevsukamıza nazaran kabinenin ıskatı Ferit Paşanın veya emsalinden birinin mevkii iktidara getirilmesi ve İstanbulda ecnebi âmaline hadim, bir şûrayi hilâfet teşkili esasları üzerinde haricî düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların, tavassutiyle vücuda gelen bir komitenin neticei faaliyetidir. Yani komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilâf Devletleri, evvelâ kabineyi istifaya mecbur edecek tazyikat icra etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclisi Mebusan, bittabi icabeden teşebbüsatı müessirede devam etmektedir. Ancak teşebbüsatı mezkûrenin fiilen teyidi için, âcilen âmali millîyeyi tatmin edemiyecek bir kabine reisine, milletin tahammül edemiyeceğini gayet şedit bir lisanla mabeyni humayuna, Meclisi Mebusan riyasetine ve matbuata bildirmek lâzımdır. Bu telgrafın vusulünde, dakika fevtedilmiyerek bu şekilde telgraflar ihzar ve bu gece behemehal keşidesi esbabının istikmaliyle buraya da yarın sabaha kadar malûmat itasını ehemmiyetle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat mucibince, memleketin her tarafından, milletin her makamından 4/5 mart gecesinden itibaren başlıyan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, padişah ve Meclisi Mebusan saraylarında matlup tesiri yaptı.

Salih Paşa Sadrazam oluyor Nihayet, 6 mart günü, kim ve ne olduğuna intikal edemediğim bir zat tarafından şu haber verildi:

Dersaadet, 6 Mart 1920

Heyeti Temsiliyeye

Makamı sadaretin, Bahriye Nazırı S a l i h Paşaya tevcih kılındığı mâruzdur.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kâtibiumumi Vekili
Halit

Bu telgrafı, şu telgraf takibetti:

Mebusan, 6 Mart 1920

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Zatı akdesi hazreti hilâfetpenahi, şimdi Meclisi Mebusan Reisini huzuru humayunlarında şerefi müsule nail kılarak mesnedi sadareti, âyandan Bahriye Nazırı sabıkı S a l i h Paşaya tefviz buyurduklarını ferman buyurmuş ve müşarünileyh dahi kabineyi teşkil ile meşgul bulunmuş olduğundan buhranın yarın akşama kadar tamamiyle zail olacağı tebliğ olunur.

Meclisi Mebusan Reisi
Celâlettin Arif

Efendiler, R a u f Beyin de aynı günde fakat, henüz kabine reisi taayyün etmeden verdiği malûmat vardır. Şayanı dikkat olduğu için bu malûmatı muhtevi telgrafını, aynen arz ediyorum:

Zata mahsus gayet aceledir. Harbiye, 6 Mart 1920

Dakika tehiri gayricaizdir.

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

1 — Dün gece İ z z e t ve S a l i h Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadaret teklifi vâkı olmamıştır. Vekâlet eden kabine

de, kimin olacağını bilmiyor. Dahiliye Nazırı esbakı R e ş i t Beyin saray ile Fransa ve İngiltere sefaretleri arasında cevelân etmekte olduğu mevsukan istihbar ediliyor. Bir rivayete göre, mumaileyhin makama getirileceği merkezindedir. Evvelsi gece zatı şahane T e v f i k Paşayı kabul etti. Bilâhara F e r i t Paşayı kabul ile beşten on sonraya kadar görüştü. Dünkü cuma günü Baltalimanında A l i K e m a l ve esbak Dahiliye Nazırı M e h m e t A l i dahil olduğu halde, uzun müzakereler cereyan etti. Bilâhara Rahip F r e w'un iştirakiyle A l i K e m a l'in evinde müzakere devam eyledi. C e l â l e t t i n A r i f Bey, dün, dört sonrada huzura kabul olundu ve buhranı hazırın devama tahammülü olmadığından ve dahilin ve mebusanın itimadını haiz bir kabinenin bir an evvel mevkii iktidara getirilmesi için vâkı olan mükerrer mâruzatına, zatı şahane, vaziyetin nezaketini aynı suretle idrak eylediğini ve Kuvayi Millîyenin lüzumunu serdettikten sonra, dahil ve haricin itimadını haiz olabilecek bir zatı tâyin hususu, pek acele kabil olamıyacağı ve pazara kadar teemmül lâzım geldiği tarzında cevap vermişler. Salifülârz hususattan mütehassıl ihtisasatı şahsiyem, padişahın İngilizlerle mükâleme ve muhaberede olduğu ve Londradan cevap intizarında bulunduğu kanaatini veriyor. Herhalde vaziyet pek buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlar ise, hattâ F e r i t Paşanın mevkii iktidara getirilmesi istibat edilemez. Hulâsa, şimdiye kadar padişah doğrudan doğruya T e v f i k ve F e r i t Paşalardan maada kimseyi kabul etmemiş ve F e r i t Paşa ile mülâkatı da hafi olmuştur. Saraya mensup, itimadınızı haiz olduğunu bildiğim bir zat, perşembe günü zatı şahanenin pek yakınları namına bendenizi sureti mahsusada gördü ve fikrimi sordu. Cevaben vaziyeti, saltanat, devlet ve millet lehine halledebilecek zatın, Zatı Devletleri olabileceği ve fakat şu sırada meşgul bulunan İstanbula avdetiniz mümkün olamıyacağına nazaran İ z z e t Paşanın mevkii iktidara gelmesi lüzumunu açık bir lisanla söyledim. S a l i h Paşa, Meclisin seddinin de muhtemel olduğunu ima ediyor. Birinci Reis Vekili H ü s e y i n K â z ı m Beyin de, saray ve İngilizler ile meclis namına entrika yaptığı anlaşılıyor. Berayi malûmat mâruzdur.

C e l â l e t t i n A r i f Bey, bugün saraya gidecek. Vaziyeti gayet sarih bir surette zatı şahaneye anlatacak. Muhalifleri mevkii iktidara getirirse Anadolu teşkilâtının sarsılması ve bu suretle şarktaki, kendileri için binnetice muzır olacak prensiple-

rin, memleketimize gireceğini ve makamı hilâfetin nazarı İslâmda duçar olacağı vaziyeti teşrih edecek ve Anadoludan, teşkilâtı millîye merkezlerinden buna dair gelmiş olan bilûmum telgrafları gösterecek ve bu hususa ait ayrıca tahriren bir rapor takdim eyliyecektir. Rapor, birlikte yazılmıştır. Suretini bilâhara takdim ederiz. (R a u f.)

2 — Bu telgraf, 6.3.1920 saat 17,45 sonrada Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nezareti Seryaveri
Salih

Efendiler, R a u f Beyin, sadrazam bulmak mevzuubahis olurken benden bahsetmesi elbette lüzumsuz idi. Aramızda asla böyle bir şey mevzuubahis olmuş değildi. Ben, İstanbul Hükümetinin yaşıyacağından, esasen ümitvar değildim. Osmanlı Devletinin itmamı hayat ettiğine ise, çoktan kanidim. Osmanlı Devletinin, makamı sadaretini işgal etmek gibi zayıf ve bimana bir fikrin benim dimağımda yeri olamıyacağı tabiî idi. Ben, güzeranı, tabiî olan safahatı inkılâbı sükûnetle takibederken, âtinin tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

R a u f Bey, bahsettiği C e l â l e t t i n A r i f Beyin raporu suretini de gönderdi (Ves. 245). Kabine teşekkül ettikten sonra da şu malûmatı verdi:

Harbiye, 8.3.1920

K. O. 20 K. V.

M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine:

1 — Kabine şu veçhile teşekkül etmiştir: Sadrazam S a l i h Paşa, Şeyhislâm ipka, Dahiliye ipka, Hariciye S a f a Bey ipka, Harbiye ipka, Bahriye S a l i h Paşa vekâleten, Nafia T e v f i k Bey asaleten, Maliye T e v f i k Bey vekâleten, Şûrayi Devlet A b d ü r r a h m a n Ş e r e f Bey vekâleten, Maarif A b d ü r r a h-

man Şeref Bey asaleten, Evkaf Şeyhislâmı esbak Ömer Hulûsi Efendi asaleten, Adliye Celâl Bey, Ticaret Defterhane Emini Ziya Bey.

2 — Celâl Beyin mesleğini bilmiyoruz. Bu şekil, Damat Ferit Paşaya zaman kazandırmak maksadiyle sarayın tertibidir. Salih Paşa, bir buhrana set çekmek suretiyle bu suretle vatana nafi bir hizmet yaptığı itikadındadır. Bizim fikrimiz bu kabineye itimat vermemektir ve bunu, grupta temin için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi el'an mevcuttur. Ana nazaran vaziyetin temin buyurulması mâruzdur.

3 — Şayanı dikkat olarak şunu da arz edelim ki, Salih Paşaca Meclisi Mebusan dahilinden nazır almaklığın ademi imkânı anlaşıldıktan sonra, hariçten alacakları zevatın tesbiti için grupun fikrini istimzacedecekti. Halbuki ahiren bundan da sarfınazar ederek esamisi mâruz kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir efendim. (Rauf.)

Harbiye Seryaveri
Salih

Trakyada Cafer Tayyar Beyin takibettiği yanlış bir noktai nazar

Efendiler, İstanbul buhranı hakkında verdiğim izahat epeyce uzadı. İstanbulda, zaten öteden beri mevcut ve mütezahir olan vaziyette, daha çok tecellilere şahidolacağız.

Müsaade buyurursanız, tekrar, İstanbula gelmek üzere, biraz da Edirne havalisindeki vaziyete atfı nazar edelim. Şimdiye kadar vukubulmuş olan umumi beyanatım sırasında, vesile düştükçe Trakyayı da teşkilât ve tasavvuratımızdan hiçbir vakit hariç tutmadığımızı anlatmış olduğumu ümidederim. Edirne ile münasebat ve muhaberatımız, memleketin her yeriyle olduğu gibi muhafaza ve idame edilmekte idi.

Cari muhaberatımızda, şayanı dikkat, bazı noktaları heyeti aliyenize tavzihan arz etmek muvafık olur.

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 31 Kânunuevevl 1919 tarihli gayet mufassal bir raporunda, Trakya ve bilhassa Garbî Trakyada vukubulmakta olan Yunan teşebbüsat ve faaliyetini pek

mükemmel izah ediyordu. Kendisinin bu faaliyeti fevkalâdeye mukabil lüzumu gibi tertibat alamadığından şikâyeti vardı.

"Kolordusunun işbu vaziyet ve âtiyen tahaddüsü muhtemel ahval karşısında vazifesini ifa edebilecek bir vaz'ulceyş almasına General M i l n e'in muvafakat etmediğinin bilmuhabere anlaşıldığını" haber veriyordu (Ves. 246).

General M i l n e'in, tertibat almamıza muvafakat etmiyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu bedaheti, bilmuhabere tahkika, bilmem nasıl bir fikir ve muhakeme sevkiyle kalkışılmıştı?

C a f e r T a y y a r Beye, 3 Kânunusani 1920 de verdiğim talimatta, gönderdiğimiz hafi talimatnameye tevfikan müsellâh müfrezeler teşkilini tekrar hatırlattım. "Vaz'ulceyş tebdili ile istihsal olunamıyan fevaidin bu suretle telâfisi lâzımdır" dedim (Ves. 247).

Harbiye Nazırı bulunan C e m a l Paşaya da, aynı tarihte, vaziyetten bahsederek Yunanlıların Şarkî Trakyada olsun hazırlıklarına mümanaat etmesini yazdım (Ves. 248).

Trakya-Paşaeli Cemiyetinin gönderdiği raporlarda, lüzumu gibi teşkilât yapılamamakta olduğundan bahsediyorlar ve bazı rüesayi memurinden şikâyet ediyorlardı (Ves. 249). Bu gibi memurlara evvel ve âhir, bazı ihtaratta bulunuyordum (Ves. 250).

Şikâyetin mühimmi, C a f e r T a y y a r Beyden olmaya başladı. Meselâ; buna dair okuyacağım şu mektup, bir fikir verebilir zannederim.

26 Kânunusani 1920

Muhterem Paşam;

A r i f Beyin Trakyalılar hakkındaki beyanatını tasdik ederim. Trakya Cemiyeti, kuvvei maddiye ile teyidedilmemiştir. Ma-

malesef, C a f e r T a y y a r cümlemizi aldatmış, zerre kadar teşkilât, bir tek tüfek ile teslihat bile yapmamıştır. C a f e r'i, şahsını düşünmekle itham ederim. Bulgarya ahvalinden de tamamen bihaber, gafleti mutlaka halindedir.

Son günlerde, C a f e r'in fırkalarına yazdığı bir emirname, tesadüfen elimize geçti. Yunanlıların harekâtından, efkârından bahsettikten sonra, bu hal karşısında artık müdafaai hukuk talimatı veçhile millî teşkilâta başlamak lâzım ise kumandanların bu bapta zâbitan vasıtasiyle ahaliye yardım edip etmemek hakkında mütalâalarını soruyor, fatebiru... Allah mesaili millîyede aldatanları kahretsin. Fakat, veyl aldanmış olanlara.

Netice; Bulgar askeri Garbî Trakyayı tahliye ederek gittiği, beş on memurla 150, 200 jandarmadan maada kuvveti bulunmadığı halde bile, kendisinden ihtilâl ve muharebe ile müdafaai vatan gayesini beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. C a f e r bu vaziyette bir elem hissetti mi bilmem. Binaenaleyh, artık Topçu İ h s a n'ı, Baytar R a s i m'i [zeki, cevval, mutedil, pek şayanı itimat bir arkadaş] teşkilât için Trakyaya göndereceğiz. Buradan silâh da göndereceğiz. Kör olası C a f e r yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin başka ihsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler, halis İngiliz askerleriyle teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgazda gruppe oluyor. Bulgarya kaynaşıyor. Yunan şekaveti ziyade, halkın tazallümü karşısında vali elini oğuşturmakta, C a f e r aczini göstermekte. Trakyanın, bolşevizme karşı tahşidata — ecnebi — mâruz olduğu Bulgarların, harekâtına hedef olması memuldür. Orada kuvvetli bir pençe ve dimağ lâzım. Ne C a f e r, ne vali bu işin ehli ve fedakâr değillerdir. İşte hal ve vaziyet budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek müteessir olmuş ve şifre ile istizah etmiştim. Cevap alamadım. Paşam; şahsi bir siyaset takibettiğimi mi zannediyorsunuz. Yoksa maksadı kavramıyacak, vaziyeti ihata etmiyecek humekadan olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İman ve itikadım birdir. Bilâinhiraf yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve tevbihamiz sözlerle son derece müteessir olurum. Bu, beni mesaiden alıkoymaz. Beni muhalefete sevk etmez. Fakat, arada şahsiyet meselesini pekâlâ tevlidedebilir. Buna nazarı dikkatinizi celbeder ve bir hakikat tezahür etmeden ve benim neler çektiğimi takdir

etmeden, teşebbüsatta bulunmamanız, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemiyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu, şuracıkta dermeyana müsaade buyurunuz. Arzı ihtiram ile temennii muvaffakıyet eylerim paşam.

Vâsıf

Efendiler, Edirneden gelen işarlardan, raporlardan, bence, yanlış bir noktai nazarı siyasi takibedildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da, bu hatalı noktai nazarın tasvibedildiğine delâlet eden cümleler vardır. Bu hatalı prensipi tashih için, öteden beri vâkı mütalâamızı, 3 Şubat 1920 tarihinde bir defa daha Cafer Tayyar Paşaya ve İstanbulda Rauf Beye tekrar ettim.

Tekrar ettiğim mütalâa şu idi:

Şarki ve Garbi Trakyanın bir vahdeti millîye altında tasavvur ve ifadesi doğru bir siyaset değildir. Şarki Trakya gayrikabili itiraz ve münakaşa bir surette eczayi memalikimizdendir. Garbi Trakya ise, bir muahede ile, vaktiyle terk edilmiş bir kıtadır.

Olsa olsa, Şarki Trakya, Garbi Trakyanın halâsına çalışanların bir üssülharekesi olabilir.

Şarki ve Garbi Trakyanın vahdetini musırren iddia etmek, Şarki Trakyada da, bazı müddeayat serdine münteç olabilir.

Bulgarların da, Adalar Denizinde bir mahreci iktısadî talep etmeleri, ayrıca muhtacı teemmüldür. Bulgaristan dahilinde bu noktai nazardan sarfı mesai edilmelidir (Ves. 251).

Cafer Tayyar Paşa da, memurlardan, eşraftan, ahaliden şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, "bizde ahali her işi hükümetten beklemekte; rüesayi mülkiyenin vaz'ı bitarafisi yüzünden teşkilâtı milliye matlubu âli üzere taazzuv edememektedir. Vilâyet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylülerle sıkı temas ediyorum...

Fakat, her köye gitmek kabil olamıyor", "... Keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması cümlemizce şayanı arzu olup bu da mehaziri mesrudenin ref'ine çalışılmakla kabil olacağı mâruzdur" diyordu (Ves. 252).

Efendiler, Cafer Tayyar Paşaya, General Milne vaz'ulceyş tebdil ettirmiyor. Vali ve mutasarrıflar bitaraf kalıyor ve her işi hükümetten bekliyen ahaliye, teşkilâtı milliye hususunda delâlet ve pişüvalık etmiyor. Bu mahzurlar kalkmadıkça, keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması kabil görülmüyor!

Karakol Cemiyeti İstanbulda teşkilâtını tevsie çalışıyor

Efendiler, bilmünasebe bir Karakol Cemiyetinden ve onun men'i faaliyeti hususundaki teşebbüsatımızdan bahsetmiştim. Bu cemiyetin, hâlâ İstanbulda, tevsii teşkilâta çalıştığı anlaşılıyordu. Tekrar şöyle bir ikazda bulunmak icabetti:

Tahriren 12 Mart 1920

Çanakkale Mevkii Müstahkem K. Miralay Şevket Beyefendiye

İstanbulda mevcut teşkilâtımızın, maksadı temine gayrikâfi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif zamanlarda ve bilhassa bugünlerde Ankaraya gelen vâkıfı ahval bazı zevatın verdiği malûmata nazaran, bundaki ademi muvaffakiyetin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilâtı namı altında karakol nizamnamesinin tatbikına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilâta temas etmekten tethiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaai Hukuk Teşkilâtı Nizamnamesi esasına göre teşkilâtı taazzuv ettirmek, İstanbul için bilhassa kâfidir. Zira İstanbulda esas kuvveti; fikir cereyanlarını tevhitte aramalıdır. İstanbulda fiilî harekât ve hususi teşebbüsat için dahi yapılacak müsellâh teşkilâtta Müdafaai Hukuk Nizamnamesi lâhikasının tatbikı kâfidir. İstanbul heyeti merkeziyesi ve aksamı tabiasındaki heyeti idarelerin meydana çıkmasında mahzur tasavvur ediliyorsa, bu heyetleri teşkil edecek olan

zevat, şahıslarını hafi tutabilirler. Bu esas dairesinde yapılmış ve yapılacak olan teşkilâtın ve heyeti merkeziye ile heyeti idareleri teşkil eden zevat isimlerinin, emin vasıta ile irsaline lûtuf ve himmeti âlileri bilhassa istirham olunur efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İstanbuldaki Kuvayi Milliye rüesasının tevkifi hakkında Londradan gelen emir

Şimdi arzu buyurursanız, tekrar İstanbula avdet edelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta R a u f Bey şu malûmatı veriyordu: 10 Mart 1920 günü zevalden sonra, İtilâf mümessilleri içtima etmişler, Londradan gelen ve İstanbuldaki Kuvayi Milliye rüesasının tevkifi emrini havi olan bir meseleyi tezekkür etmişler ve emri infaza karar vermişler. Bu malûmat, şayanı itimat bir zata mevsuk membadan mahremane ihbar edilmiş ve bu gibi zevatın bir an evvel Dersaadetten uzaklaşmaları lüzumu bildirilmiş. Bu hususu, muhtelif ihtimalâta göre muhakeme ettikten sonra, işin sonuna kadar İstanbulda kalarak vazifei namusu ifaya karar vermişler. Sadrazam S a l i h Paşa, bu vaziyete bilerek sebebolmakta imiş. Onun için kabineyi ıskata çalışacaklarmış. Muvaffak da olacaklarına emin imişler (Ves. 253).

R a u f Beyin; bu telgrafını, aynı tarihte takibeden kısa bir telgrafında, "son mâruzatımıza ve kabine vaziyetleri hakkında bir gûna mütalâatınıza destres olamadığımızdan, ademi vusulünden ve sıhhatinizden bihakkın endişedeyim. Cevabınıza muntazırız" denilmekte idi.

R a u f Beye, ve berayi malûmat On Beşinci ve Üçüncü Kolordulara 11 Mart tarihinde şu malûmatı vermiştim:

11 Mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920 Ankarada Fransız Mümessili Yüzbaşı B o i z e a u'nun tercümanı olup bize öteden beri ihbaratı mahremanede bulunan bir zat Ankarada İngiliz Mümessili W i t h a l l'un aldığı bir telgrafname üzerine bütün ahmalve eskali ve maiyetiyle birlikte bugün Ankarayı terk ederek İstanbula hareket eyliyeceğini ve bu tirenden sonra şimendifer münakalâtının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti. Mumaileyh W i t h a l l, filhakika bugün ihbara mutabık olarak hareket etti. Binaenaleyh, tiren münakalâtının da münkati olması kaviyyen memuldür. Keyfiyetin, İtilâf Devletlerince İstanbulda alınan tedabir ile alâkadar bulunduğunda şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

R a u f Beyin son işarına da şu cevabı vermiştim:

Kabineye ademi itimat reyi vermek suretiyle taarruzun tarafınızdan yapılması o kadar kuvvetli bir sebebe istinadettirilemiyecektir. Grupun, derecei tesanüt ve tecellüdüne ve vahdetli hareketteki azmi katisine dair sarih bir fikir ve kanaat hâsıl etmedikçe, S a l i h Paşanın grup heyeti idaresiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiçbir mütalâa dermeyan edemem. İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane nihayete kadar vazifesine devamı, pek nafi ve parlaktır. Ancak zatıalinizle beraber vücutları teşebbüsat ve harekâtı âtiyemiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi takdirde, grupun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden tavzifi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevatmeyanında memleketi temsil evsafını haiz olanlarla icabında hükümet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin muamelei zecriye tatbik edeceklerine şüphe yoktur... ilh .... *Mustafa Kemal* (Ves. 254).

Efendiler, R a u f Beyi ve diğer zevatı tam zamanında davet etmiş olduğumuz, vakayi ile hem de üç, dört gün geçmeden sabit oldu. Fakat maatteessüf

bu davetimiz, lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınmak mazhariyetine nail olamadı. Rauf Bey, Vâsıf Bey gibi zevat, en nihayet kemali mutavaatle Maltaya gittiler. Bu cihet malûmunuzdur.

Son dakikaya kadar Anadoluya geçmek ve Ankaraya gelmek fırsat ve tedabirinin bazı arkadaşlar tarafından tehiye ve temin olunduğu bana hikâye edilmiştir. Eğer böyle idiyse, bu zevatın Ankaraya gelmeye muvafakat etmeyip İngilizlere teslim olmayı ve Maltaya gitmeyi tercih eylemelerindeki sebep ve mazeret, cidden tetkika şayan görülür. Filhakika, Türkiye vaziyetinin ve âkıbetinin meşkûk, muzlim, mühlik görüldüğü faraziyesine nazaran bu karanlık tehlike içine atılanların mahuf ve müthiş bir âkıbetle karşılaşmaları vehmi, tahtı tesirinde en nihayet herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere düşmana arzı teslimiyeti müreccah görebilecekleri istib'at olunamaz. Maahaza, ben burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten içtinabederim. Bu mütalâaya binaendir ki, bu zevatı Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan istifade ederek mümkün olan teşebbüsatta bulunmaktan geri durmadım.

İstanbulun işgali

Efendiler, İstanbulda Onuncu Fırka Kumandanından Ankarada Yirminci Kolordu Kumandanlığına 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir tahrirat geldi. Mahlûlü şu idi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: İngilizler tarafından Türkocağı binasının işgali üzerine Millî Talim ve Terbiye binasına nakleden Ocağın bu yeni işgal ettiği bina, dün zevalde İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir efendim. 9 Mart 1920 (Hâdi.)

Efendiler, 1920 senesi Martının 16 ncı günü öğlenden evvel, saat onda, makina başında şöyle bir telgraf verildi:

Deraliye, 16.3.1920

Ankarada: M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Bu sabah, Şehzadebaşındakı muzıka karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler müsademe ederek neticede şimdi İstanbulu işgal altına alıyorlar. Berayi malûmat mâruzdur.

Manastırlı
Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşun kalemiyle "serian kolordulara benim imzamla M. K e m a l" işaretini koyduktan sonra bu telgrafı verenden istizahata başladım. Manastırlı H a m d i Efendi mütemadiyen malûmat vermeye devam etti.

Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiyenin işgalini haber aldık. Hattâ Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu fakat telgrafhanevi işgal edip etmiyeceği meçhuldür.

Bu esnada efendiler; Harbiye telgrafhanesinden, memur A l i malûmat vermeye başladı:

Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve on beş kadar da mecruh oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Tekrar Manastırlı H a m d i Efendi bizi buldu.

Paşa Hazretleri.

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli katettiği gibi bir taraftan Tophaneyi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker ihracolunuyor. Vaziyet vahamet kesb-

ediyor efendim. Sabahki müsademede 6 şehit, 15 mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri. Emri Devletlerine muntazırım. 16 Mart 1920.

Hamdi

H a m d i Efendi devam etti:

Sabahki, bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca müsademeye başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, on beş mecruh olup bunun üzerine zaten melânetlerini tasavvur etmiş ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetini ve Tophaneyi işgal edip bir taraftan Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hattâ şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma nazaran Derinceye kadar tevessü ediyormuş efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim.

H a y a t i Bey merhum, benim, ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işaret veçhile verilen malûmatı hulâsa etmiş. Rumeli ve Anadoludaki bilcümle kumandanlar adresine keşide ettiriyordu. Bir an evvel İstanbul üzerinden Edirneye keşide ettirilmesini söylemiştim (Ves. 255). H a m d i Efendi:

Emri samileri infaz olunuyor, Edirneye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik.

H a m d i Efendiden:

Mebusan için bir haber aldınız mı? Mebusan telgrafhanesi muhabere ediyor mu?

diye sordum. H a m d i Efendi:

Evet yapıyor. 14 üncü Kolordu kumandanı hazır. Paşa istiyordu verelim mi?

Efendiler, bundan sonra artık H a m d i Efendinin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Manastırlı Hamdi Efendi

Bu hamiyetli ve cesur, Manastırlı H a m d i Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden kim bilir haber almak için ne kadar intizarlar içinde kalacaktık. İstanbulda bulunan nazır, mebus, kumandan, teşkilâtımız mensupları içinden bir zat çıkıp vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki cümlesini heyecan ve halecan kaplamıştı. Bir ucu Ankarada bulunan telin İstanbulda bulunan ucuna yanaşamıyacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki hükmetmek caiz olur mu? Telgraf memuru H a m d i Efendi bilâhara bizzat Ankaraya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu ifa etmiştir. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada alenen ifade etmeyi millî ve vatani vazifelerimden addederim.

Efendiler, bu vaziyet üzerine her şeyden evvel vukuu melhuz bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim:

Bilûmum Vali ve Mutasarrıflara

Sıvasta K. O. 3, Bandırmada K. O. 14, Ankarada K. O. 20, Erzurumda K. O. 15, Konyada K. O. 12, Diyarbekirde K. O. 13 Kumandanlıklarına

İzmir Cephesinde R e f e t Beyefendiye, Balıkesirde Fırka 61 Kumandanlığına, Bilûmum Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye ve Heyeti İdarelerine

Telgraf. Müstaceldir Ankara: 16 Mart 1920

Bugünkü vaziyete nazaran, milletimiz, cihanı medeniyetin hissiyatı insaniyetkârane ile mütehassis vicdanlarından ve bü-

tün âlemi İslâmın müşareketi ruhiyesinden emin olmakla beraber, bir müddet için dost olsun, düşman olsun, bütün resmî âlemi haricî ile muvakkaten temas edemiyecektir.

Bugünler zarfında vatanımızda yaşıyan Hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz muamelei insaniyetkâranenin kıymeti pek büyük olduğu gibi hiçbir hükümeti ecnebiyenin fiilî veya zahirî himayesini görmiyen Hıristiyan ahalinin kemali huzur ve sükûnetle imrarı hayat eylemeleri, ırkımızın fıtraten mütehalli olduğu kabiliyeti medeniyeye en katî bir bürhan teşkil eyliyecektir. Menafii vataniyeye mugayir faaliyetleri meşhut olanlar ve huzur ve asayişi memleketi ihlâl eyliyenler hakkında, din ve milliyet mensubiyetine bakılmıyarak, ahkâmı kanuniyenin seyyanen ve şiddetle tatbikı ve hükümatı mahalliyeye itaat ve vezaifi tabiiyeti ifada kusur etmiyenler hakkında da refet ve şefkatle muamele edilmesini, ehemmiyeti mahsusa ile arz ve bu hususatın tekmil alâkadarlara süratle tebliğini ve bütün efradı millete vesaiti münasibe ile tamimini rica ederiz efendim.

Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İtilâf kuvvetlerinin telgrafla memlekete yapmak istedikleri resmî tebliğ

Efendiler, Kuvayi İtilâfiye, İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir tebliği resmî yapmak istediler. Tarafımızdan vukubulan ikaz ve ihtar üzerine — bazı merkezler müstesna — bu tebliği resmî alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden bellibaşlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı S u a t Bey (Ves. 256), Konya Valisi S u p h i Bey (Ves. 257).

Tebliği Resmî

Beş buçuk sene evvel memaliki Osmaniyenin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası, Alman telkinatına kapılarak devlet ve milleti Osmaniyeyi Harbi Umumiye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meşum siya-

setin neticesi malûmdur. Devlet ve milleti Osmaniye bin türlü felâket geçirdikten sonra öyle bir mağlûbiyete duçar oldu ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası bile bir mütarekename akdederek firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenamenin akdini mütaakıp Düveli İtilâfiyeye bir vazife terettübetti. İşbu vazife eski memaliki Osmaniyenin bütün ahalisinin bilâtefrikı cins ve mezhep saadeti müstakbelelerini, inkişaflarını, hayatı içtimaiye ve iktisadiyelerini temin edecek bir sulhün temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh Konferansı, bu vazifenin ifası ile meşgul iken firari İttihat ve Terakki erkânının mürevvici efkârı bulunan bazı eşhas, teşkilâtı millîye namı müsteari altında bir tertip teşkil ederek ve padişah ile hükümeti merkeziyenin evamirini hiç addetmekle harbin netayici elîmesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasırı muhtelife meyanında nifak çıkarmak, ianei millîye bahanesiyle ahaliyi soymak gibi efale cüret ettiler ve bu veçhile sulh değil, âdeta yeni bir muharebe devrini açmaya teşebbüs eylediler. Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen, Sulh Konferansı, vazifesine devam etti ve nihayet İstanbulun Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar kulûbu Osmaniyeyi müsterih edecektir. Ancak, bu kararlarını Babıaliye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şeraite tâbi olduğunu da ihtar eylediler. İşbu şerait; vilâyatı Osmaniyede bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye mâruz bırakmamak ve elyevm Düveli İtilâfiye ile müttefiklerinin kuvayi askeriyeleri aleyhinde mütemadiyen vukubulmakta olan hücumlara hitam vermekten ibaret idi. Hükümeti merkeziye, bu ihtara karşı, bir dereceye kadar hüsnüniyet göstermiş ise de, teşkilâtı milliye namı müsteari altında hareket eden eşhas, maatteessüf teşvikat ve tahrikâtlarından vazgeçmek istemediler. Bilâkis, hükümeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye teşebbüs eylediler. Herkesin kemali heves ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, Düveli İtilâfiye, yakında tahtı karara alınacak ahkâmı sulhiyenin tatbikını temin edebilmek üzere, tedabiri lâzimeyi teemmül etmeye mecbur oldular. Bunun için, bir tek çare buldular. Bu da, İstanbulu muvakkaten işgal etmek idi. İşbu karar, bugün mevkii icraya vaz'edildiğinden, efkârı umumiyeyi berayi tenvir nikatı âtiye tasrih olunur:

1 — İşgal muvakkattir. 2 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idarei Osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir.

3 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, yine Türkleri Dersaadetten mahrum etmemektedir. Fakat, maazallahutaalâ taşrada iğtişaşı umumi veya katliam gibi vukuat zuhur ederse, bu kararın tadili muhtemeldir. 4 — Bu nazik zamanda, müslim olsun, gayrimüslim olsun herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiyenin ihdası için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek istiyenlerin iğfalâtına kapılmamak ve halen makarrı saltanat kalan İstanbuldan ita olunacak evamire itaat etmektir.

Bâlâda zikrolunan teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadette derdest olunarak, anlar tabiî kendi efalinden ve bilâhara o efalin neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mesul tutulacaktır.

Kuvvei İşgaliye

Bu tebliğ münasebetiyle derhal şu tamimi yaptım:

16 Mart 1920

Umum Vali ve Kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Heyetlerine

İstanbulun, İtilâf Devletleri tarafından, bilmüsademe cebren işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikastten bilistifade birçok makasıdı hıyanetkârane sahiplerinin milleti iğfale teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim tebligatı resmiye şeklinde imzasız bazı beyannamelerin neşredilmek istenildiğine kesbi ıttıla ediyoruz. Yanlış harekâta mahal kalmamak ve hakayikı ahvale mugayir heyecanlar tevlidine meydan verilmemek üzere bu gibi işaata katiyen atfı ehemmiyet edilmemesi lâzımdır. Vaziyeti hakikiyeyi takibeden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milleti tenvir edecektir.

Mustafa Kemal

Ecnebi devletlere yaptığım protesto

Efendiler, aynı günde muhtelif vesaitle şu protestoyu gönderdim:

16 Mart 1920

Protesto

İstanbulda İngiliz, Franşız, İtalya Mümessili Siyasilerine, Amerika Mümessili Siyasisine, Bilûmum Bitaraf Devletler Hariciye Nezaretlerine ve Fransa, İngiltere, İtalya Meclisi Mebusanlarına verilmek üzere Antalyada İtalyan Mümessilliğine

İstanbulda bilûmum devairı resmıye, istiklâli millîmizi temsil eden Meclisi Mebusan dahi dahil olmak üzere, mütelifin kuvayi askeriyesi tarafından, resmen ve cebren işgal edilmiş ve âmali millîye dairesinde hareket eden, birçok vatanperver eşhası tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Milleti Osmaniyenin hâkimiyet ve hürriyeti siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne pahasına olursa olsun, müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asrı medeniyet ve insaniyetin mukaddes addettiği bütün esasata, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün cemiyatı beşeriyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren vicdanı umumii beşere râcidir.

Biz, hukukumuzu ve istiklâlimizi müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemiyeceğine kaniiz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson prensiplerine müstenit bir mütarekenin, milleti esbabı müdafaasından tecridetmiş olmasından mütevellit bir hileye de müpteni bulunmak hasebiyle ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetiyle dahi kabili imtizaç olmıyan bu hareketin takdiri mahiyetini resmî Avrupa ve Amerikanın değil, ilmü irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının [*] vicdanına tevdi ile iktifa ve bu hâdiseden tevellüdedecek mesuliyeti azîmei tarihiyeye son defa bir daha nazarı dikkati umumiyi celbederiz. Dâvamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenabı Haktan sonra en büyük zahîrimizdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi
Mustafa Kemal

---

[*] Amerikaya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız Amerikanın yazılmıştır.

Aynı günün gecesi bu talimatı tamimen tebliğ ettim:

Şifre 16 Mart 1920

Bilûmum Vali ve Kumandanlara

İstanbulun ve makamatı resmıyenin, hususiyle Meclisi Mebusanın, İtilâf Devletleri tarafından ve cebren işgal edilmiş olmasından ve bu hareketin, mütareke ile milleti silâhından tecridettikten sonra vukua getirilmesinden bahsile İtilâf Devletleri mümessillerine ve bilûmum bitaraf devletler hariciye nezaretleriyle İtilâf Devletlerinin meclisi mebusan riyasetlerine protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler akdi muktazi görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa tecavüzü vâkıın, Osmanlı hâkimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insaniyetin mevlûdu olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esasatına bir darbe teşkil edeceği ve milleti Osmaniyenin müdafaai beka ve istiklâl hususundaki azim ve imanına, bu hâdisenin hiçbir tesir vücuda getiremiyeceği, yalnız medeni milletlerin bu tecavüzü kabul etmekle; azîm bir mesuliyeti tarihiye altına girmiş olacakları tasrih edilmelidir, bitaraf devletler hariciye nezaretleriyle Meclisi Mebusan riyasetlerine keşide edilecek telgraflar, İstanbulda ait oldukları makamata verilmekle beraber Antalyada İtalyan Mümessilinin vesatatiyle de verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya irsal buyurulmasını rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Şifre 16 Mart 1920

Miralay R e f e t Beye

Hâdisei ahire münasebetiyle, her tarafta yapılan mitingler neticesinde çekilecek protesto telgraflarının birer suretlerinin de İtilâf Devletlerinin hali inikatta bulunan Meclisi Mebusanları riyasetine ve bitaraf devletlerin de Hariciye Nezaretlerine tebliğ edilmesini faydalı addediyoruz. Antalyadaki İtalyan Mümessilinin bu husustaki muavenetini temin etmenizi rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Millete neşrettiğim beyanname

Efendiler, aynı günde millete şu beyannameyi neşrettim:

Beyanname

Bilûmum Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine, Matbuat Cemiyetine

İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur. Evvelâ; F e r i t Paşa ile bilitilâf milleti müdafaasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif aksamı mühimmesini galip devletler müstemlekâtına ilâve eylemek düşünülmüştü. Kuvayi Millîyenin müzahereti umumiyei milliye ile müdafaai istiklâl hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. Saniyen; Kuvayi Millîyeyi iğfal ve onun müsaadesiyle şarkta bir rüçhan siyaseti takibetmek için Heyeti Temsiliyeye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve mülkün tamamiyetini temin etmedikçe ve hususıyle işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir nevi müzakereye yanaşmadı. Salisen; Kuvayi Millîye ile tevhidi harekât eden hükümetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle vahdeti millîyeyi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyidi cürete sevk eylemek tarikı takibolundu. Vahdeti millîyenin teşkil ettiği metanet ve tesanüt karşısında bu savletler de eridi. Rabian; mukadderatı memleket hakkında endişeaver kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle efkârı umumiyenin tazyikına başlandı. Müdafaai namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milleti Osmaniyenin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretiyle Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hâkimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi İslâmın âmali istihlâsı, makamı hilâfetin tesiratı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâli millînin mazi şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istik-

lâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnü inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün âlemi İslama da tevcihi hitabedilerek tecavüzü vâkı bir beyannamede tafsil ve vesaiti muhtelife ile ilân edildi.

Efendiler, hâdise hakkında fazla malûmata intizar etmeksizin, telgrafçı, Manastırlı H a m d i Efendinin verdiği malûmattan ve bu malûmatı teyideden, kuvvei işgaliye namına olan tebliğ muhteviyatından, vaziyetin mahiyetini anlıyarak lüzumlu ve müstacel gördüğüm tedbirleri, izah olunduğu veçhile hemen işgal günü ittihaz ve tatbik ettim. İstanbulun sureti işgali ve tevkifat icrası hakkında muhtelif membalardan mütebayin ve mübalâğalı surette malûmat gelmeye başladı. Biz de, muhtelif vesaitle tahkikat icrasına devam ettik. İfayı vazifei teşriiyeye imkân göremiyerek dağılan mebusların ve bazı zevatın İstanbuldan firar ederek Ankaraya teveccüh ettikleri anlaşıldı. Seyahatlerini teshil için güzergâhlarında icabedenlere iktiza eden emirleri verdim.

Salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada içtimaı kararı

Efendiler, 16 Martta İstanbulun işgali tahakkuk eder etmez, ittihaz ettiğim tedabir meyanında, daha birtakım tedbirler vardır ki onları Büyük Millet Meclisinin ilk küşadında beyan etmiş olduğum için, burada tekrar tafsil etmedim. Meselâ; Eskişehir ve Afyon Karahisarındaki ecnebi kıtaatının silâhtan tecridi veya teb'idi ve Geyve, Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi ve Anadoluda bulunan ecnebi zâbitanının tevkifi ve saire gibi tedabire ait tafsilâtı, Büyük Millet Mec-

lisinin ilk zabıtnamesinde mütalâa buyurmuşsunuzdur. Bu tedabir meyanında en mühimmini; salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada içtimaını temin husundaki vazifei milliye ve vataniyemize ait karar ve bu kararın tatbiki teşkil eder.

Efendiler, bu husustaki kararımızı ve bu kararın sureti tatbikını gösteren bir tebliği 19 Mart 1920 de, yani İstanbul işgalinden üç gün sonra tamim ettim.

Efendiler, bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makina başında müdavelei efkâr ederek mütalâalarını aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede "meclisi müessisan" tâbirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin "rejim" i değiştirmek salâhiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tâbirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği bir tâbirdir, diye, Erzurum ve Sıvastan ikaz edildim. Bunun üzerine "salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis" tâbirini kullanmakla iktifa ettim.

Vilâyetlere ve müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına

Merkezi devletin dahi, Düveli İtilâfiye tarafından resmen işgali, kuvvei teşriiye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvayi millîyei devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayi vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclisi Mebusan dağılmıştır. Şu halde, makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankarada içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür. Binaenaleyh, zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyeti vatanperveranelerinden muntazardır:

1 — Ankarada, salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2 — Bu meclise âza olarak intihabolunacak zevat, mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir.

3 — İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4 — Her livadan, beş âza intihabolunacaktır.

5 — Her liva kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerinden ve merkezi liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaai Hukuk Heyeti İdarelerinin ve vilâyetlerde merkezi vilâyet heyeti merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkezi vilâyet belediye meclisinden ve merkezi vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6 — Bu meclis âzalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahedei mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7 — İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mesul olacaktır.

8 — İntihap, reyi hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi ârâ, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

9 — İntihap neticesinde, bilûmum âzanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihabolunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10 — Âzaların alacakları tahsisat, bilâhara meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11 — İntihabat, nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankarada içtimaı temin edebilmek üzere itmam olunarak âzalar tahrik ve netice âzanın isimleriyle birlikte derhal işar edilecektir.

12 — Telgrafın saati vusulü bildirilecektir.

Haşiye: Kolordu kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta zarfında, muhtelif istikametlerde Ankaraya gelmekte olan mebuslarla, telgraf muhaberatiyle bizzat temasa gelindi. Kendilerine, elemlerinin tadiline, kuvvei mâneviyelerinin tarsinine medar olacak malûmat verildi. İstanbulda noktai nazarımızı takibedecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vukubulan ikazlarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda teşkilât yapmayıp, Karakol Cemiyetinin vücut bulmasına çalışanların başları, Maltaya gitmiş ve İstanbulda, efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât yapmak için çok zahmetli mesai ve o zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarf etmeye mecbur oldum.

Muhterem Efendiler, beyanatı umumiyem meyanında bir iki noktada, benim İstanbuldaki Meclisi Mebusana reis intihabım hususuna ait meseleden ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkül ile karşılaştığımı da arz etmiştim. Filhakika, İstanbulda Meclis duçarı tecavüz olup dağılınca mebusları toplamağa ve bahusus izah ettiğim veçhile bir meclis tesisine tevessül edebilmek için, bir an tereddüt ettim. Meclisi Mebusan Reisi bulunan C e l â l e t t i n A r i f Beyin Ankaraya gelip gelmiyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun muvasalatına intizar ve daveti onun vasıtasiyle yaptırmağı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve isticali âmir bulunuyordu. Meçhul bir ihtimale intizaren izaai vakit etmeği muvafıkı ihtiyat bulmadım. Fakat vereceğim kararın temini tatbikatı için de, bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların mütalâalarını dinlemek ile vakit geçirmeğe mecburiyet hissettim. C e l â l e t t i n A r i f Beyle Martın 27/28 inci gecesi Düzceye muvaslatında irtibat hâsıl olmuştu. Kendisine şu telgrafı yazdım:

Ankara, 27 Mart 1920

34

Düzcede Meclisi Mebusan Reisi Muhteremi C e l â l e t t i n A r i f Beyefendiye

İstanbulun resmen ve fiilen İngilizler tarafından işgaliyle kuvayi devletin tazyik ve esaret altına alınması ve Meclisi Mebusana taarruz olunarak milletin istiklâline ve namusu milliye tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden milletvekillerinin mukadderatı memleket hakkındaki vazifelerini ifaya muvaffak olamıyacaklarına kanaatle sinei millete ilticaya mecbur olmaları, devlet ve milletin kuvayi umumiyesini hüküm ve murakabesi altında bulunduracak bir meclisi fevkalâdeye şiddetle ihtiyaç tevlidetmiş olduğundan fevkalâde salâhiyetle Ankarada bir meclis içtimaına Heyeti Temsiliyenin karar verdiği ve icrayi icabının tamimen tebliğ edildiği malûmu âlileridir. Bu baptaki 19. 3. 1920 tarihli tebliğnameyi badelmütalâa, ahkâmı mündericesini teyit ve intihabatın tesriiyle içtimaın bir an evvel temini için bu noktai nazarımızın tarafı âlilerinden dahi, kısa bir beyanname şeklinde efkârı umumiyeye şimdiden tebliğ ve ilânını faydalı addediyoruz. Cevabı âlilerine muntazırım efendim.

Mustafa Kemal

C e l â l e t t i n A r i f Beyin verdiği cevap şudur:

Düzce, 27. 3. 1920

Ankarada M u s t a f a K e m a l Paşa Hazretlerine

Celâlettin Arif Bey ile noktai nazar ihtilâfı

İşar buyurulan 19/3/1920 tarihli beyannameyi görmedim. Bir meclisi fevkalâdenin içtimaı ne kadar musip ise de böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır:

Yakıâ, bizim Kanunu Esasimizde böyle fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de, kavanini esasiyei sairede mevcut desatirden istifade olunabilir. Meselâ, Fransız Kanunu Esasisine göre, meclis, gayrikanuni bir surette fesholunur veya bir taarruza duçar olursa duçarı taarruz olan meclis âzalarından kurtulabilenler, vilâyat ve elviye mecalisi idaresinden intihabolunan ikişer âza ile birlikte bir mahalli münasip-

te içtima ederler ve meclisin yeniden küşadı veya taarruzun ref'i için ittihazı mukarrerat ederler. Bu meclisin mukarreratı mûtadır. Ve bu meclisin mukarreratını ısga etmiyenler hıyaneti vataniye ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim.

19. 3. 1920 tarihli beyannamenin ne gibi esasat üzerine müpteni olduğu anlaşıldıktan sonra Ankaraya muvasalatımda badelistişare bir beyanname yazmak mütalâasındayım. Yine görüşürüz. Makina başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Mebusu Reşit Bey arzı ihtiram ederek veda eyleriz. Rüfekamdan Kırşehir Mebusu Rıza Bey de arzı ihtiram eyliyor ve kendisinin de Boluda bulunduğunun Keskindeki pederine haber verilmesini istirham ediyor efendim.

Celâlettin Arif

Bu cevabî telgrafname muhteviyatına dikkatle atfı nazar buyurulursa, Celâlettin Arif Beyle noktai nazarlarımız arasında büyük ihtilâf olduğu sühuletle fark olunur. Ben, fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin, Ankarada içtimaına karar verirken bizim Kanunu Esasimizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcudiyet ve ademi mevcudiyetini düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka duçarı taarruz olan meclis âzalarından kurtulabilenler ile vilâyet ve elviye mecalisi idaresinden intihibolunacak ikişer âza ile birlikte meclisi mebusanın yeniden, eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm. Buna nazaran, mütebayin olduklarına şüphe etmediğim noktai nazarlarımızın, badelistişare tevhidine imkân bulunacağından naümit oldum. Maahaza, 19 Mart 1920

tarihli beyannamemi telgrafla Celâlettin Arif Beye verdirdim. Ertesi gün aldığım cevap şu idi:

Düzce, 28 Mart 1920

Ankarada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Heyeti Celilei Temsiliyenin 19. 3. 1920 tarihli tebligatı umumiyesi mütalâa olundu. Mevaddı mündericesi bendenizin düşündüğü esaslara sureti umumiyede mutabıktır. Binaenaleyh Ankaraya muvasalatı âcizanemi mütaakıp bilistişare ayrıca bir beyannamenin ilânı tabiîdir. Yarın bizzarure Boluda kalınarak 29 Mart 1920 de Ankaraya müteveccihen hareket olunacağı maalihtiram arz olunur.

Meclisi Mebusan Reisi
Celâlettin Arif

Celalettin Arif Bey Meclisi Mebusan Reisliğini bırakamıyor

Celâlettin Arif Bey, beyannamemizi mütalâa ettikten sonra, mündericatının düşündüğü esaslara sureti umumiyede mutabık olduğunu söylemekle beraber bu mündericatı teyiden hemen bir beyanname yazıp ilân etmiyor. Bunu Ankaraya geldikten ve istişare ettikten sonraya talik ediyor.

Efendiler: Celâlettin Arif Bey, Ankaraya geldikten sonra kendisiyle ve diğer bazı kanunşinasan ile bu meseleye mütedair, oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti. Fakat aldanmıyorsam Celâlettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisinin mahiyet ve salâhiyeti hakkındaki noktai nazarıma iştirak etmemiştir. O, daima toplanmış olan heyetin vazifei esasiyesini, İstanbul Meclisi Mebusanının temini inikadından ibaret ve kendisini daima İstanbul Meclisi Mebusanının reisi telâkki eylemiştir. Bunu teyideder ufak bir hâtıramı müsaade ederseniz arz edeyim:

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve kendisi reisi sani bulunduğu sırada, bir gün, Divanı Riya-

set içtimaında, C e l â l e t t i n A r i f Beyin muhassasat meselesinden bahsettiğini ve kendisinin Meclisi Mebusan Reisi olması dolayısiyle o makama ait muhassasat talebinde bulunduğunu o tarihte Meclis Başkâtibi bulunan R e c e p Bey beyan etti. Malûmu âlinizdir ki, o devirde Meclis reisi ve reisi sanisi ve diğer reisler ile Meclis âzası muhassasatları arasında fark yoktu. C e l â l e t t i n A r i f Bey, yalnız kendisini Meclisi Mebusan Reisi sıfatiyle istisna ederek fazla tahsisat almak hakkı kanunisinden bahsediyordu. Ben, bu meselenin halline Divanı Riyasetin salâhiyettar olmadığını ve talebü iddiasında ısrar ederse meseleyi Meclis heyeti umumiyesine arz ederek istihsal olunacak karara göre hareket olunabileceğini dermeyan ettim. C e l â l e t t i n A r i f Bey, Meclis huzuruna çıkmağı muvafık görmiyerek talebinden sarfı nazar eyledi.

ıtihabat esasında bazı erlerdeki büük hükümet emurlarının ıkardıkları müşkülat

Muhterem Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat mucibince memleketin her tarafında intihabat, sürat ve ciddiyetle yapılmağa başlandı. Yalnız, bazı yerlerde tereddüt ve mümanaat izhar ettiler ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar gösterdiler. Nihayet, bilâistisna, tekmil devairi intihabiyenin mebusları, Büyük Millet Meclisinde bütün milletin, memleketin mümessili olarak ispatı vücut eylediler. Bu müstesna yerler şunlardı:

Dersim, Malatya, Elâziz, Konya, Diyarbekir, Trabzon.....; Efendiler, hakikati hali ifade etmiş olmak için şunu da tasrih etmeliyim ki, tereddüt izhar eden, mukavemet gösteren, bu devair halkı değildir, belki o tarihte o dairelerde bulunan rüesayi memurini mülkiye-

dir. Halk, hakikati anlar anlamaz, derhal müşterek arzuyu milliye iltihaka asla tereddüt göstermemişlerdir.

Şimdi Efendiler, tekrar inkılâbın muktaziyatı tabiiyesinden olan vakalardan bazılarına temas edelim:

Samsundaki zabitan arasında gûya padişah perestlik hissiyatı varmış

29 Mart 1920 tarihli olup Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyden aldığım bir şifrede, "Samsunda bulunan On Beşinci Fırkanın ruhiyatının bozuk olduğundan ve gûya, zâbitan arasında padişahperestlik hissiyatı bulunduğundan" bahsolunuyordu. "Zâbitler, padişah aleyhinde verilecek emirleri icra etmiyeceklerine dair âmirlerine müracaat etmişler. Tazyik olunurlarsa terki vazife etmeleri mahsus imiş. İstanbuldan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen mebaninin kâmilen tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin yerinde olduğu, Meclisi Âyanın ifayı vazife eylediği, son cuma selâmlığında harbiye ve bahriye nazırı bulunarak sabıkı misillû merasimi lâzime ifa olunduğu anlaşılmış....". "Şu halde Dersaadette bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Zâbitanın bu efkâr ve etvarını ilâm eden On Beşinci Fırka Kumandanı şu yolda mütalâat serdediyordu: "Burada bir zâbiti hapsetmekten bir fevkalâdelik mutasavver değildir, ancak bundan bilistifade Anadolu üzerine yürümek gibi ahval zuhur edecektir. İzmir cephesinde Kuvayi Milliye ne suretle istihdam edildiğini bilemiyorum. Zannedersem bunlar para ile istihdam olunmakta imiş. Bir muharebe zuhurunda, bütün ahaliye maaş verilmiyeceği derkâr bulunduğundan Kuvayi Milliye namı altında mevcut kuvvetten, harbin ikinci günü meydanda hiçbir kuvvet kalmıyacağına eminim. Nizamiye kıtaatına gelince, şimdiden firar vukuatı başlamıştır. Pa-

rasızlık böyle devam ettikçe ve Dersaadette hükümeti merkeziye bulundukça zâbitandan dahi şüphem vardır."

Bundan başka Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasyaya gelen Kontrol memuru Forbes namında bir yüzbaşıyı tevkif etmiş. Samsuna bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Beye Yüzbaşı Forbes'in bir dakika tehir edilmiyerek Samsuna gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mesul olacağını ilâve etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Beye vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: "Forbes'i tevkif eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan millettir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir." Maahaza bu Forbes memleketten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevkif edilmemiştir.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Beyin 9 Nisan 1920 tarihli kısa bir şifresinden Adapazarı ile Hendek arasında kâin Çatalköprü nam mahaldeki köprülerin ve Mudurnu suyu köprüsünün Kuvayi Milliye aleyhtarları tarafından tahrip edildiği anlaşıldı.

Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmut Nedim Beyin, Düzceden yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresinden de, 8 Nisanda Adapazarında Kuvayi Milliye aleyhine tezahürat yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının katedildiği ve Düzce Abazalarından bitaraf kalanların da muhaliflere iltihak etmek üzere hareket ettikleri anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayısiyle muvasalanın munkati olduğu da anlaşılıyordu. Bu malûmat üzerine, Geyvede bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Mahmut Beyin nazarı dikkati celbolundu. Nevşehirde de,

Nevşehir Kaymakamı N e d i m Beyin tahtı riyasetinde Tealii İslam cemiyetinin bir şubesi teşekkül etmiş, verilen raporda, cemıyetin en müfsit âzalarından sekiz kişinin Niğdeye celbedildiği bildiriliyordu. Bu cemiyetin âzası, padişahtan gayri hiçbir kuvvet tanımayız, Kuvayi Milliyeyi dağıtmak için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi sarf etmeye ahtü peyman ettik diyorlarmış. Her gece içtima ediyorlarmış, ileri gelenleri, Niğdedeki fırka kumandanının gönderdiği bir müfreze ile tevkif olunmuş.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor

Efendiler, bu nevi vakayie bundan sonra vâsi mikyasta tesadüf edeceğiz. Büyük Millet Meclisinin içtimaını ve küşadını temin için çalıştığımız günlerde, bizi en çok işgal eden Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu mıntakasına dahil mevakiden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankaraya takarrüp istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaların tevkifine çalışırken, bir taraftan da, Ankarada toplanmakta olan ve vaziyeti umumiyeye henüz lâyıkıyle vâkıf bulunmıyan mebusları, tedehhüş edecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi vaziyetlerin hudusiyle Meclisin içtimaa muvaffak olamaması gibi meşum ihtimalâta meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclisin küşadında pek çok istical ediyordum. Nihayet, gelebilmiş mebuslarla iktifa ederek Meclisin, Nisanın 23 üncü cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine 21 Nisan 1920 tarihinde tamimen yaptığım tebligat muhteviyatı, o günün hissiyat ve telâkkiyatına ne derece tetabuk mecburiyetinde bulunulduğunu gösterir bir vesika olmak itibariyle, aynen nazarı ıttılanıza arz etmeği muvafık görüyorum.

Tel: Gayet müstaceldir Ankara, 21 Nisan 1920

Ankaraya acele tezkere

Kolordulara (K. O. 14 Vekâletine)

Fırka 61 Kumandanlığına, R e f e t Beyefendiye

Bilûmum Vilâyata, Müstakil Livalara, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine

1 — Bimennihilkerim Nisanın 23 uncü cuma günü, cuma namazını mütaakıp Ankarada Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makamı refii hılâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vezaifi ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisinin yevmi küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevmi mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve bilûmum mebusini kiram hazaratı ile Hacıbayramı Veli camii şerifinde cuma namazı eda olunarak envarı Kuran ve salâttan da istifaza olunacaktır. Badessalât lihyei saadet ve sancakı şerifi hamilen dairei mahsusaya gidilecektir. Dairei mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua kıraatiyle kurbanlar zepholunacaktır. İşbu merasimde camii şeriften bed'ile dairei mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca kıtaatı askeriye ile tertibatı mahsusa alınacaktır.

3 — Yevmi mezkûrun teyidi kutsiyeti için bugünden itibaren merkezi vilâyette vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve Buharii şerif tilâvetine bed'olunacak ve hatmi şerifin son aksamı teberrüken cuma günü namazdan sonra dairei mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatemati şerife kıraatine şuru edilerek cuma günü ezandan evvel minarelerde salâvatı şerife okunacak ve esnayi hutbede hilâfetmaabımız padişahımız efendimiz hazretlerinin nam namii humayunu zikredilirken zatı şevketsimatı padişahilerinin ve memaliki şahaneleriyle bilûmum tebaai mülûkânelerinin bir an evvel nail' halâs ve saadet olmaları duası ilâveten tezkâr olunacak ve cuma namazının edasından sonra da ikmali hatmedilerek makamı muallâyi hilâfet ve saltanatın ve bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadiyle vukubulan mesaii milliyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisinin

tevdi eyliyeceği vezaifi vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mevizeler iradolunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıktıktan sonra bilâdı Osmaniyenin her tarafında, makamı hükümete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evvel münasip surette mevlidi şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşrü tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ücra köylere, en küçük kıtaatı askeriyeye, memleketin bilûmum teşkilât ve müessesatına ihlâğı temin edilecektir. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa tâlik ve mümkün olan mahallerde tabı ve teksir ve meccanen tevzi edilecektir.

6 — Cenabı haktan muvaffakıyeti kâmile tazarru olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği tamim ettim:

Telgraf 24 Nisan 1920

Dakika tehir edilmiyecektir

Umum Vilâyetlerle Elviyei Müstakilleye
Kolordulara, Nazillide Miralay R e f e t Beyefendiye
Bursada K. O. 20 Kumandanı A l i F u a t Paşa Hazretlerine
Bursada 56 ıncı Fırka Kumandanı Miralay B e k i r S a m i Beyefendiye
Balıkesirde 61 inci Fırka Kumandanı Miralay K â z ı m Beyefendiye

Bimennihilkerim nisanın 23 üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi küşadedilerek ifayi vazifeye mübaşeret eyliyeceğinden yevmi mezkûrdan itibaren bilûmum makamatı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclisi mezkûr olacağı tamimen arz olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

— *Birinci cildin sonu* —

№ 4466

F. 15 Lira

SATIŞ VE DAĞITIM YERİ: İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü ve İllerde Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevleri